

kruppatamas_185_24

kruppatamas_185_24

AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉS

KRUPPA TAMÁS

A Jagellóktól a Szapolyaiakig.

Két évtized a Magyar Királyság történetéből (1519–1541)

Szeged

2024

kruppatamas_185_24

Előszó.....	7
I. Mi történt Mohács előtt?	
1. 1. Si vis bellum para pacem? Az átjáró	12
1. 2. A horvát dilemma.....	20
2. Az adó.....	28
3. Két ajánlat között (1523–1526).....	46
II. Mi történt Mohács után?	
1. Mi történt Lajos halála után?.....	65
2. A nevető harmadik avagy <i>ahdnámék</i> Jánosnak.....	70
3. Szerződés újratöltve: találkozóik Mohácson és Budán.....	94
4. Koronázás török módra.....	101
III. Kézcsóktól a házasságig. Szálak a Magyar Királyság szemfedőjében	
1. Önjelölt kormányzók.....	113
2. A Jagelló-szál.....	120
3. János király „adaja”.....	126
IV. 1541. Mi és mennyi veszett Buda alatt?	
1. Szapolyai János Zsigmond öröksége.....	132
2. A „Majlád-ügy”.....	141
3. 1541. augusztus 29.....	150
4. És ami 1541. augusztus 29-e után következett.....	160
5. Exkurzus. Szulejmán hagyatéka – Erdély öröksége.....	172

kruppatamas_185_24

kruppatamas_185_24

V. Átfogó stratégia semmi más?.....	179
VI. Összefoglalás.....	187
Iratok.....	197
Irodalom.....	212

Előszó

Az alább következő fejezetek az eddig megszokotthoz képest több szempontból is eltérő megközelítésben tárgyalják a Magyar Királyság 16. századi történetének kulcsfontosságú időszakát. A mondandó fogalmi keretét ugyanis nem a 16. század első évtizedeinek értelmezésében mára viszonyítási ponttá váló szakaszos hódítás, illetve az akciórádiusz köré épülő szulejmáni ajánlat hipotézisei képezik. Ehhez kapcsolódóan kiindulópontként csupán annyit jegyeznek meg, hogy a Mohács előtti időszakot illetően az elmúlt ötven évben a legnagyobb követ a történetírás „állóvizébe” kétségtelenül Perjés Géza vetette. Az akciórádiusz és a szulejmáni ajánlat nem teljesen előzmények nélküli, a modern racionalitást a 16. század viszonyaira alkalmazó tézisei szinte egyöntetű elutasítással találkoztak.¹ A tézis nyomán kibontakozó vita messzemenő következményekkel járt: ettől kezdve a Perjés által felvetett problémával kapcsolatos vélemények ütköztetésében a kelletténél nagyobb hangsúlyt kapott a meggyőződés, amivel nem is lett volna baj, ha az szinte észrevétlenül nem tagolódik bele az érvek eszköztárába. A szulejmáni ajánlattal szemben megfogalmazott kritikák figyelmen kívül hagyták az egyszerű tény, hogy az ajánlat, függetlenül attól, hogy Behrám csasz milyen iratot hozott magával, és hogy abban mi szerepelt, egy Perjés agyában megfogalmazódó hipotézis, és nem az 1520-as év valósága volt. Vagy ha úgy tetszik, egy megközelítési/értelmezési kísérlet, amit persze lehet vitatni, de a feladat nem egy hipotézis mindenáron való igazolása vagy cáfolása, hanem annak kiderítése lett volna, és lenne ma is, hogy valójában mi történt?

A másik oldalon a szakaszos hódítás hipotézise² jelölte ki premisszaként az érvelés irányát és módját, eleve megszabva a forráskritika kritériumait: a forrás hitelességének kritériuma itt is az lett, hogy igazolja-e vagy nem a premisszát. Előfordult, hogy az elméletnek ellentmondó, vagy azt alá nem támasztó adatról nem vettek tudomást.

A másik vita, a szulejmáni ajánlattól, illetve a szakaszos hódítás elméletétől függetlenül, a mohácsi csata után előálló politikai helyzet értékelésével, Szapolyai János király szerepével, illetve rehabilitálásával kapcsolatos. A Perjéshez hasonlóan szintén nem céhbéli (szintén a Ludovikán végzett katona) Nemeskürty István népszerűsítő stílusban megírt, és ezért Perjéstől eltérően széleskörű forrásapparátus felvonultatását nélkülöző műveit³ szintén hevesnek mondható, egyöntetű elutasítás fogadta.⁴ A tézis antitéziseként a bírálók széles forrásbázison fejtették ki, hogy János, illetve a János-féle „nemzeti” párt illúziókat kergetett, amikor azt hitte, hogy a törökkel képes lesz megtalálni a modus vivendit. Innen rövid út vezetett a szakaszos hódítás fent említett elméletéhez, amelynek mindkét „perújrafelvételi” kísérlet áldozatul esett. A vita mindkét esetben

¹ PERJÉS GÉZA, *Mohács*, Budapest 1979. Perjés előzményként Horváth Mihályra, Thury Józsefre és Fekete Lajosra hivatkozik. Lásd PERJÉS GÉZA, *Az országút szélére vetett ország*, Budapest 1975, 6–7. Mohács kapcsán a Jagelló-korszakról az eddigiektől eltérő felfogásban a legújabbán lásd NEUMANN TIBOR–C. TÓTH NORBERT–PÁLOSFALVI TAMÁS, *Két évszázad a sztereotípiák fogságában. Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról*, Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben, szerk. Fodor Pál és Varga Szabolcs, Budapest 2019, 11–73.

² HALIL INALCIK, *Ottoman Methods of Conquest*, *Studia Islamica* 2 (1954) 103–129. Ő két szakaszt különített el. A négy fokozathoz lásd RÁZSÓ GYULA, *Buda, Bécs, Velence: az európai–török viszony katonai és politikai problémái (1521–1532)*, *Hadtörténelmi Közlemények* 1973, 671, ill. SZAKÁLY FERENC, *A mohácsi csata*, Budapest 1975, 122–123.

³ NEMESKÜRTY ISTVÁN, *Ez történt Mohács után: tudósítás a magyar történelem tizenöt esztendejéről, 1526–1541*, Budapest 1966. A kritikához és Szapolyai uralmának értékeléséhez máig ható érvénnyel lásd BARTA GÁBOR, *A Sztambulba vezető út: 1526–1528*, Budapest 1983.

⁴ A legújabb, Szapolyai uralmát reálisabban értékelő véleményhez vö. VARGA SZABOLCS, *Hatalom és reprezentáció János király udvarában*, *Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: A Szapolyaiak*, szerk. Fodor Pál, Varga Szabolcs, Budapest 2020, 285–309.

akarva-akaratlanul a magyar történetírás meglehetősen nagy múltra visszatekintő, kurucos-labancos ellentéppárral leírható megközelítésmódját követte. Pedig, ismétlem, a teendő „csupán” az lenne, hogy a rendelkezésünkre álló források alapján megpróbáljuk kideríteni, hogy valójában mi is történ(het)et?

A Mohácsot megelőző és követő évtizedek eseményeinek távolról sem teljes elemzésével az értekezés fő célkitűzése, hogy a korszak értelmezését alapvetően meghatározó két, fentebb említett megközelítésmódtól egyforma távolságot tartva, ugyanakkor a polémiát nem elkerülve tárgyalja ezeket a nemcsak a történetírást, hanem a laikus érdeklődőket is máig izgalomban tartó problémákat. Legfontosabb feladatként új források bevonását, a már ismert és kiadott források újra olvasását, értelmezését, és megszólaltatását jelöltem meg. Ezek alapján próbáltam a kérdésekre válaszokat keresni, ha úgy tetszik hipotéziseket megfogalmazni, de inkább rekonstrukciót mondanék.

Az alapvető kérdések, amelyekre válaszokat kerestem, a következők voltak: mi lehetett a történetben szereplő felek, az egyik oldalon II. Lajos, majd Szapolyai János, a másik oldalon Szelim, majd Szülejmán szultánok eredeti politikai célkitűzése, mit akartak elérni, más szavakkal, mi volt a maximális program? A feladat másik fele pedig, hogy ebből vajon mennyit sikerült megvalósítani, illetve hogy módosult-e az eredeti célkitűzés, és ha igen, akkor mennyiben? Vagyis nem a szulejmáni ajánlat versus szakaszos hódítás egy újabb megerősítése, illetve cáfolata, mert mindkettő a tények statikus, és eleve kiszámítható értelmezését teszi csak lehetővé. A magyar történetírás kiindulópontját máig meghatározó két említett hipotézis valójában bellicista, ugyanis azt (elő)feltételezi, hogy az Oszmán Birodalom fő célja a háború lett volna. Pedig akár a *bellum iustum-iniustum* antik/keresztény fogalompárjából, akár a *dzsihádból* indulunk ki, mindkét térítő világvallás minden kétséget kizáró végső célja nem a háború, hanem hogy megvalósítsák és kiterjesszék az egész világra a maguk békéjét, így hozva mindenki számára megnyugvást. A háború ennek a célnak csupán az eszköze. Emiatt különösen fontos látnunk, hogy a mi esetünkben a szultánok mikor és milyen békét kiknek és milyen feltételekkel ajánlottak fel, illetve mely körülmények közepette kötöttek meg? Az „eseményhorizont” szintjére lefordítva, hogy a két (Lajos–Szelim/Szulejmán), majd három fél (János–Ferdinánd–Szulejmán) közül kinek sikerült a legjobb békét tető alá hozni/kikényszeríteni? Kinek a békéje valósult végül meg? Ez a fő kérdés.

A források szempontjából az 1526 előtti időszakból a legfontosabbaknak a velencei követek és pápai nunciusok, kisebb részben a Habsburg követek jelentései bizonyultak: 1526 után az előbbieket jobbra elhallgatnak, helyükbe a szentszéki jelentések lépnek. E két hatalom más-más okokból, de bizonyos szempontból Magyarország legfőbb támogatói, ha úgy tetszik szponzorai voltak az előző évszázadtól fogva. És bár Velence megszüntette állandó követségét Budán, ez nem jelentette azt, hogy ha érdekei úgy kívánták, ne áldozott volna továbbra is a Magyar Királyság védelmére. A Szentszék esetében ez nem választható opcióként, hanem a *padre commune* szerepéből fakadó kötelességként jelentkezett. Burgio, Campeggio, Morone és Rorario pápai követek jelentései⁵ nélkülözhetetlen, és bizonyos szempontból máig kellően nem értékelt szerephez jutnak az alább következő történeti rekonstrukcióban.

⁵ A korszak pápai diplomáciájáról, sajnos éppen magyar vonatkozásban meglehetősen elnagyoltan újabban a vonatkozó szakirodalommal lásd MAURIZIO GATTONI, *Leone X. e la geo-politica dello stato pontificio (1513–1521)* (Collectanea Archivi Vaticani 47), Città del Vaticano 2000; Uő. *Clemente VII. e la geo-politica dello stato pontificio (1523–1534)* (Collectanea Archivi Vaticani 49), Città del Vaticano 2002. Magyarul máig alapvető FRAKNÓI VILMOS, *Magyarország a mohácsi vész előtt. A pápai követek jelentései alapján*, Budapest 1884; Uő. *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székekkel II: 1418–1526; III: 1526–1689*, Budapest 1902–1903. A legújabban lásd NEMES GÁBOR, *Elszalasztott lehetőségek. VII. Kelemen pápa és II. Lajos országainak belpolitikája (1523–1526)*, Egyháztörténeti Szemle 15 (2014) 3–19; U.ő., *Pápai követek a Mohács előtti Magyarországon*, Századok 150 (2016) 369–385,

A velencei és szentszéki források mellett, különösen a jánosi érát illetően az előbbiekhöz hasonlóan kiemelt szereppel bírnak a lengyel kancellária királyi könyvei. Ez a forráscsoport a többi magyarországi, valamint a német-római birodalom területéről származó – zömükben régóta rendelkezésre álló – irattanyaggal együtt szintén nélkülözhetetlen segítséget nyújtott az események értelmezésében.

Ezek a források a korabeli diplomácia működésének lenyomatai, amelynek megszakítatlan folyamatában és sokszor adhoc jellegében az emberi tényezőnek kiemelt szerep jutott. Emiatt az események kimenetelét sokszor nem lehetett előre megjósolni. Amiből magától értetődően következik egy további, mondhatni antropológiai szempont, hogy a történelmi folyamatban részt vevő ember nem csupán megvalósult cselekedeteinek összessége, hiszen az eseményeket formáló gondolatok maguk is tettek. A források elemzése során tehát – talán túlságosan is magától értetődőnek és banálisnak tűnő módon – a tények nem szűk, 19. századi, a marxizmus történelmi materializmusa által eltorzított pozitivisták értelmezéséből indultam ki, hanem megkülönböztetett figyelmet szenteltem a szereplők lépéseit meghatározó mozzintáknak, szándékoknak.

A történelmi rekonstrukció tág teret szentel továbbá filológiai szempontoknak, amelynek érdekében nem csak a szűkebb értelemben vett levéltári forrásokat, hanem korszak sokszor mellőzött, jobb esetben a tisztánlátást elhomályosító, zavaró tényezőnek tekintett történelmi irodalmát is igyekszik hasznosítani. Abból kiindulva, hogy a különböző típusú források végső soron egy és ugyanazon történelmi valóság részesei és elbeszélői, következésképpen értelmezésüknél ugyanazok a kritériumok érvényesek, és ugyanannak a módszertani eljárásnak a bevetését igénylik.

A történelmi rekonstrukciót nem lehet elválasztani a történelmi hagyománytól. A mohácsi csatához vezető út, a katasztrófa, és a csata utáni válságos időszak, a kettős királyság időszaka természetesen a 16. századi kortársakat, és az utánuk következő generációkat is élénken foglalkoztatták. Ennek következtében a történelmi emlékezet és hagyomány az utódok számára már kezdettől fogva az események különböző interpretációit hívták életre és adták tovább, rosszabb esetben eleve meghatározva azt a fogalmi/ideológiai keretet, amelyben az eseményeket interpretálták. De már az eseményekben résztvevő szereplők is, pártállásuktól, kultúrájuktól függően eleve másként emlékeztek vissza, ezért másféleképpen hagyományozták át ugyanazt a cselekménysort. Sajnos az imént említett nagy figyelemből, amelyet a Magyar Királyságban játszódó eseményeknek az egész régióra kiható következményei miatt magától értetődően feltételezünk, nem sok írásos tanúvallomás maradt meg. Gondoljunk csak a mohácsi csatára, amelyről igazában véve egyetlen szemtanú összefüggő és viszonylag hosszú leírása van a birtokunkban. Ezt a mondhatni természetes folyamatot a 16. század közepén harmadában élt Verancsics Antal is felismerte, akinek egy sor szemtanú leírását és visszaemlékezését köszönhetjük. A gyűjteményében megőrzött szövegeknek a tartalma nemcsak az interpretáció és a hagyományozódás fent említett természetes folyamataira, hanem arra is ráirányítja a figyelmet, hogy a múltért, és persze az akkori jelenért folytatott harc a propaganda szintjén is szinte azonnal elkezdődött. Ez a harc számtalan ellentéppárral leírható, Habsburg pártiak és jánosisták, Habsburg alattvalók és oszmán vazallus erdélyiek, magyarok és nem magyarok, hódítók és meghódítottak, katolikusok és protestánsok, és még folytathatnánk a sort. De mindegyik közül a legkevésbé kibékíthető ellentét a muszlimok és a keresztények között feszült.

---

illetve század eleji kitekintéssel KANÁSZ VIKTOR, *Magyarország és a Szentszék a 16. század közepén. Girolamo Martinengo nuncius és a Magyar Királyság (1550–1554)* (PhD értekezés) Győr-Pécs 2022. A pápaság intézményének korai történetére lásd PAOLO PRODI, *Il sovrano pontefice. Un corpo e due anime: la monarchia papale nella prima età moderna*, Bologna 2006; magyarul 16. századi kitekintéssel és további szakirodalommal lásd TUSOR PÉTER, *A barokk pápaság*, Budapest 2004.

Ennek illusztrálására idézek két különösen érdekes tanút, egy kortárs szemtanút, sőt koronatanút, és egy másik nem kortársat, mert az eseményektől több nemzedék választja el, mégis a 16. századi utókor történeti gondolkodásának fontos tanúja. Az egyik muszlim, a másik keresztény, az egyik nagyvezír, a másik pápa volt.

A nagyvezír „vallomása” 1552-ben született, és a sztambuli velencei követtel, a *bailoval* folytatott egyik érdekes beszélgetését örökítette meg. Rüsztém pasa 11 évvel korábbi személyes emlékeit osztotta meg a követtel egy olyan eseményről, amely minket, magyarokat igen közelről érint, és Buda 1541-ben bekövetkező elfoglalásának egy olyan oldalát világította meg, amely eddig – a forráshoz hasonlóan – homályban maradt. Rüsztém koronatanú, aki nem hallomásból értesült az 1541 augusztusában a Buda alatti táborban megtartott dívánban elhangzottaktól, hanem aktív résztvevője volt a tanácskozásoknak. Ezen nem változtat, hogy emlékeit 11 évvel később, nyilván nem hátsó szándék nélkül osztotta meg a *bailóval*.

A nagyvezír azt állította, hogy az özvegy királyné s fiának szabadon engedése, végső soron az ország keleti felében kialakított ország létrehozása Szülejmán saját döntése volt, amely az ő nézőpontját és véleményét fejezte ki. A díván pasái ugyanis más-más véleményt fogalmaztak meg, amelyek közül a fentebbi csak az egyik volt, és próbálták ezek valamelyikének elfogadására rábírní urukat. Azt ugyan eddig is tudtuk, hogy vita volt a dívánban és a felmerülő nézeteket illetően sem tartalmaz az idézett követjelentés megrázó újdonságokat, de mégis, amiről eddig közvetett csatornán keresztül tudott az utókor, mostantól közvetlenül, az egyik jelenlévő tudósításán keresztül nyer megerősítést. Poremski beszámolójából, amely továbbra is a legrészletesebb forrásunk az eseményekről, hiányzik a kontextus, amelybe a nagyvezír belehelyezi a vitát: ami még akkor is értékes információ számunkra, ha 11 évvel az események után került lejegyzésre.

A másik személy egy univerzalizisztikus hatalmat, a pápaságot testesíti meg, jelezve a muszlim-keresztény ellentétet, amely a Magyar Királyságot is szembe állította az Oszmán Birodalommal, alapvetően a vallás határozta meg. A nyugat-európai addig sem teljesen egységes vallási univerzum János és Ferdinánd idejének érkezésekor bomlott fel, amelyet érzekeltek oszmán oldalon is, ezért talán nem meglepő, hogy az értekezést ihlető másik szöveg egy jóval az események után megszületett pápai instrukció. A kiadott, tehát nem ismeretlen szöveg egyik változatára a tizenöt éves háború időszakában keletkezett, és a vatikáni, valamint a velencei levéltárakban, illetve könyvtárak kéziratáiraiban őrzött források feltárását és kiadását célzó kutatásaim során figyeltem fel,⁶ VIII. Kelemen unokaöccse, Gianfrancesco Aldobrandini számára készült, akit 1595-ben II. Fülöp spanyol királyhoz küldött, hogy katonai és pénzügyi segítséget eszközöljön ki a törökellenes harc céljára. Ami számára személyes ügy is volt: a pápát már a lepantói csata óta foglalkoztatta a törökellenes szent háború gondolata, 1589-ben legátusként járt a térségben, ismeretekkel és közvetlen élményekkel rendelkezett a térség történelméről, meghatározó politikai szereplőiről, akiknek egy részével személyesen is találkozott, amelynek lenyomata az instrukció. Különösen izgalmas és elgondolkodtató, hogy a szöveg, amelyről kiderült, hogy nagy részben a pápa saját kezű alkotása, a magyar történelem Szapolyai-párti olvasatát tükrözi. Az eszme-futtatás roppant érdekesítő, mivel a magyar történelem sorsdöntő mozzanatát úgy mutatja be, hogy mind a két trónkövetelő, azaz Ferdinánd és Szülejmán szultán is erőszakot alkalmaztak a Magyar Királysággal szemben, mert csak így tudták megszerezni felette a hatalmat. A szultán *ragione di guerre* tette adófizetővé a magyarokat, míg Ferdinánd a magyarok által megválasztott Jánost elűzve csikart ki rá nézve kedvezőbb választást (mivel először csak két vármegye

⁶ Évtizedekkel korábban megkezdett kutatásaimat 2017-től a Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport koordinálja és annak keretében végzem.

szavazatát kapta meg) a magyaroktól.⁷ Vagyis mindketten, más dimenzióban ugyan, de erőszakot alkalmaztak, mivel egyikőjük sem tartotta tiszteletben a magyarok szabadságát. Ennek a két nagyon különböző világban szocializálódott személynek a megnyilatkozása teljesen más oldalukról világítja meg azokat a kulcsfontosságú éveket, amelyekkel az értekezés foglalkozik.

A 16. század végére fókuszáló kutatásaim a véletlennek köszönhetően kapcsolódtak össze a Jagelló- és a Szapolyai-korszakkal egy ma Bolognában őrzött kódex által, amely a budai velencei követek 1500–1502 közötti időszakban írott jelentéseit tartalmazza. Azon túl, hogy a korszakból ilyen terjedelemben kizárólag a Fraknoi által a Monumenta Vaticana Hungariae sorozatban publikált pápai követjelentések állnak csak a rendelkezésünkre, tehát a regisztrum ismereteinket kvantitatíve is nagy mértékben bővíti, a jelentések páratlanul éles és mély betekintést engedtek a korabeli diplomácia boszorkánykonyhájába. Tanulságos volt látni, hogy az általam behatóbban ismert 16–17. századi nunciusi jelentésekhez hasonlóan, a század elején a velencei követek is ugyanilyen sűrűn találkoztak udvari tanácsosokkal, és folytattak velük eszmecsereket. A nunciusi jelentésektől eltérően azonban ennek a követségnek gyakorlatilag egyetlen megbízatása volt, a török elleni általános liga, illetve egy különleges szövetség megkötése a magyarokkal. A majdnem három éven át, heti rendszerességgel íródó beszámolók fényképszerű élességgel mutatják meg a korabeli diplomácia működését, a legkisebb részletekbe is belemerülő alkudozásokat, amelyhez hasonlóval még a Fraknoi-féle kiadás szövegeiben sem találkozhatunk. A leszűrhető tanulságok nagymértékben segítettek a Mohácsot közvetlenül megelőző és utána következő időszak rekonstrukciójában, mivel egyértelművé tették azt az egyébként könnyen belátható tény, hogy a diplomáciai tárgyalások a szó legszorosabb értelmében vett alkudozások voltak – ahogyan manapság is –, amelyekben a felek mindig többet követeltek annál, mint amennyit el tudtak érni, függetlenül a közöttük fennálló erőviszonyoktól.

Ennek a felismerése megerősítette azt a diplomáciai iratok több mint 20 éve tartó tanulmányozásán alapuló tapasztalatomat is, hogy a politika, ahogy mondani szokás valóban a lehetőségek művészete, ami sokszor azt jelenti, hogy a szabályokat, egyezségeket nem tartják be, amelynek a hátterében nem okvetlenül szerződésszegés, hanem a szerződés eltérő értelmezése húzódik meg. A 16. század elejének magyar–oszmán kapcsolatait olyan nagyobbrészt (be)járatlan erdőnek látom, amelyben alig vannak ösvények, és azok között is akadnak olyanok, amelyek nem vezetnek sehová. Modus vivendi a mohácsi katasztrófa után mindkét félnek kellett találni: a Portának éppen úgy nem volt forgatókönyve a magyar fél számára, mint fordítva. Nehezen hihető, hogy Sztambulban ne vették volna észre a különbséget a balkáni és a magyar világ között, és ha ez így van, akkor az alkalmazott módszernek is különböznie kellett. A stratégiai döntéseket pedig nem egyik pillanatról a másikra, hanem a politikai történések függvényében, hosszabb folyamat után szokták meghozni.

A munka megírása közben kapott tanácsokért, észrevételekért és segítségért szeretném kifejezni köszönetemet C. Tóth Norbertnek, Ivanics Máriának, Lakatos Bálintnak, Nemes Gábornak, Papp Sándornak.

⁷ „Giovanni voivoda ch’era stato eletto dagli Ungheri et cacciato da Ferdinando Imperatore, che pretendeva elettione migliore dell’altra.” *Die Hauptinstruktionen Clemens’ VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhofen I–II (1592–1605)* (Instructiones Pontificum Romanorum), ed. KLAUS JAITNER, Tübingen 1984, I, 290.

I. Mi történt Mohács előtt?

„Egy sajka ring a Márvány-tengeren, az elég nagy neked s minden hívednek, tiszteletre méltó Konstantin.”

Herczeg Ferenc: *Bizánc*

1.1. Si vis bellum para pacem? Az átjáró

1503-ban II. Ulászló magyar királynak hosszú tárgyalások után hétéves békét sikerült kieszközölnie II. Bajezid szultántól.⁸ A magyar kormányzat törekvései érthető módon később is arra irányultak, hogy elérjék az 1510-ben lejáró béke változatlan feltételekkel történő meghosszabbítását. De már az 1503-as békével is adódtak problémák, mivel a király eredetileg bele kívánta vetetni a szövegbe a két román vajdaságot és bár a fegyverszüneti szerződés ránk maradt latin szövegében szerepelnek, az oszmánban már nem találjuk őket.⁹

A történetírás egyetért abban, hogy a még Mátyással 1488-ban megkötött békével szemben, amely magában foglalta a török csapatok magyar területen való áthaladásának az engedélyét, az 1498. és 1503. évi békékben ezt a feltételt már nem sikerült érvényesíteni az oszmán diplomáciának.¹⁰ Ami megfelel az igazságnak, azonban egy kicsi, ám lényeges megszorítással. Az újabb diplomatikai vizsgálatok szerint az 1498-as béke az 1495. évi meghosszabbítása volt, amelyben azért nem szerepelnek békepontok, mert azok értelemszerűen azonosak kellett hogy legyenek a három évvel korábban kötött, ránk nem maradt szövegű béke feltételeivel – az oszmánoknak előnyt jelentő pontokat illetően mindenképpen.¹¹ Kézenfekvő tehát annak a feltételezése, hogy ha az 1488. évben szerepelt az áthaladás, akkor az 1495. évnek is tartalmaznia kellett, amelyet az is bizonyít, hogy az 1503-as béke szövegében az átjáró kérdése igenis benne van: „Item quod durante ista pace et amicia Cesarea Majestas per regna terras et dominia ad nos regem prefatum qualitercunque pertinentia, ad alicujus principis seu potentatus christiani regna, terras, dominia, et subditos, exercitum seu magnum sive parvum, *absque nostro, regis scilicet prefati, aperto consensu et voluntate*[kiemelés tőlem – K. T.] in nulla casu, nullaque ratione et occasione transmittat et neque suis bassis consiliariis, wayvodis officialibus vel capitaneis transmittare permittat.”¹² Tehát megtaláljuk benne az

---

⁸ A magyar–török békéről áttekintő módon a legújabban lásd PAPP SÁNDOR, *Az Oszmán Birodalom, a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia kapcsolattörténete a békekötések tükrében. (Vázlat és adatbázis)*, Aetas 33 (2018) 86–99.

⁹ FODOR PÁL–DÁVID GÉZA, *Magyar–török béketárgyalások 1512–1514-ben*, Történelmi Szemle 36 (1994) 197. Ez azonban önmagában még nem bizonyítja, hogy a Porta a Magyar Királyság szövetségeseinek leválasztására törekedett volna, hisz a vajdaságokat már ekkor a magáénak tekintette, nem úgy, mint a többi békében szereplő európai hatalmat. Ezért vetette ki őket a szövegből. Ezzel szemben például Velence rendkívül hangsúlyosan ötször is szerepel, aminek az lehet a magyarázata, hogy a Köztársaság is ebben az évben kötött, nem könnyen, békét az Oszmán Birodalommal. A háborúról lásd FEDERICO MORO, *Venezia nella tempesta 1499–1517, la crisi della Serenissima* (LEG 128), Gorizia 2020, 13–49, a béke ratifikációját uo. 49.

¹⁰ V. ČOROVIĆ, *Der Friedensvertrag zwischen dem Sultan Bayazid II. und dem König Ladislaus II.*, Zeitschriften der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft XC (1937) 52–59.

¹¹ HANS PETER ALEXANDER THEUNISSEN, *Ottoman–Venetian Diplomats: The Ahdnames*, Electronic Journal of Oriental Studies I/2, Utrecht 1998, 232.

¹² Szövegét lásd JOSEPH HAMMER, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, II, Pest 1832, 619. Az 1488-as béke Hazai György által közölt szövege ugyanezt a formulát használja: „Egyik pontja az, hogy győzelmes hadseregem azzal a céllal, hogy más országok gyaurjai ellen tör, a király *tudta nélkül*, [kiemelés tőlem – K. T.] a királynak, az én testvéremnek országán... át ne haladjon.” HAZAI GYÖRGY, *A Topkapu Szeráj*

áthaladás/átengedés oszmán fél által megfogalmazott követelését, oly módon, hogy „a mi, tudniillik az említett király[Ulászló] *kinyilvánított engedélye és akarata nélkül*” a szultán ne küldjön akár kis, akár nagy hadsereget, se engedélyt ne adjon semmilyen okból vagy ürügyből kifolyólag a határmenti katonai előjáróknak, hogy a Magyar Királyság területein keresztül valamely keresztény uralkodó országába törjenek be. Szó sincs tehát arról, hogy az átvonulás nem szerepel a szövegben. Vagyis a még Mátyás és II. Mohamed idejében kialakult, a Magyar Királyság területén engedélyezett átvonulást sikerült az oszmán diplomáciának továbbra is lehetséges opcióként megtartania. És mivel az 1510-ben lejáró béke meghosszabbítását magyar részről mindenképpen változatlan feltételekkel akarták meghosszabbítani, és mint tudjuk, az átvonulás az 1519. évi békében is szerepel, ennek a kikötésnek értelemszerűen ott kellett szerepelnie *minden* későbbi béketárgyalás oszmán feltételei között.¹³ A magyar diplomácia 1488-tól kezdve – tehát még Mátyás életében! – akarva nem akarva a Portával kötött békéiben kénytelen volt ellenfele kezében hagyni ezt az ütőkártyát.

Ezek után érthető, hogy az akkor még igen szoros, mondhatni családi akcióegységben fellépő két Jagelló, a magyar és a lengyel király, kivártak az 1510-ben lejáró béke meghosszabbításával és egyelőre csak egy évnyi időtartamra voltak hajlandók megkötöni.¹⁴ Fodor Pál és Dávid Géza tanulmányukban kifejtik, hogy erre a nemzetközi helyzet ösztönözte a két uralkodót. Tervben volt pápai támogatással egy török elleni hadjárat, és Ulászló ennek esélyt akart adni,¹⁵ amiből azonban végül nem lett semmi, közben pedig új szultán került a hatalomra. Szelim, a régi béke meghosszabbítására akkor még kész új uralkodó ügyesen kihasználta az oszmán trónváltás miatt bizonytalankodó magyar diplomáciát, és a határvidéken indított váratlan támadással, a szreberniki bánóság októberi elfoglalásával új helyzetet teremtett.¹⁶ Az egyre másra küldözgetett magyar követeknek nem csak, hogy az elfoglalt terület visszaszerzése nem sikerült, hanem

---

Múzeum levéltárának magyar vonatkozású török iratai, Levéltári Közlemények 26 (1955) 295. Ezért úgy vélem, hogy az átvonulás kérdésének szerepelnie kellett a későbbi, egyébként ránk nem maradt békék szövegében is. De ez logikus, mivel nem valószínű, hogy egy ilyen fontos szerzett jogról egy világbirodalom lemondott volna. Az 1501-es, egy évre kötött fegyverszünetben (*induciae*) értelemszerűen ilyen kitétel nem szerepelt. Lásd IVÁNYI BÉLA, *Adalékok nemzetközi érintkezéseink történetéhez a Jagelló korban*, TT 1906, 171–173.

¹³ Az 1503-as velencei *ahdnámé*ban például a feltételek közt szerepel, hogy ha a szultán hajóhada olyan területet támadna, amely nem tartozik a Köztársaság fennhatósága alá, a velencei hajóhad nem mozdul, és nem ad segítséget a megtámadott félnek („...la armada de la signoria stagi quieta... et non si mova, et non vada á dar aiuto a loro”). A szöveg értelemszerűen vonatkozhatott keresztény területekre, másrészt mivel a tengeren nem léteznek összefüggő határok, a szerződéslevélnek ezt a kitételét értelmezhetjük úgy is, hogy a Velencei Köztársaság, ha nem is *expressis verbis* a saját területén, de a birtokai között húzódo „nemzetközi vizeken” sértetlenül átengedi a török hajóhadat. Például adott esetben a nápolyi partok, vagy egy másik állam, a pápai fennhatóság alatt lévő kikötők (Ancona) felé. Az *ahdnáme* szövegét lásd THEUNISSEN, *The Ahdnames*, 377–393. Ezt a feltevést támasztja alá, hogy például az 1503. évi szerződésben még szerepel az is, hogy ki kell jelölni a határt Nápoly és Malvázia felé („Et a Napoli et Malvasia per i confini loro solamente da loro vengano uno homo fussinente: et dal mio dominio vadi un altro homo fussinente i quali examinano ben e mettino i veri et zusti confini.”) Uo. 389. A Szelimmal 1513 és 1517-ben, illetve a Szülejmánnal kötött 1521. évi szerződésben már egyik fentebbi kitétel sem szerepel. Velencei tengeri hatáiról lásd MARIA PIA PEDANI, *Beyond the Frontier: the Ottoman-Venetian Border in the Adriatic Context from the Sixteenth to the Eighteenth Centuries*, Zones of fracture in Modern Europe, Baltic Countries-Balkans-Northern Italy, Wiesbaden 2005, 47–48; Uő. *Dalla frontiera al confine*, Quaderni di Studi Arabi. Studi e testi 5, Venezia 2002, 31. A határok problematikájáról oszmán viszonylatban lásd VIOREL PANAITTE, *The Ottoman Law of War and Peace. The Ottoman Empire and Tribute Payers*, New York 2000, 77–126.

¹⁴ FODOR–DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 199.

¹⁵ FODOR–DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 200–201.

¹⁶ Erről a legújabbban lásd MIKÓ GÁBOR, *Oszmánellenes hadjáratok lehetőségei a 16. század elején. Kísérlet Szrebernik, Szokol és Tessány várak visszahódítására 1513-ban*, Századok 154 (2020) 3, 577–620.

veszélybe került a szokásos feltételekkel megkötendő béke is. A szerzőpáros szerint tehát a magyar diplomácia egyrészt nem használta ki a lehetőséget, amikor nem vette komolyan Szelimet, mivel az állítás szerint nem látta volna előre, hogy ő fog felülkerekedni Ahmed, a másik trónkövetelő ellen vívott harcban, másrészt komolyan vette a pápa ígéreteit a keresztesháború ügyét illetően.¹⁷

Ennek azonban némileg ellentmond, hogy a lengyel–oszmán békék iratait kiadó Dariusz Kolodziejczyk szerint már II. Bajezid is 1509-ben csupán egy évi időtartamra volt hajlandó meghosszabbítani a békét, amelynek a szövegét egyébként nem ismerjük, és 1510-ben is csak egy évnnyi hosszabbítást sikerült kieszközölnie a lengyel diplomáciának. Az 1512 áprilisában Sztambulba küldött lengyel követ újra megpróbálta kiharcolni a korábbi öt éves hosszabbítást, de nem járt sikerrel.¹⁸ A magyar diplomácia eredményesebb volt, mivel 1514-ben az új szultánnal, Szelimmel, aki először letette a trónról, majd valószínűleg megölette apját, Bajezidot, sikerült nyélbe ütnie egy 3 éves fegyverszünetet.¹⁹ Bár ezek a lépések arra utalnak, hogy a két ország szorosán együttműködött, ám nekem inkább úgy tűnik, hogy a fenti állítással ellentétben nem a Jagellók követték el ugyanazokat a hibákat, hogy tudniillik nem kaptak az oszmán ajánlaton, hanem a szultánok folytattak ugyanolyan politikát velük szemben. Vagyis a trónváltás és a perzsa háború miatt adott engedmény (3 év fegyverszünet) ellenére a Porta új feltételek diktálásával próbálta meg elválasztani egymástól a magyar és a lengyel királyt.

Ezt Szelimnek Fodor és Dávid által közölt, 1514 januárjában kelt levele is alátámasztja, aki Ulászló tudtára adta, hogy új szelek fújnak, ezért az apjával kötött békét nem hajlandó változatlan formájában aláírni és ratifikálni.²⁰ A szultán a tárgyalások során, 1513 szeptemberében mindössze 4 hónapnyi fegyvernyugvásba egyezett bele, mivel egy számára elfogadható ajánlatra várt a magyaroktól. A tárgyalás iratai, leszámítva a levelet, sajnos nem maradtak ránk.²¹ Az ismeretlen feltételekkel kialakított béke megkötését állítólag X. Leó közbelépése hiúsította meg. Az új pápa ugyanis ennek megakadályozása érdekében gyorsan hazaküldte a konklávé alulmaradó Bakócz Tamást egy keresztesháborút kihirdető bullával. Éppen akkor, amikor már küszöbön állt a megegyezés.²²

A magyarokkal folytatott tárgyalásokkal párhuzamosan Szelim 1513 októberében Ali csaszt Velencébe küldte, amellyel a következő hónap végén az 1503-as béke alapján újabb békét ratifikált.²³ Eközben, mint láttuk, tárgyalt a lengyelekkel, a velük kötött fegyverszünet ugyanis a magyarokéhoz hasonlóan 1513-ban járt le. A kialakult helyzet miatt I. Zsigmond lengyel király novemberben Tomicki kancellárt Ulászlóhoz küldte, és megpróbálta rávenni, hogy kössenek együtt békét, mert nem látja biztosítva a török elleni háború előfeltételeit.²⁴

Erre utal, hogy Béla Barnabás, aki Czobor Mártont követte a Portán, az 1512 októberében elfoglalt szreberniki bánóság visszaadását, illetve az 1503-as béke alapján egy sor európai ország, köztük a Német-római Birodalom békébe foglalását kívánta elérni. Vagyis ha már a fegyveres megoldás feltételeit nem sikerült megteremtetni, legalább diplomáciai téren próbált előnyhöz jutni az által, hogy az oszmánhoz hasonlóan a békét a

¹⁷ FODOR–DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 203.

¹⁸ DARIUSZ KOLODZIEJCZYK, *Ottoman-polish diplomatic relations (15th–18th century). An Annotated Edition of 'Ahdnames' and the Documents*, Leiden–Boston–Köln 2000, 113–114.

¹⁹ FODOR–DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 215.

²⁰ FODOR–DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 224–225.

²¹ FODOR–DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 207.

²² A velencei követjelentésre hivatkozva lásd FODOR–DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 208.

²³ Lásd THEUNISSEN, *The ahdnames*, 394–399.

²⁴ FODOR–DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 212.

korábbi feltételek számára előnyös megváltoztatásával üthesse nyélbe. Erre azonban Szelim nem volt hajlandó.

Fodor és Dávid szerint a magyar lépések háttérében az állt, hogy a kormányzatot a formálódó velencei–oszmán békekötés, valamint Miksa császár manőverei kényszerhelyzetbe hozták, mivel a császár 1510-ben követeket küldött a Portára,²⁵ hogy a magyar békébe foglalják bele a birodalmat, sőt ugyanezt kívánta a pápaság is elérni Bakóczon keresztül. Velencét és a császárt illetően még jogos is lehetne az észrevétel, ám a pápaság esetében a legújabb kutatások eredményei ennek éppen az ellenkezőjét mutatják,²⁶ amit egy kellő figyelemre nem méltatott adat alapján más oldalról is megtámogathatunk.

Tudjuk, hogy egy akkora hadigépezet lendületbe hozásához, mint amekkora az oszmán volt, a mozgósítást már hónapokkal korábban, legkésőbb a megelőző év őszen/telén el kellett kezdeni. Antonio Burgio pápai követ egy 1526. január 18-án kelt leveléből megtudjuk, hogy ezzel a kortársak tisztában voltak. A levél bennünket érdeklő része a következőképpen hangzik:

„A szultán (Turco) szokása, hogy minden évben december elsején kihirdeti, hogy mindenki álljon készen a következő hadjáratra, de amikor nincs szándékában hadjáratot indítani abban az évben, egy vagy két héttel utána a lehető legrészletesebben ír a vajdáknak, bégéknek és más tisztviselőknek, hogy hívjanak össze gyűlést és kérjenek (hadi)adót a néptől. Akkor ez azt jelenti, hogy abban az évben nem akar háborúzni.”²⁷

Jogosnak tűnik tehát a feltételezés, hogy ha egy pápai követ 1526-ban tisztában volt ezzel, mennyivel inkább tisztában kellett lennie ugyanezzel a magyar diplomáciának nemcsak 1525-ben, hanem 1513 őszen is! A szultán azért szabhatott decemberi határidőt, hogy a lengyel és a magyar diplomáciát a végsőkéig bizonytalanságban tartsa következő évi terveivel kapcsolatban. Tomicki nem véletlenül járt novemberben a budai udvarban, és Bélait is azért küldhették decemberben Sztambulba, hogy híreket szerezzen a mozgósításról. A szultán, aki ekkor Perzsia ellen készülődött, először nem volt hajlandó engedni, és nem ok nélkül gurult dühbe, amikor kiderült, hogy a blöffje nem sikerült, és a magyar diplomáciát nem tudta meghátrálásra kényszeríteni. Ennek a kifejeződése lenne az 1514. január 8-án kelt fentebb említett nagyúri levél, amelyben a szultán fenyegetőzve és a korábbi gyakorlat felülvizsgálatát kilátásba helyezve, de végeredményben kifejezte megegyezési szándékát.

Úgy tűnik, hogy 1514 elején a magyar félen múlt a megegyezés. Elterjedt ugyanis a híre, hogy meglesz az egyezés, de aztán a királyi tanács március 23-ai határozata véget

²⁵ FODOR–DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 197–199.

²⁶ E szerint nem a pápai akarat, hanem a magyar kormányzat döntésének eredménye volt a békeajánlat visszautasítása, mivel ki akarván használni a birodalom keleti lekötöttségét, támadó hadjáratot tervezett. Ennek a tervnek része, de nem inspirálója volt a Bakócz által hozott bulla. Lásd NEUMANN TIBOR, *Bulgária – Erdély – Temesvár. Szapolyai János és a parasztháború*, Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról, szerk. C. Tóth Norbert és Neumann Tibor (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest 2015, 103–153.

²⁷ „È consuetudine del Turco che ogni anno al primo di dicembre fa editto che ognuno sia ad ordine per la expeditione futura; ma quando non have intentione di far expeditione per quel anno, una o due settimane poi, al più lungo scrive a li vayvodi et zanzachi et altri suoi offitiali suoi, che fazino congregatione et addomandino subsidio pecuniario da li populi. Quando questo si fa è segno che per anno non vuol fare expeditione.” *Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526*, (Vatikáni Magyar Okirattár II/1), kiad. FRANKÓI VILMOS, Budapest 2001 (reprint), 304. Az oszmán hadrendszerről legújabban lásd FODOR PÁL, *Az Oszmán Birodalom hadszervezete és hadserege (1500–1530)*, Új korszak határán: Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában, szerk. B. Szabó János és Fodor Pál, Budapest 2019, 13–36.

vetett a béke reményének,²⁸ aminek az okai Bakócz és a pápai bulla lettek volna. Bár a bulla valóban vitát generált az országgyűlésen, de nem a béketárgyalások miatt, hanem mert március végére nagyjából világossá vált, hogy nem lesz magyarországi hadjárat, mivel a szultán a perzsák ellen fog vonulni. Ezzel nemcsak a Bakócz-féle keresztes háború, hanem az előtt is megnyílt volna a lehetőség, hogy visszaszerezzék a két évvel korábban elvesztett területeket. És azt se feledjük, hogy a határmenti háború 1513-ban is folytatódott, ezúttal augusztusban elért magyar sikerrel.²⁹ A legújabb kutatási eredmények szerint a parasztháborúba torkolló keresztes hadjáratot a törökkel kötött fegyverszüneti szerződés hatályba lépése előtt, egy *támadó* hadjárat kiegészítéseként hirdették meg június elejére, a felállítandó keresztes had pedig a Szapolyai vezette több komponensből összeálló sereg segédereje lett volna.³⁰ Amiből az következik, hogy már a bulla kiállítása előtt sem számoltak török békével.

A béketárgyalásokkal kapcsolatban még érdemes hangsúlyozni, hogy a korabeli felfogás nemcsak azt fogadta el nehezen, hogy a királyság egy része idegen kézbe került – a középkori uralkodói ideál az ország területének megvédését, sőt kiterjesztését írta elő – hanem különösen az tűnt elfogadhatatlannak, hogy ez az idegen hatalom egy mohamedán, azaz pogány hatalom volt, amely ellen nemcsak az uralkodónak, hanem minden kereszténynek elemi kötelessége volt harcolni. A történetírás általában azt is elmulasztja hangsúlyozni, hogy a hitetlenekkel kötendő béke nemcsak muszlim, hanem keresztény szempontból is komoly valláserkölcsi/jogi problémát okozott. A különböző muszlim jogi iskolák számára problémát jelentett, hogy a dzsihád folyamatában mennyi időt engedélyezzenek a hitetleneknek a békére, amit tulajdonképpen nem is békeként, hanem fegyvernagyvágásként értelmeztek. Ezek az iskolák jogfelfogásuktól függően néhány hónaptól maximum 10 évig terjedő időszakot szabtak meg.³¹

Hasonló álláspontra helyezkedett a pápaság is, amely *impium foedus*nak³² tartotta a pogányokkal kötött békét, akikkel „örök” békét egyáltalán nem is szabad kötni, mivel keresztény területeket tartanak megszállva. És bár ez az álláspont sokat módosult nem utolsósorban a realitások és a különböző országok, köztük a pápaság politikai praxisának függvényében, Róma hozzáállása, attól is függően, hogy mennyire közel fekdtek a veszélyzónához, a nyugati keresztény országok számára zsinórmértékül szolgált. A pápának *padre communeként* egyik alapvető kötelessége a hit védelme volt, amely a világi uralkodók számára is kötelező érvénnyel bírt, gondoljunk csak a *defensor fidei* titulusra. És a pápaság nemcsak ekkor, és nemcsak Bakócz útján jelentett be tiltakozást az istentelennek tartott béke ellen, hanem például 1516-ban is, amikor X. Leó az esztergomi érseknek és Ulászlónak küldött brevéiben tiltakozott a békekötés ellen.³³ Látni fogjuk, hogy néhány évvel később is a béke ügyében még az egyébként meglehetősen flexibilis magatartást tanúsító Burgio is határozottan a magyar fél tudomására hozta, hogy nem

²⁸ A nemesség nevében felszólaló Telegdi István volt kincstartó a bulla kihirdetése ellen foglalt állást, mondván, hogy inkább vessenek ki adót a hadjárat céljából. Erről, ill. a márciusi országgyűlés témáiról, köztük a bullával kapcsolatos vitáról és a döntésről bőségesen lásd C. TÓTH NORBERT, *Az 1514. márciusi országgyűlés. Politikátörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig*, Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról, (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések), szerk., C. TÓTH NORBERT, NEUMANN TIBOR, Budapest 2015, 32–33. 54–69.

²⁹ FODOR-DÁVID, *Magyar-török béketárgyalások*, 208.

³⁰ NEUMANN, 113. 114. 115–118. C. Tóth ezzel szemben védekező haditervről beszél több alkalommal is. Lásd uő. *Az 1514. évi országgyűlés*, 69. 71.

³¹ MARIA PIA PEDANI, *Venezia porta d'Oriente*, Bologna 2010, 44.

³² MARCO PELLEGRINI, *La crociata nel Rinascimento. Mutazioni di un mito 1400–1600*, Firenze 2014, 47.

³³ 1517-ben szóba került a fegyverszünet. Lásd NEMES GÁBOR-TUSOR PÉTER (kiad.): *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)*, (CVH I/7), Budapest–Róma 2011, n. 17. 18.

illendő tartós békét kötni a pogányokkal.³⁴ Egyébként ugyanez a magatartás húzódott meg Giuliano Cesarini pápai legátus híres/hírhedt közbelépése mögött is ez a felfogás húzódott meg, amely végső soron a várnai csatavesztéshez vezetett, bár ezt az ezzel foglalkozó munkák rendre figyelmen kívül hagyják.³⁵

Az újabb kutatási eredményeket egy többi forrástól független adat is alátámasztja. Nicolo Giustinian *bailo* azt írta 1514. április 8-ai Konstantinápolyból kelt levelében, hogy a Portán nem tudják, hogy a magyarok mit akarnak és miért tartották vissza a török követet.³⁶ Ezeket a sorokat mindössze 16 nappal a fentebb említett tanácskozás után vetette papírra, amelynek a híre ennyi idő alatt bajosan jutott el az oszmán fővárosba, ráadásul egyértelműen kiderül, hogy az oszmán fél nem kapott választ. Ezért nyilvánvaló, hogy a március 23-ai budai tanácskozás tétje nem lehetett a háború vagy a béke. Konstantinápolyban egészen bizonyosan nem így könyvelték el.

Az április 8-ai jelentés azt is lehetővé teszi, hogy újra gondoljuk Béla követségének némely részletét. Giustinian követ valamikor 1513. november második felében azt írta, hogy úgy véli, meglesz a béke, és akkor elindulhatnak azok a török csapatok, amelyeket Velence kért a szultántól a cambrai liga elleni háborúja miatt.³⁷ Néhány héttel korábban november 5-ei kelettel Sanudo azt jegyezte fel a *Diariūban*, hogy a városban várnak egy magyar követet, hogy letegye az esküt a békére („*si aspettava li uno orator dil re di Ongaria per zurar la pace*”).³⁸ A követségről, amely végül december végén futott be, illetve a kihallgatásról rendelkezésünkre áll egy december 27-én keletkezett velencei követjelentés a Béla-féle magyar követség által beterjesztett, fentebb már idézett békefeltételekről, amelyek feldühítették a szultánt.³⁹

A jelentésnek egy kevésbé idézett része ugyanakkor említést tesz egy Bélaikkal egy időben az oszmán fővárosban felbukkanó császári követről, aki Miksa augusztus 24-én kelt levelét vitte; ebben az állt, hogy a magyar királlyal kötendő békébe őt is foglalják bele.⁴⁰ Ez esetben nem kell tartania a sahtól és többi ellenségétől. Ha azonban nem lesz meg ezekkel a feltételekkel a béke, akkor a szultán biztosra veheti, hogy a sah meg fogja támadni. A jelentés elárulja, hogy török részről nem hittek a követnek és hogy a levelet, amiben egyetértett vele a *bailo* is, Ahmed pasa a magyar király machinációjának (*fictitia*,

³⁴ STEPHANUS KATONA, *Historia critica regum Hungariae XII*, Budae 1793, 26; GEORGIUS PRAY, *Epistulae procerum regni Hungariae I-II*, Posoniae 1806, I, 109–111. Hasonló szellemben írt a pápa a magyar-török béketárgyalásokat illetően I. Ferenc francia királynak, lásd *Négotiations de la France dans le Levant I*, pub. EUGENE CHARRIÈRE, Paris 1848, I, 6–8. Burgio megnyilatkozásához vö. *Magyarországi pápai követek*, 178.

³⁵ ENGEL PÁL, *A szegedi eskü és a váradi béke. Adalék az 1444. év eseményeihez*, Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok, szerk., Csukovits Enikő, Budapest 2003, 198–224. ÁGOSTON GÁBOR, *Az 1444. évi török-magyar követjárás. (Adalék az 1444. évi török-magyar békekötés történetéhez.)* TSz 29 (1986) 261–276.

³⁶ „de Hungaria questi non hano havuto risposta alcuna, excepto che lhomo smandonno zonsi in esso loco et è sta(to) retenuto, ne se lassano intender altramente lo animo loro. La excellentia del signor non par fanne stima alcuna, et dice che di loro poco el teme quando ben spassasse el Danubio et mettesse foco in Grecia, perche se idio li deva gratia de haver victoria contra Sophi el saperia bon poi far sue vendette contra essi Hungari.” ASVe Capi di Cons. X, Lettere, ambasciatori, b. 1, n. 34, kiadva NICOLAE IORGA, *Notes et extraits pour servir l’histoire des croisades au XVe siècle*, VI: 1501–1547, Bucarest 1916, 71.

³⁷ ASVe Capi di Cons. X, Lettere, ambasciatori, b. 1, n. 31 (IORGA, *Notes et extraits*, VI, 67). A török csapatokról lásd FODOR–DÁVID, *Magyar-török béketárgyalások*, 195–196. 209–210. De például Bajezid a nápolyi királynak is ígért 20 ezer katonát Tarantóért cserébe. SYDNEY NETTLETON FISHER, *Foreign Relations of Turkey 1481–1512*, Illinois 1948, 74.

³⁸ SANUDO XVII, 471.

³⁹ Ismerteti Iorga alapján FODOR–DÁVID, *Magyar-török béketárgyalások*, 211.

⁴⁰ Uo.

artifice) tartotta.⁴¹ Úgy vélem, hogy ezzel arra céloztak, hogy Ulászló így próbálta meg kihasználni egyrészt a perzsa, másrészt a velencei helyzetet – ez utóbbi ekkoriban folytatott komoly tárgyalásokat oszmán segédcsoportok felfogadása ügyében –, hogy a békébe garantáló félként foglalják bele a császárt is. Ami ugyanakkor azt a célt is szolgálta, hogy elejét vegyék a szóban forgó, Velencének nyújtandó oszmán segítségnek. Mivel éppen ekkor időzött Budán is egy császári követség, úgy tűnik, hogy a levél a portai vélekedésekkel szemben tényleg a császártól származott.⁴²

Giustinian jelentése megemlíti azt is, hogy a Portára befutott a híre, hogy a sah szövetséget kötött a zöldsapkásokkal („*El resona del molte bande che'l Sophi ha facto pace cum quello de le berete verde*”).⁴³ Úgy vélem, hogy az utóbbiak a kalifátusi címet birtokló mamelukok voltak, akik miatt döntött végül úgy a szultán, hogy a következő évben nem a magyar király, hanem Egyiptom ellen indítja meg csapatait. Közben Velencével haladtak előre a tárgyalások, és amikor a *bailo* felvetette a katonai segítséget, Ahmed pasa hidegen csak annyit vetett oda, hogy az egyik érinti a másikat, és hogy nehéz dolog lenne átszállítani az embereket a tengeren.⁴⁴ Érthető tehát a szultán dühe és hogy házi őrizetbe helyeztette Bélaiekat. Ugyanakkor sem a császár levelére Szelimtől, sem a magyar féltől a szultánnak a feltételekre ugyan negatívan reflektáló, ám, mint láttuk, egyáltalán nem teljesen elutasító januári levelére nem érkezett érdemi válasz. Teltek a hónapok, és mint fentebb láttuk, még április 8-án sem tudtak semmit Buda álláspontjáról. Ami véleményem szerint azért késett, mert a magyar fővárosban eldöntötték, hogy kihasználva Szelim perzsiái lekötöttségét, megpróbálják a kereszteseket is felhasználva visszaszerezni az elvesztett területeket, így állítva kész helyzet elé a szultánt. Aki azonban, bár dühös volt, mégsem aggódott emiatt, mivel nem tartott a magyaroktól, akikkel a perzsák legyőzése után le akart számolni.⁴⁵ Az álláspontok tehát nem közeledtek egymáshoz, a velenceieknek nyújtandó török segítség is végül elmaradt, Szapolyai sikeres havasalföldi hadjárata után pedig a magyar fél is üres kézzel küldte vissza a török követeket.⁴⁶

A nemzetközi politikában bekövetkező változások az 1514. évi parasztháborúba torkolló próbálkozás kudarcára ellenére a X. Leó által erőteljesen propagált kereszties háború⁴⁷ reményét életben tartották. A két, illetve három évvel később V. Károly és I. Ferenc között megkötött noyoni (1516), majd brüsszeli béke (1517) a még 1508-ban kötött cambrai liga végét jelentette, amelyet, mint ismeretes, Velence hatalmának megsemmisítésére kötöttek. A Köztársaság ebből a két békéből meggyengülve került ki, mivel egy sor birtokáról le kellett mondania.⁴⁸ A békék ugyanakkor megteremtették egy

⁴¹ „Poi in un altro capitolo scive, che l'debi dar pace cum l'Hungaro, perchè lui et esso Hungaro è una medesima cosa et in la guerra, come in la pace; la qual pace facendola cum esso Hungaro, el non potea dubitar de Sophis, nè de altri sui inimici.” IORGA, *Notes et extraits*, VI, 67.

⁴² FODOR–DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 211–212.

⁴³ IORGA, *Notes et extraits*, VI, 67.

⁴⁴ Lásd IORGA, *Notes et extraits*, VI, 67, illetve ASVe Capi de Cons. X, Lettere, ambasciatori, b. 1, n. 31. Idézi FODOR–DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 214.

⁴⁵ „La excellentia del signor non par farne stima alcuna, et dice che di loro poco el teme quando ben i passasse el Danubio et mettesse foco in Grecia, perche se idio li deva gratia de haver victoria contra Sophi el saperia bon poi far sue vendette contra essi Hungari.” ASVe Capi di Cons. X, Lettere, ambasciatori, b. 1, nr. 34, közölve IORGA, *Notes et extraits*, VI, 71.

⁴⁶ C. TÓTH, Az 1514. évi országgyűlés, 66. 72.

⁴⁷ A pápa éppen az 1516. évben fordult újra a terv megvalósítása irányába. Az ezzel kapcsolatos levelezést a pápa és a francia király között lásd CHARRIÈRE, *Negotiations*, 10–46, a pápa emlékiratát uo. 31–41.

⁴⁸ Erről bőven velencei nézőpontból lásd MORO, *Venezia nella tempesta*, 97–222. A könyv vonatkozó fejezetének ismertetéséhez lásd KRUPPA TAMÁS, *Velence viharos vizeken (1499–1517)*, Világtörténet 11 [43.] (2021) 642–646.

közös törökellenes vállalkozás alapjait, amelynek újabb impulzust adott Egyiptom gyors és váratlan összeomlása.

A veszélyt azonban már korábban érezni lehetett, amelynek a lenyomata az a rendkívül érdekes terv, amely Tumanbaj mameluk szultántól származott, aki megpróbált tető alá hozni egy magyar–velencei szövetséget, hogy megelőzzék Szelim várható egyiptomi hadjáratát. A tervről Tommaso Venier alexandriai konzul számolt be 1515. november 23-ai jelentésében. E szerint felkereste őt egy hodzsa (*coza*), a szultán titkára, és azt tudakolta tőle, hogy vajon Velence, illetve Magyarország háborúba lépne-e Szelim ellen? A konzul azt válaszolta, hogy Velence birtokai és kereskedelmi érdekei miatt nem valószínű, hogy erre hajlandó lesz. A magyar király azonban szerinte igen, feltéve ha megfelelő mennyiségű pénzt küldenek neki, illetve létezik az az összeg, amiért cserébe Velence is megkockáztatna egy háborút, természetesen kereskedelmi érdekei védelmében.

A hodzsa erre azt válaszolta, hogy ura szeretne Velence közvetítésével kapcsolatba lépni a magyar királlyal. Levelet a szultán, tekintve, hogy rá nézve szégyen lenne, ha segítséget kérne (nem teszi hozzá, hogy egy hiteltlentől) nem akart írni, ellenben kiszemelte Francesco de Navarrát, a Sion hegyi ferences kolostor vikáriusát, hogy utazzon Velencébe és tárgyalja meg a részleteket. A hodzsa tudta, hogy a magyar király évi 30 ezer dukátot kap a Köztársaságtól, ami háború esetén 100 ezerre emelkedik, ezért úgy vélte, hogy a két ország könnyedén szövetségre tudna lépni. A konzul a szultánnal is találkozott, akivel végig tárgyalták ugyanazt, amit előtte a titkárával. A szultán a végén előzékenyen hozzátette, hogy ha a terv kútba esne, nem érnék retorziók a velencei kirendeltséget, illetve a kereskedőit. A ferences 1516. április 21-én adta át Velencében a konzul levelét és adta elő vélhetően a szultán ajánlatát.⁴⁹

Nem tudunk semmit arról, hogy az ajánlat elért volna Budára, Sanudónál sem találtam erre utaló adatot, a terv felvetése mindazonáltal arra hívja fel a figyelmet, hogy Szelim nem véletlenül tartotta nyitva a diplomáciai csatornákat a magyar főváros felé, és hogy a magyar kormánynak talán az eddig véltnél némileg nagyobb volt a diplomáciai mozgástere, amelyet a többfrontos háborút elkerülni szándékozó oszmán uralkodóval szemben igyekezett maximálisan kihasználni.

Egyiptom gyors összeomlása és az ország oszmán kézbe kerülése viszont radikálisan átrendezte a diplomáciai sakkjáratát: a szultánatus elfoglalása azt jelentette, hogy egy újabb, ezúttal déli front nyílt a mediterrán keresztény hatalmakkal szemben. Az észak-afrikai támaszpontokról ettől kezdve nemcsak Ciprust és Krétát, illetve a többi velencei fennhatóság alatt lévő szigetet, nemcsak Rodoszt, a johannita lovagok fészket, hanem az itáliai, dél-francia és spanyol partokat is jóval könnyebben el lehetett érni. A magyar kormányzat előtt sem volt titok, hogy Szelim Rodosz ellen készül,⁵⁰ ezért az 1519-es magyar–török békének az áthaladást engedélyező pontja, a mellett, hogy ez a korábbi békékben is szerepelt, török részről azt a célt szolgálhatta, hogy megteremtse a lehetőségét elterelő támadások indításának.

A mamelukok bukása mellett az 1517. év másik messzemenő következményekkel járó eseménye Luther Márton fellépéséhez kötődik, aki nemcsak az európai történelem egészére gyakorolt akkor még természetesen előre nem látott hatást, hanem a törökellenes tervek megvalósulási esélyét is – több szempontból – nagymértékben csökkentette, ám ezt akkor még nem lehetett előre látni.

A nyugati hatalmak által kötött, fent említett békék természetesen a Porta figyelmét sem kerültk el, amely mindig gyorsan reagált az amúgy folyton háborúzó

⁴⁹ A leveleket lásd IORGA, *Notes et extraits*, VI, 84–87.

⁵⁰ Mario Sanuto *Világkrónikájának Magyarországot illető tudósítása*, III, közli WENCZEL GUSZTÁV, MTT 1879, 148.

keresztény hatalmak közötti békekötésekre és az ebből fakadó esetleges fenyegetésekre. 1514-ben a magyar diplomácia Szelim tartós perzsiái és egyiptomi lekötöttségét kihasználva kitérő választ adott a fentebbi ajánlatra, mivel reménykedett egy összeurópai béke megvalósulásában és háta mögött érezte a pápaság egyértelmű támogatását. Ezért a szultán magatartása a fegyvercsörgetés ellenére nem volt visszautasító. 5 évvel később is, miután a szultán gyors győzelmet aratott a mamelukok felett és elfoglalta Egyiptomot, lényegében az 1503-as alapon kötötte meg a békét a magyarokkal. Miért kellene mind ebből a magyar diplomácia nem megfelelő működésére következtetni, és a király, illetve tanácsosai szemére vetni, hogy 1513–1514-ben nem látták előre 1526-ot?⁵¹ Nem biztos, hogy a magyar kormányzatnak az 1514 elejére előálló, fentebb vázolt politikai helyzetben két kézzel kellett volna a portai békeajánlat után kapnia. Természetes, hogy kihasználta Szelim perzsa háborúját és nem ült fel a fenyegetőzéseknek, hogy előnyösebb feltételeket harcolhasson ki magának, hogy a szultánt egy sikeres ellencsapással, például a szreberniki bántás visszafoglalásával állítsa kész helyzet elé. Tegyük fel a kérdést: ha a kormányzat 1514-ben elfogadja a szultán ajánlatát, amelynek részleteit ugyan nem ismerjük, azt azonban tudjuk, hogy a békefeltételek korábbi verziójából a Porta kihagyta Horvátországot, illetve az ajánlat hallatán a török követet visszatartották, a jövőre nézve mit is nyert volna?⁵²

A lengyel út, akik egészen más geopolitikai helyzetben voltak, és a török és tatár mellett más, a Magyar Királyság számára ismeretlen fenyegetésekkel is szembe kellett nézniük, aligha volt járható. Éppen ez magyarázza, hogy éppen 1514-től kezdett az addig közös dinasztikus külpolitika elkanyarodni egymástól, amely az 1515. évi Habsburg–Jagelló házassági szerződéssel vált egyértelművé.⁵³ És bár az 1514-es támadó hadjárat csupán részleges sikerrel járt, mivel az elvesztett területek visszaszerzése helyett egy parasztlázadást kellett leverni, a Jagelló diplomáciának a rendelkezésére álló szegényes eszközeivel a lehető legtöbbet sikerült elérnie.⁵⁴

Az 1519-ben megkötött béke tehát nagyjából az 1503-as állapotokat rögzítette, ezért 16 év elteltével, Szelim keleti terveinek és a kedvező nyugat–európai politikai helyzetnek köszönhetően a kiindulási pont gyakorlatilag nem változott.⁵⁵

1.2. A horvát dilemma

Az átjáró, és ahogy a következő fejezetben látni fogjuk, az adófizetés problémája, nem sokkal később igen érdekes kontextusban újra előkerült. Egy évvel a béke megkötése után, 1520-ban Szelim meghalt, emiatt a béke érvényét veszítette. Utóda, Szülejmán Budára küldte Behrám csaszt a békefeltételekkel, amelyekről a legfontosabb forrásunk, Lorenzo Orio velencei követ titkára, Francesco Massaro csak annyit árul el, hogy a

⁵¹ Ezt a sommás ítéletet lásd FODOR–DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 219.

⁵² A horvát problémára később térek vissza. Fontos hangsúlyozni, hogy az ebben az időszakban megszülető lengyel *ahdnámék*ben a Magyar Királyságon kívül nem szerepelnek egyéb keresztény hatalmak, a császár sem, tehát Szelim számára ezek szolgálhattak mintaként a magyarokkal megkötendő szerződéshez.

⁵³ PAPP SÁNDOR, *A török béke kérdése a Dózsa-féle parasztháború idején*, Certamen III (2016) 229–243.

⁵⁴ A hadjáratról lásd C. TÓTH, i.m. NEUMANN, i.m.

⁵⁵ Lásd a magyar, illetve a török ratifikációkat, *Magyarország melléktartományainak oklevéltára 3. Alsó-szlavóniai okmánytár 1244–1710*, (Magyar Történelmi Emlékek I/36) szerk., THALLÓCZY LAJOS, HORVÁTH SÁNDOR, Budapest 1912, 279–286, ill. *Vetera monumenta historica sacra Hungariae illustrantia 2: 1352–1526*, ed. AUGUST THEINER, Romae 1860, 626–628.

békeajánlat megismerése után a magyar kormányzat sürgősen segítség után nézett.⁵⁶ A források alapján annyi kikövetkeztethető, hogy a probléma részben az átjáró kérdésével függött össze, amelyre Perjés Géza is máig vitatott téziseit alapozta. Ezek ismertetését mellőzve szeretném felhívni a figyelmet Massaro jelentésének Behrám követségéről beszámoló megjegyzésére:

„A magyarok, ha nem reménykedtek volna egy általános hadjáratban, békét kötöttek volna a szultánnal... Elküldték a scardonai püspököt... hogy nyilvánosan kijelentse, hogy amennyiben nem segítik meg őket, békét fognak kötni velük, és szó nélkül utat engednek nekik, bárkinek is okozzanak kárt vagy támadjanak rá.”⁵⁷

A részlet természetesen ismert, amit azonban a magyar kormányzat által propagandisztikus okokból kitalált, de valós alapokat nélkülöző szólamként kezelnek, csupán azért, mert más adat ezt nem támasztja alá.⁵⁸ A történetírás e helyett részletesen foglalkozik a horvátok bőven adatolt lépéseivel, akik, mint látni fogjuk, a folyamatos török betörésektől és portyáktól szenvedve be akartak hódolni és a békéért, valamint a nyugalomért cserébe adót akartak fizetni a Portának. Sőt hajlandónak mutatkoztak átengedni a török csapatokat a német területek felé.⁵⁹ Furcsa, hogy amikor ezt a kortársak, például az idézetben, kifejezetten a magyarokkal kapcsolatban írják, akkor nekik nem akarnak hinni. Megjegyezném, hogy mivel a Horvát Királyság a Magyar Királyság része volt, a területén való áthaladás a Magyar Királyságon való áthaladást jelentette, amire nem a bántól, vagy valamelyik horvát főúrtól, hanem a magyar királytól kellett engedélyt kérni, mivel a békét is vele, és nem a horvátokkal kötötték. Az a legújabbban is hangoztatott érvelés, hogy ez a horvátokra tartozó, mondhatni belügy volt, finoman szólva sántít.⁶⁰

⁵⁶ PERJÉS, *Mohács*, 140–142. A török követ decemberben érkezett Budára. Lásd *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser V., II*, bearb. v. ADOLF WREDE (Deutsche Reichstagsakten. Jüngere Reihe II), Göttingen 1896, 857.

⁵⁷ „...hongari, si non fusse che hanno speranza expeditione universale, i haveriano facto pace con il signor turcho...hanno destinato il reverendo episcopo scardonese... ad protestarli che se la non li aiuterà i farano ancora loro pace, senza dir altro, dandoli il transito a danno et exitio de qualunque si sia.” BALOGH ISTVÁN, *Velencei diplomaták Magyarországról (1500–1526)*, Szeged 1929, LXIV.

⁵⁸ KOSÁRY DOMOKOS, *A magyar külpolitika Mohács előtt*, Budapest 1978. A továbbiakban csak ott hivatkozom Bárány Attilának a témában nem régen megjelent könyvére, ahol az eddigi ismereteinkhez képest új információ vagy felvetés merül föl. BÁRÁNY ATTILA, *A szulejmáni ajánlat*, Budapest–Gödöllő 2015.

⁵⁹ LAKATOS BÁLINT, *A tatái országgyűlés és diplomáciai háttéré (1508–1510)*, A diplomácia választóján, 500 éve volt Tatán országgyűlés, szerk. László János, Tata 2010, 30.

⁶⁰ Erről a legújabbban az addigi szakirodalom idézésével lásd BÁRÁNY, *A szulejmáni ajánlat*, 14–16. Fontosnak tartom megemlíteni, hogy a horvát urak behódolási tárgyalásainak, az oszmán csapatok átengedésének nincs közvetlenül köze ahhoz, amit a szultán a magyar királytól kért. A Horvát Királyság a Magyar Királyság része volt több mint 800 éven keresztül, a Magyar Királyság pedig oszthatatlan volt, ahogyan a többi középkori rendi monarchia is deklarálta saját magával kapcsolatban. És nem hívták soha Magyar-Horvát Királyságnak, ahogyan mostanában felbukkan a történeti irodalomban, hanem így egyes nominativusban *regnum Hungariae*-nek, amelybe – legalábbis a kortársak számára természetes módon – beletartozott a vele perszónálunióban lévő Horvát Királyság is. Amikor tehát a horvát urak a törökökkel a szabad átvonulás ügyében tárgyaltak, illetve önállóan megkeresték a birodalmi gyűlést, az nem horvát belügy vagy nem létező önálló horvát külpolitika volt, hanem csak azt jelezte, hogy a központi magyar kormányzat tekintélye milyen mélyre süllyedt. Ez utóbbihoz lásd PÁLOSFALVI TAMÁS, *A bánok helye a királyság kormányzati struktúrájában. Királyi hatalom és területi különkormányzat, 1435–1526*, A horvát–magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra, főszerk., Fodor Pál, Soksevits Dénes, Budapest 2015, 136, illetve BÁRÁNY ATTILA, *A horvát végek és a török adriai partraszállásának kérdése (1480–1526)*, Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16.

A tévedés oka a magyar–török béketárgyalások eddig is ismert, de mostanáig kellő figyelemre nem méltatott mozzanata. Ennek megértéséhez újra az 1510-es évek elejéig kell visszamennünk az időben: a horvátok behódolásának és adófizetésének a kérdése a velencei forrásokban feltűnő módon akkor kezd sűrűbben felbukkanni, amikor az 1510-es béke meghosszabbításáról folynak a tárgyalások. A jelentések mintha azt sugallnák, hogy a török fél arra számított, hogy a portyák hatására Horvátország még a béke megkötése előtt behódol,⁶¹ és ebben a játszmában a jelek szerint fontos szerepet játszott volna Korbáviai János.

Horvátország behódolása, ha az időszakot csak Mohácsig számoljuk, akkor is több mint egy évtizedig napirenden tartott kérdés volt, ami 1511-ben már egészen bizonyosan felmerült a horvát határvidék, illetve közélet egyik igen fajsúlyos, a báni tisztséget is betöltő szereplője, Korbáviai (Karlovics) János kapcsán, aki velencei, Habsburg, de természetesen magyar szolgálatban is állt.⁶² Aki a rossznyelvek szerint ekkor behódolt volna a töröknek, ami azonban kevésbé valószínű, egyrészt mivel ezt ismereteim szerint a nyilván nem elfogulatlan velencei források erősítették csak meg, másrészt nehezen hihető, hogy az 1511-ben megfogalmazott gyanú után tíz évvel, éppen a kulcsfontosságú 1521. évben horvát bánná választották volna. De kétségtelen, hogy elődje, a végeken 1520-ban elesett elődje, Beriszló Péter a horvát rendek nevében fegyverszünetet ajánlott fel a töröknek, amelynek része volt az áthaladás engedélyezése az osztrák tartományok és Itália felé. A horvátok követei megjelentek a birodalmi gyűlésen is, ahol azzal érveltek, hogy amennyiben nem kapnak segítyt, nemcsak békét kötnének, hanem adót is fizetnének.⁶³

1511 és 1525 között tehát napirenden volt a horvátok adófizetésének a kérdése, és 1511-ben ezzel összefüggésben merült fel Korbáviai János behódolásának híre. A velencei jelentésekből kiderül, hogy Budán, illetve a velencei követ háza táján szoros összefüggést láttak a török békeajánlatok, a határvidéki várak ostroma, valamint a horvátok, illetve Korbáviai János behódoltatási kísérlete közt. 1511. június 1-jén az a hír érkezett Velencébe, hogy a magyaroknak – és nem a horvátoknak – tett török békeajánlatban nem szerepel Velence, amely miatt a magyarok kifogást emeltek. Szeptember elején még a török válaszra vártak, októberben és novemberben pedig befutott Korbáviai behódolásának a híre. A november 19-ei jelentésben szerepel Pietro Pasqualigo budai velencei követnek az a megjegyzése, hogy a magyar kormányzat szerint a török azért húzza az időt a béke ratifikálásával, hogy a közben elfoglalt várakat (háromról volt szó) belevegyék a békébe.⁶⁴ A Porta magatartásának hátterében az húzódnak meg, hogy a horvátokat rávegyék arra, hogy még a magyar–oszmán béke

---

század), Budapest 2016, 331–362. Ez már csak azért is így kellett legyen, mert azt ugyebár senki nem feltételezi, hogy akár Szelim, akár Szülejmán a későbbi felvonulási útvonal, amely a Magyar Királyság szívéen és Budán keresztül vezetett Bécs felé, engedélyezését kérték volna a magyar királytól akár 1519-ben, akár 1520-ban?

⁶¹ A behódolás kérdéséről legújabbban a Zrínyiekkel kapcsolatosan lásd VARGA SZABOLCS, *Leónidasz a végvidéken. Zrínyi Miklós (1508–1566)*, Pécs 2016, 71–73. Vagy lásd később, 1540-ben Ferdinánd hajlandónak mutatkozott külön adót fizetni vitatott hódoltatású területekért és úgymond a Zrínyi grófokért cserébe. TÖRÖK, *Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai*, 87.

⁶² *Commissiones*, I, 127. 128. Szerepéről lásd VARGA SZABOLCS, *Adalékok a Zrínyi család felemelkedéséhez. A Karlovics örökség, Zrínyi Miklós élete és öröksége*. A 2008. november 7–8-án Zrínyi Miklós születésének 500. évfordulója alkalmából Szigetváron rendezett konferencia előadásainak szerkesztett szövege, szerk. Varga Zoltán, Szigetvár 2010, 4–27; uő. *Zrínyi*, 86–91, PÁLOSFALVI TAMÁS, *Bajnai Both András és a szlavón bánóság. Szlavónia, Európa és a törökök, 1504–1513*, Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére, szerk., Neumann Tibor és Rác György (Analecta mediaevalia III), Budapest–Piliscsaba 2009, 265. 271. 272. 274. 278. 279. 280. 284–285. 292. 298.

⁶³ BÁRÁNY, *A horvát végek és a török*, 343–343.

⁶⁴ *Commissiones*, I, 125. 126. 128.

ratifikálása előtt hódoljanak be a Portának. Ezért maradt tehát ki a ratifikálásra szánt szövegből Horvátország. Ha az oszmán diplomácia sikerrel járt volna, kétségtelenül igen érdekes helyzet állt volna elő. A horvátok egyszerre váltak volna a magyar király és a szultán alattvalójává, közvetve pedig, rajtuk keresztül, a magyar király a szultán kvázi adófizetőjévé. És természetesen az amúgy is leszakadóban lévő horvát területek fölött előbb-utóbb megszilárdult volna az oszmán fennhatóság.⁶⁵

Az oszmán eljárásra a két fél közötti felfogásbeli különbség adott alapot: a magyar, illetve keresztény oldalról a békekötés akkor lép életbe, ha ratifikálják. Addig nem igazi béke, hanem fegyvernyugvás van érvényben, de ilyenkor jelentős harci cselekményre már nem szokott sor kerülni. Az oszmán felfogás szerint azonban, és erre a török–magyar viszony történetében több példát is lehet hozni,⁶⁶ ez távolról sem jelentette a portyák beszüntetését. Éppen ezt a felfogásbeli különbséget kihasználva foglalták el a három említett várat a szreberniki bánóságban, amelyet a magyar fél természetesen nem akart elismerni. Csakis ezzel magyarázható, hogy bár forrásaink békéről beszélnek, a követségek mégis jöttek-mentek a két fél között a békepontokkal. Ebbe a kontextusba kell helyezni, hogy az 1512 márciusában beérkező oszmán béke ratifikáció nem tartalmazta Horvátországot és hogy ez a lépés a horvátok hódoltatásának célját szolgálta.

Ebből a szempontból kulcsfontosságú Pasqualigo 1512. március 17-i Budáról kelt jelentése.⁶⁷ A követ azt írta, hogy megérkezett Horvát János követ az oszmán fővárosból azokkal a békepontokkal, amelyekre a szultán felesküdt: ez a béke azonban nagyon különbözik attól, amelyet a magyarok meghosszabbítottak. Hiányzik belőle Horvátország és a többi, a magyar változatban szereplő terület. Utána következik egy nagyon érdekes, és kissé homályos rész: ha ugyanis jól értelmezem a szöveget, a Bajezid által ratifikált változatban nem szerepelnek a király titulussai, Pasqualigo ugyanis azt írja, hogy mintha valaki közülük, értsd a magyar urak közül kötött volna a maga érdekeinek megfelelően (*da per se*) fegyverszünetet, illetve békét a szultánnal! Az eljárás érthető módon óriási megütközést és felháborodást keltett a magyar udvarban. Tavaly október 1-én, folytatódik a jelentés, a király többször elmondta a török követnek, hogy ugyanazokkal a feltételekkel akar békét kötni, ahogyan korábban, illetve, hogy az első Konstantinápolyból küldött változat valóban a király által kívánt pontokat tartalmazta. De a furcsaságok itt még nem értek véget: nemcsak formailag és tartalmában tért el a Sztambulban ratifikált változat a magyarok által várt és nyilván az ő birtokukban lévő szövegtől, hanem az esküformulát is megváltoztatták. A végső változatban ugyanis a szultán nem esküdt a fiaira. Ez azért volt nagyon fontos, mert muszlim felfogás szerint az utódok életére történő eskü megszegése valláserkölcsi szempontból rendkívül súlyos következményekkel jár, ezért csak igazán fontos és nyomós esetben alkalmazták a formulát. Látni fogjuk, hogy 1528 elején, amikor

⁶⁵ *Commissiones*, I, 120–124. Az egykor magyar fennhatóság alatt lévő Dalmáciát továbbra is a Magyar Királyság részeként tartották nyilván, ezért megpróbálták megszarolni Velencét, és Dalmáciának a Köztársaság kezén hagyásáért cserébe felemeltetni az évi segélyösszeget. Sőt, a cambrai liga keretében Miksa igyekezett a francia követekkel egyetemben rábírní Ulászlót, hogy Dalmácia visszaszerzéséért cserébe lépjen be a ligába. Amikor a követ ez ügyben megkereste a velencei ügyvivőt, és megpróbálta békésen elintézni a dolgot, az önérvényesen azt válaszolta, hogy Magyarország nincs abban a helyzetben, hogy megtarthassa Dalmáciát. A magyar kormányzat ezek szerint a kérdést úgy próbálta kezelni, mintha a Köztársaság a kérdéses terület birtoklásáért cserébe kvázi adóval – a kiesett adóbevételeket kompenzálандó – tartozna a királyságnak. Lásd PÁLOSFALVI, *Both András*, 285–286.

⁶⁶ Lásd erre egy példát Szülejmán esetében. ASVe Arch. proprio, Roma, filza 4–6, fol. 142v. De látni fogjuk, hogy mindkét elődje elővette és alkalmazta ezt a módszert.

⁶⁷ Kivonatát lásd *Commissiones*, I, 129, szövegét Függelék n. 2. A rövid regeszta éppen a levél leglényegesebb részeit nem tartalmazza, ami felveti az egész kötet használhatóságának kérdését. Ezért a magyar szakirodalom is csupán Horvátország kihagyását idézi, valamint figyelmetlenségből(?) elkövetett hibákat említ, konkrétumok nélkül. FODOR–DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 201.

Szülejmánnak létfontosságú érdeke fűződött a Jánossal való megegyezéshez, Łaski előtt ilyen esküt tett.

A nyilvánvalóan tudatosan megtervezett pszichológiai hatást Bajezid azzal fokozta, hogy egyik fiát, Szelimet, a magyar határra rendelte, aki nagyarányú mozgósításba és portyázásba kezdett. A király, mi mást tehetett volna egy ilyen váratlan helyzetben, mielőtt nem tisztázza azt, utasítást adott, hogy tartsák tiszteletben a fegyverszünetet, illetve gyorsan újabb követséget készített elő: a kiszemelt személy Raguzai Félix volt, akinek indulása, a súlyos helyzet ellenére pénzhiány miatt késett.⁶⁸

Pasqualigo jelentés régóta ismeretes, a Ljubic által kiadott regeszta azonban éppen a levél leglényegesebb részeit nem tartalmazza. A magyar történetírás ezekből indult ki, így sötétben tapogatózott a béketárgyalásokat, illetve azok feltételeit illetően. Most a béke magyar változatának és Pasqualigo jelentésének szövegét ismerve levonhatunk néhány nagyon fontos következtetést: az első és legfontosabb, hogy a II. Mohamed halála után trónra lépő II. Bajezid uralmát, illetve a Magyar Királlyal kialakított kapcsolatát az eddigi szakirodalom kiegyensúlyozottnak, majdhogyan nem békésnek festette le. Az eddigi narráció szerint a nagy támadások a Magyar Királyság ellen abbamaradtak, és a diplomáciai viszony, ha nem is szívélyes, de korrekt maradt, amelynek legfontosabb jele, hogy a szultán gond nélkül meghosszabbította a békét. Némi probléma, mint fentebb láttuk, felmerült ugyan az 1511-ben lejáró béke kapcsán, de a magyar történetírás szemmel láthatóan nem nagyon tudott mit kezdeni Horvátország kihagyásával a béke szövegéből, illetve azzal, hogy a béke meghosszabbítása végül is elmaradt. Következésképpen a hadiállapot sem szűnt meg, ami viszont lehetővé és érthetővé tette a török támadások folytatódását. Ráadásul a szultánt 1512 májusában fia, Szelim letaszította a trónról, a békekötés körüli problémákat így automatikusan a sokkal agresszívabbnak beállított és ábrázolt fiú rovására lehetett írni. Csakhogy a levél fényében a fentiek egészen egyszerűen nem felelnek meg a tényeknek. Bajezid, aki annyira azért nem volt békés, hogy például ne indítsa el a második oszmán–velencei háborút 1499 és 1503 között,⁶⁹ amelynek következtében az oszmán birodalom újabb fontos pozíciókat szerzett az Égei-tenger partvidékén, az expanziót a jelek szerint folytatta a Magyar Királyság ellen is. A bosnyák és horvát területek elleni támadások, amelyeket 1512 októberében stratégiai siker, Szrebernik várának elfoglalása koronázott meg, ez utóbbi már az utód, Szelim sikere volt, szervesen egészítették ki a Velence elleni támadásokat: Bosznia stratégiai fontossággal bírt, mivel nélküle nehezen lehetett biztosítani a szerbiai területeket, azonkívül rajta keresztül lehetett elérni Észak-Itáliát és az osztrák tartományokat.

Rátérve a békefeltételekre, az első fontos megállapítás, hogy eddigi tudásunkkal ellentétben megtörtént a békekötés, a szultán visszaküldte a szöveget, fel is esküdött rá, csakhogy szinte semmi nem volt benne szabályszerű: sem az esküformula, sem a forma, sem a tartalom. Úgy tűnik, hogy üres színjáték volt az egész, hisz ha hihetünk a velencei követnek a szultán egy olyan dokumentumot ratifikált, aminek a címzettje nem is Ulászló volt, vagy ha ő, titulusok nélkül szerepelt benne, mintha egy alacsonyabb rangú személlyel, például egy leendő vazallussal kötöttek volna szerződést. Ami nyilvánvalóan elfogadhatatlan volt a magyar király számára, és ami igen jól illeszkedik azokhoz az adatokhoz, amelyeket a horvát urak behódoltatását célzó kísérletekről ismerünk, és amelyeket egészen a 20-as évekig, sőt azon túl is követni tudunk. Az oszmán terjeszkedő politikának mindig is része volt a határvidéki urak meghódoltatását célzó törekvés, amire több példa hozható, de gondoljunk csak a legismertebb esetre, a Zrínyiekre, akiknek a

⁶⁸ Lásd a 2. sz. iratot. A fotómásolatot Lakatos Bálint bocsátotta a rendelkezésemre, amit ez úton is köszönök.

⁶⁹ MORO, *Venezia nella tempesta*, 13–49.

megkereséséről oszmán részről legutóbb Varga Szabolcs írt.⁷⁰ Bajezid tehát ezek szerint a lejáráó békét akarta felhasználni, hogy Horvátországot leválassza, amihez az imént említett és nyilván bevett módszert alkalmazta. Ennek a törekvésnek a Porta azzal adott új dimenziót, hogy ez alkalommal nem a horvátokat, hanem a magyar királyt kereste meg.

Mindazonáltal úgy vélem, hogy az ajánlatot, legalábbis Ulászló felé, nem gondolta komolyan, hanem taktikai okokból a várt békeszerződés helyett egy radikálisan más tartalmú irattal, ami talán formailag nem is *ahdnáme* volt, hanem amilyent a vazallusoknak, illetve saját tisztviselőiknek szoktak küldözgetni, zavart akart okozni, hogy további területeket szerezzen Boszniában és Horvátországban. Forrásaink elárulják, hogy az ilyen ajánlatokat oszmán oldalról mivel gondolták megédesíteni: Marco Minio római velencei követ hat évvel később, az 1518. októberi bácsi országgyűléssel egy időben a Rómában megforduló lengyel követre hivatkozva azt írta haza, hogy a szultán a horvát uraknak felajánlotta, hogy a behódolásért és adófizetésért cserébe megtarthatják a birtokaikat, illetve törvényeiket. „li Turchi haveano mandati suoi nuntii i crovati per persuaderli dovessino fare deditione al suo servitio il quale contenteria del *tributo*, et *obediENZA*, promettendoli ch’habbino a *viver suis legibus*, et *suis magnatibus*, [kiemelések tőlem – K. T.] questo ostentato(?) deto oratore dice l’era commesso.”⁷¹

Mindezt azért fontos tisztázni, mert történetírásunk rendre összemossa a horvátok egyéni akcióit a magyar király és a szultán közötti béketárgyalásokban szereplő feltételekkel. Még egyszer hangsúlyozom, a horvát probléma egyszerre volt szerves része a két hatalom közti fentebb említett békeszerződéseknek, valamint a béketárgyalásoknak, amelyek tehát magukban foglalták az áthaladás engedélyezését a német és itáliai területek felé. Illetve részét képezte a határvidéki oszmán katonai vezetők magánakcióinak, amelyek a Horvátország irányában történő további terjeszkedést – éppen abban az irányban, amelyben a béke bizonyos feltételek teljesítése esetén lehetővé tette az áthaladást – illetve a terület leválasztását célozták. Ez viszont azt jelenti, hogy már Szelim és Szülejmán elődje, Bajezid is eredetileg jóval többet követelt annál, amit végül is hosszú éveken át tartó tárgyalások után 1519-ben rögzítettek.

Felmerül a kérdés, hogy volt-e és ha igen, mi lehetett a hivatkozási alap egy ilyen esküvel megerősített követelés esetén, mint amilyent Bajezid küldött Budára 1512 tavaszán? Ugyanis oszmán részről felmerülhetett, hogy a hódoltatás nyers és végül is sikertelen erőltetése mellett/helyett ugyanezt a célt az okozott károk megtérítésének, illetve jóváírásának jogcímével érik el. Elképzelhető, hogy Horvátország kivétele is ezzel volt összefüggésben, vagyis hogy a boszniai várak hódoltatásának elismertetésével a szultán elvárta volna, hogy a területfoglalásokat a neki okozott károk jóvátételének ürügyén szentesítsék, valamint megpróbálta a határvidéki katonai parancsnokok közreműködésével hódoltatni Horvátországot.

Ennek a feltevésnek az alátámasztására néhány évvel későbbi időszakból több adatot is tudok hozni. Vincenzo Orio velencei követ, akiről alább még lesz szó, az egyik jelentésében azt írta, hogy a szultán Németországba és Itáliába készült betörni, hogy kárait zsákmány formájában kompenzálja, amire II. Lajos gyengesége, aki nem kapta meg a kért segítséget, megfelelő ürügyet szolgáltatott volna. Úgy vélem, hogy Orio nem saját verzióját adta elő ezen a helyen, hanem az oszmán fél hivatkozását közvetítette, amelyet talán a budai udvarban hallott: ne feledjük 1512-ben hasonló volt a helyzet, mint 1520 után. Sem az első, sem a második esetben nem volt béke, csak tárgyaltak róla, valójában permanens hadiállapot állt fenn, amely a szultánt semmire nem kötelezte. Tehát

⁷⁰ VARGA, *Leónidasz a végeken*, i.m.

⁷¹ ASVe Arch. proprio, Roma, filza 4–6, fol. 142v.

nyugodtan folytathatta a határmenti *Kleinkrieget* arra hivatkozva, hogy ő pusztán bosszút áll, megtorol, kárpótolva magát elszenvedett veszteségei miatt.

Az áthaladás, a terület, amelyen az út keresztülvezet, illetve az ott élők hódoltatása, valamint az adófizetés kérdése tehát az 1510-es években már napirendre került, és a következő évtizedben is a diplomácia állandó témája maradt. Vagyis nem a magyar szakirodalom által lépten-nyomon emlegetett Behrám császár hozta először magával a magyar királynak címezve ezeket a feltételeket.

Francesco Massaro, aki mint láttuk, az 1520-as éveknél feljegyezte, hogy a magyarok hajlanak arra, hogy a békét a török csapatok átengedése árán vásárolják meg, fentebb idézett jelentésében ezzel kapcsolatosan a következőt írja:

„A török bejött az országba, s nem tudván biztosan, vajon meg kell-e ütköznie, elküldötte a követjeit úgy a mi uraságunkhoz, mint a magyar királyhoz békét kérvén, hogy rendezhesse itteni ügyeit... E közben a török, vagy mert rendbejött a Sophissal, vagy a királlyal, vagy mert bebiztosította a határait, elhatározta, hogy vállalatba kezd Magyarországon s különösen azért, mert észrevette, hogy mind Erdélyben, mind pedig Horvátországban viszálykodások vannak és hogy utóbbi országok készek arra, hogy sarcot fizessenek a török uraságnak.”⁷²

A velencei titkár 1523-ban született, de Szulejmán hatalomra lépésének idejére vonatkozó megjegyzését a szöveget kiadó Balogh úgy fordította, hogy a szultán, azaz Szulejmán belépett az országba, nem lévén biztos, hogy meg kell-e ütköznie a magyar királlyal stb. E mondattal ebben a formájában több probléma is adódik. Először is a (magyar) királyságot nem szokás az *imperium* szóval jelölni, inkább illik ez a németek szent római birodalmára; az *intrato nell'imperio* kifejezés itt egyszerűen azt jelenti, hogy a szultán hatalomra lépett. Egyébként is szabályos logikai bukfencc az feltételezni, hogy a szultán először a Magyar Királyság területére lép, majd azon gondolkodik, hogy vajon kell-e háborúznia. A *guerra* szót Balogh ütközetnek fordította, ami újabb fordítási hiba. Eljárásának feltehetően az volt az oka, hogy értelmet próbálván adni az összekuszálódó szövegnek, azt feltételezte, hogy Szulejmán Magyarország területére lépett, de bizonytalan volt abban a tekintetben, hogy vajon megütközzön-e Lajossal, mivel értelmetlen dolog lett volna abból kiindulni, hogy a szultán bizonytalankodott, hogy háborúzzon-e, miközben éppen ő indította meg a háborút. Ezért maradt a félrefordítás, mivel a *guerra* soha nem ütközetet, hanem egyértelműen és kizárólag háborút jelent. Ebben a kontextusban végképpen.

Hogy mennyire erről, és nem a Balogh-féle értelmezéséről lehet itt szó, néhány sorral lejjebb kiderül. Megtudjuk, hogy a szultán támadást akar indítani Magyarország ellen, amelynek az oka az lehetett, hogy vagy békét kötött sáhhal, vagy mert megerősítette a határait: a titkár ezt nem tudta pontosan. Nem arról van tehát szó, hogy a szultán azért tervezett hadjáratot, mivel Lajos megerősítette volna a határait, akire egyébként nincs is utalás: a határok megerősítését persze lehet barátságtalan lépésnek felfogni, ami kiválthat egy megelőző, vagy bosszúálló csapást. A mondat alanya tehát egészen bizonyosan nem Lajos, hanem a szultán, aki vagy békét kötött a sáhhal, vagy a

⁷² „Hor intrato il signor turco nell'imperio, dubitando di haver guerra dal signor Sophis, mando oratori al re di Hongaria et a la signoria nostra domandando pace per stabilir le cose sue de la bande di qui... Interea il signor turco, o avesse conferenze le sue cosse con il Sophis o provisto a li confini, deliberò far l'impresa per Hungaria vedendo praecipue tante discordie in Transilvania et in Croatia che consultavano di farsi tributari di esso signor turco...” „BALOGH, XLVII. Lásd ehhez az 1522-ben felröppenő vádak, illetve hogy 1535-ben Szulejmán a béketárgyalásokon arra hivatkozott, hogy a horvátok adót fizetnek neki. *Magyarország melléktartományainak oklevéltára I. A horvát véghegyek oklevéltára 1490–1527*, szerk. THALLÓCZY LAJOS, HODINKA ANTAL, Budapest 1903, 89. 90.

Perzsia felőli határát erősítette meg, hogy a hátát bebiztosítva megtámadhassa a Magyar Királyságot. Amely, legalábbis a jelentés szerint, azért tűnt különösen vonzó célpontnak a számára, mert azt a hírt kapta, hogy a horvátok és az erdélyiek be akarnak hódolni neki. Az előbbieket ilyen irányú szándékáról több egykorú, később idézendő adatunk is van, ez utóbbi viszont rendkívül érdekes, hisz az erdélyi vajdai tisztet ekkor Szapolyai János volt, aki eddig inkább a törökök elleni olykor sikert is felmutató harcáról volt ismeretes.⁷³ Az fentebbiek figyelembe vételével tehát a következőképpen módosítanám Balogh fordítását:

„Most hogy a szultán hatalomra került, bizonytalan lévén a Szofi elleni háború ügyében, követeket küldött Magyarország királyához és a Köztársasághoz békét kérve, hogy elrendezze ügyeit erről az oldalról... Eközben a szultán, vagy mert megegyezett Szofival, vagy mert gondoskodott a határokról, elhatározta, hogy megtámadja Magyarországot, különösen hogy látta a nagy viszályt Erdélyben és Horvátországban, *amelyek* [kiemelés tőlem – K. T.] azon gondolkodnak, hogy a szultán adófizetői lesznek.”⁷⁴

Ezzel kapcsolatban fogalmaznék meg egy további felvetést. Massaro jelentése a horvátok mellett az erdélyieket is emlegeti. Történetírásunk mondanunk sem kell, nem foglalkozott ezzel a szállal, csupán C. Tóth tanulmányában olvashatunk 1522-ből egy utalást arra nézvést, hogy Szapolyainak gondja támadt a brassóiakkal, akik meg akartak hódolni a törököknek.⁷⁵ Ez az adat eddig a levegőben lógott, amelyet azonban Massaro, még ha konkrétumok említése nélkül, egyszerűen csak erdélyieket említve, de megtámogatni látszik. Az adat azért becses, mert az vagy az 1520. vagy az 1521. évre, azaz Szülejmán trónra léptére, vagy az azt követő évre keltezhető. Ami azonban Balogh fordításából nem derült ki, mivel korábbi eseményre utalt vissza. A velencei titkár tehát azt állítja, hogy a szultán két évvel korábbi, 1521. évi hadjárata nem függetleníthető az adófizetésre kényszerítés szándékától. Ami közvetve azt látszik alátámasztani, hogy legalábbis a velencei ügyvivő szerint, Behrám tarsolyában tényleg szerepelt az adókövetelés. Természetesen gondolhatjuk azt, hogy ezt az állítását az 1523. évi bőségesen adathozható magyar fegyverszüneti tapogatózások visszavetítésével fogalmazta

⁷³ Ezt a pápai követek jelentéseiben makacsul fel- felbukkanó adatot lásd *Magyarországi pápai követek*, 234–235. 330–331. 334. A vajda törökellenes politikájáról és hadjáratairól lásd C. TÓTH NORBERT, *Szapolyai János erdélyi vajda 1522. évi havasalföldi hadjáratai. Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása*, HK 125 (2012) 987–1014.

⁷⁴ A szöveghelynek Horvátországra vonatkozó részével Bárány Attila is foglalkozott, és felhívta a figyelmet arra, hogy az adófizetés itt Erdélyre és Horvátországra vonatkozik. Amiből viszont az következne, hogy az adófizetés és az átvonulás a Magyar Királyságra nem, csak a horvátokra vonatkozott volna. BÁRÁNY, *A szulejmáni ajánlat*, 61–63. 109. Az interpretáció túl azon, hogy a szövegben szereplő Erdélyről megfelelnek, mintha nem volna a Magyar Királyság része, még ha a vajdaság kétségtelenül nem hozható összefüggésbe az átvonulás Bárányt érdeklő kérdésével, tartalmaz egy fentebb már érintett csúsztatást.

⁷⁵ C. TÓTH, *Szapolyai*, 989. Szapolyai, illetve Lajos király ugyanebben az ügyben Mihajogli Mehmed béget említik leveleikben (*A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526)*), közreadja NEUMANN TIBOR, Budapest 2012, 467, *Politikatörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522–1523)*, közreadja C. TÓTH NORBERT, Budapest 2010, 35). Szerémi is említi Mehmed nándorfehérvári és szendrői béget, aki behalt a szávaszentdemeteri csatavesztés miatti szégyenbe, majd egy másikat 1528 végéről, János Lengyelországból való visszatérte után, akivel a király négyszemközt négy órát beszélgetett volna. Illetve szól még egy magyar Mehmedről, aki lengyelországi száműzetése alatt, szintén még 1528-ban kereste volna fel a szultán követeként, valamint Buda 1530-as ostroma idején a város védelmében is olvashatunk egy Mehmed bégről, illetve 1537-ből is van egy adatunk a János mellett szintén sokat, Szerémi szerint állandóan, tartózkodó Kászimmal együtt említve. Nem tudom, hogy valójában hány Mehmedünk is van, de azt például nem tartom elképzelhetetlennek, hogy a két, Jánossal tárgyaló Mehmed bég, aki állítólag magyar származású volt, ugyanaz a személy. SZERÉMI, 111–114. 213. 223–224. 263.

meg, hisz a jelentése is ez év októberében kelt. De gondoljunk azokra a korai, még Bajezid szultán idejére visszanyúló, többször idézett adatokra, amelyek a horvátok behódolására és a török csapatok átengedésére vonatkoznak a német területek felé, illetve hogy 1512-ben nyilván szándékosan, a fegyverszüneti megállapodás tervezetéből kihagyták Horvátországot!

Az erdélyiek, pontosabban Szapolyai hódoltatásának szándékára látszik utalni egyébként a *Memoria rerum* szintén figyelmen kívül hagyott adata 1523-ból: „János vajda szemben lón Ibrahim passával Targovistián Havaselföldben. Azt senki sem tudja, mit egymással titkon beszéltének, kit azért senki sem dicsírte.”⁷⁶ A Habsburg párti Zay két művében szintén ezeket a vádakot fogalmazza meg: igaz, hogy ezek az események után jóval, a később történetek ismeretében kerültek lejegyzésre és szerzőjük finoman szólva elfogult volt.⁷⁷ Burgio pápai követ ezzel kapcsolatos gyanúja azonban egykorú. Szapolyai árulásának vádja máig tartja magát, amit a mai történetírás általában összeesküvés elméletként tálalva cáfol. Informális kapcsolat a helyi török vezetőkkel, éppen úgy, ahogyan elismert módon a horvát urakkal, bizonyosan fennállt. A töröknek szokása volt, hogy a határvidéki katonai vezetőket ne csak nyers erőszakkal, hanem ígéretesekkel is puhítsák.

Az áthaladás kérdése tehát szoros összefüggésben volt az adófizetéssel,⁷⁸ amelyet kompenzációval, amelynek jogcíme többféle lehetett, például a károk/költségek megtérítése, „védelmi pénz”, vagyis az oltalom ára stb., ami véleményem szerint arra utal, hogy ezeket a követeléseket az oszmán fél újra és újra megpróbálta összekötni. A fentiek alapján úgy tűnik, hogy az oszmán politika nemcsak a horvátokkal törekedett erre, hanem az erdélyiekkel kapcsolatban is kísérletezett. A következő fejezetben a mellett próbálok érvelni, hogy az áthaladás vagy átjáró kérdése, illetve a behódolás és az adó nem regionális, hanem országos problémaként jelentkezett, és tétje végső soron a Magyar Királyság jövője volt, mivel ez már egy új, alávett, vazallusi (*tributarius*) viszonyt jelentett volna az egész Magyar Királyságra nézve.

2. Az adó

Theodoro Spandugino vagy Spandounes görög származású olasz kereskedő, történetíró, menekült stb. volt, aki egészen a cambrai békéig velencei alattvalóként élt, ekkor azonban franciabarátsággal gyanúsították meg, ami miatt 1509-ben Franciaországba menekült. Ott írta meg a tízes években művét, amelynek több verziója is ránk maradt.⁷⁹ Nagy sikerét több mint tucat kiadása mutatja. Spandugino, ahogy művének

⁷⁶ *Memoria rerum*, 44.

⁷⁷ ZAY FERENC, *Az Lándorfejrvár elveszésének oka e vót és így esött*, Budapest 1980, 81; Zay-Kis-Bánffy, 25–35. Korábban Újlaki Lőrincet illetve Beriszló Péter is meggyanúsították a törökkel való lepaktálással. FEDELES TAMÁS, *A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495)*, (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 27.) Szeged 2012, 28. Korbáviai Jánost és Zrínyi Miklóst is, mint láttuk, hasonló vádakkal illették.

⁷⁸ Az adófizetés és a kompenzáció összefüggésére lásd Bosznia példáját, amelynek vazallus urától, II. Tvrtkótól, miután nem fizette meg az adót, a Porta területi kompenzációt követelt. JOHN JEFFERSON, *The Holy Wars of King Wladislaw and Sultan Murad*, Leiden-Boston 2012, 143.

⁷⁹ Életéről és munkásságáról lásd *Christian–Muslim Relations. A Bibliographical History* (vol. 6. Western Europe 1500–1600), ed. DAVID THOMAS ET ALII, Leiden–Boston 2014, 420–438, ALMUT HÖFERT, *Den Feind beschreiben. „Türkengefahr” und europaisches Wissen über das Osmanische Reich 1450–1600*, Frankfurt–New York 2003, 217–220. Nagy különbségek figyelhetők meg az 1551-es, illetve a 19. századi kiadásban megjelent teljes olasz szövegek között. Az 1551-es, miután részletesen beszámol Szelim uralomra léptéről és apjának megmérgezéséről, a szultán uralmának tárgyalását teljesen elhagyja, amit a kiadó egy erre vonatkozó mondat beszúrásával jelzett. SPANDUGINO, *Commentarii*, 90.

a címéből is kiderül, török történelmet írt, illetve az oszmán birodalmat mutatta be, azon kívül főleg a velencei, illetve itáliai érdeklődésre számot tartó eseményeket beszélte el. A magyarok Belgrád eleste, illetve a mohácsi csata kapcsán kerültek bele történetébe. Műve minket érdeklő részében arról számolt be, hogy Szülejmán, az újonnan hatalomra lépett szultán megbosszulandó (*vendetta*) a Budára küldött követével szemben tanúsított rossz bánásmódot, hadat indított a Magyar Királyság ellen. A rövid részletből megtudjuk még, hogy a magyarok az ő követüket ért inzultus (*ingiurie*) miatt művelték ezt a török követtel, illetve, hogy a császár által hozott békeajánlat lényege az volt, hogy a magyarok vagy adót fizetnek, vagy háború lesz.⁸⁰

Spandugino művét ismeri és idézi Kosáry is, azzal a megjegyzéssel, hogy állítását diplomáciai forrás nem támasztja alá, amit az előző fejezetben tárgyaltak közvetve cáfolnak. Mivel nem sokkal később a görög–olasz történetíró Belgrád ostroma kapcsán elárulja, hogy fontos részleteket is tud (említi például a két torony aláaknázását és felrobbantását) úgy vélem, hogy információit, természetesen az adófizetésre és a követekkel való bánásmódra vonatkozókat is egykorú, talán velencei forrásból, akár az ebben az időszakban Budán tartózkodó Vincenzo Orio egyik jelentéséből, vagy valamelyik másik követ(ség)től szerezte. Ezt az is alátámasztani látszik, hogy művecskéjében többször számol be szemtanúkra hivatkozva az eseményekről.

Spandugino adata azonban nem áll magában, és ha diplomáciai forrás nem is, de vele csaknem egykorú magyar forrás alátámasztja állítását. Zay Ferenc munkájában szintén beszámol a magyar és a török fél egymás követével szemben tanúsított, a diplomáciai formákat megsértő eljárásáról, valamint arról, hogy a Porta adót követelt a magyar királytól: „Ezönközbe kedig vót az császár ez szándékba, hogy Bélaai Borbást el ne eresse, hanem a választ magyari királytúl az adó felől megvárja, és ha a király az adót meg akarandja adni, hát ő az küzül basára hadakozzék, és Bélait jó válasszal haza erresse, hol kedig nem, tehát a hadakozást Magyarországra fordítsa. De miért a halál az ő szándékának elejít vette vót, ezt nem érheté vót.”⁸¹ A fentiek fényében nem meglepő, hogy Kosáry Zay szövegét több ízben is zavarosnak, értelmetlennek titulálta, sőt még a szerzőségét is megkérdőjelezte. Pedig úgy tűnik két, egymástól független forrás állítja ugyanazt! Kizárhatjuk, hogy Spandugino ismerte volna Zay szövegét, fordítva azonban már nem lehetünk annyira biztosak. Mégis, mivel Zay az esetről jóval bővebben számol be, Spandugino pedig mindezt néhány szóban intézi el, arra lehet következtetni, hogy Zay Bélaai követsége, valamint a török követekkel való kegyetlen bánásmód Spandugiónál szintén nem szereplő részletei miatt is feltehetően más, Spandugino által nem ismert forrásokat, akár például Bélaai beszámolóját, használta fel.

A történetírás meggyőzően bizonyította a helyét egyébként diplomataként is megálló művelt és világlátott, a kardot is jól forgató Zay szerzőségét, ezzel nem is

⁸⁰ „...il suo ambasciadore, ch'egli havea mandato a nuntiarla guerra al Re d'Ungheria, se non gli dava il tributo [kiemelés tőlem –K. T.], era fiato ingiuriato dagl'Ungheri, i quali cio fecero per prender vendetta dell'onte ricevute da Selim, ilquale fece ingiuria agli ambasciatori del re d'Ungheria.” THEODORO SPANDUGINO, *Commentarii dell'origine de principi Turchi*, Fiorenza 1551, 90. Spandugino művének kiadásai mellett több kézirat is ismert: ezek közül az elsőt még X. Leónak, a másodikat Giovanni Gibertinek ajánlotta, keletkezésük *terminus ante quem*je 1521, illetve 1524. Egy harmadik kézirat 1538 körül született. Az első kettő, valamint az első, 1519-ben megjelent francia nyelvű kiadás csupán Bajezidig ismerteti a szultánok életrajzát, ezekben értelemszerűen nem szerepel Szelim és az adó kérdése. Ebből az is következik, hogy Spandugino adata nem egykorú, valamikor 1520 után kerülhetett bele a fentebb említett, és a 19. században kiadott 3. kéziratba (C. N. SATHAS, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge IX*, Paris 1890, 184), illetve például az 1551-es rövidített kiadásba. Jelenleg tehát nem ismeretes, honnan és miből merítette értesüléseit a szerző. Lásd CHRISTIANE VILLAIN-GANDOSSI, *Le Méditerranée aux XIIe–XVIe siècles*, London 1983, 152–153.

⁸¹ ZAY, *Az Lándorfejlővár elveszésének oka*, 7.

kívánok a továbbiakban foglalkozni. Annyit jegyzek meg, hogy azon az alapon kétségbe vonni és hiteltelennek minősíteni a forrást, mert téved Béla hazautazását illetően, akit nem 1520-ban, hanem már 1519 késő nyarán, nem sokkal Szelim halála előtt visszaküldtek, nem igazán érthető.⁸²

Zaynak az adó említése mellett van még egy másik fontos állítása: a néhol valóban nehezen értelmezhető „konfúzus” szövegből azért egyértelműen kiderül, hogy az adófizetésre vonatkozó ajánlatot még Szelim tette meg (Spanduginónál Szülejmán).⁸³ Az ajánlaton a magyar urak felháborodtak, és azon rágódtak, hogy mit tegyenek: visszatartották a császt, ám közben „meghallották vóna, hogy a császár megholt vóna, és mást tettek vóna császárrá.”⁸⁴ Tehát még egyszer, Zay szerint az ajánlatot még Szelim tette, amelynek valamikor 1519. március 28, a béke magyar ratifikációja után és május 30-a, a béke török ratifikációja előtt kellett megtörténnie, mert a szövegből kiderül, hogy Béla még a szultánnál tartózkodik. A nehézséget az okozza, hogy eddigi tudásunk szerint a felek 1519 elején egy három évre érvényes békeszerződést kötöttek, amelynek megvan a szövege is, és amelyet a hátoldalára írt feljegyzés szerint Lajos király ratifikált, azaz felesküdt a békére.⁸⁵ Ezt megerősíti egy egykorú velencei jelentés. Ebbe pedig nehezen illeszthető Zaynak az adófizetés követelésére vonatkozó adata. A zavart fokozza, hogy Zay az adóval kapcsolatos követelést és Szelim halálát egy évre tette: ez alapján vonták kétségbe a hitelességét. Az ellentmondás azonban feloldható, ez által pedig a forrás hitelessége igazolható, ugyanis látni fogjuk, hogy az adófizetésre vonatkozó követelés 1519-ben valóban megfogalmazódott a Porta részéről, ennek az emlékét örökölte meg Zay a munkájában, és 1520-ban is, de ekkor már Szülejmán részéről. Zay tehát ezt a két, a történetírás figyelmét egyébként elkerülő eseményt mosta össze egyggyé, és tetézte azzal, hogy Szelim halálának évét valóban tévesen 1519-re tette, illetve tévesen azt állította, hogy a szultán azelőtt meghalt, hogy választ kapott volna az adófizetésre vonatkozó követelésére, holott a békét jóval a halála előtt, 1519. május 30-án ratifikálta. Zay állítását eddig ismeretlen és tőle független adatokkal is meg tudjuk erősíteni.

Régóta ismert, hogy 1518-ban is volt követjárás Buda és Konstantinápoly között: először az év májusában, amikor török követek érkeztek a fegyverszünet ügyében. Bakócz híradásából tudjuk, hogy dolguk végezetlenül kellett hazatérniük.⁸⁶ Egy októberi híradás szerint a bácsi országgyűlés idején futár érkezett a Portától egy békeajánlattal, amelyről a velencei követ nem tudta megmondani, hogy elfogadták-e.⁸⁷ A tartalmáról nem számol be, ám megvilágíthatja egy eddig ismeretlen velencei követjelentés. Marco Minio szentszéki velencei követ 1518. augusztus 27-én, tehát még a bácsi gyűlés előtt, a következőket írta haza: „...a pápának felolvastattam a magyarországi török betörés híreit, amiről öszentsége jelezte, hogy már értesült ezekről, hogy ez rossz dolog, és az is, hogy a híradások szerint a magyarok előnyösebb feltételekkel tudtak (korábban) békét kötni, mint amilyenekkel most készülnek. Öszentsége ezen kissé felindult, mivel szerintem félreértette, ezért újfent elmagyaráztam neki, amire azt válaszolta, hogy igazam van, és hogy mi írjunk nekik (a magyaroknak), hogy ne kössenek békét, mivel azt írták, hogy

⁸² *Archontológia* I (1458–1526), 152.

⁸³ Erre utal Kosáry is, de mivel Zay szövege szerinte zavaros, ezért ellenérv felhozása nélkül egyszerűen elveti az állítást. KOSÁRY, *A magyar külpolitika*, 60.

⁸⁴ ZAY, *Az Lándorfejérvár elveszésének oka*, 7.

⁸⁵ De például az 1503-as velencei *ahdnáme* szövege mindkét fél esküjét tartalmazza. THEUNISSEN, *The ahnnames*, 388. 392.

⁸⁶ *Fejedelmi levelek a pápának (1518–1578)*, (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 3) kiad. BESSENYEI GYÖRGY, Budapest–Roma 2002, 12.

⁸⁷ Sanudo XXVI, 211. A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai 1, ism., ÓVÁRY LIPÓT, Budapest 1890, n. 1101. 1115.

adót is akarnak fizetni a töröknek, és mi beszéljük le őket erről.”⁸⁸ Nem világos, hogy melyik követjárásra gondol, a májusiról a pápa Bakócz leveléből is értesülhetett, hisz Miniónak az állítólagos megegyezéssel kapcsolatban a pápa azt mondta, hogy a magyar vagy magyarországi hírekből (*nell'avvisi dell'ungari*), tehát nem Miniótól és nem is egyéb velencei hírforrásból, tájékozódott. Ez a forrás valószínűleg a ferences Nicolo d'Ungaria volt, aki a bácsi gyűlésről is beszámolt.⁸⁹ Az októberi híradás túlságosan későinek tűnik, ez esetben ugyanis feltételeznünk kellene, hogy a követség hónapokkal korábban érkezett Magyarországra, amire, igaz az ellenkezőjére sincs bizonyíték. Emiatt arra hajlanék, hogy Minio az audiencián erre a májusi fegyverszüneti ajánlatra célzott, vagyis az adó követelése ez alkalommal merülhetett fel, ami mint láttuk, valóban nem volt része a korábbi békéknek, amin a pápa joggal indulhatott fel. Erre a dátumra⁹⁰ közvetett bizonyíték a velencei követ néhány hónappal későbbi novemberi jelentése, amelyben a lengyel követre hivatkozva arról számolt be, hogy a szultán a horvátokat győzködi, hogy hódoljanak be, fizessenek adót, cserébe pedig megtarthatják a törvényeiket, a nemesek pedig a birtokaikat. Azaz vazallitást ajánlott, ami később a Szapolyaiak esetében valóban meg is történt a Magyar Királysággal.⁹¹

Minio híradása meglehetősen zavarba ejtő: később Burgo a császári, és Burgio a szentszéki követ is többször megerősítették, hogy a magyar főurak, pontosan ismervén az ország kétségbeejtő helyzetét egyáltalán nem zárkoztak volna el egy olyan békétől, amely magában foglalta volna az adófizetést és az ezzel járó vazallitást. Minióé meglehetősen korai megerősítése lenne ennek az információnak, amellyel egyúttal Zay értesülését is hitelesíti. Az is zavarba ejtő, hogy a követ azt állította, hogy a pápa a velenceieket kérte meg, hogy beszéljék le erről a magyarokat. Bon magyarországi velencei követ jelentéséből tudjuk, hogy a bácsi gyűléstől betegsége hivatkozva tartotta magát távol, amire ismeretlen okból otthonról kifejezett utasítást is kapott.⁹² Fra Nicoló d'Ungariának köszönhetően azonban a Signoria részletes információkkal rendelkezett az eseményekről. Ezeket az egymásnak ellentmondó adatokat nagyon nehéz összeegyeztetni, jóllehet kényelmes eljárás lenne negligálni őket arra hivatkozva, hogy más forrás nem erősíti meg ezeket: én ellenben úgy vélem, sem a hazairogató velencei követeknek, sem a válaszoló velencei intézményeknek nem állt érdekében valótlan információkkal elhomályosítani saját tisztánlátásukat. Éppen a bácsi gyűlés esete mutat rá, hogy a Signoriának egy időben több hírforrás is a rendelkezésére állt, amelyből tájékozódhatott és ellenőrizhette

⁸⁸ „li feci etiam leggere l'avvisi hauti d'Ungaria dell'incursioni fatte per turchi in quel regno, le qual lette sua santita disse che ancor lei havea haute queste nuove, che l'era una mala cosa, e che a quelle parole, che si contengono nell'avvisi dell'ungari potevano far le tregue con avvantaggio di quello potevano fare al presente. Sua Beatitudine si mosse un poco perche sua beatitudine secondo me non l'havea cosi ben compreso, et io iterum li dechiarai quello si conteneva in quella parte, al' hora disse l'è vero, che noi li scrivessimo, che non dovessino far le tregue, perche ne scrisseno, che volevano etiam dar tributo [kiemelés tőlem – K. T.] al turco, e noi li dissuadessimo da questo.” ASVe Arch. proprio, Roma 4–6, fol. 128r. Eddigi tudásunkkal ellentétben tehát nem Bakócz és Nicolaus Schönberg pápai nuncius hiúsították meg a békét. Lásd legutóbb KUBINYI ANDRÁS, *Diplomáciai érintkezések a Jagelló-kori magyar állam és a pápaság között (1490–1526)*, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve, szerk., Zombori István, Budapest 1996, 127.

⁸⁹ ASVe Arch. proprio, Roma, filza 4–6, fol. 134rv. 141rv. 143v–144r.

⁹⁰ Május 26 és augusztus 27 között túlságosan kevés idő telt el – bár technikailag kivitelezhető egy oda-vissza Buda–Sztambul út is ennyi idő alatt – hogy egy harmadik követséget is feltételezzünk, különösen, hogy szeptemberre országgyűlést hívott össze a király. Ezért nem sok értelme lett volna egy újabb követségnek. A bácsi országgyűlésre a futár (és nem követ) talán csak a szultán levelét hozta.

⁹¹ „...li turchi haveano mandati suoi nuntii i crovati per persuaderli dovessino fare deditione al suo servitio il quale contenteria del tributo, et obediencia, promettendoli ch'habbino a viver suis legibus, et suis magnatibus...” ASVe Arch. proprio, Roma, filza 4–6, fol. 141v.

⁹² ÓVÁRY I, n. 1111, a többi utasítást lásd n. 1108. 1115, illetve Bon levelét lásd ASVe Capi di Cons. X, filza 30, fol. 267r (Óváry n. 1114).

hírforrásait. A látszólagos ellentmondás a Velence által követett általános politikai irányelvekből fejthető meg.

A kalmárállam számára a legkifizetődőbb és legjövödelmezőbb a béke volt, amibe nemcsak az Adriai-tenger illetve a Levante, hanem a város szomszédságában lévő területek, így a horvát végek, illetve a magyar királyság békéje is belefoglaltatott. Háború esetén pedig természetesen az állt az érdekében, hogy a fő csapás ne ellene, hanem például a magyar területek felé irányuljon. Ne feledjük el azt sem, hogy a városnak egyáltalán nem állt érdekében az sem, hogy a Magyar Királyság Habsburg befolyási övezetté váljon, amelynek az irányába pedig öles léptekkel haladt az ország. Éppen ezért volt számukra kielégítő megoldás később a Szapolyai-féle vazallitás.

Mind ezek tetejébe állandóan szemmel kellett tartania Észak-Itáliát, amelynek a birtokáért 1494-től kezdve, Guicciardini óta ezt tekintjük az itáliai erőegyensúly felbillenése szimbolikus időpontjának, I. Ferenc több évtizedes kemény küzdelmet vívott először Miksával majd Károlyval. Ezzel a küzdelemmel a hátában egy adófizetős béke azt jelentette volna, hogy a török a horvát területeken keresztül, mivelhogy a feltételek értelemszerűen a Magyar Királyság társországára is vonatkoztak volna, könnyebben hozzáférhet velencei területekhez is, ami a velencei diplomácia rémálma volt. A Signoriának tehát ebben a konstellációban egyáltalán nem állt érdekében a magyarok békéje, amit ezek szerint a magyarok adó felajánlásával szó szerint meg akartak vásárolni, és amelyet talán éppen Velence közbenjárására végül elutasítottak volna. A követnek talán éppen ezért kellett távol maradnia a köznemesség követelésére összehívott országgyűléstől.

Ezt az eddig ismert magyar és oszmán álláspont szempontjából nehezen hihető velencei manővert mégis hihetővé teszi, hogy nemcsak arról vannak adataink, hogy a magyar vezetés később sem zárkózott el adó fizetésétől, amelyet azonban a nemesség nagy tömegei, a nyugati hatalmak, a pápa, a császár, és persze Velence elutasítottak, hanem arról is, hogy nem sokkal később maga X. Leó pápa is közbelépett és megakadályozta a magyarok egy újabb békekötési kísérletét. Ez utóbbiról Lajos 1524. február 4-ei levelében olvashatunk. Ebben a magyar király azért panaszkodott, mert úgymond, ha évekkorábban nem hallgat öszentsége tanácsára és nem utasítja vissza Szülejmán békeajánlatát, akkor nem kellett volna elvesztenie Belgrádot és most nem lenne ilyen szorult helyzetben.⁹³ Sajnos a pápa levele nincs meg, és az sem derül ki a levélből, hogy erre a pápai közbelépésre pontosan mikor került sor, mindenesetre 1520 szeptembere, Szülejmán hatalomra lépte és 1521. augusztus 29-e, Belgrád eleste között kellett történnie. Az sem derül ki, hogy mi volt az ajánlat lényege, de nagyon valószínű, hogy a meghódolást és az adófizetést tartalmazó ajánlat eljuttatását Budára jó eséllyel azonosíthatjuk a Behrám-féle követséggel.

Visszatérve a Szülejmán hatalomra lépte és a Belgrád eleste előtti időszakra, a fentiek alapján úgy vélem, hogy az adófizetésre vonatkozó szultáni követelés nem fikció, és azt Szelim legkésőbb 1518-ban apja, Bajezid után, újra meg is fogalmazta. Sajnos nem tudjuk, hogy mi történt 1518 ősze és 1519 márciusa közt, a szultán talán taktikai okokból engedett és szeptemberben Bácsón megjelenő követe egy olyan, a magyar kormányzat számára elfogadható ajánlatot hozott, amit Lajos a következő év márciusában ratifikált. Ugyanakkor Miniónak a magyarok adófizetésre vonatkozó hajlandóságával kapcsolatos állítását 1518-ból más forrásokkal nem tudom megerősíteni, de mint látni fogjuk, a lehetőséget később is egészen bizonyosan napirenden tartották.⁹⁴

⁹³ FRAKNÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentszékkal*, II, 340. Lajos levelét lásd THEINER, *Monumenta*, II, 632.

⁹⁴ Talán véletlen egybeesés, hogy az 1521. évi oszmán–velencei békét Velence éppen az egykori római követ Minio által kötötte meg. A béke szövegét lásd ASVe Miscellanea documenti turci, n. 191.

Alvise Bon követ, akinek a beszámolója alapján Kosáry Bélai hazaérkezését 1519 késő nyarára datálta, velencei Signoria számára készített szokványos összefoglaló zárójelentésében az 1519-ben megkötött magyar–oszmán békére utalva tesz egy a figyelmet eddig elkerülő homályos célzást. Lajos 1519. március 28-án tette le az esküt Kemál (a szövegben Kamal) császár előtt.⁹⁵ A minket érdeklő rész a következőképpen hangzik:

„Amikor elindult [t.i. a követ] Budáról már teljesen biztos volt abban, hogy a király letette az esküt a 3 éves békére a 3 török követ előtt, akiket ott tartottak fogságban, és aki (t.i. a király) nem mondott neki (t.i. a követnek) semmit, azt a pontot sem, hogy a törökök adják vissza neki az összes, apja és az ő uralkodása alatt elfoglalt várat. Pedig, amint írta (t.i. a követ), elrendelték, hogy neki, a királyhoz küldött követnek mondják ezt meg, de nem tették meg, mivel pedig nem érkezett meg az esküvel megpecsételt (békeokmány) a szultántól, ezért kételkedtek abban, hogy meglesz a béke. Az említett követek szárazföldön a határra mentek, hogy megvárják öfelsége követeit, akiket annyi éven át visszatartottak Konstantinápolyban.”⁹⁶

A szöveg több szempontból is zavarba ejtő: egyrészt kiderül belőle, hogy Lajos visszakövetelte az apja és általa elvesztett területeket. Azt eddig is tudtuk, hogy például az 1512-ben elvesztett szreberniki bánágot a magyar követségek, nemcsak a mindig idézett Bélai útján, visszakövetelték. Csakhogy Bon 1516-ben lépett szolgálatba, ami azt jelenti, hogy szavai szükségképpen az 1516 és 1519 közti időszakra kell, hogy vonatkozzanak. A másik, ami kiderül, hogy Bon szerint ez a követelés hátráltatta a béke megkötését. A szöveg azt is elárulja, hogy a békét a szultán még nem ratifikálta, és valóban a békét először Lajos, majd erre szinte napra pontosan három hónappal később a szultán is szentesítette.

A béke aláírása tehát ezek szerint magyar részről azért húzódott egészen 1519-ig, mivel Lajos nem volt hajlandó az adófizetésre, valamint végleg lemondani az apja és általa elvesztett balkáni területekről, amelyek vélhetően azok a területek voltak, amelyek a békében részletesen fel vannak sorolva. De végül beadta a derekát, amire a Bon által használt *certissimo* szó vonatkozik. Ám kiderül az is, hogy a tartalmáról továbbra sem tudott biztosat, különben nem írta volna le, hogy sem a király, sem senki más az ígéretnek ellenére nem mondtak neki semmit.

Bon szavai egyértelmű alátámasztást nyernek egy régóta ismert, de eddig figyelembe nem vett adat által. A velencei *bailo* 1519. május 3-ai levelében azt írta haza, hogy a Porta hajlandó volt békét kötni, és már minden készen állt az aláírásra, amikor váratlanul lefogták a magyar követeket, és csak az egyiket engedték haza, hogy

⁹⁵ Ludovico da Bagno mantovai követ március 7 és 8-ai leveleiben számolt be a követ érkezéséről. Lásd 1. sz. iratot, illetve a következőt: „Un nuntio del Turcho è venuto el qual chiede tregua: Credesi perche se intenda el Sophi in quelle bande talmente astringendo chel sia sforzato a cavalcargli in persona contra: si tiene non seguira detta triegua, perche el Turco se ha preso assai di questo regno, è sole servargli poco fede.” ASMn AG busta 533, Ludovico da Bagno levelei, n. 12. Mint fent láthatjuk, a követ tévedett, a szultán perzsi lekötöttsége ellenére a magyar kormányzat lemondott az elvesztett területekről a békéért (fegyverszünetért) cserébe.

⁹⁶ Al suo partir di Buda certissimo il signor Re havia jurato la trieva per 3 anni davanti 3 oratori Turcheschi, quali erano tenuti con custodia de li, et niun li parlava ; et e capitolo, che'l Turchi li renda tutti li castelli tolti in tempo suo e di suo padre. E come scrisse, fo ordinato farli tal comunicazione a lui orator per il Re, ma non fu fata; perche non hessendo venuto il juramento fato per il Signor Turco [kiemelés tőlem – K. T.], dubitavano non seguirla. Et vete diti oratori andar per la terra, et andono ali confini ad aspettar li oratori di Soa Maesta stati in Constantinopoli, retenuti per quel Signor za anni —, qualli erano sta liberati etc. BALOGH, XXXIII. Fordításán némileg javítottam.

megtudakolják a király szándékát.⁹⁷ Mivel Lajos hosszú makacskodás után március 28-án esküdött fel a békére, és úgy tűnt, hogy a szultán is engedett az adófizetést illető követeléséből, egészen bizonyos, hogy ez volt az a szöveg, amely a Portára került. A március 28 és május 3-a közti bő egy hónap elegendő volt ahhoz, hogy a ratifikált okmányokat vivő követség Sztambulba érjen. Szelim lépésének okát szerintem Zaynak erre az eseményre vonatkozó megjegyzése világítja meg: „...hogy őtőlük és az országtól ki annak előtte *soha adó adó nem volt senkinek* [kiemelés tőlem – K. T.], mint afféle ifjú király és olyan nagy akaró kevély urak, kik az időbe épp országba uralkodtak, nagy nehezen vevén és hallván a követséget, és megbúsulván azon is, hogy az ő követüket haza nem eresztette vóna, nem akarnak neki semmi választ tenni,” illetve visszatartották a török követet, akit Tata várába vittek őrizet alatt.⁹⁸

A történetírás arra hivatkozva tartja Zay állítását hiteltelennek és zavarosnak, mert a török követelést Szülejmánhoz köti, aki Behrám útján valóban 1520-ban fogalmazta azt meg: csakhogy Zay állítása, amint fentebb mondtuk, és ahogyan a kontextusból is egyértelműen kiderül, Szelim idejére vonatkozik, amelyet a velencei követjelentések is megerősítenek. Úgy tűnik, a szultán ki akarta használni, hogy Lajos a békével megkötötte a kezét, és lemondott az elvesztett területek visszaszerzéséről, de minden más lépésről is. Erre utal szerintem Minio 1519. április 25-én kelt jelentése, amelyben azt írja, hogy a pápa azt mondta, hogy a magyar király által ratifikált békén nagyon csodálkozik (szűk egy hónap alatt Rómába is elért Budáról a ratifikáció híre), mivel egyrészt neki a magyar követek azt mondták, hogy uruk nem fog békét kötni, csak miután kikérte az ő véleményét, másrészt hogy ezzel a szultánt most bebiztosították, hogy nem fognak semmit tenni.⁹⁹ Június 17-én pedig egészen egyértelműen a pápa véleményét közvetítve írta haza, hogy a szultán annak biztos tudatában kötött békét Lajossal, hogy a magyar király nem fog segítséget kapni a keresztény fejedelmektől, ezért sem kellett neki az elfoglalt várakat a békéért cserébe visszaadni.¹⁰⁰

Jóllehet Zay nem említi a Sztambulban marasztalt követ nevét, de valószínű, hogy Bélairól van szó, ezért úgy vélem, hogy amikor a béke ratifikációjával beérkező követeket április végén/május elején lefoglalták (május 3-ai velencei követjelentés), akkor ez azért történt, mert Szelim, tudván, hogy a magyar király már felesküdt, újra elővette a Porta régi követelését az adót illetően. Zay szavai tehát hitelesek és pontosak, azokat a velencei követjelentések megerősítik. A hír gyorsan eljutott Budára, ahol a „megbúsuló” urak nem tudták, mitévők legyenek. A követek lefogásával kapcsolatos incidens azonban gyorsan megoldódott: a követek nyilván nem rendelkeztek kellő felhatalmazással, a szultánt pedig lefoglalták a keleti ügyek, ezért nem egészen egy hónap múlva beadta a derekát és május 30-án ratifikálta a békét. Ez az intermezzo azonban rávilágított arra, hogy a magyar fél a jövőre nézve semmi jóra nem számíthat.

⁹⁷ ÓVÁRY I, 258.

⁹⁸ OSZKK Ms. Fol. Hung. 96, fol. Arv. A kéziratban világosan kiolvasható adó adó, azaz adózó helyett a kiadásban az értelmetlen adódó áll. ZAY, *Az Lándorfejtűvár elveszésének oka*, 7–8. A szöveg korábbi, Szalay-féle kiadásában még helyesen szerepel. Lásd *Verancsics*, II, 125.

⁹⁹ „...quanto veramente alle tregue giurate con il signor turco per quel serenissimo re ne prese (t.i. a pápa) grande ammirazione per questi oratori di quel serenissimo re l’haveano detto, che il suo re non faria cosa alcuna se prima non havesse l’opinione di sua santità, il Turco s’assicurerà, che non siamo(?) per fare cosa alcuna dimostrando di questo haver dispiacere, li dimandai quello haveano preposto a sua santità questi oratori Ungari, mi respose di queste tregue quelle havea a fare il suo re...” ASVe Arch. proprio, Roma, filza 4–6, fol. 172v.

¹⁰⁰ „...e per quanto alle tregue del re d’Ungaria, lei (t.i. pápa) crede, che la difficultà sia per li castelli occupati dal signor Turco ma tiene che seguirá l’accordo senza la restitutione delli detti, la ragione di sua santità è che vedendo il signor Turco il re d’Ungaria vuole le tregue ha giudicato, che li principi christiani non sonno per fare alcuna cosa contro di lui, e però il detto re sia costretto a farle le tregue si che lo ridurrá etiam senza alcuna restitutione.” ASVe Arch. proprio, Roma, filza 4–6, fol. 182v.

Amikor a szultán fertőzés, mérgezés vagy valamilyen más okból kifolyólag váratlanul elhalálozott, a magyar kormányzat érthetően megkönnyebbült, mivel az új szultán személyével kapcsolatban terjedő hírek alapján könnyebb tárgyalófélre számított. Ezért a Bajezid alatti „régis szép időkre” visszaemlékezve már arra gondoltak, hogy kihasználandó a trónváltást és az utód állítólagos jámborságát, visszaszerzik a boszniai területeket. Sanudo feljegyzései megerősítik, hogy a király illetve tanácsosai már egy támadó hadjáratot terveztek és ennek érdekében próbáltak segítséget szerezni.¹⁰¹ Ezek után érthető, hogy Behrám megérkezése, és a Szülejmán által adott, ultimátumszerű ajánlat megismétlése – adó vagy háború – mekkora megdöbbenést, rémületet és természetesen dühöt váltott ki.

Miután ezt Budán felmérték, újra kezdték a vitustáncot a segítség ügyében: mert mit értek volna a csasz azonnali visszaküldésével? Szerintem semmit, hacsak azt nem, hogy megerősítik, amit a szultán amúgy is tudott az ország gyengeségéről. Egyet tehettek, amit Orío alább idézendő szavai is megerősítenek, szalmaszálként kapaszkodtak egy általános háború reményébe, illetve megpróbálták megszarolni az áthaladás engedélyezésével a keresztény hatalmakat. A csaszokkal szemben elkövetett kegyetlen eljárás, ha valóban így történt, szintén a békéhez vezető út elvágását szolgálhatta. Ez azonban már 1518–19-ben sem sikerült. Illetve megpróbálták a velenceiekkel együtt fellépni, ami szintén nem vezetett eredményre.¹⁰²

Ha érvelésünk helytálló, magyarázatot kap az is, hogy egy évvel később az új szultán nevében új békefeltételeket hozó Behrámot miért fogták le, amit eddig logikátlan és meggondolatlan lépésnek minősített nemcsak a történetírás, hanem egyes kortársak is, és hogy a lefogás okaként miért hivatkoztak a magyar követség hosszú éveken át tartó fogságára. Szerintem ez a zavarodottság, tanácstalanság, és harag tükröződik vissza Zay ama állításában, hogy az ekkor még egri püspök Várdaj javaslatára a jogtalan, szerződés- és ígéretszegőnek minősített oszmán magatartásra adott szimbolikus válaszként megcsonkították, majd Nándorfehérvárra küldték volna a követeket. Az is kiderül, hogy ennek a kegyetlen magatartásnak a legfőbb oka éppen az adókövetelés volt: „...hogy azzal a császárt megieszszék, és főképpen pedig értetlenségből és tudatlanságbul, hogy a császár megijedvén ne merne tőlek *adót* [kiemelések tőlem – K.T.] kérni, és hogy eféle követséggel többé hozzájok ne merne köldeni”¹⁰³ A szerencsétleneket az apján és a személyén esett szégyenfolt miatt az új szultán állítólag kivégeztette, azzal a megjegyzéssel, hogy ő a magyarok lépését a követek személyének sérthetlensége miatt nem fogja viszonzni.¹⁰⁴

¹⁰¹ Szintén 1520 őszén Szapolyai erdélyi vajdaként tárgyalt Orío velencei követtel, akin keresztül 5000 dukátot kért Velencétől a török elleni hadjáratra, amelyet a horvát urak akciója miatt és a velenceiek motivációját erősítendő, valószínűleg elsősorban a boszniai várak ellen tervezhettek. A kérés igen kínos szituációt teremtett, amit nagyon gyorsan tisztáztak, leszögezvén, hogy a Köztársaság a magyar királyságnak nem adósa, hanem a hitelezője, és az a pénz, amire a vajda céloz, nem 5, hanem 3000 dukát, amit még II. Ulászló követének, Móre Fülöpnek ígértek azzal a feltétellel, hogy a magyarok ennél többet nem fognak kérni. Lásd *I diarii di Marino Sanudo XXIX*, 451. 460. 461. Idézve Szapolyai szerepének említése nélkül KOSÁRY, *A magyar külpolitika*, 56.

¹⁰² Ezt megerősíti az időközben Rómából Sztambulba kerülő Minio velencei orátor 1522. április 8-án a Collegio előtt bemutatott jelentésében, amelyben Musztafa pasával folytatott érdekes beszélgetéséről számolt be: a pasa azt mondta neki, hogy a Portával kötött béke arra kötelezi Velencét, hogy ha a magyarok ellen támadna, ne nyújtsanak segítséget nekik. A másik érdekes eleme a jelentésnek, amikor a pasa többszöri érdeklődésére, hogy az előző évben a magyarok miért nem védtek meg Belgrádot, pedig a jelentőségével ők is tisztában voltak, azt válaszolta, hogy a magyar király képtelen volt olyan gyorsan felállítani egy felmentő hadsereget. *Commissiones*, I, 168.

¹⁰³ *Verancsics*, II, 125.

¹⁰⁴ ZAY, *Az Lándorfejrvár elveszésének oka*, 9. Ugyanakkor nem hiszem, hogy egy török eredetű (!) mendemondát örökített volna meg, ahogy Kosáry véli: mi bizonyítja, hogy ismert erre vonatkozó török

Ha az oszmán nézőpontból indulunk ki, Szülejmán Behrám útján nem tett mást, mint hogy megismételte halott apjának a békekötés, illetve közvetlenül a béke ratifikálása előtt tett ajánlatát. Ezért érthető az ő haragja is, amit a magyar reakció, az általa jóindulatúnak és a méltányosnak vélt békefeltételek, a békejobb visszautasítása, valamint követői visszatartása, és talán a megcsönkítésük okozott. Bár lehet, hogy akik ezt elszenvetdék, nem is rendes követek, hanem csupán levélhordók, vagy ún. (inter)nunciások voltak.

Ascanio Centorio néhány évtizeddel később *Commentarii* címet viselő művében hasonló szellemben adja elő az eseményeket, mint a fejezet elején idézett Spandugino: ő is úgy tudja, hogy a szultán követein esett sértés miatt került sor a bosszúhadjáratra, illetve, hogy a magyarok visszautasították a méltányos feltételek mellett ajánlott adófizetést. Am sem Spandugino, sem Centorio műve nem a Belgrád elfoglalását, illetve a Mohácsot megelőző időszak magyarországi eseményeit dolgozza fel, számukra ez mellékes szál, és csupán az események magyarozatául szolgál. Természetesen elképzelhető, sőt akár bizonyosnak tekinthető, hogy Centorio ismerte Spandugino több mint tucatszor megjelent művét, ennek ellenére másképpen tálalja az esetet.¹⁰⁵ Az olasz történetíró méltányos (*honestus*) feltételeket említ, ahogyan Tubero is előadta. Elképzelhető, hogy ezzel retorikailag gondolta kidomborítani, hogy Lajosnak viszont önző és rossz tanácsadói voltak.¹⁰⁶ Centorio 1565-ben méltányosnak tartotta a Magyar

---

forrásokat? Nem egyszerűbb-e helyette azt feltételezni, hogy amit állít, tényleg megtörtént? Vagy ha nem, akkor egy magyar forrásból táplálkozó, morális tanulságok levonását nem nélkülöző és a bekövetkező katasztrófát éppen ebből a szempontból magyarozni próbáló mendemondát örökített meg? KOSÁRY, A *magyar külpolitika*, 53.

¹⁰⁵ Valószínűleg a tanulságok levonásának tükrében kezdi Centorio a művét egy igen szuggesztív jelenettel. A mohácsi csatamezőn a szultán elé hozzák Lajos tanácsosainak levágott fejét, többek közt Szalkai esztergomi érsekét is, akinek a fejéhez(!) beszélve Szülejmán megvádolja, hogy kapzsúsága miatt került sor erre a szerencsétlen csatára. Majd megkapják a magukét Szapolyai György, szintén a kapzsúság bűnében elmarasztalva, illetve Tomori fejei is, ez utóbbi azért a katasztrófális katonai döntésért, hogy egy nála nyolcszor erősebb ellenféllel, értsd vele, a szultánnal, csatát mert vállalni. Ellenben megdicséri Perényi Péter(!) váradi püspököt (még mindig a fejét), aki a nemzetközi segítség megvárását és a várakban való védekezést ajánlotta. Majd amikor elé vitték Lajos és Mária képeit sajnálkozni kezdett az előbbi fiatal korán, és azon, hogy tanácsadói félrevezették. CENTORIO, *Commentarii*, 1–2. Nyilvánvaló ennek az egész történetnek a fiktív és tendeciózus jellege, ugyanakkor kiemelném, hogy az adófizetésre, mint a hadjárat végső okára vonatkozó állítást a kétségkívül nem kortárs, de forrásokat felhasználó Centorio is megerősíti. Szeréminél is olvashatunk ilyen fejes történetet. SZERÉMI, 260.

¹⁰⁶ Tubero Spanduginóval és Centorióval egybehangzóan – a követekkel való bánásmódot és az adó követelést azonban nem említve! – az 1521-es hadjárat okát a magyaroknak a nemzetközi jogot félrúgó magatartásával magyarozza, amelyre úgymond joggal következett a szultán bosszúja. Túl azon, hogy a hadjárat ilyen motivációja nehezen hihető, gyanús, hogy miközben a magyar urakat vádolja, akik nem gondoskodtak Belgrád védelméről, hogy ezt az egész történetet a magyarok morális alapú felelősségre vonására használja fel. Különösen ott lóg ki a lóláb, amikor Behrám lefogásával kapcsolatban rosszállva megjegyzi, hogy mivel a magyarok nem voltak hajlandóak elfogadni ugyanazokat az évtizedek óta változatlan békefeltételeket, amelyek egy Mátyás óta fennálló áldásos békeperiódust tettek lehetővé, amivel háborút provokáltak ki. A művét Frangepán Gergely kalocsai érseknek ajánló Tubero, amolyan dalmát Forgách Ferencként lesújtó véleménnyel volt kora keresztény politikusaikról, sőt némileg szimpatizált a török társadalom és államberendezkedéssel. AGOSTINO PERTUSI, *I primi studi in Occidente sull'origine e la potenza dei Turchi*, Studi Veneziani XII (1970) 509. Állítását tények sora cáfolja, még akkor is, ha 1490–1521 között szabályos háborúra valóban nem is került sor. Mondandója alkalmat ad számára, hogy a Magyar Királyságot önző és nemtörődöm nagyurak markában vergődő országnak láttassa, csakhogy nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy a dalmát történetíró, származása okán, elsősorban dalmát és velencei érdekeket követett, amelyeknek pedig Belgrád eleste és persze a Velencét illető magyar vádak igen rosszul jöttek. Éppen ezért én nem tartanám Tuberót a többi forrással szembeállítva feltétlen hitelűnek, és nem venném készpénznek minden állítását. Állításainak kritikájához lásd már KATONA, *Historia critica* XIX, 239–241. 300–302. A jeles humanista írhatta tehát azt, és az ő nyomán a történetírás visszahangozhatta ugyanazt, hogy a két békeajánlat azonos volt, de nem hinném, hogy a történetíró, akiről nem tudjuk, hogy

Királyság adófizetését a Portának, amiben persze már benne lehet a később bekövetkező mohácsi csatavesztés, valamint a rákövetkező évtizedek élménye.

Behrám érkezése tehát, akármit is hozott a tarsolyában, nagy izgalmat keltett. Sanudo egyéb helyein is olvashatjuk, hogy a magyarok meglehetősen nehezményezték, hogy a csasz megérkezésének évében a velenceiek az ő előzetes tájékoztatásuk nélkül küldtek békekövetséget a szultánhoz, akik emiatt nem győztek magyarázkodni. Szelim 1520. szeptember 21-én halt meg, az új szultán novemberben küldte Velencébe a követét a trónváltás hivatalos tájékoztatása és a béke megújítása céljából. Szülejmán két új feltételt szabott, azonban nem ezért, hanem a dózse halála miatt a békét csupán 1521. december 11-én ratifikálta.¹⁰⁷

Amikor tehát Behrám 1520 decemberében Budára érkezett az új szultán békeajánlatával, és visszatartották, a velencei követnél érdeklődtek a béketárgyalások állásával kapcsolatban. Igazságtalanok lennénk, ha készpénznek vennénk a magyarokat nem túlságosan kedvelő Massaro vádját, hogy tudniillik e mögött semmi más nem húzódott meg, csak a magyarok mohósága, akik a Velence által ígért 80 ezer aranyat akarták megkapni. Nem lehetett tudni, hogy a velenceiek mit végeznek, fentebb láttuk, ők sem voltak biztosak abban, hogy a szultán megegyezik-e a sahhal, visszavonja-e a csapatait – ezt szintén teljesen érthető módon Szulejmán sem kötötte sem a velenceiek, sem a magyarok orrára – az óvatosság tehát teljesen érthető volt a magyar kormányzat részéről.

Velence természetesen nem adott egyértelmű választ, amíg a békéjét meg nem kötötte: a ratifikációra, mint láttuk, Belgrád eleste után került csak sor. Lesz-e háború vagy nem, ha igen milyen irányban, ezek voltak a fő kérdések. Úgy tűnik, az új szultán Szelim fentebb már elemzett taktikáját követte, amikor követeit úgy küldte el mindkét helyre, hogy az érintett felek ne tudhassák, vajon sor kerül-e a mozgósításra decemberben, avagy sem? Behrám is decemberben érkezett, ami igen kétségessé teszi,¹⁰⁸ hogy vajon a csasz elküldése mennyire tükrözte a szultán valódi békevágását, és mennyire minősült taktikai húzásnak, hogy ellenfele minél kevésbé legyen képes felkészülni a támadásra?¹⁰⁹ A magyarok ezért visszatartották a követet, mert először egyeztetni akartak, és persze a pénzt, és 1521 elején elküldték Mórét Velencébe. A magyar követ tanács előtt mondott beszéde sajnos csupán általánosságokat tartalmaz.¹¹⁰

A magyar diplomáciának a helyzet tisztázását célzó törekvéseit nyilván nem segítette, hogy az év végén elterjedt a híre, ami Sanudo magyar kiadásából például kimaradt, hogy nemcsak a régi, hanem az új szultán is meghalt: ez az értesülés nemcsak a magyar fővárost és természetesen Velencét járta meg, hanem Rómába, sőt Angliába is

---

udvari környezetben forgolódott volna, ahol fontos információkhoz lehetett hozzájutni, teljesen tisztában lett volna a körülményekkel. Például, hogy jobban képből lett volna a velencei diplomáciánál, amelyik egyébként, mint láttuk, a titkolózás áthatolhatatlan falába ütközött. Tubero valószínűleg a korábban ratifikált békeokmány tartalmáról tudott meg valamit, illetve arról értesülhetett, hogy az új szultán, akiről az a pletyka terjengett, hogy békés természetű, követet küldött. Ennél többet nem hinném, hogy megtudhatott. Abban természetesen teljesen igaza volt, hogy a békét sürgősen meg kellett volna hosszabbítani Szulejmán hatalomra lépte után, különösen hogy oszmán értelmezés szerint az új szultán hatalomra kerülése óta hadiállapot állt be a két fél között. Aki azonban, mint fentebb láttuk, nem változatlan, hanem akkor elfogadhatatlannak tűnő feltételekkel óhajtott nyelbe ütni.

¹⁰⁷ THEUNISSEN, *The Ahdnames*, 156–157.

¹⁰⁸ FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, Budapest 1992, 38–39.

¹⁰⁹ Lásd Fodor véleményét FODOR PÁL, *Magyarország és a török hódítás*, 42–43.

¹¹⁰ *Commissiones*, I, 165–167, FEDELES TAMÁS, Egy Jagelló-kori humanista pályaképe. Csulai Móré Fülöp (1476/1477–1526), *Levéltári Közlemények* 78 (2007) 53. Tevékenységéről legújabban lásd SZOVÁK MÁRTON, *Újabb adatok Csulai Móré Fülöp diplomáciai pályájához*, *Vestigia* III. Italianista tanulmányok a magyar humanizmus és a tizenöt éves háború idejéről, Szerk. Domokos György, W. Somogyi Judit, Szovák Márton, Budapest 2020, 197–215.

eljutott. A feljegyzésekben többször is felbukkan. Az információ több török úton (*per più vie di turchi*) például Kattaróból is megérkezett. Amikor a római velencei követ tájékozódni próbált ezzel kapcsolatban, azt a választ kapta, hogy öszentsége erről velencei forrásból értesült.¹¹¹ A hír makacsul tartotta magát még a következő év januárjában is.¹¹² A magyar vezetést bizonytalanságban tartotta a Porta szándékait illetően, az pedig, hogy ez a hír több forrásból érkezett, valószínűtlenné teszi, hogy kiagyalói a magyar király környezetéből kerültek volna ki.

A keménykedő magyar álláspont hátterében éppenséggel állhatott még egyéb, mai ésszel nehezen felfogható, mindazonáltal nem teljesen alaptalan reménykedés is. Spandugino Rodosz 1522. évi ostroma kapcsán egyik barátjára (*un mio amico*) szemtanúként hivatkozva leírja, hogy Szülejmán egyik a szabad elvonulást engedélyező feltétele az volt, hogy adják át neki a már halott Dzsem herceg két fiát és lányát. De mivel nem tudta, hogyan néznek ki, Spandugino barátját kérte meg erre, akinek ezért cserébe 10 dukátot ígért: aki ugyan először nem akart kötélni állni, ám utána, némi fenyegetés hatására, megmutatta a négy gyereket. Miután ez megtörtént, a két fiút, miután meggyőződtek arról, hogy keresztényekké váltak, azonnal kivégezték, míg a két lányt elvitték.¹¹³ Feltehetjük a kérdést, hogy miért éppen a johannita lovagok őrizték az egykori török trónkövetelő gyermekeit egy olyan támaszponton, ahonnan alkalomadtán könnyedén elérhették a kisázsiai partokat? De talán annak részletezése sem szükséges, hogy Szelimnek és apjának, Bajezidnak a politikájára mekkora hatást gyakorolt a különböző európai udvarokban tisztes fogságban tartott Dzsem herceg pusztasága egészen 1495-ben bekövetkezett haláláig, akit Mátyás király is megpróbált udvarába hozatni, illetve, hogy a szultán még anyagi áldozatokra is hajlandó volt, hogy a trónkövetelő ne kapjon konkrét támogatást egy ellene irányuló hatalom átvételi kísérlet céljából. Vagy kérdezhetnénk, vajon mit tudtak minderről Budán 1520-ban?¹¹⁴

A fentebb mondottak alapján tehát világos, hogy az adó és az 1519-es, illetve a korábbi békék részét is képező, következésképpen a további békéknek is kihagyhatatlan és megváltoztathatatlan alapelemét képező és az előző fejezetben tárgyalt átjáró kérdése összefügg. E két török békefeltétel mintegy feltételezi egymást. Hogy ezzel a kortársak mennyire tisztában voltak, elég emlékeztünkbe idéznünk a velencei követ sorait a scardonai püspök szavairól. A Porta politikájában annyi változás történt, hogy Bajezid kezdeményezését napirenden tartva, fia, Szelim emelte a tétet és kísérletet tett arra, hogy ne csak a horvát és erdélyi területek, hanem azok ura, a magyar király is fizessen neki meghódolást jelentő adót. Ezt a vonalat vitte tovább Szülejmán. Arra ugyan nincs adat, hogy az addigiakhoz képest is offenzívebben fellépő Szelim az adót a portyákból fakadó kárai anyagi kompenzációjára való hivatkozással követelte volna, ám ezt az átjáróval kapcsolatban, mint láttuk, megtette. E két dolgot már nem volt olyan nehéz összekötni.

Miután tehát az utód, Szülejmán Behrám császár útján benyújtotta régi/új és a magyar kormányzat által már régóta ismert békefeltételeit, a budai kormányzaton volt a sor, hogy kialakítsa álláspontját. Tudomásunk szerint követet nem küldtek a Portára, ellenben megtették ezt a nyugati udvarok esetében. 1519-ben hatalomra lépett ifjú császár, V. Károly iránt élt a remény, hogy az általa vallott uralkodói program értelmében nagyobb figyelmet fog szentelni a keresztény hitnek a császári esküben is szereplő

¹¹¹ SANUDO, *I diarii*, XXIX, 452. 453.

¹¹² Uo. 516.

¹¹³ A rodoszi hadjáratához lásd SPANDUGINO, *Commentarii*, 92–96, Dzsem gyermekeihez uo. 95–96.

¹¹⁴ Dzsemről lásd FISHER, *Foreign Relations*, 29–50; MARIA PIA PEDANI, *Breve storia dell'Impero Ottomano*, Roma 2006, 48–51; HALIL INALCIK, *A Case Study in Renaissance Diplomacy: the Agreement between Innocent VIII and Bayezid II on Djem Sultan*, Ottoman Diplomacy. Conventional or Unconventional? ed. A. Nuri Yurdusev, New York 2004, 66–88.

védelmének. Amely elsősorban ekkor még a pogányok elleni szent háborút jelentette.¹¹⁵ Mivel Velence békét kötött, és mint láttuk, számára bármilyen segítségnyújtás kockázatos lett volna, a császáron kívül maradt még a pápa.

Igaza lehet tehát az eddigi állításoknak abban, hogy a szultán 1521-ben nem megegyezni, hanem támadni akart, ám azzal a lényeges megszorítással, hogy ajánlata mégis csak nyújtott egérutat, amelyre azonban II. Lajos és környezete nem mert rálépni. Ennek meglépéséhez paradigmaváltásra lett volna szükség, amire harc nélkül nagyon nehezen veszi rá magát ma is bármilyen hatalom. Még egy a tengerből élő állam flexibilis, a valláserkölcset sutba dobó kalmárszelleme is csak a néhány évvel korábban vívott vesztes háború után mutatott hajlandóságot a további engedményekre. Analógiaként adódik a már többször említett velencei békekötés: az új szultán pusztán két pontban módosította a velenceieknek apja által adott *ahdnáméját*. Az egyik pont az elfogott török kalózok kiadatására és az ellenük Konstantinápolyban lefolytatandó büntető eljárásra vonatkozott, azaz, hogy az oszmán fél által is elismerten a békét megszegő és oszmán szolgálatban álló kalózokat a velenceiek nem büntethetik meg. A másik pedig azt az első pillantásra ártalmatlannak tűnő igényt fogalmazta meg, hogy a velencei hajók üdvözöljék a török hajókat.¹¹⁶ Mindkét kérést elfogadták, pedig valójában e két kérés Velence szuverenitását érintette. Az első a bírói és végrehajtó hatalom teljesen egyértelmű korlátozását jelentette (kölcsonösségről szó sincs), míg a másik az oszmán birodalom felsőbbségének szimbolikus elfogadását célozta, vagyis annak elismerését, hogy a békét két nem egyenrangú fél kötötte: mindezt háború nélkül, pusztán a fenyegetés hatására!

Ezzel kapcsolatban jegyezném meg, hogy a város, jóllehet a szuverenitását elismerték oszmán részről, keresztény államként már az első oszmán–velencei háborút lezáró békekötés óta fizetett adót a Portának, amivel a kortársak tisztában voltak. Ha a magyaroknál sokkal előnyösebb helyzetben lévő tengeri köztársaság, amelynek dózséja igen jól eligazodott a portai belviszonyokban és szívélyes kapcsolatokat ápolt Sztambullal, kénytelen volt ilyen megaláztatást elszenvedni, mekkora mozgástere maradt a Magyar Királyságnak ebben az új helyzetben? Nem lehetett megúszni a feltételek szigorítását, mivel az új szultán, miután Perzsia felől bebiztosította magát, sort akart keríteni, feltéve, ha feltételeit nem fogadják el, a magyar probléma megoldására.¹¹⁷ Hatalomra léptét egy könnyű, népszerű és nagy nyereséggel járó háborúval akarta emlékeztetnéssé tenni, amihez ideálisnak tűnt egy meggyengült középhatalom.¹¹⁸

Nándorfehérvár 1521-ben elesett, békekötésre azonban továbbra sem került sor. A szultánnak Perzsiában akadt elintéznivalója, a magyar diplomácia így kapott egy kis haladékot. Amelyet érthető módon egy törökellenes nemzetközi szövetség tető alá hozására és egy többnemzetiségű haderő felállítására akart felhasználni. A szultán ajánlata a fogoly Behrám által pedig továbbra is fennállt. A magyar diplomácia ezzel kapcsolatos dilemmájára Lorenzo Orio velencei követ jelentésének sorai világitanak rá. Az 1519–1523 között Budán rezideáló Orio (Bon utóda) jelentésében a velencei békekötéssel kapcsolatos magyar aggodalmak kapcsán említi a magyar–török

¹¹⁵ GUNST PÉTER, *V. Károly*, Budapest 1976, 56–58.

¹¹⁶ THEUNISSEN, *The Ahnnames*, i.m.

¹¹⁷ A paradigmaváltásról lásd FODOR PÁL, *A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-magyar történelemről*, Budapest 2001, 363–391.

¹¹⁸ Erre utalt, mint láttuk, Musztafa pasa Minióval folytatott beszélgetésében. Úgy tűnik, a siker az oszmán felet is meglepte. Ugyanakkor a jelentés arra is rávilágít, hogy a Portát nem is annyira a magyar király ereje aggaszthatta, és nem is annyira a magyar hadsereg távolmaradásán lepődtek meg, hanem azon, hogy a keresztény szövetségesek seregének a színét sem látták. Erre utal, hogy Musztafa rákérdezett, hogy a pápa megsegíti-e a magyarokat, és hogy mi a kapcsolata Lajosnak a császárral. Ebből, folytatta Minio, arra következtettem, hogy a szultán újra támadni akar. *Commissiones*, I, 168.

béketárgyalásokat, ami Balogh fordításában zavarosan hangzik és az sem világos, hogy a jelzett eseményre a fentebb jelzett perióduson belül pontosan mikor kerülhetett sor. Idézem:

„Ebbe a magyar urak valamennyire megnyugodtak; mert igen sokan azt gondolták, hogy a mi uraságunk a törökkel tart s beleegyezik birodalmuk megsemmisítésébe. Elmondta, hogy elutazásakor az a fenséges király próbált egy magyarokból, csehekből és lengyelekből álló sereget összehozni, azzal a segítséggel együtt, amit sógora, Ferdinánd ausztriai herceg adott volna. Nem tudván pedig az egészet a maga módján megcsinálni, hogy t.i. a törököket teljesen tönkretégye, inkább békére törekedett a törökkel, a lehető legkedvezőbb feltételek mellett. *Azzal a katonasággal inkább a német ellen ment volna vagy az olaszok ellen, hogy ezáltal helyrehozhassa azokat a veszteségeket, a melyeket a töröktől szenvedett.* [kiemelés tőlem – K. T.]”¹¹⁹

E fordításban vagy inkább fordításban az utolsó mondat alanya II. Lajos magyar király, aki tehát a segítség elmaradása esetén a németek és az olaszok ellen vonult volna, hogy a töröktől elszenvedett kárait kompenzálja. Meghökkenítő, hogy eddig senki nem akadt fenn a mondat értelmetlenségén. Komolyan hihető, hogy a király először segítséget kér a török ellen a németektől és az olaszoktól, majd miután ezt nem kapja meg rájuk támad azon az alapon, hogy a töröktől elszenvedett káraiért kárpótolja magát? Balogh a történelmi háttér ismeretének hiányában félreértette a mondatot, amelynek az alanya nem Lajos, hanem a szultán: ő az, aki támadni készült, mert látta, hogy a magyar király nem kapván meg a segítséget, nem lesz képes ellenállni, illetve ő az, aki nyilván a portyák miatt elszenvedett kárait a zsákmány révén a gazdag német és olasz területek kirablása árán kívánta kompenzálni. Lajos tehát miután látta, hogy nem lesz ütőképes nemzetközi haderő, a lehető legjobb feltételeket próbálta kicsikarni a szultántól, ahogyan, mint láttuk, 1518-ban is próbálkoztak, amibe a török csapatok átengedését, már csak azért is, mert a korábbi békék is tartalmazták, bele kellett foglalni. Mivel ez csakugyan szerepel az 1519-es békében, a velencei jelentés e helye, úgy tűnik, mintha erre a békére utalna. A fordítással kapcsolatos megjegyzések fényében az Orio-féle jelentés kérdéses részét a következőképpen fordítanám:

„...és hogy ezt (II. Lajos) nem tudván a saját elképzelése szerint megtenni, a lehető legjobb feltételekkel akart békét kötni a szultánnal, aki a hadinépével a keresztények romlására tört volna Németországban vagy Itáliában, hogy ezúton hozza helyre azokat a károkat, amelyeket elszenvedett, látván, hogy a fejedelmek csekély segítséget nyújtanak neki (t.i. a magyar királynak).”

Orio 1519. június 5-én érkezett Budára, ahol első kézből értesülhetett kollégájától a békeszerződés ratifikációjáról. Balogh fordítását kijavítva első olvasásra úgy tűnik, hogy a követ ott kezd, ahol Bon befejezte, vagyis az 1519-es békeszerződéssel. Csakhogy előtte hosszasan fejtegeti, hogy azért kért engedélyt a hazatérésre a Szenátustól, hogy

---

¹¹⁹ „Et con questo essi signori hongari fono alquanto aquietaadi, peroché erano in sospetto la Signoria non tenisse con Turchi et consentisse la ruina di quel regno. Disse che nel suo partir quel serenissimo. Se zerchava adunar uno exercito di hongari, bohemi, poloni, e con l'aiuto li deva suo cugnado don Ferando arciducha di Austria, et non potendo far a suo modo, con il qual potesse invader turchi, volea far paxe con esso Signor turcho al meglio poteva, e con le zente l'havia corer a ruina di christiani in Alemagna overo in Italia, e riscuoderse per questa via de li danni hauti, vedendo li Principi christiani darli pocho aiuto.” BALOGH, *Velencei diplomaták Magyarországról*, XLII.

jelen lehessen rokona, Marco temetésén.¹²⁰ A Köztársaság a helyére Vincenzo Guidotót küldte, de csupán titkári rangban, amit a király és tanácsosai nehezményeztek, hisz ebben joggal a királyság presztízisének csökkentését látták.¹²¹ De igazából ez csak azért érdekes, mert jelzi, hogy az Orio jelentésében szereplő események valójában nem 1519-ben vagy 1520-ban történtek! Ezt már csak azért is könnyű belátni, mert tudjuk, hogy az ő elutazására és utódának, Guidotónak a megérkezésére 1523-ban került sor. Ez akkor derül ki, amikor a követ elutazását említi, amikor király közölte vele („*Disse, che nel suo partir quel Serenissimo se zerchava...*”), hogy Ferdinánd segítségével megpróbált felállítani egy többnemzetiségű haderőt.

A főherceg bevonásával 1522–1523-ban folytak tárgyalások a török elleni haderő felállításáról, és a birodalmi rendek segélyéről. 1523-ban került sor a Szydłowiczki lengyel kancellár által részletesen megörökített bécsújhelyi, majd a pozsonyi találkozókra. Orio megjegyzésének időpontja tehát 1523 ősze, a pozsonyi konferencia ideje előtti időszak. De erre az időpontra utal a szöveg belső logikája is: a béke megkötésére Orio elbeszélése szerint azért kellett sort keríteni, mert az oszmánellenes koalíció esélye kicsi volt, Lajos pedig el akarta kerülni, hogy a szultán, látván, hogy a Magyar Királyság egyedül maradt, rajta keresztül német és itáliai területekre törjön. 1523-ban ezért hivatkozott arra, hogy békét akart (így, múlt időben!) kötni, többek közt a német és itáliai területek megmentése érdekében, amit azonban adófizetés nélkül nem tehetett meg. Ez a fentebb mondottak fényében belátható, amit viszont nem fogadtak el sem a saját nemessége, sem nyugati szövetségesei. A másik lehetőség az volt, hogy átengedi királysága területén a török csapatokat. Ezt azonban Belgrád eleste után előálló radikálisan megváltozott katonai erőviszonyok miatt fennálló óriási biztonságpolitikai kockázat miatt már nem lehetett megtenni, ráadásul elveszett volna a nyugati hatalmak pénzügyi és katonai segítsége is.

A Szelim halála miatt érvényét veszített béke megújításáról a törökellenes koalíció tető alá hozását célzó sokadik kísérlet kútba esése miatt a magyar diplomácia, mint látni fogjuk, közvetítők útján 1523-ban is tárgyalt. A magyar kormányzat békekeresésére éppen ebből az időszakból a fenti idézetten túl több adatunk is van: Andrea del Burgo osztrák követ 1521. szeptember 3-ai jelentésében számolt be először, szóbeszédként, a törökkel kötendő békéről, majd ezt az értesülést másfél évvel később 1523 tavaszán és nyarán több alkalommal is megismételte.¹²²

Mindez azt is jelenti, hogy bár az igazi titkos tárgyalásokra Orio elutazása után, novemberben, Pozsonyban került sor, a király, illetve tanácsadói nem sok reményt fűztek hozzá és tartalékolnak egy B tervet is, amely a törökkel kötendő békére vonatkozott. Jelen tudásunk szerint közvetlen tárgyalások ugyan nem folytak, illetve Behrámon kívül más csausz nem járt 1520 után a budai udvarban,¹²³ Orio szavai és a többi követ híradása

¹²⁰ BALOGH, XIII, illetve *Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból*, sajtó alá rend. ZOMBORI ISTVÁN, Budapest 2004, 300.

¹²¹ Ezért terjedt el a szakirodalomban, hogy a Köztársaság ezzel azt jelezte volna, hogy leírta Magyarországot, illetve, hogy elhagyva a süllyedő hajót, a „jó oldalon” akart volna állni az ország ellen hamarosan bekövetkező török támadás előtt. Erről legutóbb lásd *Szydłowiecki kancellár naplója*, 257–258.

¹²² Lásd LAKATOS BÁLINT, Áttekintő jegyzék Andrea dal Burgo, Sigmund von Herberstein és Johann Schneidpeck követek jelentéseiről a magyar-cseh királyi udvarból (1521–1525), *Acta historica vol. CXLII*, Szeged 2017, n. 2, 72/1-2. 78. 96. 98. 137. 140. Lásd Schneidpöck elhíresült levelezését ugyanebben a tárgyban uo. n. 171. 171/1. 175–177. Tevékenységéről legújabbban LAKATOS BÁLINT, *Andrea dal Burgo császári követ magyar- és csehországi missziója (1521–1523)*, *Világtörténet* 43 (2021) 581–628. Igazán nem mondható tehát, hogy ne tartották volna folyamatosan napirenden a kérdést Behrámon követségétől kezdve, mint látni fogjuk egészen a mohácsi csata előestéjéig.

¹²³ Ugyanakkor a Lajos által VIII. Kelemennek írt levél (1524. 02. 04) három éve, azaz 1521 óta nála tartózkodó orátort említi ARTNER, *Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája*, 168. Valószínűleg elírás.

alapján azonban ezen az állásponton mindenképpen változtatnunk kell: vagyis Belgrád elvesztése után sem volt teljesen elzárva a megegyezés útja. Persze ezt is kétségbe lehet vonni azzal, hogy amit a követ hallott, a királytól származó dezinformáció lett volna további segélyek kicsikarása érdekében, a következő fejezetben azonban látni fogjuk, hogy az 1526-ot megelőző évekből bőven van még a békepuhatolózásokra vonatkozó adatunk.

Orio jelentése, bár 1520 után született, mégis nagyon fontos az 1520 előtt történtek megértése szempontjából, mivel elárul valamit azokból a török követelésekből, amelyeket, mint fentebb utaltam rá, már Szelim életében felvetettek. Illetve rávilágít az oszmán diplomácia működésére, arra simulékony és hajlékony tárgyalási technikára, amellyel a becserkészett áldozatot, esetünkben a Magyar Királyságot megpróbálta – komoly háború nélkül! – rávenni a behódolásra. Orio tudósítása arra enged következtetni, hogy a határvidéki harcok ürügyén megfogalmazott oszmán jóvátételi vagy kárpótlási igény okaként a magyar kormányzat a nyugati segítség elmaradását jelölte meg. Mivel ellencsapásra nem volt ereje, a béke feltételeként követelt adófizetést pedig nem akarta elfogadni, pontosabban nem akart a kompenzáció ürügyén adót fizetni, még nyitva állt a harmadik lehetőség, amely valójában az előbbiből következett. Lajos idézett szavai mintha arra utalnának, hogy fennállt még egy harmadik lehetőség, legalábbis Sztambul úgy állította be, hogy a régi szerződések alapján Buda a szultán elszenvedett kárait kompenzálendő, tegye lehetővé a szabad áthaladást az oszmán csapatok számára. Ezzel megmenekedett volna a háborútól és az adófizetéstől is. De ami oszmán részről értelemszerűen a válaszcsepesség jogosságának elismertetési igényét is jelentette, vagyis hogy a Magyar Királyságon, kvázi behódolt, szövetséges területen áthaladva megbüntethesse a portyázókat német (nyilván ausztriai) és itáliai területeken kárpótolva magát.¹²⁴ Tehát akár adófizetésben, akár a király szövetségeseinek számító, ám a békébe nem belefoglalt területek szabad kirablásában nyert volna elégtételt a Porta, az mindenképpen a Magyar Királyság szuverenitásának csorbulását, végső soron a szolgaságot jelentette volna.

Nem világos azonban, hogy mi lett volna a sérelem, amely miatt osztrák és olasz területeken a Porta elégtételt akart venni? Az 1519-es békébe belefoglalták ugyan Károlyt és Ferdinándot, illetve az uralmuk alatt álló területeket, de vajon mekkora volt az esélye annak, hogy a két Habsburg magyar területen keresztül támadva megsértené a békét? Szerintem semekkora, a békeszöveg, illetve a jelentés idézett része inkább egy Magyarországon keresztül vezető és természetesen magyar részvétellel történő törökellenes keresztes hadjárat lehetőségét szándékozott ily módon kizárni, azaz preventív célja volt, illetve szándékosan akarta a magyar kormányzat mozgásterét oly

¹²⁴ Ezzel kapcsolatban tartom nagyon fontosnak megjegyezni azt az ebben a tárgykörben mellőzött momentumot, hogy azok a horvát urak, akik állandóan a fizetlenség miatt panaszkodtak, és folyton a töröknek való behódolással fenyegetőztek, zsoldot húztak Velencétől, éppen azért, hogy megvédjék a török, de akár a magyar király ellen a Köztársaság birtokait. Ezzel oszmán részről nyilvánvalóan tisztában voltak, tehát a Horvátországon való áthaladást, a meghódolást és az itáliai területek háborús jóvátételként történő dülását egymással szoros összefüggésben kell kezelnünk. Sőt, a horvátok a pápától is kaptak segítyt, hogy védjék az Itália felé vezető utakat. Erről legutóbb lásd NEMES GÁBOR, *VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brévéi (1523–1526). Adatok a Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolataihoz*, Magyarország és a Római Szentszék. Tanulmányok Erdő Péter bíboros tiszteletére (Collectanea Vaticana Hungariae I/8), szerk. Tusor Péter, Budapest–Róma 2012, 57–69. Nem véletlen tehát, hogy a pápa is mindig szerepelt a békékben. Ami a németeket illeti, Miksa, de unokája, I. Ferdinánd ilyen irányú erőfeszítései a velenceiekénél jóval közismertebbek. A követ nem a levegőbe beszélt, hanem rávilágított arra az ingatag, többhatalmi egyensúlytalanságra, ami a fentebb említett hatalmak által jött létre Boszniában, Horvátországban és Dalmáciában. A horvát kapcsolatra lásd még CVH I/, n. 23. 32. 39. 40.52; *Brevia Clementina. VII. Kelemen magyar vonatkozású brévéi (1523–1526)* ed. NEMES GÁBOR (CVH I/12), Budapest–Róma 2015, n. 27–28. 30. 56–57. 78–79. 84–85. 100. 107–108. 126. 133–135.

mértékben lecsökkenteni, hogy bármikor megvádolható legyen azzal, hogy háborút akar kirobbantani. Márpedig 1523-ban, Orio jelentésének megszületése idején egyrészt folytak tárgyalások a török ellenes harc ügyében, másrészt Ferdinánd főherceg, illetve a stájer rendek ekkorra már jelentős részt vállaltak a Horvátország védelméhez szükséges anyagi terhekből, amiről tudhattak Sztambulban is. Vagyis a Ferdinánd törzsterületei felé történő átvonulás a Magyar Királyságnak egy olyan területére vonatkozóan lépett volna érvénybe, ahol a főhercegnek jelentősen megnőtt a befolyása.¹²⁵ Ehhez a lépéshez szolgáltatott ürügyet a portyák. Kétségtől érdekes szituáció volt, amire a magyar kormány az Orio által rögzített módon reagált: mosta kezeit. Ráadásul biztosra lehetett venni, hogy egy esetleges békébe a török fél nem lesz hajlandó belevenni sem a császárt, sem a főherceget, magyarán, rájuk a garancia nem fog vonatkozni.¹²⁶ Szerintem a német fél felháborodása ennek és nem annak volt köszönhető, hogy megvárakoztatták őket, vagy hogy a magyar fél „amatőr” módon, felkészületlenül ment volna a tárgyalásokra, ahol állítólag profi, felkészült német tárgyalók vártak rájuk.¹²⁷

Úgy vélem tehát, hogy Szulejmán 1520-as békeajánlata tartalmazta mindazokat az elemeket, amelyeket a korábbi békékben és az 1510 és 1519 közötti időszakban tett különböző oszmán békejavaslatokban megtalálhatunk: vagyis az áthaladás, az adófizetés, Velence, illetve a császár és a pápa kihagyása a béke szövegéből, azaz egy bilaterális szerződés a magyar féllel. Ne feledjük, hogy békét, tehát nem kereskedelmi szerződést oszmán részről a birodalommal határos királyságokkal szoktak kötni, amelyeknek ugyanakkor természetesen részét képezték a kereskedelmet illető pontok is, ez viszont sem a Habsburgok birodalmára, sem a pápaságra nem volt érvényes. Szulejmán tehát mondhatta, hogy ezekkel a hatalmakkal még így közvetve, ahogy az apja tette, sem óhajt szerződni, mert nincs velük közös határa. Persze mindenki tudta, hogy e mögött valójában a fentebbi helyzet előállítás, vagyis a Magyar Királyság potenciális szövetségeseiről való elszigetelése áll. Az oszmán birodalommal egyedül békét kötni és lemondani a pápaság és a német birodalom jelentette garanciáról elfogadhatatlan volt a magyar kormányzat számára. Ha ezekkel a feltételekkel köt békét, elárulja a kereszténység ügyét és nem fog semmilyen segítséget kapni.¹²⁸ Ha viszont adót fizet a pogányoknak, szintén a kereszténység ügyének árulójává válik. Lengyelország és Velence más helyzetben voltak, az előző fekvése miatt kiesett a fő irányból, így nem fenyegetett birodalmi és itáliai területeket, a városállam pedig ebből a szempontból (is) különutas politikát folytatott, amit a nyugati hatalmak akceptáltak. A Magyar Királyságnak nem volt ekkora szerencséje, stratégiai szempontból túlságosan fontos helyen feküdt. Szulejmán tehát semmi újat nem talált ki.

A fentebbiek alapján tehát úgy vélem, hogy 1523-ban még mindig az 1519, az előző lejárt béke utáni hadiállapot volt érvényben, amiből az következik, hogy a török területfoglalások, hódoltatási törekvések Horvátországban és Erdélyben, jogilag legalábbis, nem voltak megtámadhatóak, illetve, hogy ezek beszüntetésének feltétele,

¹²⁵ Erről lásd VARGA, *Zrínyi*, 77–78. Ennek egyik példáját a Zrínyi család várai kapcsán lásd IVÁNYI, *Adalékok nemzetközi érintkezéseink történetéhez*, 362–364.

¹²⁶ Ehhez lásd Burgónak a fegyverszünet feltételeit illető levélváltását 1523-ból.

¹²⁷ KOSÁRY, i.m. E. KOVÁCS, *Ferdinánd főherceg és Magyarország*, i.m. Ezt mutatja egyébként a birodalmi rendek válaszában az a része, amelyben gyakorlatilag azzal vádolták meg a magyarokat, hogy közülük többen a török szultán oltalmának elfogadását javasolják. Ennek a figyelmet elkerülő részletnek a háttérében a béketárgyalások kiszivárgott hírei állhattak. IVÁNYI, *Adalékok nemzetközi érintkezéseink történetéhez*, 337, a válasz 346.

¹²⁸ Az oszmán diplomácia a magyarokkal kötött békeszerződéseibe belefoglalt hatalmak számának csökkentésével, ugyanakkor a bilaterális kapcsolatok számának növelésével megpróbálta elszigetelni a Magyar Királyságot a többi nyugati hatalomtól. Erre a módszerre hívja fel a figyelmet FODOR-DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 197–198.

pontosabban hivatkozási alapja egyes, a Magyar Királyság részeit képező területek behódolása, vagy azokért fizetendő kompenzáció volt.¹²⁹ Ami egyet jelentett az adófizetés elfogadásával.¹³⁰ Mindezek a követelések, újra hangsúlyoznám, nem számítottak a béke megszegésének, magyar részről nem hivatkozhattak az előző szultánnal megkötött békére, és hogy emiatt nem hajlandóak például adó fizetésére. A magyar kormányzat kutyaszorítóba került: a pápára, a császárra, a keresztény világra, saját vallási-morális meggyőződésükre támaszkodva nemet mondhattak az alaptalannak, törvény- és hitszegőnek minősített török követelésekre, csak hogy közben az fenyegetett, hogy az ország területei szép lassan leszakadnak és behódnak.

A békeszerződést a Porta számára is elfogadható módon a legegyszerűbben úgy lehetett volna megfogalmazni, megkerülve most az adó problémáját, hogy kiveszik a császárra és a pápára vonatkozó utalást. Ha nincsenek belefoglalva az új békébe, amire, mint láttuk, már Bajezid és Szelim is törekedtek 1511–1514-ben,¹³¹ az azt jelentette volna, hogy többé már nem garantáló felek, amiből az is következik, hogy egyrészt az általuk a boszniai-horvát hadszíntéren okozott további veszteségeket a török csapatok a béke felrúgása nélkül megtorolhatják magyar területeken „előre egyeztetett esetekben”, vagy akár a nélkül, keresztülvonulva (és mellesleg Ferdinándot leválasztva Horvátországról). Ha pedig keresztény, értsd magyar részről megsértik a békét, aminek megvolt az esélye, akkor a következményeket is egyedül neki kellett volna viselni. Az hogy mi minősül a béke megsértésének, nézőpont és politikai szándék kérdése volt csupán. Például a béke, pontosabban a békejobb durva visszautasításaként lehetett azt az amúgy nem teljesen szokatlan eljárást is minősíteni, hogy Behrámot, a szultánt képviselő követet szabadságában korlátozták.¹³² Erre a lehetőségre már Thúry József is felfigyelt, aki tanulmányában tulajdonképpen ebből a sértésből vezette le az oszmán–magyar

¹²⁹ Itt hívom fel a figyelmet arra a bizánci szokásra, amelynek alapján a császár az ellenség vagy lázadó vazallus kapitulációjakor olyan megegyezést íratott alá, amely többek közt rögzítette, hogy joga van a legyőzött fél területén annak lakosságának költségén keresztülutazni. BRÉHIER, *A bizánci birodalom intézményei*, 298–299. Nyilvánvaló, hogy Mátyás idejében nem született ilyen jellegű megállapodás, de arra szintén felhívnom a figyelmet, hogy a horvátok *pro forma* királyságként csatlakoztak perszónálunióban a magyar koronához, tehát oszmán oldalról kiindulhattak abból, hogy a horvátok csupán urat váltanának.

¹³⁰ Az oszmán csapatok 1499-ben Friuliba való betörésére az ürügyet éppen az szolgáltatta, hogy még nem volt érvényes szerződés a felek közt, következésképpen a békeállapot sem állt be. MARIA PIA PEDANI, *La dimora della pace. Considerazioni sulle capitulazioni tra paesi islamici e l'Europa*, Venezia 1996, 24. A friuli oszmán betörésekről lásd uő. *I Turchi e il Friuli alla fine del Quattrocento*, Memorie storiche forogiuliesi 74 (1994) 203–224. A legújabbban lásd BÁRÁNY, *A horvát végek*, i.m.

¹³¹ Az 1498-as béke szövege kifejezetten tartalmazza, hogy Miksa megpróbálta belefoglaltatni magát a békébe, amelynek érdekében még követséget is küldött a Portára. Hasztalanul, mert ez a béke bilaterális volt. V. ČOROVIĆ, *Der Friedensvertrag*, 57. De például az 1500-ban folytatott békétárgyalásokon is megpróbálkozott a Porta, hogy kizárólag a magyar féllel kössön békét, kizárva minden más hatalmat. Velencének, amely hasonló cipőben járt és nem akart egyedül maradni a Portával szemben, tehát érdekében állt a magyarok békéje, a francia, spanyol, nápolyi, milánói és császári követek ellenében támogatta II. Ulászló válását Beatrixtól. PRIULI, *I diarii*, I, 282.

¹³² Vagy ürügy lehetett egy zsákmányoló portya, amire példa Lajos 1519. augusztus 22-ei levele az ország nemeseihez és tisztviselőihez: „Intelleximus etiam qualiter quidam ex vobis et ex vestris subditis, diebus proxime praeteritis terras cesaris thurcorum contra *fidem nostram et pacem cum eo initam* [kiemelés tőlem – K. T.] invasissent et aliquid prede illius abduxissent. Quod nobis plurimum displicuit. Quam ob rem volumus et fidelitati vestre ac vestrum cuilibet quorum intererit, et qui cum presentibus requisiti fueritis, harum serie firmissime, quilibet vestrum gentes suas versus Jayczam mittere debeat. Ut victualia tempestive inferri querit. Ceterum captivos et aliam omnem predam quecunque ad manus vestras vel vestrorum pervenit ad terras ipsius cesaris libere pacifice et absque omni damno reddere et remittere debeatis.” <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/view/289251> (2017. 01. 01.) Az adatot C. Tóth Norbertnek köszönöm.

viszonyt, és végső soron kissé túlozva, ebben látta Buda elfoglalásának és az ország három részre szakadásának alapvető okát.¹³³

Fokozta a nehézségeket, hogy a tárgyalások háttéréről mit sem tudó nemesi tömegek a török problémát értelemszerűen más dimenzióban látták.¹³⁴ Nem mintha a külföldi követjelentések által festett komor képet akarnám rózsaszínre festeni, de ne feledjük, ezek a követek elsősorban saját megbízóik, saját országaik érdekeit képviselték, ebből a nézőpontból pedig könnyű mind a feladatokat megszabni, mind kritizálni. Sem a pápai, sem a velencei követnek nem állt érdekében, hogy a török fegyverek Itália felé forduljanak. A Habsburg követ pedig elsősorban Habsburg dinasztikus érdekeket képviselt, amelynek a magyar belpolitikába való egyre mélyebb beleszólás ellen tiltakozó és a nemzeti királyság jelszavát hangoztató, tehát az esetleges Habsburg örökösödés akadályának számító, Werbőczyt maga elé toló köznemesi csoportosulás gyengítése állt az érdekében. Játék volt ez a tűzzel, amit később Ferdinánd magyar királyként a saját bőrén is megtapasztalt. Ezért nem tartom érthetetlennek vagy értelmetlennek azt a lépést sem, amely a pápai nuncius kivételével az összes külföldi követ kizárását eredményezte. Ez a döntés a gyakorlatban a velencei és a német követet érintette. A Magyar Királyság ördögi körbe került: szüksége volt a külföldi (nyugati) anyagi és katonai segítségre, amelynek következtében viszont nem bújhatott ki a segítségnyújtók által szabott feltételek alól. Ezek viszont nem okvetlenül estek egybe a királyság valódi érdekeivel. A másik oldalon pedig ott állt a szelimi-szulejmáni békeajánlat...

Az információktól elzárt kis- és középnemesség, legalábbis az országnak a török portyák által nem vagy csak kevésbé érintett északabbra eső területein birtokos része táplálhatott még illúziót a magyar virtussal, illetve a nyugati segítséggel kapcsolatban.¹³⁵ 6 évvel Dózsa György háborúja után ugyan mi más eszköz maradt volna számára a török ellen, ha nem ez a kettő? Ők nem hogy békét vagy védekező harcokat nem akartak, hanem egyenesen egy nagy támadó háborút követeltek. Ebben a pápaság tökéletes partnernek ígérkezett, gondoljunk csak X. Leó fiaskónak bizonyuló 1514-es keresztesháborús tervére, vagy például arra, hogy egy évvel később a velencei követ az 1515-ös bécsi találkozó híre kapcsán arról számolt be, hogy Miksa császár Dalmáciában szándékozik támadni, vagy három évvel később, 1518-ban a pápa újabb török ellenes háborús felhívására, illetve az 1522–23-ban tervezett hadjáratra.¹³⁶ Alig néhány évvel a parasztháború után!

Másik oldalról megközelítve ugyanezt, a hadiállapot arra is lehetőséget adott, hogy a magyar kormány a török béke megszegésének morális terhe nélkül tárgyalhasson a háborús segélyről: véleményem szerint éppen ez magyarázza a magyar diplomácia lépéseit, amely ennek feltevése nélkül valóban koncepció nélküli, dilettáns kapkodásnak, felelőtlen zsarolásnak, ötletelésnek stb. tűnhet. Morális motívumot, ha mindenáron

¹³³ THURY JÓZSEF, *A török hódítás kezdete Magyarországon*, Századok 27 (1893) 580–581. Centorio hasonlóképpen érvelt az 1526. évi hadjárat kapcsán: „[A szultán] megerősítette, hogy nem azért jött, hogy elvegye az országát, hanem csak hogy megbosszulja a magyarok által az övéi ellen elkövetett jogtalanságokat, fájjalva Lajos halálát, mivel nem tudta elmondani neki az igazságot az adó méltányos feltételeit illetően, majd hazatért...” ASCANIO CENTORIO, *Commentarii della guerra di Transilvania*, Vineglia 1565, 2.

¹³⁴ Lásd ehhez KUBINYI, *Nándorfehérvártól Mohácsig*, 254–256. Ezt a módszert később is bevetették: a kompenzáció, illetve a háborúban kötött fegyverszünet kijátszása együtt jelenik meg például az 1601. évi béketárgyalásokon, ahol a Habsburg fél egyrészt azt róttá fel, hogy a fegyverszüneti tárgyalásokat kihasználva hitszegő módon ostromolták meg és foglalták el Kanizsát az előző évben, a török oldal pedig az elmaradt adó megfizetése mellett a békefeltételek közé felvette a háborús kiadások megtérítését. AAV Fondo Borghese serie I, vol. 651A, fol. 54rv. 206r. 246r.

¹³⁵ KOSÁRY, *A magyar külpolitika*, 112.

¹³⁶ *Commissiones*, I, 141. KENNETH SETTON, *The Papacy and the Levant (1204–1571)*, III, Philadelphia 1984, 178–205. 216. 218–224.

ragaszkodunk hozzá, nem preconcepcionális eljárással, a később bekövetkező és a kortársak által csupán sejtett, de előre nem látott események fényében, és nem a kormányzat ezen lépéseiben kell keresnünk, hanem abban, hogy a békéhez át kellett volna törni egy paradigmát. Le kellett volna mondani a szuverenitás látszatáról, vagy ami végül történt, meg kellett kockáztatni a nyílt háborút, amelynek a kimenetele finoman szólva kétséges volt. A magyar vezetés felfogta ezt a súlyos dilemmát és az ebből fakadó veszélyt, de lépéseit sem az ország nemessége, sem a külföld, amely a segélyek beszüntetésével fenyegetőzött, nem fogadta el.¹³⁷ Mindez világosan kiderül Burgio jelentéseiből. De erre utalnak a pozsonyi tárgyalások is, ahol a magyar fél a szegedi béke megszegése miatt bekövetkező várnai katasztrófát, Ulászló halálát hozta fel, ám erre nem a szerződészegés példajaként hivatkozott, mint általában később tették, hanem hogy tárgyalópartnereik emlékezetébe idézze, a vereségre azért került sor, mert a királyt cserbenhagyták a szövetségesei.¹³⁸

3. Két ajánlat között (1523–1526)

Belgrád eleste 1521-ben azt jelentette, hogy összeomlott az addig kitartó déli végvárrendszer és a határvédelem ezután már annyira sem tudja felhasználni a védelemre a Magyar Királyság előterében fekvő szerbiai, boszniai területeket (kivételesen 1527-ig Jajca), mint eddig. Most már a királyságon belül található szerémségi és horvátországi várak, illetve az általuk védett területek is közvetlen oszmán nyomás alá kerültek, amellyel megnyílt az út az ország belseje felé. A Magyar Királyság ezért erőfeszítéseit a továbbiakban arra összpontosította, hogy visszaszerezze az elvesztett területeket, amelynek érdekében a nyugati hatalmaktól újabb törökellenes segítséget kellett szereznie. Ugyanakkor az oszmán birodalommal is fent tartotta a diplomáciai kapcsolatokat. Mivel ezzel kapcsolatban újabb iratok nem kerültek elő, kénytelenek vagyunk a már meglévő forrásainkhoz fordulni, hátha találunk bennük hasznosítható adatokat, amelyeknek eddig nem szenteltek kellő figyelmet. Az események rekonstrukciójában elsősorban Kosáry monográfiájából és Kubinyi tanulmányaiból indulok ki.

A magyar kormányzat tehát megpróbált külföldi segítséget szerezni: ebből a szempontból a birodalom és a pápaság jöhetett a leginkább számításba. Ám az 1523. évi bécsi, majd a bécsújhelyi, illetve a pozsonyi tárgyalások, és a következő évben összehívott nürnbergi gyűlés nem hoztak igazi áttörést. Erre következett a külföldiek kitiltása az 1524. szeptemberi országgyűlésen, amely Kosáry szerint a xenofóbia megnyilvánulása volt.¹³⁹ Ez különösen a német követek bécsi viselkedésének, vagy Ferdinánd állandó beavatkozási kísérletének a fényében némiképpen érthető volt.¹⁴⁰

¹³⁷ Lásd Kubinyi idézett és idézendő munkáit, illetve E. KOVÁCS, *Ferdinánd főherceg és Magyarország*, i.m.

¹³⁸ Szydłowiecki kancellár naplója, 24.

¹³⁹ KOSÁRY, *A magyar külpolitika*, 141. Ennek alapján a velenceieket magyargyűlölettel vádolhatnánk meg, elég a hun–magyar rokonság számunkra előnytelen interpretációjából táplálkozó velencei illetőségű irodalomra gondolni. A legbővebben erről máig lásd OSZKÁR ELEK, *Attila az olasz hagyományban*, Budapesti Szemle 41 (1913) n. 442, 81–111. A magyarok xenofóbiájának toposza jelen van a magyar történetírásban, gondoljunk csak Szűcs Jenő munkáira. Ellenkezőjét hangsúlyozza KUBINYI, *A magyar állam*, 78.

¹⁴⁰ Itt hívnám fel azt a magától értetődő, és talán emiatt kevésbé hangsúlyozott tényezőt, hogy Mária meddő volt, amelynek 1522-ben megkötött házasságuk után előbb-utóbb ki kellett derülnie: arra nem lehetett számítani, hogy Lajos emiatt elválik tőle, már csak a világraszóló botrány miatt sem, amelyet VIII. Henrik kavart, aki el akart válni szintén Habsburg feleségétől. Ez azt jelentette, hogy a magyar trón a

Mindenki a saját érdekeit próbálta érvényesíteni, csak az egyik félnek kevesebb, a másiknak több zsarolási potenciál állt a rendelkezésére.

A pápa Vio bíborost Budára, Campeggiót a birodalmi gyűlésre küldte. Utóbbi Budára menetele ad hoc megoldás volt.¹⁴¹ Campeggio legátus után Antonio de Burgio érkezett, aki elődje távozása után átvette a pápai diplomácia vezetését.¹⁴² A tárgyalások még a kívülállók számára is egyértelművé tették, hogy a magyar diplomácia e két hatalommal szemben kiszolgáltatott helyzetben van. Kosáry azonban mégsem ebben, hanem a magyar belpolitikában találta meg azt a végső okot, mivel a magyar diplomácia olyan hibákat követett, illetve olyan lehetőségeket szalasztott volna el, amely elkerülhetetlenül torkollott katasztrófába.¹⁴³ Első ránézésre egy kissé ellentmondásosnak tűnik az okfejtés: ha a két nagyhatalom közé szorult Magyar Királyságra úgysem várt más, csak bukás, akkor milyen értelemben kell beszélnünk a királyság elitje által elkövetett hibákról? Mit kell azon érteni, amit monográfiájának utolsó oldalán olvashatunk, hogy tudniillik „a magyar külpolitika tehetett volna többet, jobban is,” illetve hogy „nyilván nem tudta minden erejét jól kifejteni”? Lényegében hasonló úton halad Kubinyi is, és bár ő nem fogalmaz meg ilyen sommás véleményt, a lényegen azonban nem változtat.¹⁴⁴ Az események árnyaltabb rekonstrukciója érdekében érdemes az Acta Tomiciana vonatkozó részeit tüzetesebb vizsgálat alá venni, mivel a sorozat köteteiben több, eddig kellő figyelemre nem méltatott adatot is találunk a magyar béketapogatásokkal kapcsolatban.

Az előző fejezetben már utaltam arra, hogy Lajos, illetve a magyar küldöttség meglebegtette a török csapatok átengedését, ha nem érkezik megfelelő mértékű támogatás. Az 1523-as bécsi találkozó után következő év újabb diplomáciai erőfeszítéseket hozott: ekkor ült össze a nürnbergi birodalmi gyűlés, amelytől a töröksegély megszavazását várták, de ami még fontosabb, ennek folyamányaként ejtették meg a bécsújhelyi találkozót, amelynek eredményeit Kosáry meglehetősen sommásan intézte el. Bárány is csupán egy-egy rövid fejezetet szentel ennek a két találkozásnak, konstatálva, hogy az előző évi török ellenes felbuzdulás szép lassan alábbhagyott. Bár nemcsak Zsigmond lengyel király, hanem Ferdinánd főherceg is békekötést javasolt a magyar kormányzatnak, a királyi tanács júliusban a támadó háború mellett döntött.¹⁴⁵ A két találkozóról a legrészletesebben E. Kovács Péter írt a lengyel király képviselőjének, Krzysztoff Szydłowieckinek a naplóját hasznosítva, kiemelve, hogy magyar részről 60 ezer főnyi haderő felállítására tettek ígéretet.¹⁴⁶

---

magyarországi Jagelló ág fiágának kihalása esetén és a házassági szerződés alapján automatikusan Ferdinánd birtokába fog kerülni, akinek ezért, jogi szempontból, de a gyakorlatban is, még a kisujját sem kellett mozdítania, csak ki kellett várnia, hogy elérkezzen az ő ideje. Egy ilyen scenárió természetesen merő formalitássá degradálta a magyarok szabad királyválasztó jogát. A királyságot tehát az a veszély fenyegette, hogy választói monarchiából kvázi örökletes monarchiává válik. A Portán nyilvánvalóan hasonló következtetésre jutottak. Ennek fényében nem kell csodálkoznunk, hogy a magyar nemesség körében xenofóbia nélkül is magasra csapott a Habsburg és németellenesség lángja, illetve, hogy Szapolyai személyében másik, ráadásul nemzeti jelöltek találtak. Hasonló volt a tétje korábban a II. Ulászló és Beatrix válása körüli huzavonának. Nem véletlen, hogy sem a Habsburgok, sem szövetségeseik nem támogatták a válást.

¹⁴¹ NEMES GÁBOR, *Pápai követek a Mohács előtti Magyarországon*, Századok 150 (2016) 369–385.

¹⁴² A levelezést lásd *Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526* (Vatikáni Magyar Okirattár II. 1), Budapest 2001.

¹⁴³ Kubinyi a külső tényezőket is számításba vett a belpolitikai okok mellett. Lásd KUBINYI ANDRÁS, *Alternatívák Mátyástól Mohácsig. Elkerülhető volt-e a középkori Magyar Királyság bukása?* Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete, Budapest 2007, 275–276.

¹⁴⁴ Uo. 275.

¹⁴⁵ BÁRÁNY, *A szulejmáni ajánlat*, 93–95.

¹⁴⁶ E. KOVÁCS, *Ferdinánd főherceg és Magyarország*, 31–36. LAKATOS, *Áttekintő jegyzék*, n. 149.

A gyűlést alapvetően két okból hívták össze: történetírásunk teljesen érthető módon főleg a törökkérdésre figyelt, amellyel szorosan összefüggött a tárgyalások másik fő pontja, a királyság pénzügyi s egyéb kormányzatának a reformja. Érdemes néhány szót szólni ez utóbbira is, mivel a sokat emlegetett belpolitikai problémák elválaszthatatlanok voltak a kormányzati zavaroktól. Történetírásunk ennek kapcsán főleg a különböző érdekcsoportok küzdelmét emelte ki, az újabb kutatások pedig arra vetettek az eddigiéknél élesebb fényt, hogy a királyi udvar nem volt annyira passzív kiszolgáltatottja ezeknek a hatalmi küzdelmeknek, mint korábban hittük, hanem megpróbálta azokat a maga hasznára fordítani. Ami Csehország esetében jobban, Magyarország esetében viszont kevésbé jól sikerült. Kubinyi ennek kapcsán Mária királynénak és környezetének szerepét emelte ki, akik forrásaink szerint a magyar rendek támadásainak állandó célpontjai voltak.¹⁴⁷

A problémák kútfeje a diplomaták szerint, ahogyan Szydłowiczki naplójából, illetve Campeggio és Burgio jelentéseiből kiderül, az ifjú király volt, aki forrásaink szerint nem igazán volt képes megfelelni azoknak a kihívásoknak, amelyeknek a kezelése egy ilyen kétségbeesett helyzetben lévő ország esetében okvetlenül szükséges lett volna. A lengyel kancellár naplója elején többször kitért erre a problémára, majd a végén, a pozsonyi gyűlés után több tucat pontba sorolva idézte fel naplójában azt a végzést, amelyet mindhárom, azaz Habsburg, lengyel, illetve magyar részről elfogadtak, és amely a kormányzat, beleértve természetesen a pénzügyit is, megreformálására vonatkozott. Hogy ezután nem sok minden történhetett ebben a tárgyban, Antonio de Burgio pápai követ egyik nem sok figyelemre méltított jelentése mutatja. E szerint ahhoz, hogy Magyarországon a dolgok a helyes irányba menjenek, három követre lenne szükség, akik közül az egyik természetesen a Szentszékét, a másik a császárt, a harmadik pedig a lengyel királyt képviselné.¹⁴⁸ Nem írja ugyan le, de ez a gyakorlatban a királyi pár gyámság alá vételét jelentette volna.¹⁴⁹ A legújabb szakirodalom a követ szemére veti, hogy nem szerette Mária királynét, ezért nem vett tudomást az általa elért kormányzati eredményekről.¹⁵⁰ A követnek kétségtelenül nem tetszett a királyné lutheránus szimpátiája, de ebből egy kissé elhamarkodottnak tűnik az a következtetés, hogy emiatt egyéb ügyekben tévedett volna. Nem akarom ezzel természetesen kétségbe vonni azokat a kutatási eredményeket,¹⁵¹ amelyek az egyébként később Németalföld élén kiválóan helyt álló királynét illetően születtek, vagy amelyek a királyi párnak a hatalom megerősítését célzó sikeres erőfeszítéseit hangsúlyozzák. De a Magyar Királyság pénzügyi és

¹⁴⁷ KUBINYI ANDRÁS, *A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt*, Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából, szerk., Rúzsás Lajos, Szakály Ferenc, Budapest 1986, 59–99, KUBINYI ANDRÁS, *Habsburg Mária királyné udvartartása és a politika 1521–1526*, Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531, szerk. Réthelyi Orsolya et alii, Budapest 2005, 13–23; uő. *A királyi udvar kormányzati szerepe Mohács előtt*, Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián, Budapest 2001, 8–28. C. TÓTH NORBERT, *A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése*, Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések), szerk. Weisz Boglárka, Budapest 2016, 83–148; uő. *A királyi pár Csehországban*, 83–95, illetve főleg a vallásügyi oldalára NEMES GÁBOR, *Elszalasztott lehetőségek. VII. Kelemen pápa és II. Lajos országainak belpolitikája (1523–1526)*, Egyháztörténeti Szemle 15 (2014) 3–8.

¹⁴⁸ *Magyarországi pápai követek*, 97. 103. 134.

¹⁴⁹ Ludovico da Bagno mantovai követ példálul 1519. december 20-én kelt levelében azt írta, hogy Lajos gyerek, akinek a szeszélyeit lesik a tanácsosai (a király „... è putto li administratori attendeno al lor particulare...”). ASMn AG busta 533 (s.f.)

¹⁵⁰ Lásd E. KOVÁCS, *Ferdinánd főherceg és Magyarország*, 38–40.

¹⁵¹ KUBINYI, *Habsburg Mária királyné udvartartása és a politika*, i.m. A királlyal kapcsolatban nemcsak Burgio, hanem Campeggio, Szydłowiczki, és a mantovai követ is kritikát fogalmazott meg, tehát elmondhatjuk, hogy a külföldi követek általában fenntartásokkal viseltettek a királyi pár, főleg a király irányában, amit nem lehet kizárólag arra visszavezetni, hogy Burgio utálta volna Mária királynét.

belpolitikai helyzete 1523 és 1526 között látványosan nem javultak meg, amelynek nem biztos, hogy kizárólag a törökök, illetve a magyar nemesség lettek volna az okai. Az ország feje a király volt, nem a királyné, amint azt minden adandó alkalommal a magyarok nyomatékosan ez utóbbi emlékezetébe idézték, Lajos viszont nem igazán mutatott igazi államférfíúi képességeket. Például igen könnyen befolyásolható volt, az országnak viszont abban a helyzetben egy erőskezű és határozott, Mátyás formátumú uralkodóra lett volna szüksége. A belpolitikai küzdelmek meglétét a legújabb szakirodalom sem cáfolja, a gyengekezű kormányzást Burgio és a többi követ említik jelentéseikben, és a Bécsújhelyen összeülő felek is ebben látták a nehézségek legfőbb belpolitikai okát.

A másik kiemelendő mozzanat a csehországi helyzet volt: a cseh rendek öntudatban nem maradtak el túlságosan a magyaroktól. Hogy ezt gyakran elfelejti az utókor, annak az oka feltehetően az, hogy a Mohácsnál nem ők, hanem magyar kollégáik vesztettek. Illusztrációként csupán egy rövid mondatot idéznék, amely 1523-ban hangzott el a rendek részéről, amikor Lajos és Mária odautaztak, hogy rendbe tegyék a cseh ügyeket: „te a mi királyunk vagy, mi pedig a te uraid vagyunk.”¹⁵²

A bécsújhelyi traktán magyarok 60 ezer fős hadseregre és 100 ágyúra tettek ajánlatot, de ezt a cseh királysággal *együtt* ajánlották fel, ezért nem minősíthetjük teljességből légből kapott és felelőtlen ajánlatnak, ahogyan ezt néha beállítják. Arról nem is szólva, hogy a német fél egészen bizonyosan nem volt teljesen tájékozatlan a magyar fél hadipotenciálját illetően. Amikor viszont erről garanciákat kértek, a magyarok azzal hárították el, hogy most is hadban állnak a végeken, milyen biztosítékokat várnak el még tőlük ezen felül?¹⁵³ A Magyar Királyság a krónikus pénzhiány és a pénzrontás közepette egy egész hadsereget volt kénytelen állandóan fegyverben tartani, akkor már 100 éve, amelyeknek a zömét végvári helyőrségek formájában télen is állományban kellett tartani, amelyet joggal tarthatunk állandó hadseregnek, még ha formailag kétségtelenül nem is számított annak.¹⁵⁴ Jóllehet zsoldjuk gyakorta késett, vagy nem is fizették, a hadianyaggal való ellátásukat, és ami a fő, élelmezésük pénzügyi fedezetét a segélyeken felül valahonnan mégis csak elő kellett teremteni. A magyar küldöttség tehát joggal utasíthatta vissza a kérést arra hivatkozva, hogy ők folyamatosan megadják a biztosítékot, Horvátországot leszámítva, ahol 1522-től kezdve saját területük védelme érdekében Ferdinánd főherceg és a stájer rendek igen fontos és hangsúlyos szerepet vállaltak.¹⁵⁵ Ennek illusztrálására elég fellapoznunk a Benda Kálmán által szerkesztett Magyar Történelmi Kronológiát az 1522-es vagy az 1523-as évnél.¹⁵⁶

¹⁵² *Acta Tomicianae VI (1522–1523)*, Kórnik 1857, 242. A csehek a magyarokhoz hasonlóan gyerekként kezelték királyukat, és ők is igen nehezen tűrték, hogy idegenek avatkozzanak a belügyeikbe. A németek által nyújtott segítséget neveltségesnek minősítették, és megjegyezték, hogy az inkább szóbeli. A királlyal együtt Csehországban tartózkodó magyarokról pedig némelyek kijelentették, hogy azt az átkozott nemzetet ki kellene irtani. Uo. 242. 243. 245. Ezek után nem kell csodálkoznunk, hogy mind Kosáry, mind E. Kovács elsiklik azon tény felett, hogy a birodalmi rendek 1522-es feljegyzése a magyarok mellett éppen a cseheket vádolta meg a megfelelő hozzáállás hiányával. IVÁNYI, *Adalékok*, 337. Ez utóbbiak természetesen nem voltak abban a helyzetben, hogy a török behódolást propagálják, de fordított esetben nyilván akadtak volna közöttük is, akik erre vállalkoztak volna.

¹⁵³ Szydłowiczki naplója, 36.

¹⁵⁴ A Magyar Királyság hadügyéről ezekben az években lásd KUBINYI, *Nándorfehérvártól Mohácsig*, im.; B. SZABÓ JÁNOS, *A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom” I. rész. A magyar királyság hadserege 1526-ban*, *Hadtörténelmi Közlemények* 117 (2004) 443–480; uő. *A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom” II. rész. A magyar királyság hadserege a mohácsi csatában*, *Hadtörténelmi Közlemények* 118 (2005) 573–634. A legújabbban pedig *Magyarország hadtörténete*, I, Budapest 2017, 329–349.

¹⁵⁵ Tehát nem átvette, ahogyan néha tévesen szerepel. Ennek tisztázását lásd BÁRÁNY, *A szulejmáni ajánlat*, 72–74. A kérdéshez vö. még E. KOVÁCS, *Ferdinánd főherceg és Magyarország*, 27–28.

¹⁵⁶ Lásd még C. TÓTH, *Szapolyai havasalföldi hadjáratai*, i.m.; KUBINYI, *Nándorfehérvártól Mohácsig*, i.m.

A magyar vezetés közvetlen érintettsége miatt világosabban látta a külföldnél, hogy a helyzet a végeken eszkalálódott, és az állandó betöréseknek most már kizárólag egy támadó háborúval lehet elejét venni. Ezt nagyon érzékletesen támasztja alá egy eddig ismeretlen, sajnos töredékes levél, amelynek a szerzője valószínűleg Brodarics István.¹⁵⁷ A levél 1522-ben, a Belgrád elestét követő évben kelt. Hosszasan taglalja, hogy a magyarok a hosszú ideje folyó harctól kimerültek, mégis megszavazták a rendkívüli adókat, összeírják a hadsereget, a király pedig Csehországba ment támogatásért. A Szentszék segítségét leszámítva több mint 150 éve magukra hagyva tartóztatják fel a törököt; nincs ház, család, amelyik ne gyászolna. Ennek ellenére eddig *aequo Marte* harcoltak az ellenséggel. Ennek azonban Belgrád elestével vége: a törökök ereje oly mértékben megnőtt, hogy a magyarok most már képtelenek tartani a Szávától és a Duna vonalától északra fekvő területeket.¹⁵⁸

Ez a súlyos és reménytelennek tűnő helyzet volt az oka, hogy mint említettem, a magyar küldöttek egy évvel később Bécsűjhelyen egy 100 ezres hadsereg felállítását javasolták, amelyhez mérten vállalták a csehekkel együtt a már említett 60 ezres kontingenst.¹⁵⁹ Egy ekkora hadsereg csillagászati összegeket emésztett volna fel, fedezet sem lett volna rá, de a kérés alapja nem a magyarok fantáziálása, ahogy általában beállítják, hanem a katonai helyzet pontos és józan felmérése volt. Ettől még természetesen eltűnhettek jelentősebb összegek a királyi kincstár feneketlen bugyraiban és igaz volt az is, hogy Csehországhoz hasonlóan itt is zálogban volt a királyi birtokok jó része, hogy a kormányzat drágán és nem hatékonyan működött, hogy az egyéni érdekek hátrányosan érintették a közérdeket. De újfent hangsúlyoznám, hogy az imént említetteken túl az egyik fő probléma abban állt, hogy az ország királyát, ha hihetünk a külföldi követek híradásainak, kora és viselkedése miatt nem vették komolyan, feleségében pedig az idegen beavatkozás szimbólumát látták (Csehországban is). A királyi hatalom tekintélye mélyre süllyedt, annak ellenére, hogy Lajost és főleg feleségét, Máriát érő kritikák háttérben személyes elfogultság, illetve politikai számítás is meghúzódhatott, valamint hogy a királyi pár megpróbálta, nem is sikertelenül uralmának gazdasági alapjait birtok el- és visszavételek által megerősíteni. Az ország lakóinak a szemében azonban a trón mégis határozatlannak és hiteltelennek tűnt, éppen akkor, amikor ennek az ellenkezőjére lett volna szükség.¹⁶⁰ A király személyét érő kritikák

¹⁵⁷ Az levélíró azonosítását Nemes Gábornak köszönöm.

¹⁵⁸ Lásd a 4. sz. iratot.

¹⁵⁹ A Magyar Királyság mozgósítható haderejéről a legutóbb lásd B. SZABÓ JÁNOS, *Mohács. Régi kérdések – új válaszok*, Budapest 2015, 35–42. 57.

¹⁶⁰ Ennek a hangulatnak a lenyomata a korszak propagandairodalma, amelynek egyik érdekes darabja Bácsi Ferencnek a hatvani országgyűlés alkalmával írott levele. A szakirodalom Barta nyomán Bácsinak tulajdonítja a művet, amit némi fenntartással Kubinyi is elfogadott. (BARTA GÁBOR, *Humanisták I. János király udvarában*, Magyar reneszánsz udvari kultúra, szerk., R. Várkonyi Ágnes, Budapest 1987, 205–216.) Barta a formuláskönyvet, amelyben a levél található, annak a Bácsinak tulajdonítja, aki szerinte Mohács után szepesi prépost, és János király titkára volt. Szerzőségét erősítené, hogy találunk benne egy más kézzel írt németellenes epigrammát, amelyben szerepel a neve. Barta feltételezése azonban több sebből vérzik: egyrészt az, hogy a formuláskönyvben van két Bácsi névvel jelzett munka, még nem jelenti azt, hogy az egész mű szerzője is ő lenne. Találunk például benne egy olyan levelet, amely Bácsi csapodár szeretőjéről szól, ráadásul még be is vallja, pedig egyházi stallumon ülő emberről lenne szó. A másik kételyt Kubinyi fogalmazta meg, aki nem talált adatot Bácsi nevű nemesi családra. Ráadásul, nagyon helyesen felhívta a figyelmet az epigramma németellenes tendenciájára és a levél alapvetően a magyar nemességet ostromozó hangneme közti nyilvánvaló ellentmondásra. KUBINYI ANDRÁS, *Politikai vitakultúra a Mohács előtti Magyarországon*, Studia professoris–professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára, szerk., Almási Tibor et alii, Budapest 2005, 176. 187. Kubinyi két Bácsi Ferencet számolt össze, a harmadikat, aki budai polgár volt, kizárta a lehetséges szerzők közül. A szepesi prépost és királyi titkár, akiről adatunk Mohács utánról van, János pártján állt, ő lehetne a németellenes epigramma szerzője, ami viszont értelemszerűen 1526 után, Szapolyai királysága idején kerülhetett a formuláskönyvbe. Szintén

mélyén azonban ennek ellenére sem Lajos személyiségjegyei, hanem valami más húzódott meg, ami érthetőbbé teszi a birodalmi rendek hozzáállását a magyar igényekhez.

Fentebb többször volt már szó arról, hogy Szülejmán 1520-ban a magyar udvarba küldte Behrám nevű csauszát egy békeajánlattal, amelynek feltételezhető tartalmával az előző fejezetben foglalkoztam. A csauszt évekig házi őrizetben tartották, több hivatalos török követ pedig a rendelkezésre álló adatok szerint nem kereste fel többé Lajos udvarát. Ebből vontam le a következtetést Kosáry és nyomában a mai történetírás, hogy közvetlen kapcsolat nem volt Buda és Sztambul közt. Mivel újabb adatok ennek cáfolatára kétségtelenül nem kerültek elő, ez nagy valószínűséggel így történhetett. Ebből azonban egyáltalán nem következik, hogy mivel közvetlen kapcsolat valószínűleg nem volt, akkor békekötés, vagy legalább tárgyalás sem volt lehetséges, még *közvetett* úton sem. Közvetett út, vagy pontosabban *közvetítői* út igenis létezett, számtalan példát fel lehet hozni arra, amikor két hatalom között egy harmadik segítségével kötötték meg a békét. A mi esetünkben a közvetítő a lengyel király volt.

Első adatunk arra, hogy a magyar kormányzat Behrám lefogása után is nyitva tartotta a diplomáciai csatornát a Porta felé,¹⁶¹ Jacobus Piso 1523. évi lengyelországi követsége kapcsán bukkan fel. Az instrukciónak abban a részében, amelyben a követre bízott titkosabb ügyek szerepelnek (*hic dicat etiam secretiora*), olvashatjuk, hogy Lajos király már az előző, 1522. év nyarán üzent követe útján a lengyel királynak a törökkel

---

1526 utáni adatunk van egy Bácsi (Bachy) Ferencről János szervitorainak a listáján, de lehet, hogy ez a szepesi préposttal azonos. Lásd SIMON ZSOLT, *Szapolyai János familiárisainak egy lajstroma 1531-ből*, Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica XIII, fasc. 3 (2008) 327. A Kubinyi által 1526 előtt feltételezett Bácsi tehát egyelőre virtuális személy. Profilját Kubinyi nyomán a következőképpen vizsgálhatjuk fel: nemesember, udvari ember, tehát királypárti, tud latinul, és nem idegenellenes. Kételyei megfogalmazása mellett Kubinyi felhívta a figyelmet még egy összefüggésre, ám nem vonta le belőle a lehetséges következtetéseket. Bácsi levele három nagy érdemeket szerzett, ám érdemtelenül kivégett nemest említ: Bárdi Istvánt, Bánffy Jakabot és Laki Lászlót. A számunkra érdekes Bánffy halálával Szapolyait, illetve Báthory Istvánt gyanúsították meg. Bánffy a főszereplője Zay János *árulatása* című művének: olyannyira, hogy a mű gyakorlatilag János árulása mellett Bánffy vitézségével foglalkozik, néha teljesen háttérbe szorítva a későbbi király alakját. Úgy vélem, hogy az ő bekerülése Bácsi levelébe arra mindenképpen utal, hogy a szerző nem Szapolyai barát, a mellett, hogy gyakorlatilag szinte az egész udvaron kívüli nemességet ostorozza. Persze lehetséges, mégis nehezen tudom elképzelni, hogy a Hatvanban még királypárti, mágnásellenes Bácsi Ferenc Mohács után németellenes, János-párti emberré vált volna. Szapolyai ezen a gyűlésen éppen, hogy a Werbőczy vezette köznemesség mellé, tehát a Bácsival ellentétes oldalra állt (ezért nem tartható a Bartát követő Bessenyei érvelése, aki szerint a szerző Bácsi Ferenc prépost volt, lásd ZAY, *János király árulatása*, 22–23.) Úgy vélem, hogy fiktív, felvett névvel állunk szemben. Ezt alátámasztaná egyrészt, hogy Bácsi neve nem is szerepel szepesi prépostok között a forrásokban, amelynek az élen egyébként egészen 1544-ig Lomnici Horvát János állt (lásd C. TÓTH, *Egyházi archontológia*, 143), illetve ennek a műfajnak a korabeli gyakorlata is: Kubinyi szerint például a Császár Mihály naplója címen ismert irat szerzője Batthyányi Orbán lenne (KUBINYI, *Politikai vitakultúra*, 175–176). A levél szerzője a nemességostorozás ellenére Werbőczyén kívül egy nevet sem említ, ami magyarul az álnév mögé rejtőzést. A történet nem lenne teljes, ha nem tennék javaslatot az igazi szerzőre: a fentebbiek jól illenének csömöri Zay Ferencre. Szolgálatát a királyi udvarban kezdte, és rendíthetetlenül király, illetve Mária- és Habsburg hű maradt Mohács után is: két műve meggyőző bizonyíték, hogy finoman szólva nem kedvelte Szapolyait, és bár bizonyíték nincs rá, a hagyomány szerint elvégezte a padovai egyetemet (családja több tagja ugyanakkor bizonyíthatóan Krakkóban járt egyetemre), több nyelven beszélő, írói vénával rendelkező ember volt. THALLÓCZY LAJOS, *Csömöri báró Zay Ferencz*, Budapest 1885, 10–12. A Bácsira is akad magyarázat: Zay családja ugyanis Valkó mellett Bács és Szörény vármegyékben is rendelkezett még a mohácsi csata előtt birtokokkal, a célzás tehát az ő származási helyére, Dél-Magyarországra, illetve a Szerémségre vonatkozna, ahol egyébként az általa megörökített alsólvindvai Bánffyak is rendelkeztek birtokokkal.

¹⁶¹ Miközben a külvilág, például a pápa felé az 1520 óta őrizetben tartott csausz példájával azt próbálta hangsúlyozni, hogy elkötelezett a török elleni harcra. Lásd ARTNER, *Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája*, 168.

kötendő fegyverszünet ügyében.¹⁶² I. Zsigmond válaszában kifejtette, hogy mivel külső segítségre semmilyen remény nincsen, ezért a török fenyegetést, amelyet, mint írja, talán *mások* okoztak,¹⁶³ elhárítani csak úgy lehet, ha minél gyorsabban békét vagy fegyverszünetet kötnek, mivel e két királyság képtelen feltartani a török támadásokat. A lengyel király azért írt, mert Lajos Piso útján előzetes állásfoglalását kérte a béke vagy fegyverszünet ügyében, amire válaszul született meg tehát a levél.¹⁶⁴ Zsigmond valószínűleg márciusban kelt levelére reagált Lajos április 7-ei válaszevele, amelyben a fegyverszünet ügyében tanúsított késlekedését azzal indokolta, hogy egyrészt a magyarok megkérdezése, vagyis az országgyűlés összehívása nélkül nem léphet, másrészt tekintettel kell lennie a birodalmi hercegekre, akik arra figyelmeztették, hogy ha a magyarok az ellenséggel tárgyalnak, semmilyen segítséget nem fognak kapni. Harmadik érvként a morális szempontot hangoztatott, ami miatt nem köthet békét (*pacem*) az ellenséggel. Lajos leveléből egyértelműen kiderül, hogy a kezdeményező fél a magyar kormányzat volt, amely emiatt küldte Pisót Lengyelországba, másik célja az időhúzás volt.¹⁶⁵

A magyar urak tanácsa azonban néhány hónappal később, júliusban elvetette a fegyverszünet ügyét. Erre válaszul született meg a lengyel király augusztusi levele, amelyben értetlenségének adott hangot, hogy egy ilyen reménytelen helyzetben, amikor a külföldi segítségre a keresztény uralkodók közt dúló viszályok miatt semmiféle esély nincs, amikor a leginkább sürgető dolog egy fegyverszünet tető alá hozása lenne, egy ilyen végzés született. Nem hagyott kétséget a felől, hogy ebben a helyzetben az egyetlen kiút, ha fegyverszünetet kérnek a Portától. Ezzel nyomást lehet gyakorolni a nyugati hatalmakra, és talán ki lehet erőszakolni a keresztény uralkodók közti megegyezést. Így a magyar király időt nyerne a felkészülésre, illetve ez által megnőne kettejük mozgásteret. Ezért azt tanácsolja, hogy Lajos a lehető legrövidebb időn belül hívjon össze az ügyben egy általános országgyűlést, tehát nem egy tanácskozást, ami felhatalmazást adna.¹⁶⁶ A levélből tehát kiderül, hogy a lengyel király egyrészt saját, illetve unokaöccse országának az ügyét együttesen kezelte, másrészt a nyomásgyakorlásnak, ha úgy tetszik zsarolásnak egy sokkal erőteljesebb módját javasolta a rokonának. Felhívnam a figyelmet, hogy ez a levélváltás hónapokkal a bécsújhelyi trakta *előtt* zajlott le, ahol éppen a háború ügyét vitatták meg. A magyar követek tehát, úgy tűnik, a tárgyalásokon éppen ellenkezőjét

¹⁶² „Hoc loco loquatur de induciis cum Turcis ineundis, de quibus maiestas illa huic regie Maiestati per oratorem suum estate preterita nunciaverat, si posset aliqua via tentare illorum animum citra tamen conclusionem.” *Acta Tomicihana*, VI, 248. A lezárás nélkül azt jelenti, hogy a magyar fél nem békét, hanem fegyverszünetet ajánlott fel. Néhány sorral később olvashatjuk, hogy szóba került Ferdinánd főherceg véleménye is a török békéről, de sajnos ezt nem részletezi. Uo. Lásd még Burgo Ferdinándhoz intézett április 11-ei levelét. LAKATOS, *Áttekintő jegyzék*, 116.

¹⁶³ „...parum omnino vel nihil esse spei in auxiliis externis... poteramus enim rebus integrioribus et majori cum dignitate hanc procellam, quam oscillantibus fortasse aliis sustinemus...” *Acta Tomicihana*, VI, 252.

¹⁶⁴ „...quia inconsultis Ungaris id fieri neutiquam potest, consuli autem non possunt nisi in dieta, nec dieta celebrari, nini presentibus nobis, tum quid principes imperii, cum nobis auxilium decrevisset, monuerunt, ne pacem aliquam cum hostibus iniremus, alioqui minime nobis eos auxilio futuros...” *Acta Tomicihana*, VI, 268. Az üggyhöz lásd még Burgo Ferdinándnak írt levelét, illetve a lengyel király II. Lajoshoz és követéhez, Pisóhoz intézett leveleit. LAKATOS, *Áttekintő jegyzék*, n. 115, valamint C. TÓTH, *Politikátörténeti források*, 207–208.

¹⁶⁵ „Maiestati Vestrae quam primum significaremus, quibus viis ac modis, et per quos oratores cum Turco res agi debet... et ob eam rem nunciaveramus eidem per Pisonem... de induciis aliquibus cum Turco citra conclusionem, si quo modo fieri posset, tractandis, ad retinendum potius eum et remorandum conatus suos quam ad aliquid concludendum.” Az idézetet lásd *Acta Tomicihana*, VI, 268, a késlekedés okaira uo. 268–269.

¹⁶⁶ „...consultissimum censebat aliquas inducias cum hoste inire, intra quas et daretur liberum spatium utrique Maiestati, se debito ac opportuno modo disponendi, et illi principes christiani, qui inter se digladiantur et ad discrimina horum regnorum connivent, videntes hostem hinc aversum, tanto celerius ad concordiam suam et as juvandas has Maiestates excitarentur.” *Acta Tomicihana*, VI, 316.

tették, mint amit a lengyel király javasolt.¹⁶⁷ Csakhogy fegyverszünetet sem lehetett adó nélkül megkötni, amelyet viszont Zsigmond is ellenzett.

A magyar vezetés béketapogatózásairól a lengyel királyon kívül feltehetően tudtak Bécsben, Rómában, de a birodalomban is: nem kapkodásról, vagy a pénzek hűtlen kezeléséről, illetve amatőr hozzáállásról stb. van szó, ahogyan általában olvassuk, mivel a békének, pontosabban a fegyverszünet keresésének pusztá ténye elegendő volt a bizalom elpárolgásához. A magyar tanács hiába döntött ezek felfüggesztéséről, az elveszett bizalmat aligha szerezhetette vissza, mivel a birodalmi rendek saját nézőpontjukból joggal vádolhatták kettős játékkal a magyar felet, amire Lajos fentebb idézett levele utalt. Ezért már eleve védekezni kényszerült, ami pedig nyilvánvalóan előnytelenebb alkupozíciót jelentett. Látni fogjuk, hogy a lengyel diplomácia rugalmasabbnak bizonyult, azonban mozgásteret is nagyobb volt. A magyar talán elmulasztotta ezt kitágítani, ahogyan javasolták neki és egyszerre mindkét féllel tárgyalt. Bizonyára lehettek volna ügyesebbek is, de 1521, Belgrád eleste után a magyar diplomáciának nem nagyon maradt más választása, mint bizalmát a birodalmi gyűlésbe vetni és segílyt kieszközölni, amely hallani sem akart adó által megvásárolt fegyverszünetről. Rajtuk kívül maradt még a pápa.

Még az 1523. év nyarán VI. Adorján új szentszéki követet nevezett ki Magyarországra.¹⁶⁸ Antonio Burgio megbízatásának legfontosabb pontja a török ellenes szent liga tető alá hozása volt. Teljhatalommal érkezett, jogában állt felszabadítani az egyházi tizedet a török ellenes háború céljára, sőt, végszükség esetén felhatalmazást kapott egyházi birtokok eladására is. Instrukciójában azt olvashatjuk, hogy a pápa az egyház főkapitányává, vagyis a kereszties sereg vezérévé Tomori Pált nevezte ki. Ezek szerint 9 évvel a keresztiesek lázadása után a pápa esélyt látott még arra, de legalábbis reménykedett abban, hogy egy újabb keresztiesháború megfelelő visszhangra fog találni Magyarországon. A követi utasítás részletesen leírja még a kereszties zászlót is. Mindez világosan jelzi a Szentszék elkötelezettségét egy nagy török ellenes háború ügyében, és hogy Rómában megértették, hogy a katonai helyzet elérkezett ahhoz a pontjához, amikor már csak radikális lépések segíthettek.¹⁶⁹

Burgio megbízatása a bécsújhelyi tárgyalásokkal egy időben keletkezett és vele együtt érkezett az országba Lorenzo Campeggio bíboros pápai legátus. A véletlennek köszönhetően kettőjük levelezésének nagy része ránk maradt és régóta olvasható, sőt, Bartoniek Emma jóvoltából Burgio levelezéséből egész kötetnyi magyar kivonat is készült.¹⁷⁰ A továbbiakban mondandómat a legátus és a követ jelentései alapján fejtem ki. Kosáry természetesen ismerte és fel is használta az iratokat, amelyek forrásértékét igen kevésre becsülte: „... minden ellenkező, régi vagy újabb állítással szemben Magyarország és a Porta közt a Belgrád elvesztése és Mohács közötti fél évtizedben úgy látszik, nem volt valódi közvetlen diplomáciai érintkezés. Nem volt újabb török követ. Nem indult útnak újabb magyar követ.”¹⁷¹ A forrásokban időről–időre felbukkanó békeajánlatokat, illetve az átjáró ezzel szoros összefüggésben felmerülő kérdését „történetké”-nek

¹⁶⁷ Az október 18-ai megbeszélésen ugyanis a magyar tanácsosok török elleni támadó hadjárat tervét terjesztették elő. Ezt és a követ kitérő válaszát a segítségére lásd SZYDŁOWIECKI, 23. 24.

¹⁶⁸ NEMES, *Pápai követek*, 373. 377.

¹⁶⁹ *Acta Tomiciana*, VI, 349–359. Ehhez lásd még FRAKNÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentszékkel*, II, 391, 1241. j.

¹⁷⁰ *Mohács Magyarországa. Báró Burgio pápai követ jelentései*, ford. BARTONIEK EMMA, Budapest 1926. Munkája használhatóságát némileg csökkenti, hogy egyrészt jelzés(!) nélkül hagy ki több egymást követő levelet, illetve, hogy a jelentések magyar nyelvű kivonataiban távolról sem tér ki minden egyébként mondandónk szempontjából igen fontos részletre. Művét tehát, ha objektív képet akarunk kapni, csak az eredeti szöveggel együtt érdemes felhasználni.

¹⁷¹ KOSÁRY, 147. Ezt a tételt később megismétli uo. 158.

kruppatamas_185_24

minősíti, amelyek forrásszerűen(?) nem bizonyíthatók, illetve félreértésen(?) alapulnak.¹⁷²

Kiindulásként összegyűjtöttem ezeket a részleteket, történetkéket, amelyekben nemcsak az elfogultsággal megvádolt Burgio, hanem az ezzel nem meggyanúsított császári követek, Schneidpöck, Sprowa, Burgo is félreérthetetlenül a török béke lehetőségéről, illetve feltételeiről írtak, amelyeket az utókor egy része állítólag félreértett. A fentebb idézett velencei adatokat, illetve Zayt már nem vettem bele.

<p>1521. 09. 03</p> <p>„Tamen si feret pax saltem quod ego non sim exclusus ut fui hactenus...”¹⁷³</p> <p>1523. 05. 12</p> <p>„Et postea tractabitur inter paucos dominos secreta de hoc negotio treugarum, et de iis quod sequetur monebo Serenitatem Vestram...”¹⁷⁴</p> <p>1523. 05. 14</p> <p>„...credo quod secreta rex cum paucis concludent, quod rex Poloniae tractet, et concludat si poterit de treuguis cum inclusione omnium christianorum et si non saltem cum inclusione Serenitatis Vestrae(!) Caesariae Maiestatis et pontificis, vel saltem eo modo quo mihi Serenitas Vestra scripsit...”¹⁷⁵</p> <p>1523. 07. 03.</p> <p>„...coram rege...introduxi...si possent pati treugas ad aliquod tempus iuxta propositionem et consilium regis Poloniae, et consensum et approbationem Vestrae Serenitatis... super quam per duas horas fuerunt multae disputationes, tandem illa conclusio fuit regis et consilii. Quod nullo modo sit cogitandum ad treugas, primo quia nunquam auditum est quod ungari petiverint treugas a Turcis”</p>	<p>„Még ha lenne is béke, amelyet egyébként nem tartanék kizártnak, ahogyan mostanáig...”</p> <p>„És miután néhány úr titokban a fegyverszünetről tárgyalt, a fejleményekről tájékoztatni fogom Felségedet”</p> <p>„...úgy vélem, hogy a király titokban szűk körben úgy határozott, hogy Lengyelország királya tárgyaljon, és ha tud, kössön fegyverszünetet az összes keresztény uralkodó belefoglalásával, ha pedig nem, legalább felséged, a császár őfelsége, és a pápa belefoglalásával, ahogyan Felséged nekem megírta”</p> <p>„...a királynak előadtam, hogy ha a lengyel király tanácsa és javaslata mellett felséged egyetértésével és beleegyezésével fegyverszünetet tudnának kötni egy időre... amelynek ügyében több mint két órát vitatkoztak, de végül megegyezés született a király és a tanács között. Amelyet azonban semmiképpen sem nevezhetünk békének, mivel soha nem volt még korábban példa arra, hogy a magyarok békét kértek volna a szultántól...”</p>
--	--

¹⁷² uo. 147.

¹⁷³ T, CC 8-1, fol. 103. LAKATOS, *Áttekintő jegyzék*, 100. A császári követjelentések szövegét Lakatos Báint bocsátotta a rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök.

¹⁷⁴ ÖStA GK 25b, fol. 80. Az egész rövid levél a fegyverszünet ügyében íródott. LAKATOS, *Áttekintő jegyzék*, 119.

¹⁷⁵ ÖStA GK 25b, fol. 81, LAKATOS, *Áttekintő jegyzék*, 119.

<p>1524. október 11 (regeszta)</p>	<p>„A kormányférfiak nem idegenkednek a törökkel való békekötéstől, de nem mernek nyiltan fellépni.”¹⁸⁶</p>
<p>1524. december 26 (regeszta)</p>	<p>„A kalocsai érsek (Tomori) seregének fentartási költségei végett Budára érkezett s kijelenté, hogy neki módjában áll békekötést eszközölni ki a töröktől.”¹⁸⁷</p>
<p>1524. „Dio voglia che questo successo non sia cagione che a primo tempo tutto questo regno et luoghi circumvicini non vadino in potere de un sí gran nimicho, o non si accordino con esso et gli diano transito et via da ferirne piú presto al core.”¹⁷⁶</p>	<p>„Isten adja, hogy ez az esemény (t.i. Szörényvár eleste) ne legyen az oka annak, hogy az első adandó alkalommal az egész ország és a körülötte lévő területek egy ilyen hatalmas ellenség uralma alá kerüljenek, vagy hogy megegyezzenek vele, áthaladást és szabad utat biztosítsanak számára, hogy gyorsabban érhessenek el a szívéig. (t.i. Magyarországnak)”</p>
<p>1524. „...non manchi de ogni buon ricordo et praecipue che stia advertente non se conducessono a trattare alcuna concordia col Turcho per darli tributo o passo”¹⁷⁷</p>	<p>„...ne mulasszon el(ti. Campeggio) emlékeztetni, különösen arra, hogy ne egyezzenek meg a szultánnal az adófizetésről vagy az átengedésről”</p>
<p>1525. „...scrive anchora detto colocense che questa maestá potrebbe havere tregua con Turcho, purché concedesse passo et vittuvaglia alle soe genti a danno d’altri, et dissuade tal cosa come poco utile et mancho honorevole”¹⁷⁸</p>	<p>„...azt írja még a kalocsai (érsek), hogy őfelsége köthetne fegyverszünetet a szultánnal, hogy mások kárára utat és ellátmányt ad a seregének, de elvetette ezt, mint kevésbé hasznos és nem becsületes dolgot”</p>
<p>1525. 05.05 „...loro non osano proponere la pace o tregua cum il Turco in dieta; ad causa che è vetato per li loro statuti, et perché la nobiltà non vive di altro che di la guerra; et pono ben pensare che si li signori in la guerra su negligenti et non tenino la genta solita,</p>	<p>„...ők (t.i. az urak) nem akarják a törökkel való békét vagy fegyverszünetet előterjeszteni az országgyűlésen, mivel ez tilos a törvényeik szerint, és mert a nemesség csak a háborúból él. Biztos vagyok benne, hogy ha az urak a háború esetén hanyagságból nem fogadják fel a szokásos</p>

¹⁷⁶ *Magyarországi pápai követek*, 49.

¹⁷⁷ *Magyarországi pápai követek*, 53.

¹⁷⁸ *Magyarországi pápai követek*, 106.

¹⁸⁶ ÓVÁRY I, n. 1192.

¹⁸⁷ ÓVÁRY I, n. 1198.

quanto meno la terriano in la pace, et in quel caso la nobiltà restiria senza poter vivere. Per levarsi del tumulto, che ni porria venire, la farran proponere in Dieta da lo Ambaxatore Pollono, et loro la persuadiranno; perché quanto meno necessità terrà la Maestà del re, tanto piú comodamente porrano li Signori far li fatti suoi. Lo parir di Monsignor Reverendissimo lo legato è che quando la pace o tregua non si facesse cum preiuditio di altri Christiani, che non si dovesse inpugnare.”

1525. 05. 08

1. „Et dubitando io che questo non fusse alcuna praticcha di pace o tregua che havessero col Turcho, gli ricordai il juramento che havea con la Sede Apostolica et Nostro Signore, et che li tractati con el Turcho toccavano lo interesse de la chesa et di Sua Santità.”¹⁷⁹

2. „...fu fatta una ordinatione sotto gravissime pene, che niuno potesse parlare di pace o tregua col Turcho, et che a niun pacto questa cosa era da lassarla ire in vulgus, et che come li diamanti fossero qui, si trattarebbe, et che di dí in dí poi communicaret mecum omnia. Qui expetta fra pochi giorni uno oratore del Serenissimo di Polonia, et tengho per certo che venga per proponere questa materia di pace o tregua col Turcho, et forse con saputa de questi Signori, acciò chegli propona et dica quello che eglino non direbbono, et come invitati di fuora, habbino occasione di consultarne.”¹⁸⁰

1525. 12.

„...qui respondit, quod cesarem se interposuerit, ipseque rex Ungarie solus voluerit nuntiosque ad cesarem miserit, absque dubio scio regem Ungarie cum cesare concordiam et bonam amicitiam inire posse.”¹⁸¹

hadinépet, mennyivel kevésbé nem fogják ezt megtenni békében, ez esetben pedig a nemesség megélhetés nélkül fog maradni. Ezért hogy elejét vegyék a zavargásnak, illetve hogy ne következessen be, a lengyel követ útján fogják azt (t.i. a békét) javasolni a diétán, hogy meggyőzzék őket: mert amennyivel kevésbé lesz szüksége a király öfelségének rájuk, annyival kényelmesebben tudják az urak tenni a dolgukat. A legátus úrnak az a véleménye, hogy ha a béke vagy a fegyverszünet nem okoz kárt a többi keresztény (ország)nak, nem kell küzdeni ellene.”

„És mivel nem kétlem, hogy ez valamiféle béke vagy fegyverszüneti tárgyalás lett volna a szultánnal, emlékeztettem az Szentszéknek és Öszentségének tett esküjére, és hogy a szultánnal folytatott tárgyalások az egyház és Öszentsége érdekeit érintik”

„...a legsúlyosabb büntetést helyezték kilátásba, ha valaki békéről vagy fegyverszünetről tárgyalna a szultánnal, és hogy ez a dolog semmi szín alatt nem juthat a nép tudomására, és mintha gyémántok lennének, kell kezelni (ezt a dolgot), és hogy napról–napra tájékoztatni fog (ti. az esztergomi érsek) engem mindenről. Néhány napon belül idevárják a lengyel király követét, aki biztosra veszem, hogy javaslatot fog tenni a törökkel kötendő béke vagy fegyverszünet ügyében, és talán ezeknek az uraknak a tudtával fogja azt javasolni és előadni, minthogy ők nem tehetnék, küldöttként viszont módjuk lenne arra, hogy tárgyaljanak erről az ügyről.”

„...aki azt válaszolta, hogy a császár meg akarja akadályozni, hogy a magyar király egymaga küldjön követeket a szultánhoz, és kétséget kizáróan tudom, hogy a magyar király a szultánnal egyezsége és jó barátságra törekszik...”

¹⁷⁹ *Magyarországi pápai követek*, 178.

¹⁸⁰ *Magyarországi pápai követek*, 179.

¹⁸¹ *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae I (1410–1572)*, ed. AUGUST THEINER, Romae 1861, 435–436.

1526. 02. 02.

„...questi signori... si sono inclinati a la pace o tregua cum il Turco, et han determinato di farlo per mezo del Re di Pollonia. Hogi é partito un gentilhomio del Re cum lettere. Credo vada a questo effetto, et benché non possino far lor niente senza la dieta generale, fan però pensero introtanto di far trattare de li salvi condotti et altre cautele che sono necessarie per potere mandare li ambaxatori, si potranno persuadere i populi a questo.”¹⁸²

1526. 03.05.

1. „ho inteso che monsignor colocense è andato ad una villa qui vicina, ove have venire quel ambaxatore del Turco che la Maestà del re tiene carcerato dal tempo che si perse Belgrado in qua, et have parlato cum lui del modo di la sua liberatione, et li ha fatto scrivere certe lettere partinenti al principio di la pace o tregua, di le quali si deve haver risposta infra tre settimane. Ungari non osano mandare per molte cause per hora ambaxatore al Turco; et volino per mezo del Re di Pollonia et per il mezo di costui comenzare ad dar principio al maneggio.”

2. „la maestà di la regina mi ha mostro la *capitulazione di la pace*, ove pure é che si lassa loco a sua santità et a venetiani di poterle intrare infra termine di cinque mesi.”¹⁸³

1526. 04.03.

„...del negocio di la pace, né piú né meno mi governirò, como sua santità mi comanda.”¹⁸⁴

1526. 07. 26

„Colocense secretamente per lo Vescovo di Bosna persuade al Re, che mandi ambaxatori al Turco, et addomandi pace; et si non si puó havere altramente, che li dia tributo.”¹⁸⁵

„ezek az urak... hajlanak a békére vagy a fegyverszünetre a szultánnal és elhatározták, hogy ezt megteszik a lengyel király közvetítésével. Most indult a király egy udvaronca a levéllel. Úgy hiszem, hogy ebből a célból megy, és bár semmit nem tehetnek (ti. a király és tanácsosai) az általános országgyűlés nélkül, mégis úgy gondolják, hogy közben mégis tárgyalnak a hitlevélről illetve egyéb biztosítékokról, amelyek ahhoz kellenek, hogy követet küldhessenek, és hogy erről meggyőzhetik a népet is.”

1. „értesültem, hogy a kalocsai érsek úr egy szomszédos faluba ment, ahol azzal a török követtel találkozott, akit őfelsége Belgrád eleste óta börtönben tart és beszélt vele a kiszabadulásának módjáról, akivel leveleket íratott a béke vagy fegyverszünet alapelveiről, amelyekre három héten belül választ vár. A magyarok most nem mernek sok okból kifolyólag követet küldeni a szultánhoz, hanem a lengyel király és a követ közvetítésével akarják elkezdni a tárgyalásokat.”

2. „Őfelsége, a királyné megmutatta nekem a *békekapituluációt*, [kiemelések tőlem – K. T.] amelyben helyet kapna öszentsége és a velenceiek, és amely 5 hónapon belül életbe léphet.”

„a béke ügyében sem többet, sem kevesebbet nem fogok tenni, mint amennyit öszentsége parancsol.”

„A kalocsai (érsek) a bosnyák püspök útján titokban győzködi a királyt, hogy küldjön követeket a szultánhoz, és kérjen békét: és ha nem megy másképpen, ajánljon fel adót.”

¹⁸² Magyarországi pápai követek, 312.

¹⁸³ Magyarországi pápai követek, 327. 329.

¹⁸⁴ Magyarországi pápai követek, 354.

¹⁸⁵ Magyarországi pápai követek, 428.

A fenti zömmel a pápai és császári követek jelentéseiből származó idézetek a korábban közöltekkel együtt véleményem szerint meggyőzően bizonyítják, hogy nemcsak 1518–1519-ben, hanem ezután, az 1521–1526 közötti időszakban is a törökkel kötendő fegyverszünet, illetve béke, az adófizetés és a szabad áthaladás kérdése folyamatosan, jól adathozhatóan napirenden voltak. Lehetséges, hogy nem küldtek követet a Portára, és lehet, hogy nem érkezett onnan követ, de bizonyos, hogy ha a béke kérdése ennyiszor felmerül egy-egy forráscsoportban, akkor az nem minősíthető a magyarok által időről–időre belengetett kacsának. Amelynek állítólag nem lett volna semmi más oka, mint a nyugati hatalmak, jelen esetben a pápa megzsarolása a pénz érdekében, ahogyan a szulejmáni ajánlatok ellen felhozható ellenérveket áttekintő és összefoglaló legújabbban megjelent munkában is olvashatjuk.¹⁸⁸

Az 1524-ből származó adatok a béke ügye mellett Szörényvár és néhány kisebb végvár elestét és a horvátok fentebb többször érintett behódolási és adófizetési hajlandóságát taglalják.¹⁸⁹ A jelentéseknek a budai udvar békehajlandóságára vonatkozó részeinek hitelességét az 1524-es adatok kapcsán a mérvadó hazai szakirodalom azon az alapon vonta/vonja kétségbe, hogy Schneidpöck, a budai császári követ nem tartotta érdemesnek(!) ezt a hírt megírni urának, Ferdinándnak, aki azonban más forrásból mégis csak tudomást szerzett erről, és április 16-ai Lajoshoz intézett levelében azt hánytá a magyar király szemére, hogy fülébe jutott annak a híre, hogy a magyar kormányzat úgymond keresztényhez méltatlan feltételekkel szándékozna megegyezni a törökkel.¹⁹⁰ Végül budai követe (Schneidpöck) is, akit először lehordott, hogy egy ilyen fontos ügyet nem tőle, hanem másoktól kellett megtudnia, utána járva a dolognak, megírta, hogy a török feltételek közt a szabad áthaladás és az adófizetés is szerepeltek. A követ magát mentegetve több levélben is előhozta az ügyet, azt a véleményét ismételve, hogy a legátus semmi ilyesmit nem írt, a pápát pedig félretájékoztatták.¹⁹¹ Ami egyébként, mint fentebb láttuk, egyáltalán nem volt igaz.

Ráadásul a híreket nemcsak a pápai, hanem a velencei hírcsatornák is megerősítették. Kosáry szerint a császári követ mulasztást követett el azzal, hogy nem írta meg az először a velencei követ által kiszivárogtatott hírt, míg Kubinyi inkább azt valószínűsíti, hogy a velencei követnél már csak rokoni kapcsolatai miatt is¹⁹² jóval több információs forrással rendelkező Schneidpöck azért hallgatott, mert pontosan tisztában volt azzal, hogy az egész nem más, mint a pápai pénzesládikára szemet vető magyar

¹⁸⁸ BÁRÁNY, A szulejmáni ajánlat, 116.

¹⁸⁹ A horvátok behódolási szándékáról, illetve, hogy erre csábítják őket, a nunciusok többször is beszámolnak. *Magyarországi pápai követek*, 36. 53. 262. 274. 277. 321. 324. 349. A horvát behódolás legalább 1511-től kezdve napirenden lévő kérdéséről lásd a 2. fejezetet.

¹⁹⁰ Lásd a követhoz és Lajoshoz intézett leveleket ÖStA HHStA Hungarica, AA, fasc. 1-D, 91-92. Regesztáit lásd LAKATOS, *Áttekintő jegyzék*, i.m.

¹⁹¹ Lásd április 29, május 1. és 4-ei leveleit, ÖStA HHStA GK 25a. 23. 333–336. LAKATOS, *Burgo, Herberstein, Schneidpöck*, 135.

¹⁹² BÁRÁNY, *A szulejmáni ajánlat*, 114–116. A rokoni kapcsolatból még nem okvetlenül következik a jobb értesültség. Az udvari személyzet, amelynek fontos kereset kiegészítője az aranyat érő megbízható, minőségi információ, alkalmasint sokkal egyszerűbb, gyorsabb, de ami a legfőbb, kevésbé manipulatív, tehát hitelesebb hírforrás lehet, mint esetünkben a budai rokonság. Ami Schneidpöck mulasztását illeti, a velencei és pápai követek jelentéseinek (al)korszakokon átívelő vizsgálata arról győzött meg, hogy mivel a követségi munka egyúttal hírszerzői munka (ahogyan manapság is), nincs fontos vagy kevésbé fontos információ, hanem csak információ, amit be kell gyűjteni és továbbítani kell a „központba.” Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ugyanakkor nem kell megpróbálni ellenőrizni a valódiságát, ez azonban már a munka második fázisa. Az a követ tehát, aki azzal védekezik (miután számon kérték!), hogy egy egyébként rendkívül fontos infót azért nem továbbított, mert nem tartotta igaznak (pont fordítva, éppen hogy a követ állítása nem volt igaz), alkalmatlan a posztra, de legalábbis súlyosan hibázott.

kormányzat által kiötlött kacsá.¹⁹³ Ez esetben inkább Kosárynak adnék igazat, van ugyanis az 1524-es békeajánlatban egy eddig figyelmen kívül hagyott mozzanat, hogy tudniillik a békét a magyarok a császár kizárásával óhajtották megkötni. Nem tartom valószínűnek, hogy ha ez az egész békeajánlat a magyar vezetés kitalációja lett volna, akkor annak érdekében állt volna egy ilyen lépéssel felesleges bonyodalmakat okozni a Habsburgokhoz fűződő amúgy sem egyszerű kapcsolataiban: ez nem a magyar kormányzatnak, hanem a Portának állt érdekében. Egyébként erre már az 1510-ben lejárt béke megújítása alkalmából megnyitott tárgyalásokon kísérletet tett Szulejmán elődje, Szelim, amint azt Fodor és Dávid fentebb idézett tanulmányukban meggyőzően bizonyították.¹⁹⁴

Sőt, egy kellő figyelemre nem méltatott, Statileo lengyelországi tárgyalásaival kapcsolatos adat azt látszik bizonyítani, hogy valamilyen úton-módon a magyar vezetés 1524 őszen mégis csak létesített egy közvetlen csatornát is a Porta felé. Erről egyenesen Zsigmond királytól értesülünk, aki Lajos követének, Statileo Jánosnak adott válaszában említi, hogy mivel arról értesült tőle, hogy Lajos a szultántól a béke vagy fegyverszünet ügyében kedvező visszajelzést kapott, a jelenlegi helyzetben, amikor a keresztény uralkodók egymást ölik, nincs ajánlatosabb, mint ennek az ajánlatnak az elfogadása.¹⁹⁵ Ezzel hozható összefüggésbe szerintem Campeggio 1524. október 15-ei jelentése, amely a fentebbi táblázatban is olvasható.

Zsigmond nem sokkal ezután Portára küldött követe, Stanislas de Sprowa kasztellán számára készített instrukciójában is megemlítette a magyar királyt, akitől a megegyezési szándékot illetően a követ indulásáig nem kapott visszajelzést. De folytatja, hogy amint megtud erről valamit, okvetlenül tájékoztatni fogja a követét. És bár később az instrukció kitért arra, hogy a békéhez a magyar rendek beleegyezése szükséges, leszögezi, hogy a magyar királlyal együtt óhajt békét kötni, mégpedig azokkal a feltételekkel, amilyenekkel annak idején a szultán elődei a magyar királyokkal tették. Azaz az 1503, illetve 1519-es békefeltételekkel.¹⁹⁶ Az adat igen zavarba ejtő, de mivel a lengyel király teljesen világosan és egyértelműen hivatkozik Statileo követ szavaira, kétség nem férhet hozzá, hogy a püspököt éppen úgy, mint három évvel korábban egy ismeretlent, egy évre rá pedig, 1522-ben Pisót a törökökkel kötendő béke ügyében küldték a lengyel királyi udvarba.

Sprowa visszafelé vezető útján 1525. december 19-én Brassóban kelt, II. Lajosnak írt levelében beszámolva a szultánnak a Magyar Királyság elleni háborús szándékáról, részletesen tudósított Ibrahim nagyvezírral folytatott tárgyalásáról is. Háromszor találkozott vele, amelynek során a nagyvezír értésére adta, hogy ha a lengyel király közvetít Lajos és Szulejmán közt, valamint az előbbi külön követet küld a Portára a béke

¹⁹³ KUBINYI, *Szulejmán szultán 1524. évi békeajánlata. Legenda vagy tény?* 151–155. Megismétli BÁRÁNY, *A szulejmáni ajánlat*, 132 („... az egész török ajánlat lebegtetésének mozgatórugója nem más, mint a pápai legátusnál lévő pénzes ládika. E körül forog minden.”) Ha itt Schneidpöcknek lett volna igaza, akkor ebből az következne, hogy Burgo, Sprowa, Campeggio és Burgio híradásai, akik majd tucatszor számoltak be a béketárgyalásokról, tévesek. Ami nyilvánvaló képtelenség.

¹⁹⁴ FODOR–DÁVID, *Magyar béketárgyalások*, i.m.

¹⁹⁵ „Declaravit etiam Vestra Dominatio, *quam significationem habuerit* [kiemelés tőlem – K. T.] maiestas sua ab imperatore Turcorum, ex qua conjici potest, illum ad pacem vel inducias propensum, nihilque esse consultius his regnis, quam, cum summatis illi principes christiani se mutuo ad interneccionem usque persequantur nullaue spes reliqua sit auxiliū ipsorum, pacem ipsam vel inducias inire...” *Acta Tomiciana VII: 1524–1525*, Kórnik 1857, 241.

¹⁹⁶ „...ut videlicet pacem et concordiam tractares inter nos et illum cesarem talem, qualis erat inter predecessores utriusque nostrum ut similiter ut de ineunda amicitia et pace inter ipsum cesarem et serenissimum dominum regem Ungarie tractares, in quantum ita Ungaris visum fuerit, si interim tibi alia instructio a nobis non venerit.” *Acta Tomiciana*, VII, 280.

végett, akkor a szultán egészen bizonyosan meg fogja vele kötni a békét.¹⁹⁷ Szülejmán tehát elvárta az egyértelmű gesztust Lajostól, azaz a béke *kérését*: ez szépen illeszkedik a nuncius azon több ízben megismételt és a táblázatba is belevett szavaihoz, hogy a magyar urak készek a békére, amit ezek szerint a szultán tudára is adtak, és aki ezt nem fogadta elutasítóan, csak nem merik elmondani a nemességnek, mert félnek a reakcióktól. És tegyük hozzá, tartanak a külföldi visszhangtól is. Azt persze lehet mondani, hogy miért éppen a lengyel királyt ne próbálták volna megvezetni, csak hogy ez nem állt a kormányzat érdekében: a lengyel királytól, ellentétben a birodalmi rendektől és a pápától pénzügyi és katonai segítségre nem, hanem csupán diplomáciaira számíthattak. Egy ilyen hazugsággal, mert ez annak minősült volna, csak az addig kiegyensúlyozott magyar–lengyel kapcsolatokon rontottak volna, a Zsigmond jelentette diplomáciai segítségtől pedig egészen bizonyosan nem lettek volna olyan ostobák, hogy megfosszák magukat. Nincs semmi okunk tehát a fikciók világába utalni egy a határvidéki oszmán tisztviselők, például a forrásokban ez irányú tevékenysége miatt több ízben felbukkanó Bali belgrádi parancsnokkal közvetlenül felvett kapcsolat, illetve az általa a Portára továbbított magyar béke, vagy fegyverszüneti ajánlat valódiságát sem, és fordítva, hogy egy török részről meglebegtetett ajánlatot automatikusan a határvidéki török katonai vezetők szokásos ravaszkodásának tudjunk be. Ennyire sem a magyar katonai vezetés, illetve diplomácia, sem a lengyel király nem volt naiv.

Az 1525-ös hírek egyik apropóját a fentiek alapján nyilván nem véletlenül a lengyelek portai tárgyalásai adták, amelyekről Statileo püspök írt jelentéseket, és amelyekről Burgio az esztergomi érseken keresztül, majd a Zsigmond által küldött lengyel követől értesült. A lengyel közvetítéssel folytatott tárgyalásokat egyébként megerősíti Massaro velencei titkár jelentése is, aki szerint „...a felséges lengyel király és a méltóságos Ferdinánd részvételével Pozsonyban vagy Kassán a törökkel kötendő fegyverszünetről vagy egyezségről fognak tárgyalni, amiről biztos helyről tájékoztam, hogy fegyverszünetet vagy egyezséget fognak kötni.”¹⁹⁸ Ennek fényében nem mondhatnánk, hogy a magyarok ne jártak volna el körültekintően: megszerezték azt a *salvus conductus*t, oltalomlevelet, amely széleskörű kereskedelmi koncessziókat adott, valamint szabad mozgást biztosított a lengyel kereskedők és a többi lengyel alattvaló számára.¹⁹⁹ Ez volt az az irattípus, amelyet török részről *amannak* hívtak, és amely a nem muszlim területekkel való kapcsolattartást szabályozta olyan országok esetében, amelyekkel a birodalomnak nem volt közvetlen határa.²⁰⁰ Ez világosan kiderül a hivatalos szövegből. A latin/olasz szóhasználatban, a mai terminológiában is, a hitetleneknek, értsd

¹⁹⁷ Lásd *Vetera monumenta*, I, 435–436.

¹⁹⁸ „...cum intervento del serenissimo re de Pollonia, et del illustrissimo principe Ferdinando in Possonio, over Cassovia, nela qual se parlera de le treugue o acordo da esser facto cum il turco, et per quello ho potuto intender da bon loco concluderano esse tregue over acordo.” BALOGH, LXXVI. Ez arra utal, hogy a császár, de legalábbis Ferdinánd területeit is bele akarták foglaltatni.

¹⁹⁹ Campeggio legátus tisztában volt a lengyel békeszerződésnek a magyaroknak adott *ahdnámék*hez képest a terminológiában is megragadható formai és tartalmi különbségével. Ehhez lásd 1525. május 8-ai levelét, amelyben egy császár érkezéséről számol be, akinek a feladata a lengyel követek Sztambulba kísérése volt a békeszerződés ratifikálása céljából. A szövegben említett hit- vagy menlevél ez esetben nem a követek szabad mozgását lehetővé iratot jelenti, ami egyértelműen kiderül a tartalmi ismertetőjéből, ami egybeesik a ránk maradt lengyel *ahdnáme* szövegével: „El detto nuncio ha portato un *salvo condotto* del Turcho con la data de XV di Marzo per li oratori del Re di Polonia et per mercanti suoi, alli quali dá libero transitio et commertio, senza gravezza di alcuno pagamento, con molte offerte di gran benevolentia; et io ho letta la copia di detto *salvo condotto*[kiemelések tőlem – K. T.] tradutto in latino, et è molto amplo.” *Magyarországi pápai követek*, 179. Tehát az irat nemcsak a béke és barátság szokásos formuláját tartalmazó szerződés (*hudna*), hanem egyúttal kereskedelmi egyezmény és menlevél (*aman*) is volt. Ezekről lásd PEDANI, *La dimora della pace*, 31.

²⁰⁰ PEDANI, *La dimora della pace*, 22. 40.

keresztényeknek adott koncessziókat, például amit a francia, angol, holland stb. kereskedőknek is adtak, ugyancsak *salvus conductus*nak (salvo condotto) hívták, tehát a lengyel is egy ilyen típusú szerződéslevél volt.²⁰¹ Nem véletlen, hogy ennek fényében a lengyel–török béke feltételeit látva (a szerződéslevelet október 18-án állították ki) Burgio fontosnak tartotta kikérni az esztergomi érsek őszinte véleményét, hogy mit írjon ezzel kapcsolatban Rómába. Arra célozva, hogy a magyar diplomácia is a lengyelekhez hasonlóan megegyezésre készül a Portával. Nem csoda, hogy Szalkai érsek mellébeszél, és azt állította, hogy szigorúan megtiltottak mindenféle béketárgyalást, illetve megígérte, hogy mindenben egyeztetni fog a nunciussal.²⁰²

A nuncius aggodalmát főleg az táplálta, hogy a magyarok nem lesznek tekintettel az egyház és a Szentszék érdekeire. Bár határozottan emlékeztette őket a pápának tett esküjükre, hogy tudniillik nem kötnek békét, mégis, a lengyelekkel való kapcsolatfelvételt nem tudta, a jelek szerint nem is nagyon akarta megakadályozni. A helyzethez alkalmazkodó, rugalmas magatartásának árulkodó jele volt, hogy amikor Lengyelországba akarták küldeni, a megbízatást azzal hártotta el magától, hogy a békére készülő lengyelek szemében vörös posztó lenne a megjelenése, mert ott még élénken emlékeznek Ulászló király várnai halálára, amelynek oka szerintük a pápai legátus volt.²⁰³ Ráadásul az egyház és a pápa érdekei az ő értelmezésében nem biztos, hogy sérültek volna a fegyverszünet elfogadása esetén, feltéve, ha belefoglalják abba a pápaságot, ahogyan az 1503, illetve 1519-ben megkötött békék esetében történt. Erre konkrétan utalt május 5-ei levelében, amikor a lengyel béketárgyalások kapcsán az ez irányú magyar tervekről számolt be: „Nekem sem volna ellenemre a fegyverszünet olyan feltételekkel, amelyet a magyarok, abban az esetben, ha a szultán haderejét Itália(!) ellen indítaná, esküjük megsértése nélkül felrúghatnának.”²⁰⁴ Vagyis, ha a pápa, mert nyilván róla van szó, bele lenne foglalva az oszmánokkal kötendő békébe! Campeggio legátus három nappal később írt levelében Burgióval egybehangzóan írta Rómába, hogy ő és Burgio nem tartják szükségesnek beleavatkozni a békével kapcsolatos ügyekbe, amíg a pápa másként nem rendelkezik, mert amennyiben a feltételek nem okoznak kárt egyetlen keresztény uralkodónak sem, felesleges. Ha pedig meglesznek a feltételek, akkor meglátják, hogy vajon tartalmazni fog-e egy olyan pontot, miszerint abban az esetben, ha a szultán egy keresztény uralkodót támadna meg, a király (II. Lajos) megsegítheti a béke felrúgása nélkül. Megtudjuk, hogy mindezt Szalkai érsek terjesztette elő, aki ezzel kapcsolatban a pápa véleményét várja, illetve utasítást arra nézve, hogyan járjanak el a tárgyalásokon.²⁰⁵

A kérdéssel kapcsolatban az 1526-os adatok a legismertebbek: ebben szerepel név említése nélkül a már évek óta házi őrizetben tartott Behrám csász és konkrétan a béke kérése, amelyet a lengyel király segítségével ütöttek volna nyélbe.²⁰⁶ E körül alakult ki tehát az a vita a török követek személyéről, hogy tudniillik 1520 óta pozitív adatok hiányában csak az igazolható, hogy 1524, illetve 1526-ban is a Behrám által hozott békeajánlatok lettek volna érvényesek, amelyek pedig azonosak lettek volna. Legalábbis,

²⁰¹ Szövegét lásd KOŁODZIEJCZYK, *Ottoman–polish diplomatic relations*, 116. 222–226.

²⁰² *Magyarországi pápai követek*, 179.

²⁰³ *Magyarországi pápai követek*, 336.

²⁰⁴ „A me ancho la tregua non dispiaciria cum alcuna conditione tale, che fosse integro a li Ungari in caso che il Turco movesse le forze sue in Italia, senza lesione di la fede rompere la tregua.” A legátus is ugyanezen a véleményen volt. Lásd *Magyarországi pápai követek*, 176.

²⁰⁵ „...tra li altri habbia un capitolo che in evento chel Turcho molestasse et facesse guerra a qualche Principe christiano, che in tal caso el Re potesse aiutarlo senza rompere la tregua o pace conclusa; se cosí parerà a Sua Beatitudine che si proceda.” *Magyarországi pápai követek*, 180.

²⁰⁶ *Magyarországi pápai követek*, 327.

mint láttuk, Tubero szerint az 1519-es béke feltételeivel.²⁰⁷ Ez bizonyítaná tehát, hogy nem volt hivatalos kapcsolat Buda és Sztambul között, és a forrásokban kétségtelenül szereplő, a békekötésre vonatkozó elképzelések nem jutottak volna túl a tervezgetés stádiumán.

Fentebb idézett adataink ezt már önmagában cáfolják, de az is, hogy egy évvel később egy udvaroncot küldtek a béke ügyében nyilván nem üres kézzel a lengyel királyhoz.²⁰⁸ Burgio 1526. március 5-én kelt, imént idézett jelentésében éppen a csausszal való tárgyalás kapcsán találunk egy olyan adatot, amelyről egyébként mind Kosáry, mind Kubinyi hallgat, és nem szerepel Bárány könyvében sem, pedig az irat régóta ismert és teljesen világosan utal az udvar békeszándékára, sőt rendkívül fontos adatot tartalmaz a magyar ajánlat konkrét *tartalmára* nézve. Burgio tehát azt írta, hogy a királyné *megmutatta* nekem a békepontokat, amelyekbe bele van foglalva a pápaság és Velence.²⁰⁹ Mivel a lengyel *ahdnáméban*, amelyet Campeggio a korabeli terminológiát pontosan ismerve *salvus conductusként* említett, nem szerepelt sem korábban, sem később a Pápaság vagy Velence, egészen bizonyos, hogy ezen a helyen egy magyar szerződéstervezetről van szó. Ezt Burgio szóhasználata is megerősíti, aki *capitulazione di pacet* ír, ami egyébként az oszmánokkal folytatott levelezésben, az olasz gyakorlatban az *ahdnámét*, vagy valamilyen *ahdnáme* formájában kiállított nagyúri levelet szokta jelenteni, tehát a lengyeltől eltérően nem *salvus conductus* volt. Itt is egészen bizonyosan hivatalos iratról van szó, a *capitulazione* erre utal, és nyilvánvaló, hogy nem egy kész békeszerződés, hanem hagyományos értelemben vett kapituláció volt, amely azokat a pontokat, feltételeket tartalmazta, amelyeket a magyar kormányzat bele kívánt foglalni az egyezségbe, és amelyek között az 1503-as és 1519-es békékhez hasonlóan, a két említett hatalom is szerepelt.²¹⁰

Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy ez az irat, amelyet a báró a kezében tartott, bizonyosan nem lehetett béke (*pace*), hanem csak fegyverszüneti ajánlat (*treuga, induciae*). Persze erre is lehet azt mondani, hogy mindez színjáték volt, a pápai követ félrevezetése, sőt becsapása, amelyben ezek szerint aktív szerepet játszott volna a királyné is, Burgio azonban teljesen egyértelműen fogalmaz, amikor azt írja, hogy megmutatta nekem: tehát a követ látta azt. Nem hiszem, hogy egy hamis, koholt irattal szúrták ki a szemét, amelyet ráadásul el sem küldtek volna. Ez az irat igenis egy valódi fegyverszüneti ajánlatot tartalmazott, ami egyébként nagyon szépen illeszkedik fentebb idézett 1521–1525-ös adatainkhoz, illetve azokhoz a levelekhez, amelyeket Lajos rokonának, a lengyel királynak írt és amelyeket, éppen úgy, mint a Behrám csasz által megíratott leveleket, el is küldtek Zsigmondnak, hogy továbbítsa a Portának. További kutatás feladata, hogy a kapcsolatfelvételt miért ilyen kerülő úton, lengyel közvetítéssel próbálták – különösen az oszmán támadás árnyékában! – keresztülvinni. Lehet, hogy ez részben tényleg az időhúzást, illetve a szövetségesek zsarolását szolgálta, mint más szempontból többen is vélik, a nuncius által említett és az esztergomi érsek szájába adott „per molte cose” esetleg erre utalna, de az is lehet, hogy a látszatra próbáltak ügyelni a nyugati közvélemény előtt. Különösen, hogy, mint hamarosan látni fogjuk, néhány

²⁰⁷ Elképzelhetőnek tartom, hogy Tubero összekeverte a Behrám által hozott, és a valószínűleg megismételt török békeajánlatokat a Stanislas de Sprowa instrukciójában szereplő magyar feltételekkel, amelyekben annyi szerepel, hogy Lajos az elődökéhez hasonló, a szokásoknak megfelelő békét szeretne, például amilyen az 1519-es volt. *Acta Tomicianana*, VII, 280.

²⁰⁸ *Acta Tomicianana*, VII, 316.

²⁰⁹ „La Maestà di la Regina mi ha mostro la capitulazione di la pace [kiemelés tőlem – K. T.] ove pure è che si lassa loco a Sua Santità et a Venetiani di poterle intrare infra termine di cinque mesi.” *Magyarországi pápai követek*, 329.

²¹⁰ Szövegét lásd a fenti táblázatban.

hónappal később a már királlyá koronázott Szapolyainak a kezdetektől fogva a törökbérencség vádjával kellett szembenéznie.

Fentebb azt állítottam, hogy az 1520-as török békeajánlat az áthaladásra, illetve az anyagi kompenzációra vonatkozó pontokon túl valószínűleg nem foglalta magában a császárságot és a Pápaságot, a segélypénzek szempontjából a két legfontosabb donorországot. Ezt most annyival toldanám meg, hogy a *magyar* feltételek közt pedig valószínűleg a már sokszor említett áthaladás és valószínűleg az adó sem szerepelt, ellenkező esetben Burgio okvetlenül tiltakozott volna, hisz ezek, különösen az előbbi hátrányosan érintették volna a pápaság geopolitikai érdekeit. Ha viszont ezt a két hatalmat megemlítette, akkor ebből egyrészt az következik, hogy az ekkor elküldött békeajánlatban sem szerepelt a császár, mert akkor a felsorolásban megtalálnánk, ellenben beletették a pápaságot, ha nem így jártak volna el, Burgio bizonyosan észrevételezi, és belefoglalták Velencét, amelynek azonban már 1521 óta érvényes békeszerződése volt a Portával. Ez utóbbi okára nem tudok magyarázattal szolgálni, lehet, hogy ez csak egy gesztus volt a Köztársaság felé, illetve taktikai szempontból szerepelt, hogy a tárgyalásokon legyen mit engedni.

A pápaság viszont nem maradhatott ki, már csak azért sem, mert a nyugati hatalmakkal – érthető módon – meglehetősen ellenségesen viselkedő magyar köz- és kismemesi tömegek egyedül a pápai követ jelenlétét túrték meg a királyságban.²¹¹ Tehát ennek nemcsak kül- hanem belpolitikai okai is lehettek. Ugyanakkor az eljárás utólag magyarázza Ferdinánd még 1524 elején írt méltatlankodó levelét, amely a Lajos által tervezett török békével kapcsolatban született, és amelyben arra panaszkodott, hogy nem vették bele a császárt.²¹² Massaro fentebb idézett jelentéséből kiderül, hogy a következő évben (1525) már valószínűleg újra szerepelt a birodalom, egy évvel később azonban ismét kimaradt a békébe foglalandó országok közül.²¹³ Mindez egyébként azt is bizonyítja, hogy a tárgyalások aktívan változó feltételekkel folytak, ami eleve egy olyan diplomáciai csatorna meglétéről árulkodik, amelyben az ifnormációáramlás kétirányú volt. Bár a magyar ajánlat a Habsburgok újbóli kivételével a Porta malmára hajtotta a vizet, végső soron azonban ebben a formájában már egészen bizonyosan nem volt elfogadható Szulejmán számára. Erre utaltak, mint láttuk, Ibrahim nagyvezír szavai is.

Ezt egyébként érezhette Burgio is, aki jelentései alapján nemcsak rokonszenvezett a magyarokkal, hanem végtelenül realista ember is lehetett. 1526 tavaszán többször is kifejtette, hogy ő két utat, pontosabban két orvosságot lát a helyzetre. Az egyik, hogy a török nem, vagy csak egy kis hadsereggel jön, magyarán nem lesz szultáni hadjárat, a másik, hogy a pápa valóban ad egy komoly anyagi segítséget, amelynek összegét 200 ezer dukátban jelölte meg.²¹⁴ Vagyis tulajdonképpen egyetlen lehetséges megoldást látott abban a reménytelen helyzetben, csak éppen diplomatikusan fogalmazott. Elkeseredését érzékletesen szemlélteti a pápával szembeni igen kritikus hangvételű levele, amelyben azt írja, hogy nem elegendő csak adni, mert a kevés pénz ablakon kidobott pénz. Ennyivel a királyság védelme reménytelen. Éppen ezért ha öszentsége nem akar többet adni, adja inkább Tomorinak a pénzt, őt pedig rendelje haza: magyarán, nem látja értelmét a további diplomáciai missziójának.²¹⁵ Ebben a súlyos helyzetben, amikor előre látható volt, hogy

²¹¹ A velenceieket például a májusi pesti országgyűlésen kémkedéssel vádolták meg, a németet pedig, hogy felprédálja az országot és beleavatkozik a magyar királyság ügyeibe. *Magyarországi pápai követek*, 190.

²¹² *Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte Literatur und Kunst*, ed. FRIEDRICH FIRNHABER, Wien 1849, 109.

²¹³ KOSÁRY, *A magyar külpolitika*, 150–151. BALOGH, LXXVI.

²¹⁴ *Magyarországi pápai követek*, 353. 355. 363.

²¹⁵ *Magyarországi pápai követek*, 353. Burgio szavaira rímelnék Lajos március 24-én a pápához intézett levelének azon sorai, amelyben kissé ingerülten azt írja, hogy mivel elképzelhetetlen a számára, hogy a pápa Burgiótól nem értesült folyamatosan a magyarországi történésekről, ezért hogy ha neki és országának

nem érkezik elegendő pénz nem hogy egy támadó háborúra – Burgio ugyanis a 200 ezer dukátot a magyar nemesség akarásával megegyezően támadó háborúra javasolta – hanem még egy védelmire sem, amelyet amúgy is reménytelennek tartott, nem palástolja, hogy a megoldás a törökkel kötött béke lenne! Behrám csausz kapcsán ugyanis finoman, de határozottan utal arra, hogy a fennálló helyzetben nem biztos, hogy ragaszkodni kellene az eredeti elképzelésekhez: „és jóllehet ismerem őszentsége véleményét ezzel a békével (...) kapcsolatban, mégis, mivel a világ dolgai haladnak, néhányszor pedig megváltoztatják elhatározásainkat, talán nem lenne rossz, ha Főtisztelendő Uraságod értesítene, hogy a mi urunk ragaszkodik-e korábbi véleményéhez, hogy jobban szolgálhassam őszentségét, ahogyan ő szeretné.”²¹⁶

Burgio tehát, ahogyan Tomori is, valószínűleg feltette magának a kérdést, hogy jóllehet keresztény szempontból becsstelen dolog lenne, mindazonáltal a királyság és népe javát leginkább a törökkel megkötött béke (fegyverszünet) szolgálná.²¹⁷ Már csak ezért sem tartom valószínűnek, hogy Tomori fentebb idézett szavainak háttérében a Bali béggel állítólag taktikai okokból folytatott tárgyalásai húzódtak volna meg.²¹⁸ Ezt az adatot egyébként Kosáry is idézi, kár, hogy a kalocsai érsek két évvel korábbi, valamint egy másik, a mohácsi csata előtt kb. egy hónappal kelt és az adófizetésre vonatkozó, a táblázatban is helyet kapó kijelentéséről elfeledkezett. Nem hinném, hogy különösebb kommentárra szorulna az a két mondat. Tomori, a végvári harcok legfőbb irányítója által (is) felvetett megoldást később Szapolyai révén meghatározta a királyság további sorsát.

---

segíteni akar, akkor ne folyton tőle kérdezzesse, hogy mit tegyen, hanem tegye azt, amit a megmentésük érdekében jónak lát. „*Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája*”, kiad. ARTNER EDGÁR, közread. Szovák Kornél, Török József, Tusor Péter (Collectanea Vaticana Hungariae I/1), Budapest–Róma 2004, 177.

²¹⁶ „et anchor che io seppa la mente di Nostro Signore sopra questa pace; pur perché li negocii che corrino pe ril mondo, alcuna volta fano mutare le voluntati, non serrá forse male che Vostra Signoria Reverendissima mi havisí, si Nostro Signore sta in quella opinione prima, per poter servire como degio a Sua Santità, secundo la mente sua.” *Magyarországi pápai követek*, 327.

²¹⁷ Lásd a fenti táblázatot. Idézi B. SZABÓ, *Mohács*, 83–84.

²¹⁸ Lásd KOSÁRY, *A magyar külpolitika*, 152–153. Burgio mindenesetre bőségesen megemlékezik ezekről, említve a Bali bég által felvetett, Tomorihoz fűződő állítólagos rokoni kapcsolatát is. *Magyarországi pápai követek*, 119. 125.

II. Mi történt Mohács után?

„Szép úrfiak! immár e puszta halom,
E kopja tövén nincs mér' zengeni többet:
Jertek velem, ottlenn áll nagy vigalom
Odalenn vár mézizű sörbet”

Arany János: *Szondi két apródja*

1. Mi történt Lajos halála után?

A béke kérdése a háború kitörése ellenére napirenden maradt és szinte a mohácsi csata másnapján előkerült. Ennek bizonyítéka Brodarics István 1526. október 6-án született, Szydlowieczki lengyel kancellárhoz intézett levele, amelyben azt írta, hogy a szultán életben hagyta és Budára küldte Lajos király három kamarását a következő feltételekkel: béke és barátság, ha a király is jónak látja örök barátság megpecsételésével, azzal a feltétellel, hogy a Dráva és Száva közti területet, a Szerémséget a szultán magának tartja meg. A békét nemcsak hogy örömmel köti meg, hanem a királyt, akaratától függően belső és külső ellenségei ellen is megvédi.²¹⁹ Bár a feltételek között nem találunk utalást az adóra, ám az oltalomba vétel már eleve nem egyenrangú feleket feltételez, amire az is utal, hogy a szerémségi terület kiszakításával már eleve nem egy integer Magyar Királyság a szerződő fél. Ezt a területre vonatkozó feltételt felfoghatjuk a korábban Szelimmel kapcsolatban már említett kompenzációként a hadjáratok költségeinek fedezésére, valamint biztosítéknak a béke aláírása érdekében és megtartása garanciájaként.

Jánosnak, aki egészen bizonyosan értesült a szultán ajánlatáról, tisztában kellett lennie a korábbi török békék, illetve békeajánlatok, így természetesen az 1519. évi magyar részről ratifikált béke tartalmával, amelyet Szelim, illetve Szülejmán még II. Lajossal, a törvényes magyar királlyal kötöttek. Ezt azért tartom nagyon fontosnak hangsúlyozni, mert amikor Szapolyait nem sokkal megválasztása és megkoronázása után, 1526 őszén megkereste a Porta, amiről sajnos keveset tudunk, akkor ő pontosan fel tudta mérni a különbséget vagy hasonlóságot a két ajánlat között: vagyis neki akkor feltételeit tekintve egy olyan ajánlatot kellett kapnia a szultántól, amilyent Lajos is kapott, illetve szántak neki szeptemberben, amikor még nem tudták, hogy elesett a csatában.²²⁰ Ami pedig az adót illeti, a Szapolyai által 1527 végén Sztambulba küldött Hieronim Łaski tanúsága szerint adófizetés elfogadására nem került sor. Aminek az oka csakis az lehetett, hogy Lajos meghalt, ami a Portát arra kényszerítette, hogy Jánossal, Lajos utódával szemben elálljon ettől a követeléstől. De csakis egy időre. Mivel a forrásokból kikövetkeztethető feltételek láthatóan kísértetiesen hasonlóak voltak mindkét király

---

²¹⁹ „... si amicitiam et foedus maiesta regia secum habere vellet, mitteret ad se nuntium, per quem libenter de hoc acturum, et eius amicitiam, si id vellet, *perpetuo firmam* conservaturum remissisque omnibus, quae circa Dravum occupasset, se Sirmium tantum pro se et ea, quae contra Dravum et Savum sunt, retenturum.... Si secum *pacem* habere velit, se non solum eam libenter amplexurum, sed regem *ab aliis quoque*, quicumque sint illi, sive externi sive etiam Hungari, *si quos haberet non amicos, tutaturum*. [kiemelések tőlem – K. T.]” STEPHANUS BRODERICUS, *Epistulae* (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum XVI) ed. Petrus Kasza, Budapestini 2012, 152. Ebben az összefüggésben a *perpetua amicitia* örök békeként értelmezendő.

²²⁰ ÁGOSTON GÁBOR, *Ideológia, propaganda és politikai pragmatizmus. A Habsburg–oszmán nagyhatalmi vetélkedés és a közép-európai konfrontáció*, TSz 45 (2003) 15–16, FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 1992, 49.

esetében, elképzelhetőnek tartom, hogy a szerződést, amit Łaski végül ura nevében megkötött, eredetileg Lajosnak szánták. Bár a korábbi fejezetekben a horvátokkal kapcsolatban felhozott saját törvények megtartása *expressis verbis* kétségtelenül nem szerepel a Brodarics levélben említett feltételek között, de természetes volt, hogy ha a király megtarthatja az országot, akkor az országlakók is megtarthatják birtokaikat és törvényeiket. Ebbe a Szerémség természetesen már nem értendő bele.

A király azonban meghalt és az ajánlatra nem tudott senki válaszolni: ez az állapot azonban csak néhány hétig állt fent, mivel, mint tudjuk, Szapolyai Jánost november 11-én királlyá koronázták. Nem sokkal később, valamikor november derekán török követ kereste fel a télre Esztergomba húzódó királyt. Barta szerint nem Sztambulból érkezett, mivel ennyi idő alatt nem érhetett ide, hanem valamelyik határmenti végvárban várakozott.²²¹ A követ egy hónapig maradt, Szerémi azt írja, hogy magánemberként Csorba Ferenc házában szállt meg, nehogy miatta Szapolyait árulónak tartsák.²²² Tehát minden bizonnyal hasonló ajánlatot hozott, mint amilyent Lajosnak szántak.²²³ Amit ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy régebb óta ismeretes Matuz Józsefnek egy közleménye, amely Kászim csaus rövid jelentését tartalmazza, és amely szerint a dragomán a Budán töltött 30 nap alatt tárgyalta a királlyal, és ura parancsát teljesítve, állítólag tető alá hozott egy egyezséget a két fél között. A jelentés Fodor szavaival élve valóban talányos, de a rendelkezésre álló adatok alapján megpróbálhatunk logikus magyarázatot adni az ellentmondásos adatokra.²²⁴

Matuz a dátum nélküli jelentés *terminus ante quemjét* 1527. augusztus 12-ben határozta meg, amikor Jánosnak el kellett hagynia Budát. A datálásnak ellentmondana, hogy a szöveg az egyezés nyélbe ütéséről beszél, Fodor így fordította, de Matuz is német nyelvű közleményében a *Vereinbarung* szóval fordítja *Vasallenvertrag* értelemben.²²⁵ Márpedig más forrás nem támasztja alá, hogy János ekkor elfogadta volna az Ibrahim nagyvezír nevében előterjesztett ajánlatot.

Szerémi szövege és Kászim dragomán jelentése is egyhavi tartózkodást említenek, amelyek ugyanazon személyre és eseményre látszanak utalni, amelyet erősít, hogy Kászim említést tesz egy érsek (*eršik*) jelenlétéről a tárgyalásokon.²²⁶ A kalocsai érsek halott volt, János pedig november 15-én nevezte ki Várdayt esztergomi érsekké.²²⁷ Szerémi szerint János november 29-én ért az udvarral Esztergomba, ekkor Várday már a hivatalában volt, és ekkortájt érkezett a dragomán is. Ezt szintén fontos és feltételezésünket erősítő egyezésnek tartom. Abban, hogy Kászim azt írja, hogy egy hónapig Budán időzött, a király pedig az udvarral Esztergomban tartózkodott, nem látok súlyos ellentmondást, egyrészt, mert nyilván nem kell szó szerint érteni, hogy a király egész télen nem mozdult ki Esztergomból, a török követ elrejtésére pedig éppen kapóra jöhetett, hogy nem ott szállásolták el, ahol a király és udvara tartózkodott, hanem egy magánházban, nehogy feltűnést keltsen.

Matuz másik megoldási javaslatát, hogy a jelentés *terminus post quemje* 1529. szeptember 14 lenne, amikor Szülejmán elhagyta a magyar fővárost. Így helyére kerülne az egyezséggel kapcsolatos utalás, azonban kérdés, hogy miután a szultán 1529-ben pár hónapon belül többször is találkozott Jánossal, és mint látni fogjuk, valószínűleg kapott

²²¹ BARTA, *A Sztambulba vezető út*, 98–102.

²²² SZERÉMI, 142.

²²³ Ezt valószínűsíti FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 51.

²²⁴ FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 51.

²²⁵ MATUZ, 105.

²²⁶ MATUZ, 109. Ehhez lásd még a Barta által idézett velencei követjelentéseket. BARTA, *A Sztambulba vezető út*, im.

²²⁷ LACZLAVIK GYÖRGY, *Kettős pecsét alatt. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549)*, Pécs–Budapest 2014, 45.

egy megerősítő iratot (*berát*) is, milyen hűbéri szerződéssel kapcsolatos megbízást kellett teljesítenie még a dragománnak, amelynek nyélbe ütése ráadásul egy teljes hónapot vett volna igénybe? Bár a török szöveg értelmezésében nem vagyok kompetens, annyit azért megjegyeznék, hogy például egy szóbeli egyezségbe nem okvetlenül kell beleértenünk egy végleges szerződést, különösen nem oszmán szempontból. Jelenthetett egy olyan előzetes, szóban, de akár írásban is rögzített megegyezést is („szándéknyilatkozatot”), amely azt a célt szolgálta, hogy az internunciusok, talán Kászim tolmács is az volt, előkészítsék a valódi, rendes követ érkezését, vagy menetelét. Egy évvel később Łaski egy ilyen valódi, és teljes meghatalmazással rendelkező követként érkezett az oszmán fővárosba. Abban egyet érthetünk az általános vélekedéssel, hogy János nyilván nem akarta elfogadni az ország megcsonkítását, de a diplomáciai csatornákat nyitva kellett tartania, ezért egy előzetes egyezségfélének, amely nyilvánvalóan a béke körül forgott, gesztusértéke lehetett.

Ennek alátámasztására idéznék egy ismert, bár ebben az összefüggésben komolyan számításba nem vett beszámolót, amely szerintem kulcsfontosságú információkat tartalmaz az 1526 kora őszén a három királyi kamarás által eljuttatott ajánlat és Łaski egy évvel későbbi tárgyalásai közötti időszakra, valamint megmagyarázhatóak belőle Kászim novemberi tárgyalásai is.

A szöveget Simonyi Ernő adta ki londoni okmánytárában és Giorgio Casali feljegyzését tartalmazza, amely egy Miklós nevű velencei szolgálatban álló magyar ügynök jelentésén alapul.²²⁸ A Bécsben lefogott és kínzással megfenyegetett, majd 1527. január 12-én Velencébe elvergődő Miklós János koronázásáról írt jelentésében nemcsak szót ejt egy török követről, aki nagyon valószínű, hogy Kászim volt, hanem leírja azt is, hogy mit hozott a tarsolyában. Az érvelésünk szempontjából rendkívül fontos részlet a következőképpen hangzik: „Akkor érkezett a szultán követe a felséges magyar királyhoz, aki fegyverszünetet kért 15 évre, amelyet (szultán) rögtön elfogadna, és amelynek időtartama alatt mindkét fél barátai és ellenségei ugyanazok lennének, és amikor csak szükséges, kölcsönösen segítséget nyújtanának egymásnak.”²²⁹ A szövegben nem nehéz felfedezni a barátaim barátja, ellenségeim ellensége formulát, valamint hogy hosszú időre szólt, amelyet magyar-török viszonylatban öröknek (lásd a Lajosnak tett ajánlatban az *amicitia perpetua*, és a János később idézendő levelében és pátensében szereplő *pax perpetuus* kifejezést) is nevezhetünk. A jelentés megbízhatóságát nemcsak az növeli, hogy gyakorlatilag ugyanúgy számol be a szultán békeajánlatáról, mint az idézett és szintén egykorú Brodarics levél, hanem hogy Casali pontosan jegyezte le a terminológiát, amennyiben nem békét (*pax*), hanem fegyverszünetet (*induciae*) említ, mivel a muszlim jogfelfogás szerint hitetlenekkel békét nem is lehet kötni. Az már nyilván a véletlen műve lehet, hogy ez a fegyverszünet éppen 1541-ben járt volna le...

Felvetődhet a kérdés, hogy vajon a tárgyalásokon szóba került az adófizetés, vagy az I. fejezetben említett és a korábbi békékben az adófizetéstől eltérően szereplő áthaladás kérdése? Fodor idéz egy adatot Giovoóra hivatkozva egy Mária királynének írt szultáni levélről, amelyben szerepel az adófizetés kérdése,²³⁰ tehát ezt Kászim értelemszerűen fel kellett hogy vesse a Jánossal folytatott tárgyalásain is. Az átjáró kérdését illetően is van

²²⁸ Talán azonos azzal a Magyar Miklóssal, aki két évvel korábban tett jelentést a tanácsnak János megkoronázásáról. Lásd ÓVÁRY II, 8 (n. 21).

²²⁹ „Tunc temporis venit ad serenissimum regem Hungariae orator Turci, qui ab illo petiit inducias per 15 annos, quae statim per ipsum conclusa(!) fuerunt, et interim uterque habebit eosdem amicos, et inimicos, sibi quae ad invicem opem ferent quotiescunque necesse erit.” SIMONYI, *Magyar történelmi okmánytár londoni könyv- és levéltárakból*, 90. Casali életéről és tevékenységéről népszerűsítő formában lásd CATHERINE FLETCHER, *Római emberünk. VIII. Henrik itáliai követe*, Budapest 2012.

²³⁰ FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 49.

némi fogódzónk: Szalay idéz egy adatot, amely szerint 1527. április-májusában egy Jánoshoz küldött csasz az kérte, hogy a török csapatokat engedjék át német területre.²³¹ A hír összefüggésben lehetett azokkal a félelmekkel, hogy a szultán nagy hadjáratot indít 1527-ben, ami azonban a perzsa helyzet miatt csak 1529-ben következett be. Alább látni fogjuk, hogy János katonai megsegítése szinte Kászim magyarországi útjának másnapján felmerült, amelynek eszközei között szerepelhetett esetleg egy beütés az ellenséges ausztriai területre. Mindenesetre nehezen hihető, hogy az oszmán fél ezzel a már régóta és még szuverén magyar uralkodókkal kötött békéiben biztosított lehetőségről egy számára egyértelműen előnyösen megváltozott helyzetben lemondott volna.

A mondottak alapján úgy tűnik tehát, hogy a források és a történettudomány aktuális állításai nem fedik egymást: Barta Kosáry nyomán megbízhatatlannak, sőt hazugnak nevezi Ibrahim nagyvezírt, aki Pietro Zen bailónak azt mondta 1527 januárjában, hogy a szultán békét kötött (Matuz *Vasallenvertragja*) az új királlyal, aki harcban áll a főherceggel, vagyis Ferdinánddal.²³² Ha a történészeknek hiszünk, akkor azt kell feltételeznünk, hogy ezek szerint nemcsak Kászim és Ibrahim, illetve az ő szavait közvetítő Zen, hanem Casali is tévednek, hazudnak, visszavetítenek, illetve az előbbi nem is 1526-ban, hanem csak három évvel később járt Budán. Sőt, dezinformáló források közé fel kell vennünk a kegyencét, Lodovico Grittit is, aki egy magyar szakirodalom számára ismeretlen, apjának, Andrea Gritti dózsénak írt levelében a következő rendkívül érdekfeszítő és Casali megjegyzését erősítő megjegyzést tette:

„Amit még mondani akarok Fenségednek, hogy amikor parancsot kapunk a táborba szállásra, ami úgy vélem, hogy az egész jövő hónapban el fog tartani, ha tehát elindulunk, hogy *segítséget vigyünk János királynak*, [kiemelés tőlem – K. T.] amint korábbi levelemben írtam Fenségednek, a pasa parancsát és utasítását követve szállok táborba... ”²³³

A szöveget idéző Elvin Otman nem vette figyelembe, hogy a velencei időszámítás nem január 1-jével, hanem március 1-jével kezd az újévet, a levél tehát nem 1526, hanem 1527. február 4-én kelt. Erre az is utal, hogy Jánost királynak nevezi. Február elején tehát Gritti kész tényként számolt be apjának, a dózsénak arról, amit egy hónappal korábban Zen is megírt haza. Persze Grittit is meg lehet vádolni hazugsággal, bár nehezen hihető, hogy ennek alanyául miért éppen a portai viszonyokat kitűnően ismerő és ott a karrierjét elindító apját választotta volna.²³⁴

²³¹ SZALAY, *Adalékok*, 24. A háborús hírekre lásd MUFFART, *Korrespondenzen*, 6; FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 52.

²³² SANUDO XLIV, 64–65.

²³³ „El mi resta dir a Vostra Serenitta che se mettiamo in hordine per andar in campo et iudicho che per tutto el futuro mese se metteremo a chamino per andar in sochorso del re Zuane et io come per altre mie ho scritto a Vostra Serenittà de hordine et comandamento del magnifico Base seguio el campo et non sara che [...] magnifico Ibraim Basse non mi sia per manchar de haver qualche bene perche zertto Vostra Serenitta non lo pottria creder quantta sia la gracia sua verso di me suo servittor. Io per le prezedenti mie ho scritto a Vostra Serenitta quello saria l’anemo mio et son ben zertto se Vostra Serenitta vora metter del buono che pottro haver lo intento mio dexidero veder la risposta de ditta mia per potter fermar in chosa ben stabile.” Idézi ELVIN OTMAN, *The Role of Alvise Gritti within the Ottoman politics in the Context of the „Hungarian Question” (1526–1534)*, 73–74 (<http://www.thesis.bilkent.edu.tr/0006109.pdf>. 2016. 07. 10). Eredeti lehelhelye ASVe Senato, Dispacci, Costantinopoli, filza 1A, fol. 7rv. A levelet első ízben, jelentőségük felismerése nélkül említi GIZELLA NEMETH PAPO–ADRIANO PAPO, *Ludovico Gritti. Un principe-mercante del Rinascimento tra Venezia, i Turchi e la corona d’Ungheria*, Mariano del Friuli 2002, 31.

²³⁴ Fodor velencei követjelentésekre hivatkozva állítja, hogy a Portán János akaratától függetlenül 1527 nyarán elhatározták a fegyveres beavatkozást. FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 52. Ezt kell a Gritti levél és a velencei követjelentések alapján egészen Kászim téli látogatásáig antedatálni, ami egyúttal a kérdéses levél hitelességét erősíti. Amiből a fentebbiek fényében az is következik, hogy a

A nagyvezír elárulja még – ami Barta ismertetéséből a szerémségi várakat illető megjegyzés mellett szintén kimaradt –, hogy Sztambulban nem tartották jó lépésnek, hogy János háborúra szánta el magát Ferdinánd ellen, mert attól tartottak, hogy valami bántódása esik (*il Signor li dispiacque molto quando di lui Imbrain non intendeva dove el fusse, né vol piú che'l vadi in guerra in pericolo di vita*).²³⁵ Ami borította volna a sztambuli menetrendet, amely értelemszerűen a királlyal való hűbéri szerződés minél gyorsabb nyélbeütését célozta. Mivel a perzsa helyzet miatt 1527–28-ban nem tudtak számottevő fegyveres segítséget nyújtani, Gritti levele talán egy helyi erővel történő, de meghíúsult segítségnyújtási kísérletre vonatkozott. Ezzel kapcsolatban hívom fel a figyelmet Brodarics idézett levelének egy kevés figyelemre méltatott helyére, amelyben arról esik szó, hogy a szultán janicsárokat hagyott hátra Budán, hogy azt a király számára megvédjék.²³⁶ János erre nyilván nem tartott volna igényt, a Portán azonban bizonyára attól tartottak, hogy elveszítheti a háborút és Budát, sőt valami baja esik. Nem sokkal később ez be is következett.

Összefoglalva a fentieket, úgy vélem, hogy Kászim egy hónapig tartó budai időzésének eredménye egy nem hivatalos, előzetes, elvi és szóbeli *egyezség*, tehát nem egy szabályos szerződés volt, amely a török csapatok segítségnyújtását, azaz János hatalmának stabilizálását és közvetett portai elismerését tartalmazhatta, amit Ibrahim szinte azonnal „kikotyogott” a *bailónak*, és amelyről Bécsben és Velencében Miklós jelentéséből ekkor már tudtak, illetve amelyet egy hónappal később Gritti is megerősített apjának írt levelében.²³⁷ Vagyis szó sincs arról, hogy az összes szóba jöhető forrásunk hazudna, vagy tévedne. (Zen alapján azt is valószínűsíthetjük, hogy Kászim december 29-e előtt ért haza, és ekkor készítette jelentését is, amelyre Ibrahim nagyvezír hivatkozott.) A megegyezés alapja a Mohács előtt, illetve nem sokkal Mohács után megfogalmazott török ajánlatok lehettek, amelyekből taktikai okokból először Lajosra, majd Jánosra és a magyarokra való tekintettel kihagyták ugyan az adóra vonatkozó *konkrét* követelést, de ami Łaski tárgyalásain 1527 végén természetesen tüstént napirendre került. És amire nyilvánvalóan az örök (*perpetuus* illetve *per 15 annos*) béke, a királyság belső és külső ellenségeivel szembeni oltalom, illetve kölcsönös barátság, valamint a katasztrófális vereséghez képest enyhe területi követelések (Szerémség) *kompenzáció*jaként, annak ürügyén már Lajossal kapcsolatban is igényt tartottak.²³⁸

Jánosnak a történészek többsége által „végzetes” lépésként minősített tetteire, ha mindenáron ragaszkodunk ehhez a hangzatos kifejezéshez, tehát nem 1527 végén Tarnóvban, hanem már 1526 végén, Budán sor került. Ez még akkor is így van, ha arról nem tehetett, hogy az Oszmán Birodalom keleti lekötöttségét Ferdinánd nem hagyta

---

segítségnyújtásra sem János akaratától függetlenül, hanem éppen hogy az új király beleegyezésével került volna sor.

²³⁵ SANUDO XLI, 65.

²³⁶ „...caesarem... arcem autem Budensem servaturum pro rege impositis ibi aliquot janezaris pro praesidio.” BRODERICUS, *Epistulae*, 152.

²³⁷ Zen levele január 3-án kelt, amelyet Sanudo azzal a megjegyzéssel látott el, hogy tartalma, nyilván a nagyvezírral folytatott beszélgetés, december 29 előtt történt. SANUDO XLIV, 64. A levél 1–2 hét alatt ért a városba, tehát Miklós Velencébe érkezésével szinte egy időben futhatott be.

²³⁸ Ezzel kapcsolatban Giovióra hivatkozva FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 49. Erre utal, hogy János tulajdonképpen soha nem tagadta Ferdinánd azon vádját, hogy a szerémségi várakért (nem pedig az országért) anyagi kompenzációt ajánlott fel. Itt hangsúlyoznám újfent, hogy elképzelhetetlen, hogy a szultán a szuverén és legitím Lajostól adót követelt, a nem szuverén és nem legitím János esetében pedig ettől eltekintett volna: hogy ez sem az 1526-os Lajosnak, illetve Jánosnak megtett ajánlatban nem szerepelt – a velencei követjelentések azonban hírt adtak erről! – taktikai engedmény volt, semmi más. Nem nehéz belátni, hogy Jánosnak, a legyőzött, katonai segítségnyújtásra szoruló, vazallitásba kényszerült/kényszerített uralkodónak ellentételeznie kellett a győztes fél gesztusát, a békét, és persze a költségeit. Ez várt volna végső soron Lajosra is, ha túléli Mohácsot.

kihasználatlanul és katonai erővel kiszorította az országból. A keretek tehát már Budán adva voltak, de Jánosnak, egy legyőzött²³⁹ ország kétes legitimációjú urának *kérnie* kellett – egy pogánytól egy keresztény ellen – a fegyveres segítséget, az oltalmat. Amire ugyan 1526 végén még nem volt rákényszerülve, azzal azonban mindenképpen számolnia kellett már akkor is, hogy előbb-utóbb, de meg kell egyeznie a szultánnal, és az oszmán fél fogja diktálni a feltételeket. Egy évvel később azonban, miután Lengyelországba menekült, a megismételt/fenntartott ajánlatot már el kellett fogadnia és a szerződést meg kellett kötnie.²⁴⁰

Ahogy annak idején Lajos próbálta visszaszerezni a boszniai várakat, 1526 végén János a már elvesztett szerémségi várakat próbálta visszaszerezni, azaz az ország területi integritásának visszaállítását szabta feltételül. Csakhogy időközben elvesztette a trónját: ezért a realitásokat szem előtt tartva a várakat feláldozta a Magyar Királyság visszaszerzéséért kapott egyértelmű garanciáért, valamint a szerémségi területek visszaszolgáltatására vonatkozó bizonytalan és homályos szóbeli ígéretért cserébe. Vagyis János 1528 tavaszán valóban elégedett lehetett és gondolhatta azt, hogy neki a katasztrofális mohácsi vereség ellenére Lajoséval azonos feltételeket tartalmazó békét sikerült kieszközölnie.

2. A nevető harmadik avagy *ahdnámék* Jánosnak

A mohácsi csatavesztés következtében a magyar trónhoz Szülejmán halálos ellensége, a Habsburg dinasztia került karnyújtásnyi közelségbe. És bár az ország a kard jogán szultáné lett, az új helyzet elfogadtatásához el kellett venni a Habsburgok kedvét attól, hogy megpróbálják elragadni azt, ami szerinte az övé volt. A csata után néhány hónappal a megfelelő jelölthöz ezért rögtön el is küldte megbízottját, Kászimot, akit szűk egy évvel később Hieronim Lasky követett, aki 1527 végén indult el Sztambulba, hogy a Szülejmánnal kötendő szövetséget nyélbe üsse. Megbízója rendkívül nehéz helyzetben volt, mert alig egy év leforgása alatt elvesztette az országát,²⁴¹ amelyet Lengyelországba menekülve próbált visszaszerezni. A sztambuli követségre végső elkeseredésében szánta el magát, mivel támogatók nélkül maradt. Jóllehet I. Ferenc francia király számított Jánosra, és követe, Antonio Rincon valóban fellépett az érdekében, Szapolyainak ennél sokkal konkrétabb segítségre volt szüksége.²⁴² Łaski útjáról és a kulcsfontosságú 1527–1528 évek történéseiről Barta Gábor többször és hosszasan értekezett, éppen ezért a továbbiakban csupán Łaski sztambuli tárgyalásainak a téma szempontjából lényeges mozzanatait emelem ki.

²³⁹ Érdemes lenne elgondolkodni azon, hogy a Jánossal szemben követett eljárás és a velenceiekkel szemben követett oszmán diplomáciai protokoll között vonható-e analógia? Az 1625-ben kiállított *ahdnáméban* a béke a *vere* kifejezéssel szerepel, amit olaszra megadásnak (*resa*) fordítottak (vagyis Velence megadásra kényszerített fél volt), ami azt jelentette, hogy a szultán fegyverszünetet tesz lehetővé addig, amíg a dózse esküjével nem ratifikálja a békeszerződést, amelynek megtörténte velencei részről jogilag a háború elvesztésének a beismerését jelentette. A kifejezés 1502-ben is felbukkan, az egy évvel később kiállított *ahdnáméban*, amely nem uni- hanem bilaterális béke (*instrumentum reciprocum*) volt, azonban már nem találjuk. Lásd PEDANI, *La dimora della pace*, 31. 35–36, THEUNISSEN, *The Ahdnames*, 377–393.

²⁴⁰ Ez magyarázza az Ibrahim állítása és a megegyezés több oldalról megerősített ténye közti látszólagos ellentmondást, amelyet Kosáry és nyomában gyakorlatilag mindenki úgy próbált áthidalni, hogy kétségbe vonta a nagyvezír szavainak és rajta keresztül a velencei követjelentéseknek a hitelességét.

²⁴¹ B. SZABÓ JÁNOS, *János király döntő csatái. Tokaj, 1527 és Szina, 1528, Elfeledett háborúk*, 426–442.

²⁴² Rincon azért 1529 nyarán hozott magával 40000 ecut János számára. Lásd ÉDITH GARNIER, *L'alliance impie. François Ier et Soliman le Magnifique contre Charles Quint (1529–1547)*, Paris 2008, 24.

Az első fontos és a figyelmet felhívó részlet a következő: „Hallottuk, a te urad nagy tehetségű és szorgalmas férfiú, és számos bizonyítékát láttuk, hogy ez így igaz. De akkor elbóbiskolt, mikor megkoronázta magát, mert nem kérte a királyságot a mi nagyurunktól.”²⁴³ Amire Łaski azt válaszolta, hogy ura nem önmagát koronázta meg, hanem az ország urai és rendjei, akiknek joguk van a királyválasztáshoz, ezért urának is joga volt megválasztatni és megkoronáztatni magát. Ennél frappánsabban nem is lehet összefoglalni a két fél homlokegyenest ellenkező felfogását az 1526. évi királyválasztásról és a legitimitás forrásáról! Az oszmán verzió szerint II. Lajos halála után az ország törvényes uralkodó nélkül maradt, pontosabban a kard jogán a szultáné lett, ezért az ő engedélye nélkül sem János magát, sem a nemesség Jánost nem választhatta és koronázhatta volna meg, következésképpen nem ülhetett volna az ország trónjára sem.²⁴⁴ Ha ehhez hozzáteszük, hogy Ibrahim nagyvezír még Ferdinánd jogát is inkább elismerte a magyar trónra, mivel az ellenfél királyi dinasztia tagja volt, akkor a következőképpen foglalhatjuk össze az oszmán felfogást: II. Lajos királyi vérből származott, míg János nem. Ebből a nézőpontból a halott király magyar trónhoz fűződő jogát ez, és nem a rendek választása adja, akiknek Jánossal egyetemben engedélyt kellett volna kérniük a szultántól a választás lebonyolítására. Ennek ellenére az újabb szakirodalom szerint a koronázás nem játszott fontos szerepet az oszmánok szemében, még ha a Szent Korona, illetve a koronázás jelentőségét, mint látni fogjuk, felismerték.²⁴⁵

Mindezek alapján felvetődik a kérdés, hogy a békéért, a trónért és az oltalomért, vagy más szóval legitim királyként (azaz Lajos utódaként) történő elismeréséért cserébe nem azt a feltételt szabták-e, hogy először is János ajánlja fel magát, birtokait és országát, ami egyébként nem is az övé, hogy *azután* hűbérként, de csakis akként, visszakaphassa?²⁴⁶ Erre utalnának Musztafa pasa szavai: „Te nem barátságot jöttél kérni, hanem kegyelmet, és felajánlani urad szolgálatait a mi szultánunknak. Csakhogy későn jöttél, és ha kegyünkbe akartál volna kerülni, királyod megkoronázása *előtt* kellett volna jönnöd. Mondd csak nekem, hogyan merészelt a te urad Budára belépni?... Belépni a királyi palotába, amit azért hagyunk épen, hogy a mi urunk visszatérhessen bele?... A király neked urad, mondta[t.i. Musztafa], de nekünk[t.i. számunkra] nem lesz az, mert nem kért tőlünk engedélyt az uralkodásra”²⁴⁷

A hosszú, többfordulós, és a piaci alkudozás külsőségeit sem nélkülöző tárgyalások után a január 26-án sorra kerülő sorsdöntő tanácskozáson Łaski végre kibökte, hogy János végül is milyen ajánlattal küldte el királyságának elismeréséért és a szövetségért cserébe, amit másnap, január 27-én megismételt a szultáni audiencián. Ez a következőképpen hangzott: „Azt óhajtja, legyen számodra kedves az ő felmagasztalása, megkoronázása. Oltalmadba ajánlja magát, mindig készen áll szolgálatodra nemcsak Magyarországgal, hanem személyében és barátainak segítségével együtt, úgyhogy biztos lehetsz benne, országa és birtokai nem az övéi, hanem a tied. Úgy akarja magát veled összekötni, hogy neked engedelmeskedik, megsegít minden ellenségeddel szemben. Elhatározta, hogy bármilyen balsorsban sem bízza magát másra, mint kegyes

²⁴³ *Két tárgyalás Sztambulban: Hyeronim Łaski tárgyalása a töröknél János király nevében. Habardanez János jelentése 1528. nyári sztambuli tárgyalásairól* (Régi Magyar Könyvtár. Források 5), összeáll. BARTA GÁBOR, FODOR PÁL, Budapest 1996, 99. Rinconról BARTA, *A Sztambulba vezető út*, 143–150. 157–158. 163–164. Róla és az I. Ferencsel fenntartott kapcsolatáról lásd GARNIER, *L'alliance impie*, 15–24.

²⁴⁴ Ezt a szempontot hangsúlyozza MATUZ JÓZSEF, *Der Verzicht Süleymāns de Prächtigen auf die Annexion Ungars*, Ungarn Jahrbuch 6 (1974–1975) [1976] 38–46.

²⁴⁵ PAPP SÁNDOR, *Magyarország és az Oszmán Birodalom (a kezdetektől 1540-ig)*, Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében, szerk. Zombori István, Budapest 2004, 75.

²⁴⁶ A szakirodalom is hangsúlyozza, hogy János a királyi méltóságot és vele az ország igazgatását és nem magát az országot kapta vissza. FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 56.

²⁴⁷ BARTA–FODOR, *Két tárgyalás Sztambulban*, 103. 106.

személyedre. Tehát tiéd az én uram, a magyar király, országával és minden vagyonával együtt, ne ismerd el őt másként királynak, csak mint minden alattvalójával együtt a te hívedet. Erre kér téged a lehető legalázatosabban.” A szultán ezt hallva először rögzítette, hogy a kard jogán az ország már úgyis az övé, de látva Ferdinánd szándékait nem csak az országot engedi át Jánosnak, hanem meg is fogja védeni ellene, és kérését teljesítve „...minden gondját a magaménak fogom elismerni.”²⁴⁸ Ebben már benne rejlik a barátaid barátja ellenségeid ellensége formula, amire úgy tűnik február 3-án egy újabb találkozón először egy szóbeli esküt tett a szultán: „... én pedig barátja akarok lenni uradnak, hűséges és tántoríthatatlan szövetségese mindörökre, minden ellenségével szemben. Megsegítem saját személyemben, minden erőnkkel együtt, ezt fogadom a prófétákra, ami nagy és Istenne kedves prófétánkra, Mohamedre, szablyámra...”²⁴⁹ Amire Laski szintén megesküdt: „Én is esküszöm az egy élő Istenre és a mi megváltónkra, Jézusra, aki ugyanaz az Isten, s megígérem, királyom és uram a lengyel király kivételével barátaid barátja, ellenségeidnek ellensége lesz.”²⁵⁰ Az okmányokat, vagyis a szerződéslevelet, valamint a szultán *írásba* foglalt esküjét „az igaz testvériségről” február 29-én kapta meg a követ.²⁵¹ Ezt a jánosi ajánlatot fogadta el egy *ahdnáméval* a szultán, és vette oltalmába a királyt.

A szerződéslevél nem maradt ránk, azonban rendelkezésünkre áll egy latin nyelvű irat, amely dátuma szerint 1530 őszén (muszlim időszámítás szerint 937 Rabiél 3) született, és amelyről a szakirodalom azt feltételezi, hogy eléggé otromba és hiányos hamisítvány, mintája pedig az 1528-ban a lengyel király számára kiállított szerződéslevél lehetett.²⁵² E mellett meggyőző érvek hangzanak el. Papp Sándor szerint János kancelláriájában fabrikálták a birodalmi gyűlés alkalmából, amelyen a király azt akarta elérni, hogy ne indítsanak ellene támadást, és hogy ebben a bajorok felajánlották a segítségüket. Felmerülhet azonban a kérdés: János hogyan gondolhatta komolyan, hogy a hercegek segítségét éppen egy olyan szultáni szerződéslevéllel lesz képes kieszközölni, amelyben az áll, hogy Szülejmán az oltalmába vette, és minden rendelkezésre álló eszközzel meg fogja védeni Ferdinándtól, illetve mindenki mástól, de értelemszerűen a keresztényektől? Inkább azt várnánk, hogy vehemensen letagadja, különösen, hogy 1529 óta ki volt átkozva. A bajorok ráadásul katolikusok voltak, tehát nem mondhatjuk még azt sem, hogy az ügy a birodalmi protestáns rendekhez képest ne érintette volna őket érzékenyebben.

1532-ben az akkor még János-párti Verancsics Antal Rómában mutatott a pápának egy szultáni levelet, amelyben Jánost teljes támogatásáról biztosította minden ellenségével szemben, tehát, adta értésre a püspök, ha háború fog kitörni, okozója nem a király, hanem a császár és testvére, Ferdinánd lesznek. Hozzátette, hogy ellenfelei nem tudják elviselni, hogy az ő urának a királysághoz fűződő jogai az érvényesek, és ura nevében tiltakozott az ellen, hogy a küszöbön álló török támadást János nyakába varrják. Ha viszont a Habsburgok lemondanának a magyar trónról, a háború elkerülhető lenne.²⁵³

²⁴⁸ BARTA–FODOR, *Két tárgyalás Sztambulban*, 160.

²⁴⁹ BARTA–FODOR, *Két tárgyalás Sztambulban*, 166.

²⁵⁰ BARTA–FODOR, *Két tárgyalás Sztambulban*, 167.

²⁵¹ BARTA–FODOR, *Két tárgyalás Sztambulban*, 172.

²⁵² Ennek első kifejtését lásd PAPP SÁNDOR, *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragskunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung*, Wien 2003, 36–47. Ugyanez újabb adalékokkal PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 70–84. Magyar szövegét lásd Zay Ferenc: *János király árultatása – Kis Péter: Magyarázat – [Bánffy György] Második János... török császárhoz menetele* (Régi Magyar Könyvtár. Források 5.) összeáll. BESSENYEI JÓZSEF, Budapest 1993, 104–106.

²⁵³ „...ledict roy advertissoit S.S, qu’il avoit receu des lettres du Turc par lesquelles il luy promettoit le secourir, et confermoit toutes les promesses de paix, signifiant que tous qui seroient amis dudict roy Jean

Ez a beszámoló alátámasztani látszik a János köréből származó hamisításra és a szerződéslevél tartalmára vonatkozó hipotézist. A pápa konzisztóriumot hívott össze és konzultált a császári tanácsosokkal. Lépése szoros összefüggésben volt a regensburgi birodalmi országgyűléssel, a jelentés ugyanis elárulja, hogy megjelentek János követei. Ezért is volt nagyon fontos volt a gyors állásfoglalás. A szultán újabb hadjáratáról már biztos hírek érkeztek, ami magyarázza, hogy János miért háritott a megegyezés kudarcá esetén minden felelősséget ellenfeleire.

Ugyanakkor feltűnő, ahogyan János 1532-ben a háború miatt mentegetőzött, hogy ő nem részes benne, holott nyilván mind ő, mind követe, Verancsics tisztában voltak azzal, hogy éppen a szultánnal kötött szerződés biztosította a számára az oszmán birodalom fegyveres segítségét. Ennek indoklásaként hangoztatta Verancsics Rómában, hogy János, és nem Ferdinánd trónhoz fűződő jogai a legitimek, következésképpen az igaz és jogos ügy védelmében kétes eszközök is felhasználhatók.²⁵⁴ A levél bemutatásán, amelynek a tartalmát sajnos csak a francia forrásból ismerjük, indokolhatta az is, hogy a hírek szerint a török támadás másik célpontja éppen Itália lett volna. A kilátásba helyezett béke Jánossal a félsziget elleni támadást is elháríthatta volna. Ez valóban nyomós érvnek számított. A francia diplomácia Jánossal mellett állt, azzal érvelve, hogy a Habsburg-testvérek Jánossal szembeni hajthatatlansága vezetett oda, hogy a törökök támadása fenyegeti Itáliát és Magyarországot.²⁵⁵

Vonhatunk tehát analógiát a két esemény közt, hogy tudniillik két évvel korábban, 1530-ban, amikor állítólag az *ahdnáme* született, János valami nagyon hasonlót próbált eljátszani. Bár akkor nem Szülejmán, hanem Ferdinánd támadott, aki biztos lehetett abban, hogy a szultán nem fog tudni ellenfelének segíteni. Elképzelhető tehát, hogy János eredetileg a fiktív szerződéslevéllel akarta elijeszteni riválisát – Papp nyilván erre gondol – hogy ezzel és diplomáciai eszközök bevetésével, például a bajorok segítségével rákényszerítse ellenfelét a békére. Mégis, egy ilyen szerződéslevél nyilvánosságra hozatala két évvel korábban inkább jöhetett kapóra, amikor Jánost a pápa kiközösítette. Amiről egyébként köztudomású volt, hogy a bullát VII. Kelemen a császár nyomására bocsátotta ki, és Magyarországon nem is hirdették ki, ezért ott nem is volt érvényes. Sőt, két évvel később azt állította, hogy a konzisztórium végzés után négy(!) nappal érvénytelenítette. A bullát 1530. január 31-én nyomtatták ki Bécsben,²⁵⁶ Eck bajor kancellár a bulla kiállítása előtt néhány héttel korábban (január 5) kérte Łaskinak írt levelében, hogy János küldjön egy igazoló iratot.²⁵⁷ Ezt a március 1-jére összehívott Reichstagra kellett volna elküldenie, de nem maradt ránk, vagy el se küldték.²⁵⁸ Úgy tűnik, hogy ennek a dokumentumnak a kiállítását a kancellár az *ahdnáme* miatt, illetve a török szultánnal való együttműködésnek a Habsburg propaganda által szélteben hangoztatott, és az exkommunikációról szóló bullával jól alátámasztott vádjai alóli

---

seroient pareillement le siens.” CHARRIÈRE, *Negotiations*, I, 194. A szultán sorai, hogy János barátai az ő barátai is, mint látni fogjuk, a szultáni szerződéslevelek terminológiáját idézik! Verancsics római útjáról lásd még SÖRÖS PONGRÁC, *Verancsics Antal az erdélyi udvarnál*, Magyar Sion 35 [11] (1897) 900–901.

²⁵⁴ Ezt támasztaná alá Jánosnak Łaski elküldését megelőző tépelődése, hisz tervezett lépése, egy pogánnyal egy másik keresztény uralkodó ellen kötendő szövetség, valláserkölcsi szempontból súlyos aggályokat vetett fel. Verancsics szerint kételyeivel a Szentíráshoz fordult. SZALAY LÁSZLÓ, *Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI-dik században*, Pest 1859, 92–93.

²⁵⁵ CHARRIÈRE, *Negotiations*, I, 185–186. 190. 193. Az Itália elleni támadással kapcsolatos és Mohamed szultán csapatainak 1480. évi otrantói partraszállása miatt reális gyökerekből táplálkozó félelmekhez lásd *Magyarországi pápai követek*, 59. 99, PELLEGRINI, *La crociata nel Rinascimento*, 21–22.

²⁵⁶ FRAKNÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentisékkel*, III, 14–15.

²⁵⁷ *Korrespondenzen und Aktenstücke zur Geschichte der politischen Verhältnisse der Herzoge Wilhelm und Ludwig von Bayern zu König Johan von Ungern*, IV, hrsg. v. KARL AUGUST MUFFART, München 1857, 73.

²⁵⁸ A hamisítvány János környezetéből származó hipotéziséhez lásd PAPP, *Magyarország és Oszmán Birodalom*, 83–84.

tisztázás céljából kérte. Ez esetben tudtak volna lobbizni a János elleni háború helyett a két király közti béke érdekében.

Az *ahdnáme* kérdését élesebb megvilágításba helyezi, ugyanakkor kételyeinket újabb adalékokkal alátámasztani és megerősíteni látszik a János és köre, illetve a bajor hercegek levelezését tartalmazó a magyar kutatás számára egyébként ismert okmánytár,²⁵⁹ valamint a király egy szintén kellő figyelemre nem méltatott pápához írott levele, amelyek betekintést engednek a jánosi propaganda működésébe és a felhasznált érvrendszerbe. A továbbiakban az 1526–1530-as évekből idézem azokat az adatokat, amelyek a hamis *ahdnáme* keletkezése szempontjából számunkra érdekesek lehetnek.

Első iratunk egy pontos dátum nélküli, János követének, Gaspar Winzerernek adott instrukció 1527-ből, amelyben azt olvashatjuk, hogy a magyar krónikákban egyetlen olyan helyet sem találni, amely a Habsburgok által a törökök ellen elért sikerről számolna be, ellenben, ha egy bajor herceg magyar király lett volna, ez másképp lenne.²⁶⁰ A herceg áprilisban kelt válaszában az áll, hogy János ne kössön semmilyen alkut a törökkel, hanem harcoljon ellene, így megkaphatja a segítséget.²⁶¹ Lajos bajor herceg egy szintén áprilisban kelt instrukciója rávilágít a Jánost fenyegető kutyaszorítóra. Követének, Albrecht von Sternbergnek adott utasításában amiatt aggódik, nehogy az általa vajdának nevezett János megegyezzen a törökkel, mivel az előző, azaz az 1526-os év eseményei világosan megmutatták, hogy nem tudja őket távol tartani Magyarországtól. Különösen, ha a cseh király, azaz Ferdinánd is ellene vonul.²⁶² Ugyancsak von Sternberg írta Budáról július elején, nyilván az előbb vázolt aggodalmakra reflektálva, hogy János a francia követtel a Franciaországot, Angliát, a pápaságot és Velencét is magában foglaló cognaci ligához való csatlakozásról tárgyal, illetve, hogy 3 héten belül 70 ezer fegyverest fog kiállítani.²⁶³

A realitásokat mutatja, hogy néhány hónappal később, novemberben ezúttal János embere, Hieronim Łaski indítványozta Lajos bajor herceg titkárának, Weissenfeldnek, hogy küldjön követséget Sztambulba, annak érdekében, hogy Szapolyai követével együtt eszközöljék ki a békét. Senki nem rendelkezik a törökökhez mérhető erővel, amellyel a kereszténység egyesült ereje sem tudna megbirkózni. Ez a levél rendkívül érzékletes példája és ugyanakkor közvetett bizonyítéka annak, hogy a magyar király és a szultán tárgyalásainak egyik központi témája a béke kérdése volt. Lajos halála miatt ugyanis hivatalosan még mindig hadiállapot volt a két ország közt, amelynek megszüntetését mindkettejük eltérő, ám egy ponton nagyon is egybevágó érdekei diktálták.²⁶⁴

Két évvel később, 1529. október 10-én Budán VII. Kelemen pápához intézett levelében János a következőket írta: Ferdinánd pártja részben elmenekült, részben átállt hozzá, tehát visszanyerte országát, illetve vetélytársának egyik fogságba esett híve, nyilván Perényire gondol, révén visszakapta a koronát is.²⁶⁵ Mindez az isteni gondviselés

²⁵⁹ Az okmánytárat alaposan kiaknázza SZALAY, *Adalékok a magyar nemzet történetéhez*, Pest 1859, passim.

²⁶⁰ MUFFART, *Korrespondenzen*, 25.

²⁶¹ „Das auch in sollichen schriffthen entlich angezaigt werde, das sich ko(nnen) wurde mit dem Turckhen nit vertragen oder ainen anstand machen, sonnder wider ine mit macht, so ferr das reich sein hilf thun, auf sein wolle.” MUFFART, *Korrespondenzen*, 34.

²⁶² MUFFART, *Korrespondenzen*, 41.

²⁶³ A hadsereg felállításával kapcsolatban MUFFART, *Korrespondenzen*, 50.

²⁶⁴ Itt emlékeztetek újfent arra, hogy a szultán egy 1520 óta fennálló hadiállapotot óhajtott megszüntetni, hisz, mint láttuk, az akkor küldött Behrámot visszatartották.

²⁶⁵ „...nonnullis etiam ex eis, et quidem primoribus in potestatem nostram redactis, solium nostrum regale simultum corona regni recuperavimus.” Kiadva legutóbb „*Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája*”, kiad. ARTNER EDGÁR, közread. Szovák Kornél, Török József, Tusor Péter (Collectanea Vaticana Hungariae I/1), Budapest–Róma 2004, 196–197.

műve (*Dei optimi nutu*). A levél abban a lélektani pillanatban született, amikor János a koronával együtt az ország fővárosában, Budán tartózkodott, a szultán pedig zavaró tényezőként még nem érkezett vissza a magyar fővárosba, tehát ennek előnyét és persze a diadalt János szabadon élvezhette, mivel, mint ismeretes, Szülejmán október 15-én hagyott csak fel Bécs ostromával. Az igazán érdekes rész azonban ezután következik: János sűrűn hivatkozva az isteni gondviselésre és irgalomra nem kevesebbet állít, mint hogy maga isten használta eszközéül a török szultánt, aki az ő könyörgésére és közbenjárásra kegyelmezett meg Magyarországnak.²⁶⁶ Az hogy most a szultán Ausztriát pusztítja, egyedül Ferdinánd bűne, aki az ellene elkövetett bűnökért, hazugságokért vezekel, amelyeket a többi uralkodónak terjesztett róla. Magyarországnak és az egész kereszténységnek tehát Isten után neki, Jánosnak kell hálásnak lennie, mivel a végső veszedelmet elhárította az ország és a kereszténység feje fölül.²⁶⁷ János tehát ez által visszafelé, sztambuli lépését is, amelynek eredményeképpen sikerült megegyeznie a szultánnal, és elűznie Ferdinándot, az isteni gondviselés közreműködésének állította be, úgy hogy közben magát – a szultán mellett! – a gondviselés eszközének állította be. Nem lehet kétségünk a felől, hogy ezt komolyan így is gondolta. Amivel nem kevesebbet állított, mint hogy az ő királysághoz fűződő jogigényének végső forrása isten, amelyet ugyebár a magyar rendek szabályos választása is jelez. Sokkal inkább, mint a fegyverek erejével, tehát nem szabad választással magát megválasztató, követelőző Ferdinándnak, aki inkább a török Magyarországra uszításában jeleskedett. Ebben persze burkoltan benne szerepel, hogy a török ugyanolyan uzurpátor, mint ellenfele.²⁶⁸ Ez a levél véleményem szerint esszenciális formában tartalmazza azt a teljes érvrendszert, amelyet a jánosi

²⁶⁶ Jánosnak ez a rendkívül érdekes levele történeti hagyományt alapozott meg: mindenki előtt ismeretes, hogy Bocskai Rudolf császár elleni fegyverfogását, amibe implicite benne foglaltatott a török szövetség is, az isteni gondviseléssel magyarázta. Rimay János Ahmed szultánnak írt orációjában szintén az isteni gondviselés eszközének állítja be a szultánt. Lásd KRUPPA TAMÁS, *Megjegyzések a Bocskai-féle kiáltvány és Rimay János portai orációjának hátteréhez*, Lymbus. Magyarságtudományi Közlemények 2014, 17–38. A Habsburgokkal szemben részletesen kidolgozott politikai doktrínává mindazonáltal Bethlen Gábornál vált, akinek a politikai testamentuma János leveléhez hasonlóan kimondott ok-okozati viszonyt tételez a magyarság megmaradása és az isteni gondviselés által inspirált török vazallitás között. Lásd *Magyar gondolkodók. 17. század*, szerk., KLANICZAY TIBOR ET ALII, Budapest 1979, 108.

²⁶⁷ „...voluimus hec Sanctitati Vestre illico significare quam pro suo erga nos paterno amore ac singulari in nos propensitate, non dubitamus ex hoc ingentem percepturam non solum ob prosperitates personam nostram propriam concernentem, sed etiam ex regnum hoc apertissimo et inevitabili periculo expositum sit in hunc modum Dei auxilio per nos reipublice ac fidei et religioni christiane conservatum. Habet igitur non solum Vestra Sanctitas sed totus christianus orbis quod iure letari, et Deo Optimo Maximo gracias agere et possit et debeat. Ac post Deum eciam nobis, qui nihil non fecimus nullo nos non periculo exposuimus, ut regnum hoc miserimum ex tanto periculo eriperetur et reipublice christiane conservaretur. Quis enim ignorat eadem illa et fortasse acerbiosa fuisse passurum hoc regnum, que nunc misera Austria cum provinciis circumiacentibus culpa principis sui patitur, nisi Deus in cuius manu sunt corda principum, ex sua immensa clementia opera et dexteritate nostra demulsisset ac mitigasset cor potentissimi principis Turcarum imperatoris. Sibi autem et nemini alio imputare debet adversarius noster, ea que patitur, qui nos multis et variis nominibus, et falsissimis criminibus more boni principis prorsus alieno falso calumnatus. Tot superbissimis iactabundis et atrocissimarum minarum plenis literis passim non solum per Hungariam sed ubique terrarum sparsis, principe omnium quos terra habet potentissimo, tam solide contra se provocato atque irritato, in hanc se se calamitatum lernam immersit ac precipitavi.” CVHI/1, 196.

²⁶⁸ Elképzelhető, hogy ezt a máig a vatikáni levéltárban őrzött, pápának írt levelet ismerte VIII. Kelemen, az előszóban idézett Gianfrancesco Aldobrandininek szánt instrukciójának vonatkozó része ugyanis éppen ebben a szellemben ítélte el a szultánt és Ferdinándot, akik erőszakot alkalmazva erőltették uralmukat a magyarokra. Érdemes még ide idézni Szántó Arator István erre a véleményre rímelő orációját, amelyben a jezsuita a Mohács utáni pusztulás okaként Ferdinándot jelölte meg, aki a magyar nemesség döntését, hogy tudniillik Lajos halála esetén Szapolyait választják meg, Jagelló Anna feleségül vételét eszközül használva, nem tartotta tiszteletben. MAH I, 722 Mindez azt jelzi, hogy az 1580-as évekre a magyar történelem Szapolyai barát, mondhatjuk nemzeti interpretációja mélyen átjárta a katolikus oldalt is. Szántó ráadásul nem is erdélyi, hanem dunántúli származású volt.

propaganda lényegében a király uralkodásának ideje alatt használt a Ferdinánd által szélteben terjesztett vádakkal szemben, és amely később nagy karriert futott be magyar, illetőleg erdélyi oldalon.

Lényegében ugyanez az érvelés olvasható nagyjából ebben az időben (kiadója szerint 1529 novembere előtt) született, Frigyes örgrófnak írott levelében. Ebben az áll, hogy ügyét kész Károly császár és az egész keresztény világ elé vinni, és hogy Ferdinánd volt az oka, hogy a szultán elfoglalta Belgrádot és más véghelyeket. Szülejmán Magyarországot soha nem engedte volna ki a markából („*nunquam Hungariam ex manibus dimississet*”), hacsak az isteni gondviselés közbe nem lép. Vagyis az ő, azaz János könyörgése és fáradsága által menekült meg az ország („*nos magnis supplicationibus et labore acquisivimus reipublicae christianae*”).²⁶⁹ Tehát Szülejmánnal kötött szerződése a Magyarországot megóvó isteni terv része. („*fecisset eum [t.i. Istent] nostris precibus placabilem*”). Mindazonáltal egy szultánnal kötött véd és dacszövetséget, amit az *ahdnáme* tartalmazott, nehezen lehetett isten akaratának megnyilvánulásaként beállítani, illetve a könyörgéssel megmagyarázni, hacsak úgy nem, hogy a nagyobb jó, az ország megmentése és a kereszténység védelme érdekében a király képes volt még a pokol hatalmaival is szövetkezni. Kérdés, hogy a birodalmi közvéleményt ez mennyire hatotta meg?

Ezen a nyomvonalon halad Łaski szintén ekkor írt levelének érvelése is. Lajos herceghez intézett levelében a lehető legilletékesebb személyként hosszan érvelve utasítja el az urát ért vádakat, amikor nyomatékosítja, hogy a szultán nem más helyről és nem a testvérét, azaz egy idegent (itt Károlyra és Ferdinándra céloz) akart a magyar trónra ültetni, hanem a magyarok népéből választott, amit az is bizonyít, hogy „*sine ullo tributo sine ullis conditionibus*” adta az országot Jánosnak.²⁷⁰ Ugyanezt megismétli Weissenfelder titkárnak is, amikor a következőt írja: olyan paktumot kötöttem a szultánnal, hogy a többi keresztény uralkodónak sincs oka félni, hacsak a birodalmi rendek nem vágnak a háborúra az által, hogy Ferdinándnak segítséget nyújtanak János ellen.²⁷¹ A szultán békét akar, hangsúlyozta előző levelében is, és ha ezt nem ütik nyélbe, a következő évben Csehország ellen fog vonulni hadseregével.

A János ügyét védő és pártoló bajorok kétségeit azonban nem sikerült eloszlatni. Ezt bizonyítja Eck kancellár fentebb már idézett hosszú levele Łaskinak (1530. január 5), amelyben többször és nyomatékosan kérte, hogy a birodalmi rendeket a nehézségek miatt több útvonalon is elküldendő levelekkel mindenáron meg kell győzni, és a hercegek becsületét is megmenteni, hogy a nyilván Ferdinánd és hívei által terjesztett híresztelésekkel ellentétben nem János volt az oka az előző évi hadjáratnak. Egyértelműen utal arra is, hogy ennek a levélnek mit kellene tartalmaznia: „*satis clare exprimitur, serenissimum regem Thurcarum caesarem habere favoribilem et sibi absque tributo et conditionibus relictum esse regnum* [kiemelés tőlem – K. T.] *non dubitent*.” Arra kéri tehát, hogy a levél által adjon egyértelmű garanciát (*certificarentur*) a rendeknek, hogy nem vállalt adófizetést és egyéb hűbéri szolgálatot, illetve hogy képes megvédeni az országát és hogy az ez évi oszmán katonai fenyegetés nem valós.²⁷²

A János *ahdnámé*jeként ismert irat, amelyet az alábbiakban részletesen elemzek, implicite tartalmazza, ami Łaski naplójában szerepel, és amelyet a fejezet elején idéztem,

²⁶⁹ MUFFART, *Korrespondenzen*, 67. Ugyancsak az isteni gondviselés közbelépésével és János könyörgésével magyarázta a pápa előtt tartott beszédében követe, Jozefics Ferenc, hogy a szultán megkímélte az országot. JÁSZAY PÁL, *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*, Pest 1846, 432.

²⁷⁰ MUFFART, *Korrespondenzen*, 69.

²⁷¹ „...quia ego tale cum Turca feci pactum, nisi forte status imperii soli cupiant hostilitatem Turce, dando auxilia Ferdinando contra Hungarie regem” MUFFART, *Korrespondenzen*, 70.

²⁷² MUFFART, *Korrespondenzen*, 72.

hogy a szultán János ellenségeinek ellensége, barátainak barátja lesz. Láttuk, hogy Verancsics ugyanezt mondta Rómában. A bajorok meggyőzéséhez azonban alighanem többre volt szükség – mert szerintem nyilvánvaló, hogy a szerződéslevél tartalmának közlése nyugtatta volna csak meg őket –, mint az idézett toposz-szerű formula,²⁷³ ami inkább az ellentábor vádjait látszott igazolni. Mindez azonban eléggé messze áll a bajorok által kért egyértelmű garanciától, mert az általunk szerződéslevélként ismert iratban, de más szövegekben sem szerepel *expressis verbis*, hogy a szultán az egész országot *sine tributo et sine ullis conditionibus* adta vissza, ahogyan Eck célzott rá, és ahogyan azt János és diplomatái úton-útfélen hangoztatták, illetve a bajorok kérték. Itt megint nagyon fontos a szóhasználat: a korábban és később is a témával foglalkozó iratokban Magyarországgal kapcsolatban a *relictam*, *recuperatam*, *restitutionem* szavak szerepelnek, amelyek az ország hiánytalan, területileg csorbítatlan visszaadására vonatkoznak.²⁷⁴ Az Eck-féle levélben példának okáért a *libere restitutam* Magyarország kifejezést olvashatjuk. Magyarán János német támogatói azt várták, hogy mutasson egy olyan szerződéslevelet, amely *írásban* tartalmazza, hogy a király *nem* fizet adót, sem a vazallitás egyéb feltételét *nem* vállalja a támogatásért cserébe. Az elveszett *ahdnáme* szövegében azonban nyilvánvalóan ezek egyike sem szerepelt.

Következő iratunk az ország történetében finoman szólva ellentmondásos szerepet játszó dózsefi, Lodovico Gritti tollából származik (1531. január 7): ebben az áll, hogy miután Lajos meghalt, és Budát elfoglalták, a szultán Jánosnak nem egyszerűen átengedte az országot és fővárosát, hanem neki ajándékozta: „non solumque cessit, sed *donavit*[kiemelés tőlem – K. T.] illi jus summi omne belli absque tributo, et omni alia subiectione”. A *donare* ige itt azzal a cselekménnyel összefüggésben szerepel, ami barátok között szokott létrejönni, tehát nem hűbérúri, hanem önzetlen, baráti gesztus, ajándékozás, vagyis nem hűbéri adomány, amely magában foglalta a háborúskodás jogának, azaz a szuverén országra és uralkodóra jellemző független külpolitika gyakorlásának jogát. És hogy egyértelmű legyen, az instrukció hozzáteszi, hogy ez a visszaszolgáltatás mindenféle adó és más alávetés nélkül történt. Vagyis teljes érvényű *restitutio* történt volna: amikor pedig a szultán arról értesült, hogy János országát megtámadták, a segítségére sietett és a megmentett királyságot, ahogyan barátok közt szokás, átengedte neki („*et regnum Hungarie amico suo concessum*”).²⁷⁵ Ez az átadás is természetesen csonkítatlan és csorbítatlan formában történt meg, amelyet Gritti azzal hangsúlyoz, hogy a szultán ezzel mintegy gondoskodott arról, hogy a magyar királynak a háborúhoz, illetve a szárazföldi és tengeri hadifelszereléshez szükséges királyi jövedelmei, amely a szuverenitás egyik kétségbevonhatatlan jele, a rendelkezésére álljanak.²⁷⁶ Pontosan úgy, ahogyan, mint látni fogjuk, a szultán az 1550-es *fermánban* fog érvelni, csak akkor János Zsigmonddal kapcsolatban hangoztatta az ország területi integritásának visszaállítását!

Az országot tehát Łaski és Gritti állításai szerint a szultán Jánosnak mindenféle tehertől, és itt nemcsak a területről, adóról, hanem minden egyéb, a hűbéri szerződésekben nyugaton is szereplő szolgálattól, például katonaitól mentesen, azaz a szuverenitás megőrzésével adta vissza. Túl azon, hogy ilyen nagylelkű gesztusra aligha találunk példát nemhogy a magyar, hanem az egyetemes történelemben sem, János diplomatái igazuk alátámasztására semmilyen írásbeli bizonyítékot nem adtak elő. Mintha

²⁷³ Például a szultán Zsigmond királynak írott levelében. MUFFART, *Korrespondenzen*, 77.

²⁷⁴ Ezt hangsúlyozza Perjés is, lásd PERJÉS, *Mohács*, 134.

²⁷⁵ MUFFART, *Korrespondenzen*, 89.

²⁷⁶ „Satis enim est, recuperatam Budam et alia loca iterum serenissimo regi Joanni inclito reddiisse, illique fecisse de omnibus rebus ad bellum necessariis realem provisionem, ita terrestribus et navalibus copiis...” MUFFART, *Korrespondenzen*, 89.

Szülejmán csupán szóban kötelezte volna el magát, illetve tett volna egy ilyen fontos ígéretet! Miért nem tartalmazza a hamisítvány mindazokat a feltételeket, amelyeket János és diplomatái Rómától a birodalmon át Londonig köröztetett leveleikben leírtak? Miért csak azt az egyetlen feltételt, a szultán életre-halálra való elköteleződését tették bele a szerződéslevélbe? A barátságának a nyugat-európai hűbériségben is ismert fogalmába, amely mint láttuk, az *ahdnámeként* ismert szövegben is szerepel, amivel János és diplomatái jellemezték az egyezséget, nehezen fért bele például a mohácsi kézcsók. János tulajdonképpen 1528 eleje óta félrevezette, ha erősebb kifejezést akarunk használni, becsapta szövetségeseit, a bajorokat mindenképpen. Hogy a franciák mennyire voltak képbén, azt nem tudom, de majdnem biztosra veszem, hogy ők tisztában voltak János szerződésének igazi tartalmával, még ha maguk sem igazodtak el teljes mértékben a különböző szultáni iratok formai és tartalmi jelentését illetően.

A fentebbiekből világosan látszik, hogy a két királynak a birodalmi, de mondhatjuk a nemzetközi közvélemény rokonszenvének elnyeréséért vívott harcának középpontjában az adófizetés tagadása, az ország teljes területének visszaadása, illetve annak bizonyítása állt, hogy a másik trónigénye megalapozatlan, ezzel szoros összefüggésben, hogy a másik képtelen megvédeni a török támadástól Magyarországot: ennek fordítottja, hogy a magyar királyság integritásának megőrzését garantáló békét csakis ő képes elérni a szultánnál. János igen ügyesen a Ferdinánd által erőteljesen kidomborított jogi érvelés helyett – amelyben természetesen a Habsburgok sokkal jobban álltak – a Magyar Királyság trónjára vonatkozó követelésének alapjául egy merőben gyakorlati probléma sürgető megoldását, a béke tető alá hozását jelölte meg. A Gritti-féle instrukció ezzel kapcsolatban, mint láttuk, nyersen fogalmaz: a szultán soha nem engedte volna át egy másik keresztény uralkodónak Budát, hanem inkább helyőrséget rakott volna bele.²⁷⁷ Eck ezen a ponton feltehetette volna a kérdést, hogy Jánosnak vajon tényleg pusztán könyörgéssel és kézcsókkal sikerült mindezt elérnie?

Ha az *ahdnáménak* már a XVI. század második felében elkezdődő utóéletét nézzük, a János környezetéhez kötött származtatás hipotézisével kapcsolatos kételyeink újabb erős argumentumot nyernek. Régóta ismeretes, hogy a Rudolf császár propagandistájának is nevezhető Nicolaus Reusner a tizenöt éves háború idején gyűjteményében, az *Epistolarum Turcicarum...*-ban közölte a hamis *ahdnámét*. Arról azonban eddig nem esett szó, hogy ez a szöveg a gyűjteményben a többihez képest lóg a levegőben. Reusner ugyanis, amint műve címe mutatja, leveleket közöl a gyűjteményében, esetleg orációkat (ami műfajilag illeszkedik a levélformához), János esküjére azonban egyik sem illik. Mi indokolta, hogy mégis beletette a kötetbe? Az *ahdnáme* előtt két olyan szöveget is találunk, amelyek tematikailag összefüggésben vannak vele. Az egyik egy ismeretlennek ismeretlen uralkodóhoz intézett levele, 1527. augusztus 26-án Budán kelt, és Ferdinánd az évi János ellen indított hadjáratát beszéli el: a szöveg azzal kezdődik, hogy a főherceg Bécsből elindulva Pozsonyban esküt tesz az ott összegyűlt uraknak, utána következik János elűzése a várostromokkal, végül Ferdinánd ünnepélyes esküje Székesfehérváron a rendek jelenlétében. Koronázásról nincs ugyan szó, a kétszeri *iuramentum* azonban mintegy keretbe foglalja a levél tartalmát. Utána Ferdinándnak a birodalmi rendekhez intézett beszéde(?) következik, amelyben a magyar trónra vonatkozó jogalapjaként a Habsburg–Jagelló házassági szerződést hozza elő. Majd felhívja a rendeket, hogy adjanak segítséget a török ellen, hogy megvédhesse a

²⁷⁷ „Comperitissimum enim mihi est, ut si casu aliquo ex manibus regis Joanis serenissimi excideret Buda, illamque Turcarum imperator iterum recuperaret, nunquam deinceps hanc regiam sedem christianos possessuros sed Turcas presidiis munituros illam, cum sit certissimum, quamdiu sint Turcarum iste vires, nunquam hic Ungariae Germanos passuros, sed potius Turcas absumpturos omnia.” MUFFART, *Korrespondenzen*, 91.

birodalmat. A szövegben megjelenik János is, aki sem a józan észre, sem az adott szóra, sem a vallásra nem lévén tekintettel, Szülejmánhoz fordult és ellene uszította.²⁷⁸ Utána következik az *ahdnáme*. Az ezeket megelőző, illetve követő szövegeknek tematikailag már nincs közük sem Jánoshoz, sem Magyarországhoz. Mindez erősíti a gyanúkat: a szerződéslevélnek a török elleni tizenöt éves háború kellős közepén egy *antiturcica* tematikájú kötetben megjelentetett szövege, ráadásul az idézett kísérszövegek társaságában, aligha szolgálhatta azoknak az érdekeit, akik a török–magyar barátság hangoztatásában voltak érdekeltek. Ellenkezőleg, Reusner nyilvánvalóan azért tette bele a többi irattal egyetemben, hogy demonstrálja, hová vezet a behódolás, ha úgy tetszik a török barátsága. Arról természetesen még sokáig el lehetne vitatkozni, hogy 1530-ban melyik kancellária szerkesztette meg a szerződéslevelet és az milyen érdeket szolgált, de az biztos, hogy 1598-ban János fiktív szerződéslevele a keresztény ügy elárulásának és a trónbitorlás, az uzurpáció exemplumának számított.

Ahhoz, hogy közelebb jussunk annak az érdekes és izgalmas kérdésnek a megválaszolásához, hogy a Szapolyai *ahdnámé*jaként ismert szöveg mennyire tükrözi az 1527 végén kötött egyezmény pontjait, vagyis a hitelesség kérdésén túl, a szerződés konkrétan milyen pontokat tartalmazott, három másik szöveg alapján tűnik megválaszolhatónak. Ezek alapján fogalmazhatunk meg hipotézist azzal kapcsolatban, hogy miben is egyezhetett meg János és Szülejmán. Az egyik maga a Szapolyai-féle *ahdnáme*, a másik Łaski idézett beszámolója, a harmadik pedig Várday Pál esztergomi érsek eddig teljesen figyelmen kívül hagyott levele. Ez utóbbi kettő ugyan nem szerződéslevél, hanem egy jelentés, illetve egy levél, de mivel minden kétséget kizáróan hiteles tanúktól, első kézből értesülhetünk, hogy miről tárgyaltak Sztambulban, illetve Budán, ezért a szerződés tartalmára vonatkozó állításaiknak és a szerződéslevél főbb pontjainak fedniük kell egymást.

A könnyebb érthetőség kedvéért összehasonlító táblázatba foglaltam a három szöveg minket érdeklő részeit:

Szapolyai <i>ahdnáme</i> (1530)	Łaski jelentése (1528 eleje?)	Várday levele (1529)
„Én, az előbb mondott Szulejmán szultán... esküszöm... hogy téged, Jánost, tudniillik Magyarország királyát, ... semmilyen szükségben legyen bár az a legnagyobb is, nem hagylak el, még akkor sem, ha minden hatalmam, királyságom, birodalmam semmivé lenne és elenyészne, és egyedül maradnék vagy csak egy, két, három vagy legföljebb négy körülmélet böszörménnyel, és ezekkel is	„az én uram... oltalmadba ajánlja magát, mindig készen áll szolgálatodra, nemcsak Magyarországgal, hanem személyében és barátainak segítségével együtt, úgyszólván biztos lehetsz benne, országa és birtokai nem az övéi, hanem a tieid. Úgy akarja magát veled összekötni, hogy neked engedelmeskedik, megsegít minden ellenségeddel szemben. Elhatározza, hogy bármilyen balsorsban sem bízza magát másra, mint kegyes	Hogy így is legyen... Ibrahim pasa... előttünk és Perényi Péter előtt élő szóval is kijelentette. És hozzátette, hogy (a szultán) minden eszközeivel és erejével, a határain állomásozó összes katonájával a mi megsegítésünkre és országunk védelmére fog sietni. Ha pedig úgy hozná a szükség, személyesen is megkettőzött erővel, annyiszor ahányszor szükséges, a királyság

²⁷⁸ *Epistolarum Turcicarum*, IV, ed. NICOLAUS REUSNER, Francoforti ad Moenum 1598, 88–92.

<p>köteles legyek és tartozzak téged megkeresni és felkeresni s azt mondani neked, itt vagyok, készen állok, ha valamit akarsz tőlem, kész vagyok mindenben a kedved szerint cselekedni.”²⁷⁹</p>	<p>személyedre. Tehát tiéd az én uram, a magyar király, országával és minden vagyonával együtt, ne ismerd el őt másként királynak, csak mint minden alattvalójával együtt a te hívedet... Én is esküszöm az egy élő Istenre és a mi megváltónkra, Jézusra, aki ugyanaz az Isten, s megígérem, királyom és uram a lengyel király kivételével barátainak barátja, ellenségeidnek ellensége lesz”²⁸⁰</p>	<p>megsegítésére fog vonulni.²⁸¹</p>
---	--	---

Ha a Łaski-féle beszámolót és Várday levelét, illetve a szerződésről írottakat összehasonlítjuk a Szapolyai-féle szöveggel, azt találjuk, hogy ha szó szerint nem is egyeznek, de a bennük foglaltak értelme fedi egymást.

Ami Várday levelét illeti, szövege nemcsak Szülejmán keresztény uralkodókat megszegényítő nagyvonalúságát ecsetelte (neki adta meg magát az érsek!), hanem ennek kapcsán szót ejtett arról, hogy Ibrahim nagyvezír neki és Perényinek élőszóban is elmondta, hogy a szultán Grittin keresztül jelezte János királynak, hogy ha valaki a király és királyság hűségére vissza akarna térni, kérje az ő (a szultán) védelmét és oltalmát.²⁸² Ezért cserébe birodalmának összes pasájával és helyőrségével a magyarok segítségére fog

²⁷⁹ „Ego praefatus Sultanus Soleymanus... iuro... Quod te fratrem meum iuratum Ioannem videlicet regem quaque necessitate derelinquam, si etiam omnia imperia, regna, et potestates meae universae pessundarent?, annihilarenturque ac remanerem solus, vel unico saltem circumciso Bozorman vocato, sive cum duobus tribus, vel ad summum quatuor personis, et saltem cum istis quoque obliges et teneat te requirere atque perquirere, tibi que ea dicam, hic adsum ego paratus, si quid me velis, praesto sum ad omnia tibi gratificari” REUSNER, *Epistolae*, IV, 92, *Zay-Kis-Bánffy*, 105. Gritti már idézett instrukciójának néhány sorában is mintha az *ahdnáme* szavai köszönnének vissza: „Nam verbum sue caesariae maiestatis semel productum in rem et amicitiam serenissimi domini Joannis regis ita statuit illius celsitudo observare, ut pocius sit extrema passura, quam relinqueret amicum suum, vel sineret eum opprimere.” MUFFART, *Korrespondenzen*, 90.

²⁸⁰ „Dominus meus Rex ... offerturque se tibi, non solum cum regno Ungariae, non solum cum provinciis patrimonii sui, sed cum sua persona, et cum amicorum suorum assistentia, semper tibi esse ad vota, ita, ut certo apud te haberes, illum, regnumque ejus, et patrimonia sua, non sua esse, sed tua. Et quod se tecum jungere vult, ita, ut sit tibi obnoxius, contra tuos omnes inimicos adesse: qui in omni adversitate sua, non alibi se committere decrevit, quam ad benignam tuam personam. Itaque habes Dominum meum, et regem Hungariae, cum regno, omnibusque facultatibus suis, tuum, quem non aliter, quam pro tuo, ut regem recognosceres, cum omnibus suis...” *Documente privitoare la istoria Românilor I/2 (1451–1575)*, cul. EUDOXIU HURMUZAKI, Bucuresti 1891, 63; BARTA-FODOR, *Két tárgyalás Sztambulban*, 160. 167.

²⁸¹ „Quod ut ita sit, illustrissimus dominus Ibraym passa medio domini Ludovicus Gritti serenissimo domino Joanni regi nomine caesaris Turcorum etiam *viva voce* [kiemelés tőlem – K. T.] coram nobis et domino Petro Perényi significavit. Et insuper hoc quoque adiecit, ut omni ope et auxilio cum omnibus passis et militibus confinia regni Turcorum tenentibus, nobis regnoque huic semper affuturum; et si tanta inesset necessitas, personaliter quoque, duplicatis etiam viribus suis, toties quoties in presidium regni se adventurum.” *Egyháztörténelmi emlékek*, I, 498.

²⁸² „itidem pollicitus est omnibus, qui ad regni corpus et regis huius obsequia, cultumque et religionem sacre corone Hungariae redire voluerint et unanimes ad tutelam patrociniūque curandum accurrerint. *Egyháztörténelmi emlékek*, I, 498.

sietni: ha pedig a szükség megköveteli, akkor személyesen dupla akkora haderővel, birodalma összes katonájával fog jönni.

Ezek voltak tehát Ibrahim szavai: nem hinném, hogy szavai ne fedték volna a szultán véleményét, és ez esetben nem okvetlenül a szokásos keleti túlzásra, eltekintve természetesen a megfogalmazás módjától, hanem arra gondolnék, hogy a nagyvezír a szultán 1528 elején Sztambulban tett ígéretét ismételte meg, nyomatékosította (*ut ita sit*), amely a királyság területi integritásának visszaállítására és szükség esetén katonai erővel történő fenntartására vonatkozott. És amelyért cserébe a magyaroknak és Jánosnak neki, a szultánnak hűségesküt kellett tenniük.

A szövegekből világosan kiderül, hogy mindig az egyik szerződő fél egyértelmű, de ami a fő, egyoldalú elköteleződéséről van szó a másik irányában, a másik félről viszont nem tesznek említést. Ha elfogadjuk, hogy Łaski és Várday az igazságnak megfelelően számoltak be a szerződéskötésről, illetve annak tartalmáról, akkor ebből az következik, hogy a harmadik, a Reusner által közölt szerződés legfontosabb mozzanatában, azaz abban, hogy az egyik fél gyakorlatilag „életét és véré” ajánlotta fel a másik védelme érdekében, mégis csak megőrzött valamit az eredeti szerződéslevélből. A szerződés tartalmára vonatkozó állításunkat látszik erősíteni a hitelességében erősen kétségbe vont Szerémi több helyen is: „Azonfelül még, míg én e világon élek, megvédelek ellenfeleidtől, míg egy dárda lesz a törökök kezében, az én hadinépeimében... Jól emlékezzék császári felséged, amit hitedre ígértél János király úrnak, hogy életében és halála után császári felséged meg fogja menteni és meg fogja védeni, amíg csak egy kard van Törökországban”²⁸³ A szerződésben szereplő formulát látszik idézni szintén Szerémi, amikor Jánosnak a szultánhoz írott levelét idézve a következőképpen fogalmaz: „...hogy a törökök császára előtt tárja fel, miként árulták el a magyar főemberek az ő természetes *testvérét és barátját* [kiemelés tőlem – K. T.]”²⁸⁴ Nyilvánvaló tehát, hogy nem két egyenrangú fél szerződik, hanem egy úr és egy szolga, hűbérúr és vazallus, és ahhoz sem férhet kétség, hogy ez utóbbi János volt. Az esküformulát a Łaski jelentés hitelesíti, és bár az *ahdnáme* és a Várday levél alanya kétségkívül a szultán, a hozzá kapcsolt cselekvés viszont – azaz maga az eskü, legalábbis ebben a formájában –, semmiképpen nem lehet egyoldalúan csakis az övé, vagyis az idézett szövegek valóban hiányosak, kihagyták belőlük a másik félre, azaz a kölcsönösségre vonatkozó részt.

Felmerül viszont a kérdés, hogy ha Łaski jelentése, amely 1528 elején, tehát közvetlenül a sztambuli tárgyalások után kelt, akkor az, hogy abban János elköteleződéséről számolt be, vajon nem azt bizonyítja-e, hogy a három idézett szöveg alanyaiban megfigyelhető eltérés a Papp által kifejtett álláspontot támasztja alá, azaz hogy a hamisító János kancelláriája? Várday és Szerémi is azért a szultánt szerepeltetik az eskü alanyaként, mivel ők János pártiként természetesen a királyuk kancelláriája által koholt változatot terjesztették. A szerződéslevél elemzése kapcsán ugyanakkor Papp nagyon helyesen mutatott rá, hogy igen valószínűtlen, hogy a szultán olyan jellegű formulával kötelezze el magát János mellett, mintha nem ő, hanem a másik fél győzött volna. Ennek csak akkor van értelme, ha a közvéleményt arról akarják meggyőzni, hogy János nem lett a szultán vazallusa. Ehhez elég volt kicserélni a Łaski-féle jelentésben szereplő mondat alanyát, a *dominus meus rexet* a szerződéslevélben szereplő *ego praefatus sultanus*-ra. A dolog azonban nem annyira egyszerű, mint amilyennek első látásra tűnik. Gondoljunk csak arra, hogy mint látni fogjuk, a Łaski-féle jelentés elkészülte után szinte azonnal kiszivárgott, tartalmát tehát feltételezhetően nemcsak a Habsburgok udvaraiban, hanem a birodalom, például a bajor hercegi udvarban is ismerték! Nem igazán hihető, hogy

²⁸³ SZERÉMI, 234. 315.

²⁸⁴ SZERÉMI, 204.

megelégedtek volna egy ilyen durva és egyszerű hamisítással, hisz láttuk, hogy a bajorok eléggé világosan leírták, mit várnak el, amit ugyebár ez a szöveg nem elégített ki, és az sem valószínű, hogy János kancelláriája ilyen egyszerű megoldással gondolta volna meggyőzni a keresztény világ közvéleményét uruk feddhetetlenségéről. De ha azt tesszük fel, ami jóval kevésbé hihető, hogy a jelentés nem szivárgott ki és a Szapolyai udvaron túl csak a Habsburg udvarokban ismerték, akkor is ugyanoda jutunk, hogy tudniillik inkább Ferdinándnak állott az érdekében egy ilyen szöveg kreálása.

Fentebb láttuk, hogy a János-féle propaganda, ahogy a bajor hercegek fentebb hosszan idézett levelezéséből kiderült, azt terjesztette, hogy a szultán a királynak mindenféle adó és egyéb hűbéri kötelezettség nélkül, önként, barátságából adta vissza az ország területét az ahhoz fűződő jogok teljes és csorbítatlan visszaszolgáltatásával. Felvetődött a kérdés, hogy miért nem írták még bele a szerződéslevélbe ezeket is? Verancsics 1532-ben egy olyan levelet lobogtatott Rómában, ami a szultán barátságát és támogatását – de nem a gyámságát – demonstrálta. Csakhogy, mint fentebb szintén láttuk, nincs nyoma sem annak, hogy a szerződést János elküldte volna a hercegeknek, bármennyire is sürgették ezt, sem arra nincs bizonyíték, hogy Verancsics a szerződéslevelet mutogatta volna Rómában. Ennek szerintem az lehetett az oka, hogy a szultán bármennyire is elkötelezte magát, legalábbis a szerződéslevél, illetve Várday és Szerémi állítása szerint, élete és vagyona árán János irányában – és tegyük fel, hogy ezt elhitték úgy a bajor udvarban, mint a Pápai Kúrián, illetve máshol – azt azonban már nehezen lehetett elhinni, hogy cserébe nem kért semmit. Márpedig a szerződéslevél erről nem tesz említést. Vagyis János kancelláriájának mindenképpen elég jelentősen át kellett volna alakítania a szöveget, hisz abban biztos, hogy nem pontosan az szerepelt, mint amit ország-világ előtt állítottak. Ha viszont nem írják bele, hogy *sine tributo et sine ullis conditionibus* stb. ahogyan Eck célzott rá, illetve Várday és több más forrásunk is kifejezetten állította, akkor mit lehetett volna a szultánnak járó ellenszolgáltatásként beletenni? Szerintem semmit, hacsak nem hiszünk a mély és önzetlen barátságban, amire a szerződéslevél is utal, illetve a hegyeket és a szultánt is megindító könyörgésben, ahogyan más forrásokban olvashattuk. Ezekkel azonban nagyon nehezen lehetett volna meggyőzni a birodalmi rendeket a szerződés valódiságáról. Ráadásul a Łaski jelentésben szereplő nyilatkozat az alanyok miatt homlokegyenest ellent mondott a másik két idézett szövegnek, ami a mohácsi kézcsókkal együtt igen komolyan felvetette János szavahihetőségének a kérdését: melyik verziónak higgyenek? Elhihető, hogy János és köre komolyan gondolta, hogy egy ilyen primitív hamisítvánnyal tisztázni tudja magát? Ezzel a lépéssel csak szívességet tett volna Ferdinándnak, saját magát hozva kimagyarázhatatlan helyzetbe. Szerintem ez az oka, hogy a szerződéslevelet el sem küldték. János, Łaski, Várday, Gritti, valamint később Frangepán, miközben egybehangzóan azt állították, hogy Szülejmán nem követelt adót – az illusztris névsorból mindegyik szem- és fültanú! – miközben általánosságban utaltak ennek *írásbeli* bizonyítékára, ugyanakkor az egyöntetű és vehemens tagadás egy létező, de a nyugati hatalmak felé hangoztatott hivatalos állítást alá nem támasztó, tehát titkolandó szövegre utal, amelynek tartalma inkább azt bizonyította, hogy egyszerű barátsági szerződésnél azért több történt!

Mindebből szerintem az következik, hogy ezt a kétségtelenül valós elemeket tartalmazó iratot inkább Ferdinánd kancelláriájának állt az érdekében kiállítani és terjeszteni. Hogy nem álltak ezzel elő rögtön azután, hogy a szöveg a birtokukba került, annak az a magyarázata, hogy a Łaski jelentésben szereplő esküben benne van ugyan, hogy János felajánlja magát és országát, valamint a birtokait, azonban az is kétségtelen hogy az adót a szöveg *expressis verbis* nem említi. A megfelelő alkalmat a hamisítvány megszerkesztésére és nyilvánosságra hozatalára, mint látni fogjuk, a mohácsi kézcsók

kínálja majd fel. A legegyszerűbb megoldás az lesz, hogy – ha ez valóban egy kölcsönösségen (*instrumentum reciprocum*) alapuló bilaterális szerződés volt –, kihagyják a Jánosra vonatkozó részt, de bent hagyják a szultánét: a szövegből így az derült ki, hogy a szultán életre-halálra János mellett kötelezte el magát, ergo János, aki ezt a felajánkozást elfogadta, a kereszténység árulója. Aki nemcsak, hogy elkésett a mohácsi csatából, hanem három évvel a katasztrófa után, a csata napján és helyén a nagylelkű támogatásért cserébe kezét csókolt a szultánnak. Tehát ugyanoda jutunk, ráadásul a másik fél nem mondhatta azt, hogy ez szemenszedett hazugság, mivel, mint láttuk, Łaski, a koronatanú állította ezt a jelentésében, Gritti valamint Várday pedig megerősítették, hogy János tényleg kötött egy esküvel megpecsételt egyezséget a szultánnal. Ha pedig kötött, és abban az állt, mint amit a Szapolyai-*ahdná*meként ismerünk, és az alanyok említett különbözősége miatt nem az, ami a Łaski-jelentésben, akkor ezzel a szimpatizánsokat nehezen lehetett volna megnyugtatni, hisz ez kevés volt és nem egyértelmű. Bár János és hívei megnyilatkozásaikban rendre a szultán önzetlenségét domborították ki, amit a szerződés szövege kétségtelenül alátámaszt, de továbbra ott feszült a kérdés, hogy vajon János mivel érdemelte ki ezt a páratlan ígéretet és támogatást? Tényleg létezik ilyen barátság győztes és legyőzött között mindenféle viszonzás, kölcsönösség nélkül? És ezen a ponton újra feltehetjük a már egyszer megfogalmazott kérdést, csak az ellenfél nézőpontjából: komolyan gondolták Ferdinánd táborában, hogy egy ilyen átlátszó hamisítással bárkit is meggyőzhetnek arról, hogy nem a Łaski-féle jelentés állítása az igaz, hanem amit ők hamisítottak?²⁸⁵

A fenti okfejtést érdemes még egy szempont, az eskü formája és tartalma alapján is körbe járni. Ugyanis ha most a szerződés tartalmát nem, hanem csupán az 1519-es béke, és a vesztes csata után az új király, János által kötött szerződés Łaski által előadott szövegeire letett eskü formuláit nézzük, akkor a dolog eléggé világos és egyértelmű: a legutolsó béke alkalmával, 1519-ben Lajos *iuramentum promissoriumot*, azaz ígérő esküt tett a békeszerződés szövegére,²⁸⁶ mivel le nem győzött, szuverén uralkodó volt, nem volt a szultán szolgája. Ezzel szemben János egy legyőzött ország élén álló uralkodó volt, aki jogilag a szultán birtokán uralkodott, és akinek (Łaski által képviselve) a szerződő Szülejmán olyan esküt tett, illetve vett el tőle, amelyből, mint láttuk, egyértelműen kiderült, hogy a szultán vette oltalmába őt, és nem fordítva. Nyilvánvaló, hogy Jánosnak és körének figyelmét nem kerülte el az elődökéhez képest másfajta esküformula, még ha abban az alávetettséget kifejező adófizetés *expressis verbis* nem is szerepelt. Ha más nem, római jogban jártas jogászaik, például az európai hírű Werbőczy István erre bizonyára felhívták a figyelmet. Mindez véleményem szerint egy másik oldalról is inkább egy Ferdinánd köréhez kötődő hamisítás valószínűségét erősíti. Mivel a szöveg kikerült a nyilvános térbe, János és diplomatái nem tehettek mást, mint hogy azt hangsúlyozták, hogy a szerződés két fél kölcsönös segítségnyújtását rögzíti, tehát két egyenrangú fél kötött véd- és dacszövetséget, akik baj esetén megsegítik egymást. Hisz a szultán esküjében valóban János barátjának és szövetségesének nevezte magát. Jóllehet a szerződést formailag valóban egyenrangú felek között kötött szerződésnek is be lehetett állítani, amelyre azonban Łaski János nevében nem *iuramentum promissoriumot*, hanem

²⁸⁵ Érdemes lenne elgondolkodni azon, hogy a hamisítást nem okvetlenül kellene az egyik vagy a másik udvarhoz kötni. Lehet, hogy a propagandagépezet egyik alacsonyabb rangú, értem ez alatt, hogy közvetlenül a királyi kancelláriához nem kötődő, ám Ferdinándnak szolgálatot tenni kívánó – és ezért nyilván ellenszolgálatást váró – személynek tulajdonítsuk a hamisítást. Ez nem lenne példa nélküli, látni fogjuk ezt a Bácsi Ferenc neve mögé rejtőző német párti személy esetében. Gyanúnkat erősíti, hogy a szöveg a tizenöt éves háború idején a prágai udvar számára is megbízatásokat teljesítő német humanista, Nicolaus Reusner antiturcica gyűjteményében bukkan fel.

²⁸⁶ PAOLO PRODI, *Il sacramento del potere. Il giuramento politico nella storia costituzionale dell'Occidente*, Bologna 1992, 35.

hűségesküt, azaz hűbéri esküt, *homagiumot* tett, amit Szülejmán is ekként fogadott, amire az oltalomba fogadás kitétele utal. János elődei sem formailag, sem tartalmilag nem ilyen tartalmú esküket tettek. Hisz Łaski ura nevében nem egyszerűen barátságot fogadott, hanem felajánlotta birtokait, ami azért az ilyenkor emlegetett *amicitia* fogalmán egy kissé túlmegy, ráadásul összekötve mindezt az adott esetben felmerülő segítség kérésével, ami a nyugati hűbéri eskük, illetve a nem egyenrangú felek között kötött békék egyik alapeleme (*auxilium*).²⁸⁷

Ez a probléma tükröződik János VIII. Henrik angol királynak 1528. szeptember 25-én írt levelében, amelyben Ferdinánd vádjaira reagálva, amelyek szerint a magyar trónért cserébe adót és egyéb súlyos terheket ígért volna a szultánnak, azt hangsúlyozta, hogy Łaskin keresztül mindenféle súlyos teher, azaz adó nélkül kötött örök békét azzal az ígérettel, hogy védelmet kap ellenségei ellen, és hogy ez egy teljesen szokványos szerződés, amely egyenrangú felek közti kölcsönös elköteleződésen, *ígéreten* (*iuramentum promissorium*) alapul: „...sed nobiscum pacem perpetuam fecit, nullis regno nostro Hungariae, vel christiane reipublice gravibus condicionibus, sed pure et simpliciter, sicut paces inter principes fieri solent, promissis nobis etiam auxiliis, contra prefatum hostem nostrum.”[kiemelések tőlem – K. T.]²⁸⁸ Csakhogy ezt a Łaski jelentésben szereplő formula, mint láttuk, nem támasztotta alá!²⁸⁹

A másik, amivel a János-párt próbálkozott, legalábbis 1529 előtt, és ami egyébként az imént mondottakból logikusan következik, hogy az egész szerződést János személyére hegyezték ki, vagyis János pártja azt állította, hogy uruk Łaski útján Sztambulban *személyében* és nem az ország nevében köteleződött el, tehát a felelősség, bármit hozzanak is az események, elsősorban az övé. Az állítás alátámasztására két levelet elemzek, amelyek szintén igen erős, bár közvetett bizonyítékot szolgáltatnak arra is, hogy az *ahdnáme* Ferdinánd-párti környezetből került ki a nyilvános térbe.

Az első levél 1528. május 9-én kelt Szalaházi Tamás tollából. A címzett a lehető legilletékesebb, Ferdinánd magyar király. Szalaházi Czibak Imre, a Szapolyai-párt prominens tagja titkos értesítésére hivatkozva a következőt írta királyának: „... visszatért Szapolyai Jánosnak múlt őszön a törökhöz küldött követe (Łaski), aki az elmúlt napokban nagy sietve igyekezett urához. Elmondta Czibak Imrének, hogy János kívánsága szerint elintéződött a dolog a törökök császárával. A császár eljön, hogy elpusztítsa ezt az országot, s hogy egyszersmind Jánost visszahozza.”²⁹⁰ Szapolyai meggyőződéses híve nyilván nem ezeket a szavakat használta, amikor a másik oldalhoz tartozó Szalaházit értesítette, de amire felhívnam a figyelmet, hogy egyrészt az információ egybevágott Bali

²⁸⁷ LOTHAR KOLMER, *Promissorische Eide im Mittelalter*, (Regensburger Historische Forschungen 12) Kallmünz 1989, 168–171. 182–183.

²⁸⁸ *Magyar történelmi okmánytár londoni könyv- és levéltárakból 1521–1717* (Magyar Történelmi Emlékek I/5), kiad. SIMONYI ERNŐ, Budapest 1859, 180.

²⁸⁹ Erre látszik utalni egy másik irat, Bali szendrői bég Móre Lászlónak írt levele, amely szerint Móre ura, azaz János a szultán rabja (*captivus*) lett, és bár lehet, hogy a *kul* (szolga) szót fordították egy kicsit erősebb kifejezéssel, a mi szempontunkból ennek nincs jelentősége. Az mindenesetre bizonyos, hogy később Jánosra és utódjára is a *servus, servitor*, szolga szót alkalmazták. Fentebb láttuk, hogy Szalaházi Tamás levelében éppen a minket érdeklő kontextusban említette ezt a Bali levelet. PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 71. TÖRÖK, *I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai*, 23. Felhívnam még arra a figyelmet, hogy a feltételek közt eredetileg szerepelhetett a kézcsók is, mivel Ibrahim fentebb idézett szavaira reagálva Łaski azt válaszolta, hogy ura nem a szultán ruhaujjának érintésére küldte (amiről a szöveg kiadói megjegyzik, hogy az oszmán gyakorlatban a kézcsóknak felelt meg), hanem kezét nyújtani, ahogy barátok közt szokás. BARTA-FODOR, *Két tárgyalás Sztambulban*, 100. Megjegyzendő, hogy az oszmán gyakorlatban a kézcsók a megtiszteltetés jele volt, mivel a vazallusoknak általában be kellett érniük a ruhaszegéllyel. Ivanics Mária szíves közlése

²⁹⁰ Eredetije *Egyháztörténelmi Emlékek*, I, 376, magyarul *Magyar humanisták levelei XV–XVI. század*, közreadja V. KOVÁCS SÁNDOR, Budapest 1971, 532.

bég levelével, amire értesülést megerősítő tényezőként Szalaházi is hivatkozott, másrészt nincs szó *hűségeskür*ről: úgy vélem, hogy ha erről a levélíró rendelkezett volna információval, okvetlenül megemlítené volna. A levélben csupán annyi áll, hogy Łaski szerint a szultán helyt adott János kérésének, ami a katonai segítségre vonatkozott.

Másik iratunk Czibaknak egy majdnem pontosabban egy évvel később, 1529. május 25-én Szalaházinak írott válaszevele,²⁹¹ amely mintha ezekre az egy évvel korábbi értesülésekre reflektálna. A levélből kiderül, ami az előző évből egyébként még hiányzik, hogy már javában dúl a propagandaháború, amelyben mindkét fél a másikat vádolta a magyar és a keresztény ügy elárulásával. A levél elején ugyanis azt olvassuk, hogy Czibak lefogott egy Szapolyai ellen írt leveleket vivő papot, utána pedig, hogy a püspök átpártolt volna a törökhöz. A címzett erre reflektál. A levél második fele nagyon érdekes gondolatmenetet rögzít. Lássuk tehát: „Azt írja végül uraságod, hogy a törökhöz pártoltam, s egy gyékényen árulok azokkal, akiket azelőtt gyűlöltem. Legyen meggyőződve uraságod arról, hogy most sem barátkozom velük; fejedelmetek és pártja viszont szívesen, nagy áldozatok árán is megszerezte volna barátságunkat...” A fordítás sajnos nem látja a kontextust, ezért éppen itt nem adja vissza pontosan az eredetit, ugyanis nem derül ki, hogy itt nem egyszerű barátkozásról, hanem arról van szó, hogy ki nyeri el a szultán kegyét, amelyben formálisan benne foglaltatik egy szerződés/szövetség. Ferdinánd esetében mindenképpen, ha tehát ő egy ilyet ajánl fel a szultánnak és nem kapja meg, hanem helyette ellenlábasa nyeri el, akkor ez azt jelenti, hogy Szülejmán Jánossal kötött egyezsége sem nélkülözhetette a diplomáciában megszokott formalitásokat: a latin ugyanis Ferdinánd kapcsán *magnis sumptibus amicitiam illorum et confederationem querere*-t említ, ebben pedig szerintem a béke és barátság oszmán szövegekben szokásos és bevett formulája rejlik. Czibak gondosan elkerüli ugyanezt megemlíteni János kapcsán, és csak *nullam amicitiam gerere*, később pedig urára vonatkoztatva *adhesit domino nostro* (t.i. *voluntati et petitionibus*, mert ezeket tagadta meg Ferdinándtól) áll a levelében.

Nyilván a kortársakban is felmerült a kérdés, hogy vajon a szultán önzetlenül jön egy egész hadsereggel János segítségére, hogy az ellenük lázadókat (*rebellizantes*) megbüntesse? Ezt nyilván érezte Czibak is, mert utána hosszan foglalkozik az árulók megbüntetésével, illetve figyelmezteti őket, hogy az ország pusztulásának elkerülése végett hagyjanak fel a pártütéssel és inkább engedelmességeskedjenek urának. A levél végén azonban kibújik a szög a zsákból, Czibak ugyanis újra elkezd védekezni, hogy úgymond a becsület nem engedi, hogy elszakadjanak királyuktól. Majd támadásba lendül: „Akik pedig azt mondták rólunk uraságodnak, hogy valamiféle ígéretet tettünk, azok gazember módra hazudnak, mert sem írásban, sem szóban, sem üzenet útján nem ígértünk semmit. Nem azért, mert itt megígértünk volna valamit, nem is tettük le az esküt a királyi felségre, legkegyelmesebb urunkra, őfelsége bízik emberségünkben és becsületünkben.”²⁹²

Az idézet több izgalmas kérdést is felvet. Először is, kinek tettek és milyen ígéretet? Biztos, hogy nem Jánosnak, akkor pedig ez logikailag és kizárásos alapon csak a szultánra vonatkozhat, akivel, mint fentebb láttuk, állítólag nem ápolják János hívei, így Czibak sem a barátságot. A „Non quod *istuc* fecissimus aliquod *promissum*” hogy tudniillik oda, arra felé nem tettünk ígéretet egyértelműen utal erre. De ugyanilyen izgalmas a folytatás, a következő tagmondat: miféle esküről van szó, amit *nem* tettek le Jánosnak? A magyar fordítás sajnos itt sem látja a kontextust, és elveszi a megfogalmazás életét: tudniillik a folytatás, hogy „sed neque regie maiestati domino nostro naturali *iuramentum* deposuimus” az előző tagmondatdal együtt véleményem szerint a

²⁹¹ *Egyháztörténelmi Emlékek*, I, 457–460, *Magyar humanisták levelei*, 540–542.

²⁹² *Magyar humanisták levelei*, 541.

következőképpen fordítható: „Nem hogy *oda* nem tettünk *ígéretet(esküit)*, hanem (ide) királyi felségének, a mi természetes urunknak *sem* tettünk *esküit*.”[kiemelések tőlem – K. T.]²⁹³ Tehát mire kellett volna felesküdni, amihez a király nem ragaszkodott, megbízva többször hangsúlyozott becsületükben és az ezzel természetesen együtt járó hűségükben? Mi az, amitől fontosnak tartja elhatárolódní Jánost illetően az egyébként rendíthetetlenül János hívő Czibak? Mi az, amit takargatni kellett?

Úgy vélem ezek a kérdések csak egyféleképpen válaszolhatók meg: a János által kiérdemelt barátságának, szultáni segítségnek ára volt, amit Jánosnak meg kellett fizetni. De ezt az előadás szerint *személyében* tette meg, csak ő esküdött, amit, legalábbis Czibak szerint, a magyar uraknak nem kellett megtenni. Az ő lelkiismeretük tehát tiszta maradt. 1529 májusában még tényleg írhatta ezt, hisz Łaski Sztambulban valóban csak János nevében tett esküt, az egész magyar vezérkarnak azonban néhány hónappal később, a szultán sátrában szintén le kellett azt tennie, ami kiderült Várday érsek fentebb idézett leveléből. De ezt Czibak püspök ekkor még természetesen nem láthatta előre, nyugodt lelkiismerettel hivatkozhatott tehát a becsületre, és arra, hogy mi, a hívei, mert itt a névmás nyilván nem csak Czibakra értendő, nem alázkodtunk meg egy pogány előtt. Mégis burkoltan, nagyon óvatosan fogalmazva, közben visszatámadva, de végül is megerősíti a szövetségkötés, vagy más szóval a behódolás tényét! Levele egyébként, úgy tűnik egy egész történetírói hagyományt alapozott meg.

A kérdéshez fontos adalékul szolgál Verancsics Antal feljegyzése az 1526 és 1529 között Magyarországon történt eseményekről. A szöveg a *De statu rerum Hungariae a morte regis Ludovico 2. usque praesens annum 1529* címet viseli.²⁹⁴ Ebben ugyan nem találunk olyan információt, amelyet más forrásból ne ismernénk, a szöveg azonban azért fontos, mert érinti a legitimitáció fentebb már többször érintett, és alább még érintendő és tárgyalandó kényes kérdését, ráadásul Czibaktól eltérően nem védekezik, hanem támad. Jánost a magyar rendek nagy többséggel választották meg, míg Ferdinándra 1526 őszén mindössze két, Ausztriával határos vármegye, Pozsony és Moson voksoltak. Ráadásul a nemzeti jelölt birtokában volt az uralkodói legitimitáció legfontosabb evilági eszköze, a Szent Korona. Tehát teljes mértékben legitim választás történt, és bár a Habsburgoknak kétségtelenül több szerződésük volt a Magyar Királyság öröklését illetően, Albert és V. László személyében pedig két Habsburg is ült már a trónon, az ország a választói monarchiák közé tartozott, amin a magánjogi, értsd dinasztikus szerződések mit sem változtattak. Verancsics előadása szerint ezt a választást Ferdinánd igen nehezen (*egerrime*) viselte, és kevés magyar követőjével együtt igényét fegyveres eszközzel, azaz illegitim módon akarta érvényesíteni (*cum illis paucis qui factionem eius duce palatino sequebantur, bellum parat*).²⁹⁵ A *De statu rerum* szerzője a szöveg megírásának

²⁹³ „Non quod istuc fecissimus aliquod *promissum*, sed neque Regie Maiestati domino nostro naturali *iuramentum* [kiemelések tőlem – K. T.] deposuimus” *Egyháztörténelmi Emlékek*, I, 459. A sorok azért is árulkodóak, mert az idézetbe véleményem szerint beleérthető a *iuramentum promissorium*, az ígérő eskü fogalma.

²⁹⁴ AAV Misc. Arm. II, vol. 13, fol. 474r–483r. Írójának pártállása miatt a szöveg erősen Habsburg ellenes, például amikor azt hangsúlyozza, hogy a szultán támadásának kiváltó oka Ferdinánd nyughatatlansága volt, aki nem hagyta békében és nyugalomban élni Jánost. Uo. fol. 480v. Kétnyelvű kiadását lásd *Lettere di Principi. Litterae principum ad papam (1518-1578). Fejedelmi levelek a pápáknak (1518-1578)*, ford. Kulcsár Péter, Nagy Gábor, kiad. BESSENYEI JÓZSEF, Roma–Budapest 2002, 185–190. A továbbiakban a latin szöveg esetében nem a rosszabb, sok olvasati problémát tartalmazó kiadott, hanem a vatikáni levéltárban őrzött jobb változatot használom.

²⁹⁵ Az érvelés azért tarthat igényt figyelmünkre, mert amint az előszóban utaltam rá, 1595-ben VIII. Kelemen pápa unokaöccsének, Gianfrancesco Aldobrandininek adott instrukciójában hasonlóan érvelt. A pápai vélemény (utókor) tehát egybeesik a Verancsics által megfogalmazott nézettel. Mivel feljegyzésünk egy vatikáni levéltárban őrzött, antiturcica jellegű szövegeket tartalmazó kódexben található, felvetődik a

időpontjában Szapolyai-párti volt, ezért Ferdinánd lépését a továbbiakban is kritikusan tárgyalja, például akkor, amikor azt hangsúlyozza, hogy megválasztására *loco insueto* azaz szokatlan helyen került sor, amelyet nem sokkal korábban adott át neki Báthory István nádor. Megjegyzi, hogy a választásra sem a nyílt mezőn, ahogyan a magyar királyok megválasztásánál mindig is szokásban volt, hanem egy templomban került sor. A választás szabálytalanságait tehát Ferdinánd és hívei fegyveres erőszak alkalmazásával fedték el.

Ez nem igazán bizonyult bölcs döntésnek, mert a szultán éktelen haraggal („*incredibili ira percito*”) támadt Ferdinándra, János pedig mindent elkövetett, hogy megmentse országát. Budán tárgyalt a szultánnal, aki az országot feldúlta és rengeteg keresztényt hajtott el. Miután Bécs alól visszafordult, a magyar fővárosban újfent találkozott Jánossal, akit a legbarátságosabb szavakkal illetett, és akinek a legbecesebb ajándékot adta, tudniillik szabadon, azaz mindenféle kötelezettség nélkül visszaadta a királyságot („...*Joannem Budam repertum amicissimis verbis affatus honoreficientissime muneratum, regem in libero regno [kiemelés tőlem – K. T.] relinquit*”)²⁹⁶ De nemcsak őszinte barátságát ajánlotta fel Jánosnak, hanem azt is, hogy minden ellenségétől, különösen Ausztria főhercegétől, ahányszor csak a szükség úgy hozza, akár személyesen is megvédi: „*pollicitus ei non solum sinceram amicitiam, sed et contra quoscumque inimicos maxime contra archiducem Austriae auxilia totiens quotiens esset opus, etiam in persona propria*”. Amelyről az a beszéd tanúskodik, amelyet a királynak mondott el: „*testatus in eo sermone [kiemelések tőlem – K. T.] quem cum rege habuit*.” A szultán hozzátette, hogy nincs ellenére, ha a francia királlyal (a Porta másik szövetségeseivel), akinek a követét a király környezetében látta, valamint más keresztény uralkodókkal (kivéve természetesen a Habsburgokat) ápolja a barátságot. Mindez értelemszerűen következik abból, hogy a királyságot *in libero* adta vissza Jánosnak. Megtudjuk még hogy a szultán ugyanakkor mind Perényi, mind Várdai számára kegyelmet eszközölt ki a királytól.

Verancsics a budai történetet nagyon szuggesztív módon előadott eseménysorozatba ágyazva, és nem melleleg Czibak egészen bizonyosan egykorú levelével teljes összhangban adja elő. Előzményként ugyanis azt olvassuk, hogy mindkét király szinte egy időben ünnepélyes követséget menesztett a szultánhoz a magyar trón elnyeréséért, és hogy Ferdinánd ezt szandzsákul(!) azaz hűbérbe kérte, ezért tulajdonképpen ő, és nem János volt az első, aki felajánlkozott: „*Ambo enim iam antea legationem solemnem ad Turcum miserant pacem petitum, sed Joannes non prius quam Ferdinandi literae manu eius subscriptae fuerint interceptae, id a Turca per sangiacos petentis, ambo igitur fere eodem tempore cum pro hoc ad Turcam mississunt...*”[kiemelések tőlem – K. T.]²⁹⁷ A szultán azonban, bár a Ferdinándnak adandó békét nem utasította el, lám, megint a diplomácia mézesmázos nyelve, de cserébe azt a feltételt szabta, hogy hagyja békén Jánost Magyarország birtokában, és ápolja

---

kérdés, hogy a pápai érvelés alapjául Szapolyai fentebb már idézett levele mellett nem éppen ez, vagy valami ehhez hasonló szöveg szolgált-e?

²⁹⁶ Tehát pontosan úgy nyilatkozik, ahogyan a János-párti főurak és főpapok leveleiben olvashattuk.

²⁹⁷ AAV Misc. Arm. II, vol. 13, fol. 478r. Magyarul, *Fejedelmi levelek*, 186. Nagyon fontos, hogy ezt a török szót a szövegünk abban a kontextusban használja, hogy Ferdinándnak elfogták egy ilyen tárgyú levelét: tehát a szó akár idézet is lehet abból levélből, amely egyúttal a feljegyzés hitelességét volt hivatott alátámasztani. Fentebb láttuk, hogy János és Łaski gyakorlatilag ugyanezzel vádolták meg Ferdinándot, ami azt valószínűsíti, hogy a szövegek közös forrásra mennek vissza, arra a levélre, amelyet 1527 tavaszán elfogtak János emberei. Ugyanakkor Barta értékelésével szemben Ferdinánd követküldése (Bartánál ügynök) nem annyira a Habsburg politika előrelátását, hanem azt bizonyítja, hogy Kászim 1526 év végén Budán tett látogatásának, illetve, mint láttuk, a felek valamilyen szóbeli egyezségének hírére próbáltak Bécsben gyorsan reagálni. BARTA, *Az elfelejtett hadszíntér*, 26.

ugyanazt a barátságot a lengyelekkel és a velenceiekkel. Ferdinánd azonban e helyett háborút indított.²⁹⁸

Nyilvánvaló az egész történet propagandisztikus, János barát tendenciája. De forrásaink ezt megerősítik: Ferdinánd tényleg felajánkozott az országért (Hobordanecz-féle követség), és ezért cserébe tényleg ígért adót. A lengyel diplomáciai levelezésanyagban is megjelenik ez az adat, ami egykorú, tehát egy nyilvánvaló, publikus dologról volt szó. Sőt, mint láttuk, szövegünk szerint ez éppen Ferdinánd egy elfogott leveléből derült ki!²⁹⁹

Visszatérve Czibak levelére, a fentebbiek miatt eléggé nyilvánvaló, hogy az ügy miatt defenzívában lévő Szapolyai-pártnak nem használt, hanem inkább ártott volna, ha előhozakodik a szerződéslevéllel. Mert hiába szerepel abban tulajdonképpen a János-párt érvelésével összhangban, hogy a szultán önzetlenül és kérésre jött, sőt, hogy mint láttuk, esküt is tett, a vádak újabb táptalajt kaptak volna. Hisz ha csak János esküdött, ahogyan Czibak állította, akkor azt mi más, ha nem trónja megmentése érdekében, tehát merő ambícióból, nem pedig a közjó, az ország megmentésének érdekében tette? Ha nem így lenne, akkor hívei, akik megválasztották és megkoronázták, miért nem esküdtek fel, és osztoztak vele a felelősségben? János barátságot köt a szultánnal, bármi legyen is a szerződés tartalma, alattvalóinak ellenben ezt nem kellett megtenniük? Mert uruk úgymond, megbízik a híveiben, illetve fordítva?

A középkori magyar rendi hatalomfelfogás értelmében a királyt a Szent Korona választja, azaz a nemesség egyeteme, akiknek a véleményét minden fontos, az ország egészét érintő, nagy horderejű kérdésben, szövetség, háború vagy béke ilyenek voltak, illő volt kikérnie, a végeredményt pedig be kellett iktatni az ország törvényei közé, miután azt a rendek is elfogadták. Nincsen okunk feltételezni, hogy ebben esetben másképpen történt volna. Ne feledjük, hogy a mohácsi tragédia ellenére magyar szempontból nem történt közjogi szemléletváltás, a hatalomról, török szultán ide vagy oda, a magyar rendek ugyanúgy gondolkodtak, mint korábban. Arról nem is szólva, hogy mivel az országnak jogi szempontból legalábbis, két legitim királya volt, és a pártváltás (a sok „visszavonás”) mindennapos, hogy azt ne mondjam rutinműveletnek számított mindkét oldalon, tehát éppen a Czibak által hangoztatott bizalom volt finoman szólva ritka portéka. Vajon Szalaházit és másokat, a király birodalmi barátait meggyőzte ez az érvelés? A probléma szemmel láthatóan kifogott a János-párton, amely a legokosabban akkor járt el, ha mélyen hallgatott a szerződés és az ígéret részleteiről, illetve két egyenrangú uralkodó baráti aktusának állította be a nyugati közvéleményt mélyen felkavaró, Bécs ostromával végződő szultáni hadjáratot. Azzal védekezve, hogy ez Isten akarata, illetve műve, másrészt hogy ez még mindig a kisebbik rossz. Ferdinándról pedig azt állította, hogy valójában ő ajánkozott fel és kérte hűbérbe az országot.

Ellenben Ferdinánd pártja a megegyezés tényét felhasználva és a jánosisták vádjaira viszontváddal élve tárhatta a nagyvilág elé, hogy lám mennyibe került valójában a szultán „ingyen” barátsága. Ezen logika alapján magától értetődő módon adódott a következtetés, hogy a magyarok vele lettek volna/lennének nyertesei ennek az egyébként tragikus helyzetnek. Ahogyan fentebb utaltam rá, ezek a vélemények olyan mélyen beleivódtak a magyar történettudatba, hogy máig a legfőbb vádként szokták Jánossal és Ferdinánddal, illetve az általuk kínált alternatívával szemben megfogalmazni.

A szerződéslevél Papp állítása szerint abban az időben keletkezett, amikor Ferdinánd csapatai Budát ostromolták. Ha Ferdinánd kancelláriáján koholták a szöveget, akkor ez esetben az lett volna a cél, hogy a birodalmi rendek, illetve a közvélemény előtt

²⁹⁸ AAV Misc. Arm. II, vol. 13, fol. 478r. *Fejedelmi levelek*, 186.

²⁹⁹ Lásd *A lengyel Királyi Kancellária Liber legationum sorozatának magyar vonatkozású iratai II: 1526–1541*, kiad. TÓTH PÉTER, Miskolc 2003, 107.

bebizonyítsák, János lepaktált a törökkel, vagyis Bécs előző évi ostromának ő volt az értelmi szerzője, tehát jogos az ellene indított háború és Buda ostroma. Fordítva pedig, ha János körének szerzőségét fogadjuk el, az időzítéssel az lett volna a cél, hogy Ferdinándot tegye felelőssé Buda ostromának lehetséges súlyos következményeiért. A minta Ferdinánd kancelláriája számára a lengyeleknek adott szerződéslevél volt, amint Papp megállapítja. Erre utalna például Ferdinánd egyik 1530 januárjában írt, a kutatás által eddig fel nem használt levele, amely éppen akkor született, amikor már folytak a béketárgyalások Jánossal, és Ferdinánd tanácsot kért bátyjától, V. Károlytól a törökkel kötendő fegyverszünet feltételeit illetően. Ebben az szerepel, hogy a Porta csak olyan feltételekkel hajlandó egyezkedni, amilyenekkel a lengyelekkel tette, és ha a bátyját érdekli, elküldi azokat. Tehát valóban ismernie kellett az 1528-ban született lengyel *ahdnámét*.³⁰⁰

De voltak biztos információi, már jóval korábban is, János szerződésének tartalmáról. Thurzó Elek 1528. május 2-án Ferdinándnak írott levelében³⁰¹ János pártjának egyik prominens tagjára hivatkozva, akinek kilétét nem akarta felfedni, ismertette az *ahdnáme* állítólagos tartalmát. Már a levelet kiadó Erdélyi Gabriella megállapította, hogy a levélben leírt pontok egyáltalán nem egyeznek, sőt egyenesen ellentétesek azzal, amelyek Łaski fentebb tárgyalt jelentésében szerepelnek.³⁰² Pedig Thurzó leveléből egyértelműen kiderül, hogy az ismeretlen János párti személy Łaski jelentésének tartalmát közölte a főúrral.³⁰³

A levél másik furcsasága, hogy a szultán Łaski útján állítólag teljesen nyíltan közölte volna Jánossal, hogy rá pusztán azért van szüksége, hogy összegyűjtse az élelmet Ferdinánd ellen indítandó hadjáratához, ami után meg fogja szállni Magyarország nagyobbik részét, és csupán a keleti területeket, értsd, Erdélyt fogja neki hagyni.³⁰⁴ Erdélyi szerint az ellentét feloldásának kulcsa a szakaszos hódítás doktrínája lenne, amely azonban, ahogyan a szakirodalom is feltételezi, némi tervmódosításon ment volna keresztül a Bécs elleni támadás miatt.³⁰⁵ Nehezen elképzelhető azonban, hogy a szultán egyszerre akarta egy már meglévő terv alapján becsapni szövetségesét és ellenfelét, ugyanakkor pedig módosítani ugyanezt a tervet, miközben mind János, mind Ferdinánd, mind a magyarok hamis illúziókat táplálva ezt egyáltalán nem vették volna észre, pontosabban a kimondott igazságot nem akarták volna elhinni, ezáltal csapva be saját magukat. Ha viszont nem akarjuk mindenképpen ráerőltetni a szakaszos hódítás ebben az esetben éppen nem érvényesülő hipotézisét a levélnek ezt egyébként alá sem támasztó állításaira, hanem egyszerűen feltesszük, hogy Thurzó azt írta meg, amit hallott, akkor első ránézésre egyetlen magyarázat adódik, vagyis hogy Thurzó Eleket félrevezették. Nem tudjuk, hogy ki volt az információt továbbító titokzatos személy. Thurzó levele szerint lelkiismereti okokra hivatkozva szolgáltatta ki a jelentést. Erdélyi azt feltételezi,

³⁰⁰ Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból, I: 1441–1538 (Magyar Történelmi Emlékek I/1) összeáll., HATVANI MIHÁLY, Budapest 1857, 76. Kérdés, hogy mi lehetett az akadály, a lengyel *ahdnáme* ugyanis békét, a portyák tilalmát, valamint a békés kereskedelmet tartalmazza. Ferdinánd itt talán arra célzott, hogy egyrészt Károlyt és birodalmát nem tudja belevetetni a békébe, másrészt hogy a török nem hajlandó egy olyan békére a Habsburgokkal, amely a Magyar Királyság státuszát rendezte volna.

³⁰¹ ERDÉLYI GABRIELLA, Hieronim Łaski konstantinápolyi jelentése egy Ferdinánd-párti főúr tollán, Fons 3 (1996) 311–332. Újabb kiadását a többi Thurzó levéllel együtt lásd ERDÉLYI GABRIELLA, *Bethlenfalvi Thurzó Elek levelezése: források a Habsburg–magyar kapcsolatok történetéhez 1526–1532*, 1. köt. (Lyubus kötetek 1.) Budapest 2005, 125–130.

³⁰² ERDÉLYI, *Łaski jelentése*, 316–317.

³⁰³ ERDÉLYI, *Łaski jelentése*, 331.

³⁰⁴ Uo. 326.

³⁰⁵ Uo. 324–326.

hogy Radics Bosics³⁰⁶ lenne ez a titokzatos személy, aki éppen ebben az időben vívódott, hogy elhagyja-e János pártját. Miután ezt megtette, érdekében állhatott, hogy valami igazán értékessel kedveskedjen új urának, még ha az nem is volt igaz.

Furcsa az is, amit a jelentés előkerülésével kapcsolatban olvashatunk: állítólag egy várban találták, ahol egy futár hagyta.³⁰⁷ Nehezen hihető, hogy egy ilyen szigorúan titkosnak minősülő információt ennyire hanyagul kezeltek volna. De elképzelhető, hogy az informátor nem akarta felfedni az előkerülés körülményeit. Ferdinándnak már Łaski sztambuli útja előtt, valamint az után hangoztatott vádjai alapján világos, hogy a Thurzó levél mindazt tartalmazta, amit vádjai bizonyítékként a nagyvilág elé tárt.

Ha abból indulunk ki, hogy Thurzó az igazat írta, akkor megtaláltuk az *ahdnáme* hamisításának egyik forrását. A levélben leírt három feltétel közül az elsőt, hogy a szultán Jánost visszahelyezi trónra és megvédi mindenkitől, a János-féle szerződéslevél tartalmazza. A második pont, az adófizetés is felmerült a tárgyalásokon.³⁰⁸ A jelentés jelképes adót "...nomine potius tributum quam effectum" említ, ami azért nagyon fontos, mert mint láttuk, a bajorokkal folytatott levelezésben többször is felbukkant a *sine tributo* kifejezés, ami nyilvánvalóan a bajorok reflexiója volt a Łaski jelentésre. A legújabb kutatási eredmények egy később részletesebben is idézendő perzsa forrás és Zsigmond lengyel király levele alapján azt feltételezik, hogy az adófizetésre János már 1529-ben rákényszerült.³⁰⁹ A harmadik pont, a Szerémség visszaadása – amely a levélben nem pontosabban így, hanem abban a formában kerül elő, hogy a szultán Nándorfehérvár kivételével minden általa megszállt területet visszaad³¹⁰ – is szóba került a tárgyalásokon. Vagyis mindhárom pont valós, azzal a megszorítással, hogy jelenlegi ismereteink szerint nem létezett olyan dokumentum, amely mindháromat egyszerre tartalmazta volna. Ezeket valóban tartalmazta Łaski *jelentése*, a szerződéslevélben azonban ezek együtt valószínűleg nem szerepeltek. Thurzó tehát a *szerződés* pontjait illetően valóban félrevezető információkat továbbított.

A megállapodás szövegéről egyébként Ferdinánd más forrásból, például saját követeitől is tájékozódhatott. Ezeket Thurzó levele megerősítette, így a több oldalról beérkezett információk alapján, például ha ehhez még mintaként hozzátesszük a lengyel szerződéslevél szövegét, sor kerülhetett a hamis *ahdnáme* megszerkesztésére. Adóról nincs említés, mivel erről kiderülhetett, hogy valóban nem szerepelt az *ahdnáméban*, valamint nem szerepelt benne a Szerémség visszaadása sem, ellenben beletehették a legfontosabb pontot, magát a szövetségkötést, azaz a szultán által felajánlott védelmet és oltalmat, amelyet a szerződéslevél bizonyosan tartalmazott. Ez a Thurzó-levél egyetlen közös pontja a szerződéslevéllel. Amit János pártja nem tagadhatott, sőt nem is tagadta, ám, amint a Czibak levélből láttuk, úgy állította be, mintha a szerződést kizárólag uruk kötötte volna meg Szülejmánnal, tehát mintha egy magánjogi aktusról, két barát/szövetséges egyezségéről, nem pedig egy államközi szerződésről lenne szó. És mintha ez a lépés nemcsak Magyarország, hanem az egész kereszténység érdekét szolgálta volna az ezeket az érdekeket semmibe vevő és egyébként a szultánnak szintén, a János-párt állítása szerint még korábban felajánlkozó Ferdinánddal szemben. Így próbálva a szükségből erényt kovácsolni.

A fentebbiek alapján elképzelhetőnek tartom az események alábbi menetét 1528–1529-ben. 1. 1528-ban János és Zsigmond lengyel királyok megkötötték szerződéseiket Szülejmánnal. 2. Ezek tartalma valamikor, általunk pontosan nem ismert időpontban, de

³⁰⁶ A levél újabb kiadásában ez az információ már nem szerepel.

³⁰⁷ ERDÉLYI, *Łaski jelentése*, 312.

³⁰⁸ ERDÉLYI, *I. Ferdinánd és Thurzó levelezése*, 130.

³⁰⁹ A *berátról* lásd PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 77. Erre az iratra később még visszatérek.

³¹⁰ ERDÉLYI, *I. Ferdinánd és Thurzó levelezése*, 130.

szinte azonnal, már 1528 tavaszán kiszivárgott a nyilvános térbe. Az előbbiből egyértelműen kiderült, hogy János hűséget esküdött a szultánnak, felajánlva neki az egész országot. Mivel a jelentés elkezdett a nyilvános térben keringeni, János birodalmi szövetségesei magyarázatot vártak. Talán kiszivárgott valami a szultánnal 1529-ben kötött másik, feltételezett paktumából, a később tárgyalandó *berárból* is.³¹¹ 3. János emiatt lépéskényszerbe került, mert a vádakra mindenképpen reagálnia kellett: propagandagépezete amúgy is lendületben volt, hiszen mohácsi találkozásában és Bécs ostromában nehéz volt nem ok-okozati összefüggést látni. A szerződés tagadhatatlan tényét a külföld számára János és pártja két uralkodó, tehát két egyenrangú fél baráti és ellentételezés nélküli megállapodásaként próbálta beállítani, illetve hogy ez *nem* két szuverén ország között és a rendek approvációjával megkötött, hanem két uralkodó baráti szerződése. Mélyen hallgatva ennek a barátságnak a kompenzációjáról. Mivel a szerződés tartalma ezt nem igazán támasztotta alá, ezért a szövegét nem küldik el. 4. Ferdinánd kancelláriája ekkor meglátja a lehetőséget és elkészíti a szerződéslevelet. Ez és az 1528–1529-ben lejátszódó események egymást szépen kiegészítve egyértelműen azt a látszatot keltették Rómában, a birodalomban, és mindenhol, hogy János kiszolgáltatta magát és országát a kereszténység ellen törő sötét erőnek, azaz a szultánnak.³¹² A hamisítást valószínűleg a Łaski jelentés szövegének, és talán az elveszett szerződéslevél szövegének felhasználásával készítették, úgy azonban, hogy az eskü alanyává csak a szultánt tették, Jánost viszont kihagyták, mivel így nem lehetett elintézni az ügyet azzal, hogy a szerződés egyszerű hamisítvány.

A hamisított *ahdnáméval* kapcsolatban további rejtély a dátumozás. Ha erről akarták elhithetni, hogy ez az a szerződés, amit János Laskin keresztül Sztambulban 1528 elején megkötött, és amelynek tartalmára, mint láttuk, a bajorok annyira kíváncsiak voltak, akkor miért két évvel későbbi keltezés van rajta? A kérdéssel behatóan foglalkozó Papp szerint a dátumot egy 1530 októberében a szultán által Jánosnak írt levélről kölcsönözték, amelyben segítséget ígért azoknak, akik átállnak vazallusa pártjára. Ennek a levélnek a kelte szintén október vagy november közepe, a mohamedán hónap megnevezése ugyanis itt is hiányos (Rabiel illetve Rabied a Rebiül-evvel, illetve Rebiül-ahhir helyett). A dátumhoz illeszkedő történeti háttér pedig Budának a császári csapatok általi ostroma, valamint Ferdinánd követének sikertelen portai tárgyalásai lennének. Ehhez annyit hozzátehetünk, hogy éppen október közepén kezdődtek el a béketárgyalások is a lengyel király közvetítésével Poznanban a két fél képviselői között.

A pontatlanság miatt feltételezhető, hogy mindkettő októberben kelt, de az is, hogy két különböző hónapban születtek. A történeti háttérként említett budai ostrom egyébként október 31-én kezdődött, ami inkább az utóbbi levél novemberi keltezését erősítené. A kérdés azonban továbbra is az, hogy az iraton miért ez a dátum szerepel, az ekkor történetekhez képest ugyanis az egy évvel korábban történtek, a szultán hadjárata, a mohácsi kézcsók, a pápai kiátkozás stb. sokkal erősebb motivációt jelenthettek a hamisításhoz, mint egy „közönséges” háborús év történései? Egyetlen ésszerű okot lehetne felhozni, hogy az évet, amire mint látni fogjuk, tudunk példát hozni, eltevesztették, és az iratra 936(1529) helyett tévesen 937 (1530) került. Így a helyére kerülne minden, az imént említett 1529-es események éppen akkor zajlottak, amikor a hamisítás, 1529 októberi vagy novemberi dátummal megszületett. Az európai kortársak,

³¹¹ A hírek forgalmához lásd például János belgrádi tárgyalásairól július 30-án kelt, velencei forrásra hivatkozó római híradást. HATVANI, *Magyar történelmi okmánytár*, I, 70.

³¹² Ennek nem mond ellent, hogy Kis állítása szerint a szerződéslevelet Werbőczy titkára, Tolnay Miklós adta át neki 1540-ben. A történet azért is pikáns és nehezen hihető, mert úgy folytatódik, hogy Kis továbbadta Várdaynak, aki továbbította Ferdinándnak: csak hogy neki a fentebb említettek miatt ekkor már ismernie kellett. És Várdaynak is, aki 1529-ben még János hűségén volt. *Zay–Kis–Bánffy*, 106.

még a török ügyekben jártasak sem voltak tisztában a mohamedán naptárral, úgy vélem, az nem különösebben érdekelte őket, ráadásul az irat a széles, tehát végképp tájékozatlan és a dátum pontosságával kapcsolatban érdektelen közvélemény számára készült. Mivel az eredeti nincs meg, csak kéziratos másolatok, illetve nyomtatványok, elképzelhető, hogy már az eredetiben elvették a datálást. És most vizsgáljuk meg azt, hogy a fentebb alaposan körbejárt elemeken túl, milyen egyéb pontokat tartalmazhatott még a szerződéslevél?

Szapolyainak a magyar rendekhez intézett 1529. május 10-ei pátensében azt olvassuk, hogy fogadjanak hűséget, illetve térjenek vissza pártjára, mert a szultán haddal fog jönni. De minket a király másik érve érdekel, hogy tudniillik a szultánnal az alattvalók mindenféle kára nélkül kötött örök békét: „Sciatis nos cum potentissime cesare Turcarum *pacem perpetuam* ut regnum hoc nostrum Hungarie cum partibus sibi subiectis ab eo periculo in quod precipitatum erat perseverare possemus absque omni gravamine omnium subditorum nostrorum perpegisse.”³¹³ Úgy vélem, a *pax perpetua* túlságosan súlyos kifejezés ahhoz, hogy ezt csak úgy belekerüljön a pátensbe. Jánosnak a szász univerzitáshoz írott korábbi, 1528 februárjában kelt levelében³¹⁴ szintén szerepel ugyanez a kifejezés, ami igen nagy valószínűséggel utal arra, hogy ennek a két iratnak a *pax perpetua* kifejezése nem egyszerű retorikai fordulat volt, hanem szerepelnie kellett a szerződésben. Erre egyértelműen és világosan utal az is, hogy a kifejezés a korábban idézett Brodarics levélben éppen a legyőzött Lajos királynak szánt oszmán békefeltételek egyikeként *perpetua amicitia* formában bukkant fel. Mivel a mohácsi csata és János hatalomra lépte valóban egy korszak lezárultát és egy újabb (vazallus) korszak nyitányát jelentette, amit egy békének okvetlenül meg kellett pecsételnie, az örök béke kifejezés szerepelhetett a szerződésben. A formulát nem üres sablonként alkalmazta az oszmán diplomácia. 1501-ben a Budán tartózkodó török csász is 10–20 éves békét, Ulászló haláláig tartó örök békét ígért,³¹⁵ de Zay emlékiratának egy kevésbé idézett helyén is ezt olvashatjuk 1519-ből: „És hogy örök békesség [kiemelés tőlem – K. T.] lenne mindörökké az jüendő terek császárok között és jüendő magyar királyok között.”³¹⁶

A következő lehetséges elem János diplomatájának, Frangepán Ferenc püspöknek Bernardin de Soriahoz írott, régen kiadott, ám eddig kevés figyelemre méltatott levelében bukkant fel. Az 1532. augusztus 17-én kelt irat részletesen kitért a mohácsi találkozóra és a kézcsókra. Rendkívül érdekfeszítő soraiból kiderül, hogy János nem egyedül, hanem tanácsadói körében járult a kézcsókra. A sátorba a királyt először a levélíró, Frangepán követte, majd sorban következett a többi főúr, összesen tízen járultak kézcsókra a szultán elé, vagyis az egész magyar kormányzat megtette ezt a hűbéri gesztust. Ezt tagadta ugyebár Czibak idézett levelében, de az ő levele még a mohácsi találkozó előtt kelt. Frangepán azzal indokolta az aktust, hogy János és hívei nemcsak Magyarországot, hanem Ausztriát is megmentették ott, a sátorban. Éppen úgy érvelt tehát, ahogyan János tette még ugyanebben az évben VII. Kelemennek írott levelében. Érdekesnek találom a levélnek azt a részét, amelyben Frangepán párhuzamot vont a mohácsi találkozó és I. Leó pápa híres találkozója közt Attila hun királlyal a Róma felé vezető úton: mi, írta a püspök, nem egy várost, hanem az egész kereszténységet mentettük meg, és mivel fegyverrel nem tudtuk, mert cserbenhagytak minket, megtettük könyörgéssel, mégis gyaláznak miatta.³¹⁷

³¹³ MUFFART, *Korrespondenzen*, 60.

³¹⁴ János király 1528. február 24-ei levelét idézi PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 72.

³¹⁵ „dicto orator li offerisca triegue per X et XX anni, et pace per tuto el tempo de la vita de sua maesta. Et in perpetuo et altri largissimi parti...”BA Mss. n. A 269, fol. 141r.

³¹⁶ ZAY, *Az Lándorfejérvár elveszésének oka*, 6.

³¹⁷ *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*, II, szerk. BUNYITAY VINCE, RAPAICS RAJMUND, KARÁCSONYI JÁNOS, Budapest 1904, 206.

Most elítélnék minket, de vajon mi rossz van abban, ha megcsókolják egy uralkodó kezét? Ha szabad Krisztus vikáriusának a lábát, nem nagy dolgokban, miért nem lehet Mohamed vikáriusának a kezét oly sok lélek megmentése érdekében megcsókolni?³¹⁸ Ezt az érvelést természetesen tarthatjuk a szégyenletes tett miatti magyarázkodásnak, illetve az események utólagos interpretációjának, annak fényében, hogy a védelem nélkül maradó Bécset végül is valóban sikertelenül ostromolták a szultán csapatai, de én inkább azt hangsúlyoznám, hogy János és a török, illetve a szultán itt is az isteni gondviselés eszközeként jelenik meg, valamint hogy a király a hűbéri felajánlkozást nem egyedül tette meg, hanem a felelősségben osztozott pártjának összes prominens tagja.

Frangepán levelének minket leginkább érdeklő részében a kézcsók után történekről számol be. Sajnos igen rövidre fogja, mondván, hogy sok minden történt, amelyet hosszú és unalmas lenne részletezni, de annyit elárul, hogy a hosszú tárgyalás végén a szultán „...megengedte, hogy a *saját törvényeink* szerint éljünk, és a királyságot békében adó fizetése, illetve a felsőség bármiféle elismerése nélkül birtokolhassuk [kiemelés tőlem – K. T.]”³¹⁹ Az információ ugyanúgy első kézből származik, ahogyan Jánosé, illetve Grittié és Łaskié, vagy Várdayé, akik ugyanezt állították, és bár az olasz kalandor szavahihetőségében életpályájának ismeretében joggal kételkednénk, az urát végig becsülettel szolgáló Frangepánban talán kevésbé. Állítása 1532-ből visszanezve Cibak levele (1529. május) és a budai találkozó (1529. október) közti néhány hónapnyi rendkívüli időszakra vonatkozik, ezért nem valószínű, hogy egy ilyen fontos eseményre rosszul emlékezett volna. Ami a hitelét feltétlenül erősíti: a szultán mohácsi ígéretéről mondtak tehát megfelelhetnek az igazságnak.

Az adófizetés kérdésére alább visszatérek, itt csupán arra hívnám fel a figyelmet, hogy Frangepán szerint a szultán még a mohácsi találkozó előtt ígéretet tett, ahogyan még a mohácsi csata előtt a horvát uraknak, hogy a behódolásért cserébe tiszteletben tartja az ország törvényeit, és mindenki megtarthatja birtokait. Amivel kinyilvánította, hogy *nem* akarja bekebelezni az országot: máskülönben nem lenne értelme szavainak. Frangepán ezen a helyen erre céloz, egyúttal az ország elfoglalásával kapcsolatban szerte Európában szállongó híresztelésekre is reagálva.

A fejezet végén érdemes a szerződéslevél szerzőségével kapcsolatban a fentebb mondottakat még egy aspektusból végiggondolni. Ahogyan említettem, a szultán arra törekedett, hogy ellenfelét elszigetelje, amelynek az egyik eszköze az volt, hogy nem volt hajlandó multilaterális szerződést kötni a Magyar Királysággal. Ez azt jelentette, hogy a kimaradó felek, a lengyel király, a császár vagy a pápa, illetve Velence – ezek a hatalmak szerepeltek az addigi magyar–oszmán békékben – nem részesülnek a béke

³¹⁸ „Nunquam in prelio aliquo fui cum domino rege meo; ubicunque de pace aliquid tractatum est, semper interfui. Foret dices, manum Turcarum cesaris deosculatus. Quid mali est hoc, rogo te, principum manum deosculare? et si licet pro conservatione commodi non magni exosculare pedes vicari Christi, cur non liceat pro conservatione tot animarum vicarii Mahumeti manum exosculare? non video. Hec sunt, que me hic tenerunt hactenus, pro quibus credo, Christum mihi celum, non tartara daturum.” *Egyháztörténelmi emlékek*, II, 207. De idézhetjük ebben az összefüggésben Várday esztergomi érsek 1529. november 18-án Szalaházi Tamás egri püspöknek írt levelét, amelyben János pártjára való átállásának magyarázata kapcsán Szülejmán nagyvonalúságát ecsetelte, amelynél különbet keresztény uralkodó esetében sem tapasztalni. *Egyháztörténelmi Emlékek*, I, 498.

³¹⁹ „... condonatum est, ut *nostris legibus* [kiemelés tőlem – K. T.] vivamus, regnumque pacifice absque tributo vel quacunque alia superioritatis recognitione possideamus.” *Egyháztörténelmi Emlékek*, II, 206. Ez a dőlt betűvel kiemelt rész, ha maga a kifejezés nem is, implicite beleérthető János Zsigmond szerződéslevelébe, amelyben a szultán az ifjú urakodót apja hűséges szolgálataira hivatkozva inti az ország és az alattvalók békéjének megőrzésére, illetve védelmükre, ami értelemszerűen a saját törvények és a hozzá adott hatalom gyakorlását jelenti. Később például a Báthory Istvánnak adott nagyúri levelekben is szerepel az elődök hűséges szolgálataira való hivatkozással ez a formula. PAPP, *Die Verleihung*, 159–160. 169. 171. 179. 192–193. (itt külön említve János, és fia, János Zsigmond hűséges szolgálatai) 218.

jótéteményeiben, magyarán nem vonatkoznak rájuk a békefeltételek. Amiből az is következett, hogy a barátaim barátja, ellenségeim ellensége formula sem vonatkozik rájuk. Vagyis a bilaterális békére kényszerülő/kényszerített János a „senki földjén” találta magát, hisz neki a szultán barátjaként a szerződés formulája szerint adott esetben a szultán ellenségei ellen táborba kellett szállnia: ez lehetett Velence, a lengyel király, a császár vagy éppen a pápa.

3. Szerződés újra töltve: találkozók Mohácson és Budán

1529-ben János és Szülejmán között valószínűleg született még legalább egy szerződés, amely(ek)nek a szövege ugyan szintén nem maradt ránk, de az emlékezetét megőrző egykorú perzsa forrás szerint abban már állítólag rögzítették az adófizetést, amelynek összege 100 ezer aranyra rúgott volna. A forrásra a figyelmet felhívó Papp véleménye szerint ez a vazallitásnak egy újabb, értelemszerűen szorosabb fokozata lett volna (*berát*) az egy évvel korábbi szerződéslevélhez képest.³²⁰ A Papp által hivatkozott forrás hitelességét alátámasztani látszik, hogy az adófizetést 1528 júniusában kelt jelentésében Piotr Opaliński követ is említi, bár Ferdinánd vádjaként,³²¹ Szerinte János 300 ezer aranyat ajánlott fel a szerémségi területekért cserébe. Láttuk, hogy a Szerémség szerepel a Brodarics levélben és a Łaski-féle jelentésben is. Az adat, mint látni fogjuk, felbukkan a kortárs történetírói hagyományban is, alaposan összekuszálva a kibogozandó szálakat.

A Papp által említett eljárás, vagyis a függőség feltételeinek szorosabbá tétele, nem volt ismeretlen az oszmán gyakorlatban. Mégis inkább a mellett érvelnék, hogy ez esetben nem a függés két különböző, János számára egyre előnytelenebb és szorosabb (szakaszos) fokozata lépett érvénybe bő másfél éven belül, hanem az 1528 januárjában, de mint láttuk már 1526-ban oszmán részről Kászim császaron keresztül eljuttatott és János király által elfogadott tárgyalási alapnak 1529-ben kényszerű kézcsókkal, tehát *személyes* aktus által megpecsételt *utólagos* elfogadtatására került sor.³²² Lássuk, milyen érveket lehet az állítás mellett felhozni!

Az újabb szakirodalom feltételezése szerint tehát két okmány született: az egyik a sztambuli tárgyalások eredményeképpen 1527 végén, amelyet valószínűleg *ahdnáme* formában állítottak ki, és amelyre mindkét fél esküt tett (Łaski jelentés), míg a másik a mohácsi találkozó után született volna, pontosabban az 1529. október 29-ei dívánülés után, és ami Papp szerint egy *berát* formájú irat lehetett. Ilyet az Oszmán Birodalom tisztviselői szoktak kapni, bár akad ezzel ellentétes példa is, a lényeg, hogy ez egy unilaterális, egyoldalú kinevező irat lett volna, mindenféle esküformula nélkül. Érvelése szerint már az irat típusa is jelzi, hogy a függésnek egy minőségileg más, szorosabb

³²⁰ PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 74–77.

³²¹ *Liber legationum*, 107. Tíz évvel később egy spanyol jelentés, amelyre Fabio Mignanelli pápai nuncius ennek a fontos részletnek az elhallgatásával hivatkozott (lásd János „adaja” fejezetet), a 300 ezres adó egyik okaként a szerémségi területek visszaszerzési szándékát jelölte meg: „...que el Rey Juan de Hungría havia embiado gentes para prenderlo y presentarlo al Turco, con el qual se dezía que havia hecho concierto y tregua, y que con hachaque que el Turco quería pasar en Transilvania, avya pedido el Rey Juan a sus pueblos CCC milla ducados, diciendo que con estos haría perpetua paz con el Turco y cobraría la Sirmia.” *III. Pál pápa és Farnese Sándor bibornok Magyarországra vonatkozó diplomáciai levelezései (1535–1549)* (Magyar Történelmi Emlékek I/16), közli ÓVÁRY LIPÓT, Budapest 1879, 28.

³²² A kézcsókról legújabban lásd SZABÓ PÉTER, *Szapolyai János kézcsókja*, Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára, szerk., Erdélyi Gabriella, Tusor Péter, Budapest 2007, 31–36 (elektronikus dokumentum).

formájáról van szó.³²³ Elképzelhető azonban, feltéve, ha elfogadjuk ennek az iratnak a létezését, ugyanis nem maradt ránk, csupán említik, hogy e kettő egy és ugyanazon vazallitás tényét és feltételeit foglalta magában, csak két *formailag* különböző iratban. E két irat vélhetően nemcsak a formát, hanem a tartalmat illetően sem egyezett meg teljesen, ám kiállítatójuk szándékát tükrözve rögzítették Jánosnak, mint vazallus *uralkodónak* (mint később a török frazeológiában erdélyi királyként emlegetett fejedelmeknek) és *nem* mint egyszerű oszmán hivatalnoknak, a kötelességeit.

Oszmán értelmezés szerint a szerződés egy szolga (*kul*), aki nem rendelkezik az országgal és egy úr, vagyis egy hűbéres és egy hűbérúr között kötött meg, amely nyilván nem létezhet – nyugati típusú vazallitás esetén sem – valamilyen kompenzáció nélkül. Úgy vélem, ilyen kompenzáció lehetett a fentebb már többször említett Szerémség, amely burkolt adó volt, ahogyan már a Lajos királynak szánt ajánlatban is szerepelt, amelynek elvesztésébe János tulajdonképpen már 1527-ben Sztambulban beleegyezett. De csak ideiglenesen, mert mint látni fogjuk, valószínűleg vissza akarta váltani: nyilván nem tett volna ilyet, ha nem ismeri el, hogy az már tulajdonképpen nincs a birtokában. A Brodarics-levélből ugyanis egyértelműen következik, hogy János 1528 elején kiállított *ahdnáméja* már nem egy területileg érintetlen, integer magyar királyságra vonatkozott! De ez esetben is, persze ha nem fogadjuk el Papp hipotézisét, marad a kérdés: miért kellett egy újabb iratot kiállítani? Először is, újra szögezzük le, hogy a *berát*nak tartott irat létezéséről és tartalmáról csupán közvetett bizonyítékaink vannak. A szöveghagyománnyal a következő fejezetben foglalkozom, itt a kétszeri szerződést megfogalmazó hipotézis elvi buktatóit és a szerződések lehetséges okait vizsgálom.³²⁴

A *berát* tehát a szolgálát (pl. adó), illetve a béke és barátság konkrét árát részletezte volna. A Łaski jelentés ismeretében nem állíthatjuk, hogy olyan feltételeket foglaltak volna bele a feltételezett iratba, amelyek az 1527–1528 fordulóján megejtett tárgyalásokon nem merültek fel. Láttuk, a Thurzó levél is tényként kezelte az adófizetést, még ha meg is jegyezte, hogy jelképes összegről, tehát nem igazi adóról van szó. Az oszmántól eltérő európai típusú vazallitás sem képzelhető el a kölcsönösség aktusán túl úgy a patrónus, mint a pártfogolt részéről valamilyen kötelezettség vállalása nélkül. Szapolyai és a szultán szerződése éppen azért volt érdekes, és a ravaszkodáson túl éppen azért adott okot félreértésre, mert mindkét fél eleve másként értelmezte a szerződést.

Ha kiindulópontom elfogadható, akkor abból elkerülhetetlenül az is következik, hogy Barta Gábor véleményével szemben Łaski követsége távolról sem volt sikertörténet, és szó sem volt arról, hogy egy száműzetésben lévő, hatalmától megfosztott uralkodó – az oszmán diplomáciai protokoll alapvető elemét megsértve ajándék nélkül – elküldött követe egymaga meghátrálásra készítette volna egy világbirodalom diplomáciáját. Tegyük fel ismét a kérdést: komolyan hihető, hogy miközben a szultán a törvényesen megválasztott és megkoronázott, s királyi vérből származó Lajostól annak idején, még Mohács előtt, adót követelt, ezt nem tette meg, illetve lemondott volna róla, elviekben is, a szolga Jánossal szemben? Komolyan elhíhető, hogy úrtól követelnek adót, szolgától viszont nem? János, akinek a képviselőjében Łaski tárgyalt, nem volt szuverén uralkodó, csak a szultán szolgája, tehát igazi király sem volt, mivel megválasztására engedélye nélkül került sor, és amire oszmán értelmezés szerint a magyar nemességnek nem volt joga. Ezt Sztambulban Ibrahim nagyvezír félreérthetetlenül Łaski tudtára adta. A szultán ugyan *formailag* olyan szerződést kötött, mint amelyet a szuverén, de legyőzött Lajossal

³²³ PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 77.

³²⁴ A szövegek tartalma a helyzet változásával módosulhatott. Uo. 65. Ha a szakaszos hódítás elméletéből indulunk ki, akkor azt kell feltételeznünk, hogy 1540–1541-ben János Zsigmondot pontosan úgy csapták be, mint 1528–1529-ben János királyt.

kötött volna, csakhogy János sem ez, sem az, hanem szolga volt. De nem is a szerződés betűje volt a lényeg, hanem hogy azt hogyan értelmezik.

Szülejmán mindig hangsúlyt helyezett arra, hogy vazallusaival személyesen is találkozzon. Eredetileg a csecsemő János Zsigmond helyett kormányzó Fráter Györgyöt³²⁵ is, mint látni fogjuk, jöllehet 1541 óta személyesen ismerte, mégis Sztambulba rendelte, ám a politikai események végül megghiúsították ezt a találkozót. Az ilyen személyes találkozók során mindig hozott fontos, a magyar királyság sorsát befolyásoló döntést: elég a pusztas felsorolás, 1529, 1541, 1566.

A fentiek alapján úgy vélem, hogy Łaskit és Jánost félrevezették, vagy ők hagyták magukat félrevezetni, mert az nyilvánvaló, hogy az 1529. év mohácsi és budai koreográfiája hűbéres és vazallus, és nem két „kolléga”, vagy barát, illetve két egyenrangú uralkodó közötti szerződés rituáléját rögzítette, és amelybe János nyilván nem önszántából ment bele.

1529-es hadjáratával és egy újabb írásbeli akaratnyilvánítással, egy újabb szerződéssel Szülejmán formailag nem sértette meg és nem tette semmissé az előző szerződést, hisz a béke és barátság formuláját teljesítve megmentette János trónját. Talán éppen a Łaski által említett eskü miatt, amelyre az oszmán diplomáciai protokoll szerint csak igen fontosnak minősített esetekben kötelezi magát a szultán, foglalta el később, vazallusa halála, tehát a szerződés lejártá után az ország fővárosát.³²⁶ Ha ezt János életében tette volna, akkor azzal valóban megsértette volna a szerződést, vállalva a súlyos valláserkölcsei konzekvenciákat. Ezért az 1528-as *ahdnáme* kiállításának legfontosabb okát a Lajos halála miatt megghiúsult béke megkötésének pusztas tényében jelölhetjük meg a Magyar Királyság új, és a magyar rendek által legitimnek tartott, de ami a fő, *nem* Habsburg-barát királyával. Lajos is, ha életben marad, tartalmilag egy ehhez egészen hasonló szerződéslevelet kapott volna. Ami az adott helyzetben *látszólag* mindkét felet kielégítette. Egy évvel később nem új, és János számára újfajta és szorosabb alávetettséget jelentő szerződést kötöttek, hisz a szultánt kötelezte esküje, partnere pedig nem tett olyat, ami a béke megsértésével, következképpen az eskü érvénytelenné válását eredményezte volna. Mi lett volna az oka, hogy a szultán mindössze egy év leforgása alatt úgymond önkényesen változtatott volna a kialakított feltételeken? Egyetlen magyarázatként a szakaszos hódítás koncepciója adódik, e mellett azonban egy állítólagos forrás alapján elég nehéz érvelni.

A vazallitás alacsonyabb foka, azon túl, hogy erre nincs is konkrét bizonyíték, azért sem túlságosan valószínű, mivel a Łaski jelentésben leírtak és János trónra emelése kapcsán történtek között nincs ellentmondás: ugyanis Ibrahim nagyvezír Sztambulban, miután János nevében követe hűséget fogadott, azt válaszolta, hogy ura most már király, vagyis hűségesküje előtt nem volt az.³²⁷ Ennek a formai megerősítésére került sor a trónra emeléssel és a megerősítő irattal, tehát a két eseménysor között szoros ok-okozati viszony áll fenn. Másrészt a muszlim világ, amely, eredetileg legalábbis, mindenféle hierarchia elismerésétől idegenkedett, ami szervesen következett az *umma* gondolatából, nem ismerte el az európai típusú vazallitást sem, amelyben a hatalomtól való függés vertikális típusú. A muszlim világban pl. az oszmánoknál, ahol *kul* rendszer van, tehát mindenki az uralkodó szolgája, előjogok nélkül, az egyén társadalmi helyzetét a hatalom forrásától

³²⁵ A barátról újabban több monográfia is született. Lásd ADRIANO PAPO–NEMETH PAPO, *Giorgio Martinuzzi. Figura e ruolo politico di un monaco-statista dalmata nella storia ungherese del Cinquecento*, Szombathely 2011; OBORNI TERÉZ, *Az ördögös barát. Fráter György (1482–1551)*, Pécs, 2017.

³²⁶ Erről a lehetőségről lásd Casali idézett jelentését SIMONYI, *Magyar történelmi okmánytár londoni könyv-és levéltárakból*, i.m.

³²⁷ „Testvér! *Ettől fogva* [kiemelés tőlem – K. T.] már királynak hívjuk uradat, és nem erdélyi bánnak, már urunk gyanánt tiszteljük.” Január 28-i feljegyzés. *Két tárgyalás Sztambulban*, 162.

való távolság határozza meg, ami alapvetően egy horizontális elrendeződésnek felel meg.³²⁸ Az események alapján nem úgy tűnik, mintha János egy év alatt távolabb került volna a hatalom (szultán) forrásától. 1528-ban királynak ismerték el, ezzel kijelölve a helyét az oszmán hierarchiában, amit egy évvel később a hivatalos megerősítés követett. Azt se feledjük, hogy János, miután megkapta a király státuszt, ezt később is birtokolta, vagyis 1529 után továbbra is királyként kezelték: úgy vélem, ha alávetettebb státuszba került volna, ráadásul úgy, hogy ezt egy hivatalos iratba (*berát*) foglalták, akkor a titulusa okvetlenül megváltozott volna, például vissza bánra, vagy vajdára. Hogy a ranghierarchiát mennyire számon tartották a Portán, arra Ibrahim imént idézett szavai világítanak rá, aki egyszerre hangsúlyozta, hogy János most már király, vagyis már nem bán, mint eddig volt.

Az adó ügye ebből a szempontból mellékes, mivel azt egyrészt minden hitetlennek fizetni kellett – ezt Lajosnak is fizetni kellett volna a trónja megtartásáért cserébe, ha életben marad – akárhogy is nevezték azt, például ajándéknak, de hivatkozhattak rá az oltalom áráként, a költségek megtérítésének jogcímén stb., a lényeg, hogy egy ilyen irattal, mint amilyen a *berát* lehetett, betű szerint nem sértették meg az előző évi szerződést, amely az adófizetést nem tartalmazta. De még ha a *haradzs* vagy a *dzsizje* szó szerepelt volna is a szövegben, János ekkor sem tagadhatta, hogy 1527-ben elvesztett trónját kizárólag Szülejmánnak köszönhetően nyerte vissza 1529-ben: egy ilyen gesztust még a nyugati hűbéri világban is illett volna meghálálni.

Az iratot megkapó szolga tehát a *berát* miatt még nem került távolabb a hatalom forrásától. Paradoxnak tűnhet, de erre utal az iratban szereplő 100000 arany adó is, amely olyan óriási összegnek számított, különösen a Habsburgok és az erdélyi fejedelmek által később fizetett összegekhez képest, hogy az ország teherbíró képességeit tekintve aligha lehetett volna évenkénti rendszerességgel fizetni. Úgy vélem, hogy itt egyszeri, nagy összegű ajándékról lehetett szó, amelyet később idézendő adataink alátámasztani látszanak. A János által elnyert pozíciót rögzítette egyébként János Zsigmond 1540-es szerződéslevele, sőt a ránk nem maradt, Buda alatt kapott másik irat is 1541-ben, mert nem első sorban a kapott terület nagysága, hanem a pozíció határozta meg a vazallus helyét ebben a horizontális struktúrában.

Egy másik, de még mindig muszlim oldalról közelítve, a hitetleneknek adott oltalomnak, illetve békének (fegyverszünet) mindig ára van, ez az alapja az iszlám jogi értelmezés szerint a *dzsizjének*, ami tehát annak a megváltozott viszonyoknak a kifejeződése, amelynek során a magyar királyság a háború házából (*dar al harb*) a szerződés vagy béke házába (*dar al ahd ~ dar al sulh*) került át.³²⁹ Csakhogy a mi esetünkben nem egy legitim, harcban legyőzött fél, mint amilyen Lajos lett volna, hanem egy szolga (*kul*) volt a szerződő, az *ahdnámét* kapó fél. Nem róhatjuk fel sem Łaskinak, sem Jánosnak, hogy nem voltak tisztában a Korán, valamint a benne gyökerező *sarija* értelmezési lehetőségeivel és eljárásaival. Ami Sztambulban, majd Magyarországon történt olyan a *sarija* előírásait tiszteletben tartó fortély (*hila*) volt, amelynek lényege a szerződés saját érdeknek megfelelő értelmezése a szerződésben foglaltak betű szerinti megtartása mellett.³³⁰ A szultán teljesítette a szerződést, esküjéhez híven megtartotta oltalomra vonatkozó ígéretét, amelyért cserébe János – hite szerint – a barátságával fizetett: ám egy vazallus, egy megmentett szolga ugyan mivel és miből is fizethet, ha nem a hűségével, és annak anyagi manifesztációjával?

³²⁸ GIORGIO VERCELLIN, *Istituzioni del mondo musulmano*, Torino 2002, 22.

³²⁹ VERCELLIN, *Istituzioni*, 25–34; TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ, *Megjegyzések a „szulejmáni ajánlathoz”*, Acta Universitatis Szegediensis: Acta historica 86 (1988) 34.

³³⁰ A *hilaról* lásd VERCELLIN, *Istituzioni*, 290–292. Erről példakkal lásd PEDANI, *Venezia porta d’Oriente*, 131–132.

Az eljárásra analógiaként ide kívánkozik a Velencével 1503-ban megkötött béke ratifikációja kapcsán tanúsított oszmán magatartás: az *ahdnamét* Velencébe vivő török követ egy övet akart ajándékozni a dózsénak: az öv és a felövezés a nomád népek gondolatvilágában rendkívül fontos szerepet játszik, ezek ugyanis az alárendeltségi viszonyt fejezik ki egy világos, egyértelmű, és mint fentebb láttuk horizontális hierarchiában. Ha a dózse elfogadja az övet, nyíltan deklarálta volna, hogy a szultán alattvalójává, hűbéresévé vált. I. Bajezid fiai például az ankarai csata után Timur Lenktől a főveg mellett övet kaptak, amit kénytelenek voltak elfogadni. A dózse viszont nem, és mivel átlátott a szitán, elkerülte a csapdát.³³¹ Úgy tűnik, hogy János, aki egy csatában legyőzött és magát megadó (*vere*) ország uralkodójaként kegyként kapta meg a békét, Bajezid fiaihoz hasonlóan nem tudta elkerülni az alávetettségek egyértelmű jeleinek elfogadását: a kézcsók, a trónra ültetés, valamint a koronával kapcsolatos sajátos török ceremónia, amire az alábbiakban részletesen is kitérek, erre látszanak utalni.

Vagy vegyük az 1540. évi velencei–oszmán békét, amelynek négy szövege maradt ránk, mind a négy különbözik, éppen a török fennhatóság alá kerülő szigetek számában.³³² Az oszmánok megtévesztő magatartására idézném még a zsitvatoroki békét, amikor a keresztény fél hibájából különböző szövegű békét fogadtak el, amelyhez később, a béke meghosszabbításai alkalmából a Porta makacsul ragaszkodott.³³³ További példa a lengyelek Erdéllyel kapcsolatos aspirációja, akik 1599-ben hitük szerint egy olyan szerződést kötöttek a Portával, amely nekik juttatta a jogot, hogy Erdély élére ők választhassanak vajdát. A török változat azonban ezt egy árva szóval sem említette.³³⁴

A *berát* tehát, ha valóban létezett, a mi értelmezésünkben nem egy egyszerű tisztviselőnek adott kinevező irat volt, amely alacsonyabb szintű vazallitást fejezett ki, hanem ugyanazt a függőséget foglalta magában további, az egy évvel korábbi tárgyalásokon egyébként felmerülő feltételek rögzítésével.³³⁵ Csakhogy ez is pusztán feltevés, mivel a *berát* tartalmáról, az adó említésén, és hogy aranytintával írták, tehát díszes kiállítású volt, szinte semmit nem tudunk meg. És hogyan lehetséges, hogy János végül egyáltalán nem fizetett *haradz*sot, egyszer sem, még szimbolikus gesztusként sem, ugyanis nem maradt ránk olyan nyugta,³³⁶ amelyet a defterdár szokott kiállítani a beérkezett adó igazolása gyanánt, és amelynek csak János Zsigmondtól kezdve maradtak

³³¹ PEDANI, *La dimora della pace*, 34–35.

³³² MARIE VIALON, *Guerre e paci veneto-turche dal 1453 al 1573, Guerra e pace nel Rinascimento*, Atti del XV Convegno Internazionale dell'Istituto Petrarca (Chianciano-Pienza 14–17 luglio 2003), ed. Luigi Secchi Tarugi, Firenze 2005, 51.

³³³ Az esetet részletesen leírja KARL NEHRING, *Magyarország és a zsitvatoroki szerződés (1605–1609)*, Századok 120 (1986) 3–50.

³³⁴ Lásd KRUPPA TAMÁS, *A kereszt, a sas, és a sárkányfog. Törökellenes ligatervék és küzdelmek a Báthory-korszakban (1578–1597)* (Collectanea Vaticana Hungariae II/5), Budapest–Róma 2014, 369–370. A kérdést nehéz eldönteni, az 1598-as *ahdnáme* nem maradt ránk olaszul, tehát az esetről beszámoló, és a szerződést ismerő Germanico Malaspina lengyelországi pápai nuncius állítását nem tudjuk ellenőrizni. Azt azonban le kell szögezni, hogy jelentésében egyértelműen utal erre, tehát neki vagy látnia kellett valamilyen szöveget, vagy biztos értesülései lehettek róla. Roma, Biblioteca Vallicelliana, Ms. N 33, fol. 109rv. Az *ahdnáme* egyébként valóban említi Erdélyt, de abban az összefüggésben, hogy a lengyel király igényt tartott három településre, Kassára, Husztra és Munkácsra, amelynek lengyel birtokba kerülése ellen, mivel közvetlenül nem tartoztak az uralma alá, a szultán nem emelt kifogást. KOŁODZIEJCZYK, *Ottoman-polish diplomatic relations*, 323. A fegyver jogán azonban az is az övé volt, tehát ennek megvalósulása esetén a lengyeleknek is kellett volna valamilyen kompenzációt (adót) fizetni.

³³⁵ Ugyanakkor az oszmán kancelláriai gyakorlat valóban tett különbséget a függőség különböző fokozatai közt, amelyek a külsőségekben és a formákban, például az iratformában is kifejezésre jutottak. Lásd ezt Erdély példáján FODOR PÁL–OBORNI TERÉZ, *Két nagyhatalom között – A Szapolyaiak magyar királysága*, Egy elfeledett magyar királyi dinasztia, 126–128. Ezeket azonban más hatalmakkal kialakított kapcsolatok esetén, úgy tűnik, távolról sem kezelték annyira mereven.

³³⁶ Papp Sándor szíves közlése.

ránk? Itt újfent hangsúlyoznunk kell, hogy mivel a János és a szultán viszonyát rögzítő eredeti iratok nem maradtak ránk, ebből a két, más források segítségével kikövetkeztetett iratból kell a két fél jogi viszonyát, az alárendeltség természetét meghatározunk, és ebből kell(ene) precedensként levezetnünk az összes többi ránk maradt szövegű (erdélyi) *ahdnámét!*³³⁷

Szapolyai tehát 1529-ben nem kapott új *ahdnámét*, a *berát* pedig nem valószínű, hogy felülírta volna a Łaski útján elküldött eredeti szerződéslevelet (ugyanis logikailag ez következne abból, ha feltételeznénk a kétfajta vazallitást).³³⁸ De ez Szülejmánra is rossz fényt vetett volna, hisz erős kételyeket támasztott volna szavahihetőségével kapcsolatban, amelyet Ferdinánd miatt okvetlenül meg kellett őriznie a magyarok irányában. Már csak emiatt sem értelmezhető véleményem szerint a feltételezett *berát* egy újfajta függés kifejeződésének.³³⁹ A fejezet lezárásaként és a következő felvezetéseként, az alábbi megjegyzéseket tenném:

1. János Zsigmond, mint ismeretes, 1540-ben és talán 1541-ben is kapott szerződéslevelet, az elsőt, ami ránk maradt, az egész országra vonatkozóan – erre később még visszatérek – a másodikat pedig, amely nem maradt ránk, a királyság keleti felére, nagyjából a későbbi erdélyi fejedelemség területére. A két irat, jóllehet a két szerződő fél személye nem változott, területi szempontból radikálisan eltérő helyzeteket rögzített, a két fél közti hűbéri viszony jellege és tartalma azonban ettől nem változott meg. A formából még nem okvetlenül következik a tartalom, János Zsigmond esetében sem azért nem beszélünk kétféle vazallitásról, mert két, különböző feltételeket rögzítő *ahdnámét* kapott, ha ugyan kapott, hanem mert ismerjük az egyik szövegét, illetve tudjuk, hogy mi történt.

2. János esetében mindezt nem tudjuk, csupán feltételezéseink vannak: ha abból indulunk ki, hogy a letett eskük révén Łaski Sztambulban *ahdnámét* kapott, ami egy bilaterális irat (*instrumentum reciprocum*) lehetett, akkor ez számára azt kellett, hogy jelentse, hogy szuverén uralkodóként ismerték el, hisz ő saját értelmezésében az volt, ráadásul azt is tudta, hogy Lajosnak milyen feltételeket szántak (volna). És azt se feledjük, hogy a Mohács előtti többi magyar–oszmán szerződés tartalmáról is lehetett némi fogalma. Az erdélyi fejedelmeknek adott későbbi *ahdnáméktól* abban biztosan különbözik a szerződéslevele, hogy az előbbieket általában nem tartalmazták az esküt, de *mindig* hivatkoztak a Jánosnak Szülejmánnal kötött szerződésére. Jánosé volt az első, a precedens.³⁴⁰ Ezek a szerződésekben magától értetődő módon szerepelt az adófizetés,

³³⁷ VERCELLIN, *Istituzioni*, 296–297. De például ugyanilyen irat szabályozhatta a birodalom és egy adott közösség (*millet*) viszonyát is. Uo. illetve PAPP SÁNDOR, *Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban*, Keletkutatás (2011) 25–72.

³³⁸ Nem tudunk arról, hogy Łaski után János ünnepélyes követséget küldött (bár egy lengyel forrásunk, mint látni fogjuk, ezt állítja), illetve fogadott volna az okmányok kicserélése végett, amelyet például később a Habsburg, vagy akár a lengyel uralkodók kötöttek a Portával, vagy amelyet a Lajossal kötött volna, ha végül Szelim, majd Szülejmán ratifikálta volna. De nem minősült unilaterális szerződésnek sem, mivel Łaski határozottan állította, hogy a két fél kölcsönösen felesküdt, tehát az *ahdnáme* tartalmazta ezt a kulcsfontosságú elemet. Ezek alapján János szerződéslevele feltehetően bilaterális jellegű szerződés (*institutum reciprocum*) volt. Lásd THEUNISSEN, *The ahdnames*, 307. A bizánci gyakorlatban például akkor kötöttek mindkét felet kötelező, kölcsönös szerződést, amikor a császár tette meg az első lépést egy idegen uralkodónál, hogy rávegye, legyen a hűbérese. BRÉHIER, *A bizánci birodalom intézményei*, 298. A mi esetünkben is hasonló történt.

³³⁹ Az *ahdnáme* természetesen elveszítheti érvényességét, erre azonban ekkor nem került sor, sőt, mint látni fogjuk, János árulásának kitudódása miatt sem állított ki új *ahdnámét* a szultán, hanem tartotta magát az 1528-ban ratifikált változathoz, azaz érvényben tartotta az 1528 és 1529-es szerződéseket.

³⁴⁰ A szultán ellentmondásosnak tűnő lépéseinek oka Papp feltételezése szerint az lehetett, hogy a Portának még nem volt kialakult gyakorlata az újonnan meghódított országgal kapcsolatban. PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 67–68. Ráadásul János személyében a szerződő fél egy új, felemelkedő, nem egyenrangú és legitimációs problémákkal küszködő dinasztia volt. De ezt elmondhatjuk az oszmán félről is: Magyarország új foglalás volt, amelyet bárhogyan is értelmezték a Portán, el kellett ismertetniük,

tehát ezt is Jánosra vezették vissza, pedig az ő eredeti szerződésének egészen bizonyosan képezte a részét. Ebből az következik, hogy a berát nem jelentett lényeges változást a szerződésben, hanem egyszerűen beépült a vazallus kötelezettségei közé.

3. A szultán elképzelésének megfelelően alakult tehát a Jánost nagy bajba hozó 1529-es koreográfia. Az első kézcsók a mohácsi csatamezőn, az előző legitim király halálának színhelyén csattant, amely szimbolikusan fejezte ki az oszmán és magyar szempontból is fontosnak tartott kontinuitást a régi és az új dinasztia, a régi és az új király között, illetve a szultán által már 1526-ban birtokba vett és az 1529-ben személyesen, vazallusa kezébe visszaadott királyság közötti kontinuitást (*translatio imperii*), vagy azonosságot (Buda nem kerül vissza többé Ferdinánd kezébe!) A beiktatásra az ország fővárosában került sor, ahol a királyi trónus (Szerémi szerint valami „főpapi székféle”) állt (*intronisatio*).³⁴¹

4. Az 1528-1529-es eljárás módon vörös fonálként húzódik végig a legitimáció kényes kérdése: a királyságot a nem királyi vérből származó János eleve szolgaként (*kul*) kapta meg, és bár Lajos eredetileg nem volt az, legyőzött ellenségként, országát vesztett királyként már ő is alávetettnek minősült volna, de ezzel a lényegbe vágó megszorítással, hogy ő *eredetileg* nem volt szolga.³⁴² János ráadásul a Łaski-féle szerződés időpontjában még földönfutó is volt. Mondhatjuk, hogy duplán szorult az oltalomra. 1529-ben ennek az árát fizette meg: a szultánnak költséges hadjárattal kellett segítségére sietnie. Erre fog hivatkozni, mint látni fogjuk, Buda 1541-ben bekövetkező elfoglalásánál is! Oszmán nézőpontból ezért nem 1526-ban, sem 1528-ban, hanem valójában 1529-ben iktatták be régi-új birtokába. Ezt tartom a szultán lépése mögött meghúzódó döntő mozzanatoknak: az ő számára ugyanis nem János 1526-os magyar rendek általi megválasztása, nem is a távollétében kötött szerződés, hanem a személyes találkozó, a személyesen megejtett átadás/átvétel a szimbolikus trónra ültetéssel, valamint a korona átadása *együtt* jelentette János igazi trónra léptét.³⁴³ A *berát* átadását ebbe a jól felépített ceremónia sorozatba tudnám beilleszteni, ami a Magyar Királyság vazallusi sorba lépését fejezte ki az első vazallus magyar királlyal, nem pedig egy újfajta függőséggel. A következő fejezetben látni fogjuk, hogy a szultán ezt a ceremónia nyelvén hogyan hozta a külvilág és János tudomására.

---

legitimálniuk kellett az elfoglalt ország keresztény lakosságával. Vagyis a külvilág felé mindkét fél legitimációs problémával küszködött, ami a Habsburgoknak, a dinasztia magyarországi múltját, valamint a szerződéseket tekintve, jóval kevesebb problémát okozott. A nem szokványos helyzet már csak a Habsburg fenyegetés miatt is, a Porta részéről a probléma minél gyorsabb és hatékonyabb megoldását követelte. A két fél kezdeti, tapogatózó lépései után alakult ki a későbbiekben követett, az iratok típusát is magában foglaló eljárás mód, protokoll.

³⁴¹ *Török történetirók*, I-II, ford. THURY JÓZSEF, Budapest 1893–1896, I, 332. 343. SZERÉMI GYÖRGY, *Magyarország romlásáról*, ford. Erdélyi László, Juhász László, bev. Székely György, Budapest 1979, 238.

³⁴² Ezzel kapcsolatban idézném az 1536-os francia szerződéslevéllel kapcsolatos újabb magyarázatot, amely szerint Ferenc azért kapott *berátot*, és nem *ahdnámét*, mert 1525-ben Páviánál a császártól vereséget szenvedett. A császár viszont, mivel a mohácsi csatában német zsoldosok is részt vettek, a magyar király szövetségesének számított, akivel együtt tehát a vesztes csata részese is volt. Ezen logika alapján, tehát az általam legyőzött ellenségem által legyőzött szövetségesem, a francia király egyszerűen nem volt méltó egyenrangúságot kifejező irattípusra. Idézi PEDANI, *La dimora della pace*, 30.

³⁴³ Mintha erre utalna a Gritti levelezés egyik passzusa. Alvise vagy Lodovico, apjának, Andreának írt egyik levelében az áll, hogy a szultán úgy döntött, Jánost helyezi a magyar trónra ”...della risoluzione fatta per il serenissimo gran signore di poner nel regno de Hungaria il re Zuane.” ASVe Miscellanea ducale e atti diplomatici, b. 22A, n. XVII. (1529. 05. 25). Ha az lett volna a természetes, hogy Jánost oszmán szempontból is 1526 óta tekintik magyar királynak, akkor Gritti talán nem így fogalmazott volna. Ugyanis magától értetődik, hogy a szultán megsegíti egyik vazallusát. És bár a segítséget már egy évvel korábban elhatározták, nem mindegy, hogy Jánost a saját értelmezésében valójában milyen minőségében segítette meg?

De amit a király cserébe nyert, sem volt kevés: oszmán szempontból ugyanis ekkor vált „igazi” uralkodóvá, és léphetett immár be a királyi palotába, de a szultán hűbéreseként. Az első szerződést még diplomáciai győzelemként lehetett kommunikálni a külföld felé, amelyet alaposan ki is használt, ugyanis olyan *békeszerződés*ként lehetett beállítani, amelyet a Porta a lengyelekkel kötött, és amelyet sem elődjének, Lajosnak, akinek 1520 óta nem volt érvényes szerződése a szultánnal, sem a még a nála sokkal tekintélyesebb és erősebb Ferdinándnak sem sikerült elérnie. Pedig az utóbbi még az adófizetést is felajánlotta a Portának, minthogy neki az általa ismert lengyel szerződéslevélhez hasonló iratra, amely ugyebár ilyet nem tartalmazott, esélye sem volt: ez egyértelműen kiderült már említett, bátyjának, Károlynak írt leveléből. Jánosnak azonban 1529-ben rá kellett döbbsennie, hogy a másik fél nem teljesen úgy értelmezi a szerződés feltételeit, ahogyan ő.

4. Koronázás török módra

Fentebb már jeleztem, hogy az 1529. év budai történéseinek van néhány nagyon érdekes, a mondottakhoz szorosan kapcsolódó mozzanata, amelyekkel történetírásunk nem súlyukhoz mérten foglalkozott. Ezek János és Szülejmán találkozójához, valamint a korona kérdésköréhez kapcsolódnak. Legfőbb és némely ponton egyetlen forrásunk az általában hiteltelennek tartott és afféle népi mesélőként számontartott Szerémi György, valamint az ettől a bélyegtől megmenekülő Bethlen Farkas. Nem kívánok a János udvari papja által hátrahagyott szöveg szavahihetőségével kapcsolatban állást foglalni,³⁴⁴ mégis úgy vélem, hogy az eseményekről szóló beszámolója tényeken alapszik.

Szerémi tehát azt állítja, hogy 1529-ben János király háromszor találkozott Budán a szultánnal. A királyi székhelyen, azaz a várban, Óbudán, illetve a Rákos mezőn. A találkozók száma, színhelyei szimbolikusan tűnnek, főleg az utóbbi. A rákos mezei megbeszélés kapcsán azt olvassuk, hogy a szultán a sátrában egy értékes tartóra helyezte a koronát, amelyet a megbeszélés után János nem kért vissza, mert az illetlen dolog lett volna. Csak találgatjuk, hogy Szerémi pontosan mire gondolt, szerintem a király nem akarta vagy inkább nem merte visszakérni, nehogy a visszautasítással megszegyenítsék. Elképzelhető, hogy *személyesen* nem akarta visszakérni, nehogy visszautasítsák, illetve mert a kéréssel szimbolikusan azt fejezte volna ki, hogy ő az alávetett fél. Erre utalna az, hogy rögtön Budára érkezése után Perényit és Várdayt³⁴⁵ – a korona szempontjából újfent két szimbolikus személyt, a koronaórt, és a koronázást általában végrehajtó primást – futtában a szultánhoz küldte a koronaért. És itt egy újabb épületes történetet olvashatunk. A szultán mielőtt visszaadta volna a koronát, megeskette őket, hogy nem hagyják el királyukat és hűségesek lesznek hozzá. Miután ez megtörtént, mintha csak akkor kapnának észbe, rákérdeztek a szultánnál, hogy mit keres itt a korona? Amire következő meghökkentő válasz hangzott el: „Ha a magyaroké volt, most az enyém, a törököké.”³⁴⁶ De a szultánnak mindez nem volt elég, hanem tovább folytatta, hogy a koronát azért tartotta magánál, mert náluk Törökországban nagy tisztelete van az angyaloknak, amivel a korona eredetét övező hiedelmek ismeretére utalt. Majd ami egy magyar fül számára végképp megalázó lehetett, hozzátette, hogy meg akart győződni az értékéről. De nem is olyan értékes, osztotta meg a véleményét a két magyar főméltósággal. Ezután átadta Várdaynak, de előtte még a saját fejére tette, majd így tettek a jelen lévő pasák is. Még

³⁴⁴ Lásd Székely György bevezetőjét SZERÉMI, 5–24. FARKAS GÁBOR FARKAS, II. *Lajos rejtélyes halála II.* Magyar Könyvszemle 117 (2001) 33–66.

³⁴⁵ Lásd LACZLAVIK, *Várday Pál esztergomi érsek*, 50–52.

³⁴⁶ SZERÉMI, 247.

egyszer hangsúlyozom, nem tudjuk, hogy pontosan így történt-e, én úgy vélem, Szerémi némileg kiszínezte a történetet, ugyanis nem tűnt politikai szempontból okos húzásnak, hogy a szultán ennyire megalázza azokat a hűbéreseit, akiket éppen előtte esketett meg, hogy szolgáját, Jánost szolgálni fogják.

Szeréminek több célja is lehetett a történet megírásával. Az egyik, hogy utólag megindokolja, hogy a magyarok, élükön Jánossal – később, a váradi béke után – miért nem maradtak hűek a szultánnak tett esküjükhöz. A másik, hogy mentse a Budán, illetve még Mohácson történtek miatt Jánost és híveit, akiket a budai és a mohácsi találkozó finoman szólva nem túlságosan előnyösen színben tüntettek fel a keresztény világ előtt. A történet, különösen, ha a szimbolikus térbe is belehelyezzük, mégis hihető.

Szerémi azt állítja tehát, hogy János és Szulejmán háromszor találkoztak Budán, a királyi palotában, Óbudán és a Rákos mezőn.³⁴⁷ A szultán hadinaplója alapján nagyon valószínű, hogy igazat mond. Ebben is három budai találkozó van rögzítve, az egyikre szeptember 14-én, ami lehetett a budai királyi palotában, a másodikra október 25-én Óbudán, a harmadikra pedig 28-án került sor.³⁴⁸ Ehhez csatlakozna negyedikként a mohácsi találkozó.³⁴⁹ A napló által említett harmadik találkozó körülményei nem teljesen világosak: az október 27-ei feljegyzés szerint ugyanis a szultán a hadsereggel együtt átment a hídon Pestre (a híd szerepel Szeréminél is), a következő napon tartottak egy dívánt, ahol János újra kezét csókolt, majd másnap, azaz október 29-én a szultán hazaindult Budáról.³⁵⁰ Lehet, hogy közben visszajött Budára és találkozott a Rákos mezőn Jánossal, ahogy Szerémi állítja, ez azonban mivel 27-én már az egész sereg a pesti oldalon tartózkodott, kevésbé valószínű mindazonáltal nem kizárható. A naplóból tudjuk, hogy Perényi augusztus 20-án esett fogságba a koronával együtt.³⁵¹ Utána október 30-án bukkan fel a naplóban Nusirván koronájaként – ez magyarán az angyalos motívumot, ami összekapcsolja a magyar hiedelmet a törökkel – amelyet Gritti, Perényi és Várday („az érsek nevű bég”) kíséretében küldtek vissza Jánosnak a koronázás céljából.³⁵²

A napló tehát a főbb mozzanatokat illetően megerősíti Szerémit. A hadinapló ezzel szemben azt állítja, hogy Perényit és Várdayt a szultán Budára küldte, hogy koronázzák meg a királyt.³⁵³ Az a török forrásból is kiderül, hogy legalábbis oszmán felfogás szerinti legitim koronázásra az után került csak sor, miután János kezét csókolva átadta és felajánlotta az uralmát és az országot jelképező Szent Koronát a szultánnak. Ezt Szerémi, mint láttuk, azzal a szultán szájába adott mondattal fejezte ki, hogy a korona most már a törököké. Ami hiányzik a török forrásból, de Szeréminél megvan, egy egységes, kerek történeté egészíthető ki.

Véleményem szerint a következő történet mind a valóságos, mind a szimbolikus térben: Perényi fogságba esett a koronával, amelyet a szultán átadott Jánosnak, és akit Budán, az ország fővárosában, a királyi palotában trónra emelt. Ez a két forrás egybehangzó állítása szerint még a Bécs elleni felvonulás előtt történt, a napló szerint szeptember 12-én: a szultán azonban valamilyen okból kifolyólag várt a koronázással, az eseményt talán Bécs elfoglalásával akarta „megkoronázni.” Szerémi szerint Szulejmán a

³⁴⁷ SZERÉMI, 245.

³⁴⁸ *Török történetírók*, I, 335. 342. 343. Erre hívja fel a figyelmet Papp is.

³⁴⁹ Szerémi ugyanakkor egy másik hármasságról is szót ejt, amikor arról emlékezik meg, hogy János és Szulejmán Mohácson, Óbudán és Rákoson találkoztak: ez esetben három tábori, azaz hadi helyszínről beszélünk, ami nemcsak az ország új urának erejét és hatalmát demonstrálja, hanem visszautal a magyar királyválasztások szimbolikus helyszínére és a választás módjára.

³⁵⁰ *Török történetírók*, I, 343.

³⁵¹ Uo. 332.

³⁵² Uo. 343–344.

³⁵³ A hitelességet illetően lásd PAPP SÁNDOR, *Török szövetség–Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*, Budapest 2014, 122.

sikertelen hadjárat után a Rákos mezei táborba kérte Jánost, aki ott átadta neki a koronát: ez az átadás nem szerepel a hadinaplóban és látni fogjuk, hogy Bethlennél sem. A hadinapló szerint a Budáról való távozás *után* János azonnal visszaküldte Perényit és Várdayt, hogy hozzák vissza neki a koronát, amire nem Budán, hanem néhány nappal később a Tas település (a Csepel-sziget déli csücskével átellenben a Duna bal partján) alatti táborban került sor. Szerémi szerint ekkor nem volt koronázás, pontosabban nem Jánost koronázták meg, és a koronát e nélkül küldte vissza neki a szultán.³⁵⁴ Ez utóbbit, úgy tűnik, nem tartották oszmán szempontból fontosnak, ahogyan például Papp állítja. De ne feledjük, hogy bár a szultán nem ismerte el, királyválasztásra és koronázásra három évvel korábban mégis csak sor került Székesfehérváron, amit, figyelembe véve az éppen legyőzött magyarok érzékenységét, valamint a Ferdinánd jelentette potenciális fenyegetést, célszerűbbnek tűnt a koronával eljátszott sajátos ceremónia által utólag elismerni.

Van azonban egy olyan mozzanat, amely arra látszik utalni, hogy bár a *koronázás* önmagában nem is volt olyan fontos, a szultán és környezete pontosan tisztában volt a koronázás és a korona közti magyar szempontból létfontosságú kapcsolattal.³⁵⁵ Papp határozottan elválasztja egymástól e két dolgot: a koronázás szerinte lényegtelen volt, mivel a hangsúlyt arra helyezték, hogy nem sokkal korábban Jánost török szokás szerint trónra emelték. Bár János megkoronázása 1526 ősze után *magyar* szempontból valóban nem bírt semmilyen súllyal, ez azonban nem volt igaz *oszmán* nézőpontból. A rákos mezei vagy a tasi táborban megejtett szertartás, vagyis az oltalomba fogadás a korona jelenlétében, majd annak visszaküldése néhány nappal később, azt mutatja, hogy a szultán igenis tisztában volt nemcsak azzal, hogy a koronának az országban kell maradnia, hanem azzal is, hogy ez a királyi jelvény önmagában mit sem ér a magyarok szemében a fejre helyezés, vagyis egy király nélkül. Ebből a szempontból a korona és a koronázás igenis elválaszthatatlan egymástól. De azt is egyértelművé kellett tennie, hogy – újfent Szerémit idézve –, a korona az országgal együtt az övé, tehát Perényinek és Várdaynak, a koronaörnek és a koronázást a hagyományok szerint megejtő primásnak látnia kellett, amikor ennek szimbolikus kifejeződéseként ő is megkoronázza saját magát, sőt hogy pasái is megteszik ezt. Vagyis ő és pasái jelenlétükkel tulajdonképpen legitimálták oszmán módi szerint, az eredeti, két évvel korábban Székesfehérváron megejtett (ön)koronázást.³⁵⁶ Erről a szertartásról csak Szerémi számol be, amire persze mondhatnánk, hogy szokás szerint meglódult a fantáziája és kiszínezte az amúgy is sötét színekkel festett képet. Meglehet, de a rituálék nyelvén minden a helyén van, hihető és logikus, és egybevág azzal, amit a szultán korábban és később is mondott és tett Jánossal és az országgal kapcsolatban. És ne felejtjük, erre az aktusra a sátorban, a nyilvánosság kizárásával, mondhatni privátim, de a magyar király után a koronázás szempontjából két legfontosabb közjogi méltóság, illetve a szultán által János mellé kijelölt Gritti helytartó jelenlétében került sor. Amit még okvetlenül fontos rögzíteni: sem a hadinapló, sem Szerémi nem beszél expressis verbis János megkoronázásáról! Végül is az Székesfehérváron megtörtént, semmissé tenni nem lehetett. Lehet, hogy ezért tekintettek el ettől, de lehet, hogy Pappnak van igaza és a trónra emelés fontosabb volt. De biztos, ami biztos a szultán és dívánpasái is megkoronázták magukat...

³⁵⁴ SZERÉMI, 247. *Török történetírók*, I, 344.

³⁵⁵ Erre hívja fel a figyelmet Papp is, ismertetve a török történetírói hagyományban a koronával kapcsolatban fellelhető adatokat. PAPP, *Török szövetség*, 115–123.

³⁵⁶ Erre azért lehetett szükség, mert ha a pasákat nem koronázza meg, akkor szimbolikus az is kifejezi a külvilág felé, hogy János székesfehérvári koronázása és az övé egyenrangú aktus volt. Lásd *Török történetírók*, I, 344, ill. 344. 1. j.

A másik fontos mozzanat, amelynek megítélésében a történetírói hagyomány nem egységes, hogy mit mondott a szultán a Rákos mezőn, illetve a tasi táborban? Bethlen Farkas a Perényi-Várdai-féle találkozót gyorsan elintézi, ellenben részletesen leírja János rákosi mezei találkozóját a szultánnal, amelyen szerinte királynak nyilvánította és oltalmába vette Jánost, illetve figyelmeztette őt és híveit, hogy maradjanak hűek. De Bethlen sem írja, hogy akár János, akár Szulejmán esküt tettek volna: a szöveg középpontjában nem ez, hanem a királlyá nyilvánítás, a nyugat európai koronázási ordo szerinti *acclamatio*,³⁵⁷ és egy Jánosnak tett ünnepélyes ígéret áll az oltalmáról, valamint egy figyelmeztetés hangzik el, hogy a király és a magyarok maradjanak hűségesek hozzá. Ezután szerinte sor került a szerződéslevél kiállítására, amelyet a jeles történetíró feltehetően az általa jól ismert Reusner-féle kötetből idézett, vagy máshonnan, mindenesetre ugyanazt a szöveget használta fel. Ez a mozzanat csak nála szerepel.

Bethlen tulajdonképpen két szöveget idéz: a második, a szerződéslevél eredete világos, és a történetírás által tisztázott, ellenben az első szövegre, amely csak szóban hangzott el, eddig nem fordítottak kellő figyelmet. Szulejmán tehát Budán a következőket mondta volna: „Íme, Buda várát és városát, valamint az egész magyar királyságot ma a te kezébe, a te hatalmadba adom, és téged Magyarország királyának nyilvánítalak és kihirdetlek; nektek, Magyarország főurainak pedig meghagyom, hogy királyotoknak engedelmességedet, parancsát hűségesen kövessétek, mert ha ezt teszitek, bennem hűséges barátokra letek, ha pedig nem, szabályam kegyetlen lesz irántatok. Te pedig, király barátom, Istenről és jótéteményeimről meg ne feledkezz, íme, itt van számodra a diadém és az összes többi királyi dísz, s azt kívánom és óhajtom, hogy te és örökösöd a jövőben ezeket boldogan használjátok. Ezért ha valaha erről az országról valakivel egyezséget akarsz kötni, vigyázz, ne tedd azt az én megkérdezésem nélkül, különben ezt az országot teljességgel el fogod veszíteni.”³⁵⁸

A fentebbi szövegből a következő elemeket emelném ki: a szultán most (ma) nyilvánítja és hirdeti ki királynak Jánost, és korábbi ígéretének megfelelően átadja (*trado*) neki Budát, az ország fővárosát és a Magyar Királyságot. A főurakat hűségre szólítja fel, átadja az uralkodói jelvényeket, hogy ő és örökösöd viseljék. Inti, hogy maradjon hű és tudta nélkül ne szövetkezzen senkivel. Hozzáteszi, hogy a szultán ezt a szóbeli ígéretét (*verbalibus promissis*)³⁵⁹ egy diplomával nyomatékosította. Ezután következik a Reusner-féle szöveg, amely viszont egyáltalán nem fedi azt, amit szerinte a szultán szóban mondott el! Korábban láttuk, hogy János, Gritti, Frangepán és Łaski is németországi szövetségeseik, valamint a nagyvilág felé azt kommunikálták, hogy a szultán Jánosnak adta át a teljes országot adó fizetése nélkül, az ország törvényeinek tiszteletben tartása mellett. Bethlen szerint azonban a Budán elhangzott szóbeli ígéret ezeket az elemeket nem tartalmazza. A szultán által mondottakat inkább burkolt fenyegetésnek vehetjük: úgy tűnik, mintha Bethlen itt a később történeteket szötte volna bele az 1529-es találkozóba. Örökösödésről egyik forrásunk sem szól, Jánosnak ugyanis ekkor se felesége, se gyereke nem volt, ugyanakkor 1529-ben nem tett olyat sem, ami miatt figyelmeztetni kellene, hogy maradjon hűséges. A váradi béke után azonban ennek már lett volna értelme.

Ha újra elővesszük Szerémit, nála annyit olvashatunk, hogy a két uralkodó a sátorban társalgott egymással, és hogy ennek végén János lovakat és lószerszámokat valamint egy értékes kaftánt kapott a szultántól. Ez, mint tudjuk, a felségjelvények átadása a hűbéri szerződés része volt, török vagy keleti szokások szerint hivatalba/uralomba iktatás, de esküről és egyebekről itt nem olvashatunk. Szerinte viszont

³⁵⁷ Az *acclamatio*t általában megelőzi az *intronisatio*, amelyre Szerémi szerint nem a Rákos mezőn, hanem a budai várban került sor.

³⁵⁸ BETHLEN I, 110.

³⁵⁹ BETHLEN, *Historia*, I, 160.

a szultán néhány nappal később Perényi és Várday előtt tett egy ünnepélyes ígéretet, ami a következőképpen hangzott: „Én pedig hitemre, Mohamed prófétára és minden szerencsémre *ígérem (spondeo)*.”³⁶⁰ Jóllehet a szóhasználatból az derül ki, hogy nem klasszikus eskütétel (*iuramentum*) hangzott el, de a *sponsio* szintén magában foglalja az ünnepélyes *szóbeli* elköteleződést, amelyet Bethlen idézett, és amelyhez általában valamilyen esküformula is *szokott* járulni, ami ez alkalommal is elhangzott. Ezt a feltételezést erősíti, hogy ezután a szultán viszont esküt, *iuramentumot* követelt a jelenlévő két magyar úrtól, ami arra utal, hogy a két eskü nem ugyanolyan volt, nem ugyanolyan érvényű vagy erejű. A két történetírói szöveg tehát abban megegyezik, hogy a szultán tett egy szóbeli ígéretet, Szerémi szerint az 1527–1528-as sztambuli tárgyalásokhoz hasonló súlyos, a szerződéslevélhez illő esküformula formájában.

Ezzel kapcsolatban okvetlenül ki kell térnünk arra, hogy Szülejmán pontosan mire is tett ígéretet? Ismét Szerémit idézem: „...visszaadom nektek az egész Szerémsziget tartományt, a várakat, és a birtokokat, kivéve két várat, Nándorfehérvárt, és Szabácsot, s azonfelül Boszniában ami várat csak elvettem László király idejében.”³⁶¹ Már első olvasásra is világos, hogy ez nem egyezik a Bethlen által leírt ígérettel, hanem a szerémi váraknak Łaski 1527 végi tárgyalásain felmerülő visszaadásával van kapcsolatban, amelyet naplója szerint akkor nem sikerült kieszközölnie, hanem csupán ígéretet kapott rá.³⁶² Elképzelhető, hogy a szultán ezt a még Sztambulban tett ígéretét ismételte meg ünnepélyes keretek között. Ezért lehet, hogy Szerémi talán éppen a Łaski-féle jelentésből emelte át krónikájába ezt a részt.

Bonyolítja a helyzetet a fentebb már többször említett perzsa forrás, amely a két magyar szerzötől eltérően 100 ezer arany éves *adóról* emlékezik meg.³⁶³ Ha valóban minden úgy történt, ahogyan Szerémi és Bethlen állítják, és Szulejmán tett egy szóbeli ígéretet – és most tekintsünk el a Bethlen által közölt szerződéslevélről – és ahogyan a perzsa forrás is állítja, akkor ezek tartalma közötti ellentmondásnak kétféle logikus feloldása lehet. Az egyik, hogy itt egy és ugyanazon ígéretről van szó. Ez esetben a Bethlen és a Szerémi által két különböző táborban említett eskük egy és ugyanazon ígéretre vonatkoznak. Amiből következne, hogy a szerémségi várak, az adó, a király és tanácsosai által megfogadott hűség egy és ugyanazon alkalommal hangzottak el, illetve erről született egy irat.³⁶⁴ Ami természetesen azt is jelenti, hogy forrásaink szelektíven idézték fel az ekkor történeteket.

A másik lehetséges megoldás, hogy mégis csak készült még egy másik(harmadik) irat is, amire csupán szóbeli esküt (*sponsio*) tett a szultán, amelyet valamilyen oknál fogva a Budán kiállított *berát* után állítottak ki, amely a szerémségi várak visszaadásának Sztambulban tett ígéretét, és talán a hűség megtartására vonatkozó Bethlen által említett szultáni elvárást tartalmazta.³⁶⁵ A szultánnak ez az ígérete azonban csak Szeréminél szerepel, aki lehet, hogy ezt összemosta, összekeverte a Jánosnak a szerémségi váraknak korábban, Łaski sztambuli tárgyalásain felmerült ügyével (Bethlennél mint láttuk

³⁶⁰ SZERÉMI, 246. „Ego quidem ad fidem meam... spondeo...” Szerémi György emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543, (Magyar Történelmi Emlékek II. 1), közli WENZEL GUSZTÁV, Pest 1857, 272.

³⁶¹ SZERÉMI, 246.

³⁶² BARTA–FODOR, *Két tárgyalás Sztambulban*, 130. 132. 134. 136. Ezt tartalmazta a fentebb elemzett Brodarics-levél is Lajossal kapcsolatban.

³⁶³ PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 77.

³⁶⁴ Az örökösödésre vonatkozó utalás, ahogyan utaltam már rá, Bethlen betoldása lehetett.

³⁶⁵ Ezt alátámasztaná Ferdinánd vádja, aki szerint János 300 ezer aranyat ígért volna ezekért a várakért. Adatok hiányában nem eldönthető, hogy vajon Ferdinánd, illetve Szerémi Łaski sztambuli tárgyalásaiból idézett, vagy a szultán János előző évi ajánlatára reagált egy évvel később, 1529-ben. A Szerémség visszaadására vonatkozó ígéret analógiájaként az 1551-ben született *fermán* kínálkozik, amelyben a szultán Buda visszaadását helyezte kilátásba amint János Zsigmond eléri a felnőtt kort.

semmilyen utalás nincs szerémségi várakra). De én inkább abból indulnék ki e helyütt is, hogy a történetíró nem fecseg összevissza és nem is téved, mivel Łaski ura nevében tényleg visszakérte ezeket a várakat a szultántól és valóban kapott rájuk valamilyen szóbeli ígéretet. Logikus, hogy erre a kérdésre visszatértek a személyes találkozón, hihetőleg János felvetésére.

Szeréminél három alkalommal merül föl a Szerémség visszaadásának ügye: 1529-ben, ekkor két alkalommal említi, illetve 1531-ben Gritti sztambuli útja előtt, amikor ő tett ígéretet a magyaroknak, hogy visszaszerzi ezt a területet. Szerémin kívül tudomásom szerint csupán a Brodarics-levélben merül föl, illetve Łaski említi, és, amire még visszatérek, Ferdinánd egyik levelében bukkan fel. Felmerül tehát a kérdés, hogy ha ez csupán kacsa lett volna, miért szerepel több, egymástól független forrásban, ráadásul három különböző eseményhez kötve? Ennek oka, úgy vélem, kettős: az egyik, hogy a Szerémség megszállása a Magyar Királyság területi megcsonkítását jelentette, márpedig János mind bel- mind külföld felé úgy kommunikálta a szultánnal kötött szerződését/szövetségét, hogy ezzel megmenti a Magyar Királyságot, amelyen értelemszerűen az integer királyságot értette. A szerémségi területek visszaadása nélkül ugyanis megvalósult az ország három részre szakadása: jöllehet a mai magyar történetírás is hagyományosan 1541-hez köti az ország három részre szakadását, nagyvonalúan eltekintve és lemondva a szerémségi területekről, a kortársak szemében ez egyáltalán nem így volt.³⁶⁶ János maga mondta Rorario pápai nuncius később részletesebben is idézendő jelentésének tanúsága szerint, a Szerémségre utalva, hogy az ország három részre szakadt. Ezzel valószínűleg a Portán is tisztában voltak, és mivel kénytelenek voltak tiszteletben tartani a magyarok érzékenységét, és megőrizni János népszerűségét, legalább a propaganda szintjén, de napirenden kellett tartaniuk a kérdést.

A másik ok személyesnek mondható: a Szapolyai testvérek, a mohácsi csatában elesett György és János 1493-ben szerződést kötöttek Újlaki Lőrinc herceggel, Bosznia királyával, hogy magtalan halála esetén a szerémségi „sziget”, ahol Lőrinc szinte korlátlan úr volt, a Szapolyai családra száll. Halála után azonban Werbőczy István a királyi udvar támogatásával megakadályozta az átadást, arra hivatkozva, hogy a terület Újlaki halála után a királyi trónra száll, ahogyan azt korábban Lőrinc herceg is elismerte.³⁶⁷ Szapolyai kapcsolatai a királyi udvarral többek közt emiatt romlottak meg: Szerémi világos ok-okozati összefüggést von Szapolyai mohácsi árulása – szerinte testvére, György gyilkolta meg a királyt is –, és az Újlaki örökség miatt őt ért sérelem között.³⁶⁸ A konfliktus ráadásul nem sokkal a mohácsi csatát megelőző időszakban robbant ki. Szapolyai számára tehát a szerémségi várak visszaszerzése nemcsak presztízskérdés, hanem személyes ügy is volt, amelynek kedvező elbírálása fejében talán hajlandó volt fizetni is.³⁶⁹

Az egész királyságot kérte tehát a szultántól, amelynek értelemszerűen részét képezték a szerémségi várak. De elképzelhető az is, az imént mondottak alapján, hogy ez a szultán által kilátásba helyezett adomány nem is annyira János királynak, hanem Szapolyai Jánosnak szólt, amiért cserébe, mivel külön szerződés volt rá, külön is esküt kellett tennie, amivel valamilyen formában viszonzotta a kegyet. Az egész színjátékkal a szultánnak az lehetett a célja, hogy Jánost rávegye a formális adófizetésre: mert azt biztosra vehetjük, hogy életben maradása esetén Lajosnak sem adta volna vissza a

³⁶⁶ Már Szakály Ferenc kifejtette, hogy a Szerémség elvesztése miatt indokoltabb lenne az ország három részre szakadását 1526-tól számítani. SZAKÁLY, *Vesztőhely*, 121.

³⁶⁷ FEDELES, *A király és a lázadó herceg*, 41–42; *Magyarországi pápai követek*, passim.

³⁶⁸ SZERÉMI, 86–93.

³⁶⁹ A Szapolyai birtokokról legújabbán lásd KENYERES ISTVÁN, *A Szapolyai-család birtokai 1526 előtt*, Egy elfeledett magyar királyi dinasztia, 73–97, a szerémségieket 75. 77. 81.

területet, mennyivel kevésbé lett volna hajlandó erre a szolgájának! Itt jutunk vissza az adófizetés és a megállapodás formájának kérdéséhez.

Egy olyan szertartáson, amelyen jelen van a Szent Korona a koronázási jelvényekkel együtt, jelen van a szultán, aki szóbeli ígéretet/esküt tesz, cserébe azonban szabályos *iuramentumot* követel, nehezen elképzelhető, hogy ne állítsanak ki valamilyen okmányt. Lehet, hogy a perzsa forrás által említett *berát* erre a Szerémségért felajánlott, illetve azért kért összegre, és *nem* a vazallusi adóra vonatkozott? Ami ugyanakkor lehetett az adófizetés ürügye is. Az összeg mindenesetre az ország jövedelmeit tekintve kolosszális mértékű és huzamosabb ideig finanszírozhatatlan lett volna.

Ha feltételezésünk helyes, és a személyes találkozók alkalmából született legalább egy irat, akkor nehezen tartom elképzelhetőnek, hogy Perényinek és Várdaynak kellett, Jánosnak azonban nem kellett esküdnie, illetve hogy eskü nélkül emelték volna a trónra. Inkább az tűnik a valószínűnek, hogy 1529-ben neki is esküt kellett tennie, ezúttal személyesen, amit ő a kézcsók után valószínűleg nem nagyon akart.

Egy nagyúri levél kiállításának közvetett bizonyítékaul szolgálhat a korona és a koronázás fentebb érintett aktusa is. Szerémitől megtudjuk, hogy János küldöttei, Perényi és Várday a szultán és a Szent Korona *jelenlétében* arra tettek esküt, hogy Jánost hűségesen szolgálni fogják (mint láttuk, ezt Bethlen is említi). Az érsek mintha megütközött volna azon, hogy erre éppen a korona jelenlétében került sor („Mit keres itt a mi koronánk?”)³⁷⁰ Mindketten a Szent Koronára, amely a magyar nemesség szemében minden földi hatalom forrása volt, tették le az esküt. Nem hiszem, hogy ezt a koreográfiát a véletlen alakította volna így. Szerémi kétszer is megjegyzi, hogy a korona egy értékes, aranyos tartón pihent, ahová a szultán helyezte. És ami ezután következik, szintén szimbolikus jelentőségű: a szultáni eskü után – ne feledjük, Várday és Perényi a Szent Korona szempontjából két legfontosabb tisztet birtokolták – mielőtt visszaadta volna a koronát, saját magát koronázta meg, sőt, ezt tették utána a jelenlévő pasák is. Egy ilyen aktust kísérhetett egy olyan irat, amely által János elfoglalta a valódi helyét az oszmán hierarchiában, ahogyan azt Papp feltételezi. A tartalma viszont, mint láttuk, igen csak kérdéses. A másik ide kívánczó megjegyzés, hogy a hadinapló a koronát Nusirván idejéből származónak mondja, aki Pecsevi szerint Iszkendertől, azaz Nagy Sándortól örökölte. Nagy Sándor az oszmán politikai gondolkodásban igen fontos szerepet tölt be, mivel a Magyar Királyságra, sőt a Nyugatra támasztott oszmán jogigényt abból vezették le, hogy ezeket a területeket egykor Nagy Sándor meghódította, akinek az örökösei az oszmán szultánok. Ha ebből a szempontból szemléljük a történetet, akkor az önkoronázási aktus határozott politikai-ideológiai háttérrel is kap, amely a kard mellett a történeti jog alapján legitímálta a Magyar Királyság feletti oszmán uralmat.³⁷¹

Az 1529-ben történtek a következő sémával írhatóak le: hűbéri kézcsók, trónra emelés, *acclamatio*, szerződés (hitlevél), eskü.³⁷² Lehet, hogy a megaláztatás nem volt szándékos, jöllehet Perényi és Várday (és Szerémi) minden bizonnyal annak érezték, és csupán arról van szó, hogy a szultán, ahogy újabban a magyar történetírás is hangsúlyozza, tisztában volt a Szent Koronának a magyarok gondolkozásában betöltött

³⁷⁰ SZERÉMI, 247.

³⁷¹ A hagyományról lásd Nagy *Szülejmán udvari emberének magyar krónikája. A Tarih-i Ungurus és kritikája*, Ford., bev. HAZAI GYÖRGY, Budapest 1996, 20–23.

³⁷² Itt hívom fel a figyelmet arra, hogy Szerémi szerint a rákos mezei táborban János egy fehér és egy fekete lovat, talán a jó és a rossz megkülönböztetésének szimbólumaként, illetve egy értékes piros selyemruhát kapott. Véletlen lenne, hogy Szulejmán Jánost királyi színbe öltöztette? A hadinapló tíz kaftánt, három nyerges és kantárt, illetve aranyos lószerszámokat emleget. SZERÉMI, 245, *Török történetírók*, I, 343. A későbbi erdélyi fejedelmek esetében is felbukkannak ezek a tipikus kellékek. B. SZABÓ JÁNOS–ERDŐSI PÉTER, *Két világ határán: a hatalomátadás szertartásai az erdélyi fejedelemségben*, A Hadtörténeti Múzeum értesítője 25 (2001) 91–105.

jelentőségével. De nem lehet véletlen, hogy az esküt a korona jelenlétében vette tőlük. Csakhogy ezt a nomád-keleti hagyományoknak megfelelő „ordo” szellemében interpretálta. Gondoljunk csak később a Bocskainak küldött állítólagos despota koronára és a „koronázásra”!³⁷³

Ha a Budán történetekkel kapcsolatosan szemügyre vesszük a Porta más államokkal kialakított eljárását, például amit Velencével szemben követett, azt találjuk, hogy az *ahdnámét* a szokásoknak megfelelően először általában a keresztény fél ratifikálja, ami sokszor egy latin, vagy olasz nyelvű szöveg, majd ezután kerül sor a török nyelvű szerződés ratifikálására Sztambulban a szultáni eskü által. Bár itt nem erről van szó, mivel a két szereplő közel tartózkodott egymáshoz, mégis azt várnánk, hogy ha Szülejmán tett egy ünnepélyes ígéretet, illetve esküt, azt a kölcsönösség jegyében kísérelnie vagy inkább megelőznie kellett János hasonló jellegű ünnepélyes ígéretének, esküjének. Annak, hogy a történetírói hagyomány hallgat erről az esküről, az lehetett az oka, hogy a több helyről hevesen támadott és a kereszténység árulójaként elkönyvelt Jánost mentegessék. Egyik esetben saját udvari papja, a másikban egy erdélyi történetíró, aki a királyban azt a személyt tisztelhetette, akinek a jóvoltából Erdély nem lett pasaság. Itt jegyzem meg, hogy a szultán, mint láttuk, később többször is utalt rá, hogy János könyörgésére kímélte meg az országot, ami szintén azt valószínűsíti, hogy a szultáni kegy írásban is manifesztálódott.

Sőt, hogy Szulejmán a koronával, mint méltóságjelvénnel kapcsolatban a nyugati „kollégákhoz” hasonlóan gondolkodott, és megértette annak a szimbolikáját, egyértelmű bizonyítéka az az általa készített és Agostino Veneziano vagy másképpen de’Musi nevű velencei művész által 1535-ben megörökített hatalmas pápai tiara formájú négyrészes korona, amellyel a szimbólumok nyelvén azt fejezték ki, hogy a szultán hatalma a kereszténység spirituális fejénél is nagyobb, és amelyet valószínűleg a súlya miatt soha nem hordott. Hasonló koronát sem előtte, sem utána nem viselt oszmán uralkodó, amely négyessége (négy világtáj) a világ fölötti uralom (*dominium mundi*) iránti igényt fejezte ki. Ezt a nyugati típusú fejéket az 1530-as években készítette Velencében Ibrahim nagyvezír a szultán számára. A koronát Szülejmán magával hozta az 1532-es második Bécs elleni hadjáratára is: ebben V. Károly bolognai bevonulása volt a minta, amelynek során, mint ismeretes a császári hármaskorona részeként a lombard vaskoronával koronázták meg. Vagyis a bécsi hadjárat a propaganda beállítása szerint a szultán diadalmenete, amelynek megkoronázása, a *kizil elma*, Bécs elfoglalása lett volna,

---

³⁷³ Úgy vélem, 1605-ben sem azért küldtek egy féldrágakövekkel kirakott fejfédőt Bocskainak, mert nem voltak tisztában a Szent Korona jelentőségével, hanem mert nem volt a birtokukban. Ugyanakkor felhívnam a figyelmet, hogy legalábbis Szerémi szerint a szultán alapos vizsgálat alá vette a királyi jelvényt, és megállapította, hogy „ez a korona nem nagyon értékes, mert nincsenek drágakövei; egyszerű, nem nagyon díszes.” És mintha az értéktelenségét akarná hangsúlyozni, úgy állítja be, hogy azért nem adta vissza rögtön Jánosnak, mert a beszélgetés hevében úgymond, megfélemedtek(!) róla. SZERÉMI, 247. Ezt vélhetnénk Szerémi kitalációjának, amellyel a megaláztatás mélységét akarta illusztrálni, a szultán szavai azonban a korona eszmei és művészettörténeti értékét most figyelembe nem véve, inkább egyszerű ténymegállapításnak tűnnek. Ha Bocskai későbbi koronáját szemügyre vesszük, azt láthatjuk, hogy bár a formája nem hasonlít az eredetihez, ugyanakkor az eredetihez hasonló féldrágakövek és igazgyöngyök vannak rajta, aminek nem biztos, hogy a spórolás, vagy a hanyag kivitelezés, hanem az lehetett az oka, hogy az 1529-es tapasztalatok fényében nagyjából tisztában voltak az eredeti koronázási jelvény díszítésével és egy ilyen keretek, vagy ilyenre alakítottak át egy már meglévő tárgyat. Azonkívül a Porta számára rendkívül fontos lehetett, hogy a koronával, amelyet Bocskai kért, külön is kifejezze, hogy Bocskai „magyar királyként” János örököse, aki az egész Magyar Királyságra vonatkozóan kapta meg a szerződéslevelét. A koronaküldéstől eredetileg vonakadó Porta döntését nyilván megkönnyítette, hogy 1605. április 20-án Bocskait a magyar rendek precedenst teremtve Magyarország fejedelmévé választották (Bethlen magyar királyságának előképe). Bocskai koronájáról legutóbb lásd PAPP, *Török szövetség*, 123–130, KEES TESZELSZKY, *Az ismeretlen korona*, Pannonhalma 2009.

amellyel legnagyobb riválisa, a Habsburgok örökébe lépett volna. A császári hatalommal szembeni, az Európa illetve világ fölött való hatalmat érintő aspirációk mérhetőek a formán is, mivel a szultán koronáját a császárhoz hasonlóan gazdagon díszítették gyöngyökkel.³⁷⁴ A korona tehát viselőjének világhatalmi aspirációit fejezte ki, és a szimbólumok nyelvén azt üzenete, hogy a szultán a kereszténység két univerzalisztikus hatalma, a pápa és a császár fölött áll. Ennek fényében érthető, hogy a magyar korona ebben a hierarchiában nem állt olyan magasan, a szultán lekicsinylő hozzáállása ily módon tehát értelmet nyer.

A fentebb mondottak, és nemzetközi analógiák alapján, úgy vélem, hogy nem az irat *formája*, amely lehetett akár *berát* is, hanem a tartalma, és az általa kifejezett uralkodói *akaratnyilvánítás* a döntő. Az oszmán gyakorlatban nem ismeretlen az eljárás, amelynek során például a szultáni kancellária egy formai szempontból *berát*nak vagy *nisannak* minősülő iratot állított ki, amely esküformulát nem tartalmazott, és függetlenül attól, hogy uni- vagy bilaterális, illetve hogy egy állammal vagy egy vallási közösséggel (*millet*) kötötték, mégis általános és kötelező érvényű rendelkezést tartalmazott.³⁷⁵ Ilyen volt például a Velencével megkötött 1521. évi, vagy a franciákkal megkötött 1536. évi szerződés.

A fentebb mondottakat a következő pontokban foglalhatjuk össze: 1. Ha elhisszük Bethlennek, hogy az eskünél jelen lévő irat az előző évben kiállított *ahdnáme* volt, akkor ennek az lehet a magyarázata, hogy a szultán súlyt fektetett arra, hogy ha már személyesen is találkozik Jánossal, akinek éppen akkor mentette meg a királyságát, akkor elveszi tőle a személyes esküt is a szerződéslevélre. Vagyis ez volt a tulajdonképpeni ratifikáció. Erre utalna Bethlen, amikor a következő szavakat adja a szultán szájába: „az, amit vállaltam, hogy érted megteszem, beteljesült.”³⁷⁶ Tehát csak egyetlen még Łaski által kieszközölt irat született, amire Jánosnak személyesen is fel kellett esküdnie – bár ezt egyik forrásunk sem említi –, akit ekkor már a szimbólumok nyelvén is egyértelműen hűbéresként kezelte. Erre látszik utalni Várday Szalaházi Tamásnak 1529. november 18-án írt, fentebb többször idézett nagyon érdekes levele, amelyben János pártjára való átállását próbálta megindokolni.³⁷⁷

2. Szerémi is említi esküt Magyarország két főméltósága vonatkozásában, a tasi táborban, a Szent Korona jelenlétében. Ekkor tett volna a szultán ígéretet a szerémségi várak visszaadására, csak hogy ekkor János nem volt jelen. Nehezen hihető, hogy egy

³⁷⁴ MARIA ANTONIETTA VISCEGLIA, *Riti di corte e simboli della regalità. I regni d'Europa e del Mediterraneo dal medioevo all'età moderna*, Roma 2009, 56, GÉRAUD POUMARÈDE, *Il Mediterraneo oltre le crociate. La guerra turca nel Cinquecento e nel Seicento tra leggende e realtà*, a cura di Frédéric Ieva, Milano 2011, 49–50. Ehhez még annyit érdemes hozzáfűzni, hogy az uralkodó, illetve az uralkodói hatalom szakralitásának oszmán felfogásban kitapintható változása is éppen Szulejmánhoz köthető, aki V. Károly mintájára (az univerzalisztikus császáreszméről van szó), illetve a perzsa sah nyomán elkezdte magát minden muszlim uralkodójának tekinteni (aminek már apja, Szelim idején is mutatkoztak jelek a kalifátus gondolatával kapcsolatban). Szülejmán 1540 körül felvette a kalifa címet. Ezt Lüfti pasa úgy fogalmazta meg, hogy a szultán kalifa a saját birodalmában. PEDANI, *La dimora della pace*, 45, AGOSTON, *Az oszmán hódítás és Európa*, 179–181.

³⁷⁵ Erre hívja fel a figyelmet PEDANI, *La dimora della pace*, 29. Például az 1536-ban a franciákkal kötött, fentebb említett szerződés a régebbi nézetektől eltérően nem volt *ahdnáme*, a szultán nem is ratifikálta. Amikor pedig 1569-ben egy újat állítottak ki, és mivel a régit már nem találták, ezért egy *berátot* állítottak ki, amelynek a mintájaként a velencei *ahdnámék* szolgáltak. uo. 30. Lásd még VERCELLIN, *Istituzioni*, 290.

³⁷⁶ BETHLEN I, 110.

³⁷⁷ A levélből, mint láttuk, nem csak az derül ki, hogy a Reusner-féle *ahdname* szultáni szerepvállalásra vonatkozó része nem fikció, vagy hamisítvány, hanem az is, hogy Szerémi és Bethlen híradása helytálló és pontos, illetve hogy Perényi és Várday talán Gritti jelenlétében Ibrahimmal, a birodalom második emberével, mindenképpen tárgyaltak a vazallitás módjáról és formájáról. A levél utal még arra, hogy ezekről korábban már írt a címzettnek: jó lenne megtudni, mi állhatott benne.

ilyen fontos ígélet ne a király jelenlétében hangozzon el, aki háromszor is tárgyalt a szultánnal, ráadásul nem is tartózkodott a távolban, mint Łaski követsége esetében. Elképzelhető, hogy ezen a helyen Szerémi tényleg összekavart valamit, ugyanakkor még azt is lehetségesnek tartom, hogy mivel a magyarok szemében a Szent Korona az ország egységét szimbolizálta, a várak valós ügye, amit, mint láttuk, akár Łaskitól is meríthetett, itt a királyság sértetlen visszaadásának szultán által ez alkalommal a magyar rendek felé tett ígéletét – de csak ígéletét! – fejezte ki szimbolikus formában.³⁷⁸

A történetírói hagyomány tehát János *ahdnáméjához* hasonlóan megőrizte egy másik szultáni akaratnyilvánításnak is az emlékét: mellékes, hogy írásban is rögzítették, vagy csak szóban hangozott el. Ezeket a várakat azonban nem ad(hat)ta vissza, hisz láttuk, a Brodarics-féle levélben egyértelmű értésére adta a még életben hitt Lajosnak, hogy azokat biztosítéknak tartja meg. Azon is lehet elmélkedni, hogy milyen típusú irat előtt tették le a magyarok a *iuramentumot*, illetve a szultán ünnepélyes szóbeli ígéletét. De esküt vagy ünnepélyes ígéletet/fogadalmat általában *valamire* (egy szerződés) és/vagy *valami előtt* (Szent Korona) teszünk ma is.³⁷⁹ Nem valószínű, hogy történetünk szereplői másként tettek volna. Azt azonban nehezen tartom hihetőnek, hogy ekkor több iratot is kiállítottak volna.

3. Ami mindkét szerzőnél hiányzik, a perzsa forrás szerint azonban szerepelt volna, az adó kérdése. Míg Szerémi és Bethlen több ponton erősítik egymást, ezt a Papp által idézett perzsa forrást leszámítva nem említik, és egyéb forrás sem támasztja alá. Éppen ezért nagy a kísértés, hogy bár nyelvi kompetencia hiányában az állítást nem tudom ellenőrizni, hogy ilyen, külön az adófizetést tartalmazó irat nem létezett. Nem is kell, hogy *expressis verbis* szerepeljen benne, ugyanis az iszlám területéhez tartozó ország vazallus uralkodója természetes volt, hogy fizessen *dzsizjét*.³⁸⁰ De ha feltesszük, hogy mégis igaz az állítás, akkor sem minősíthetjük egy szorosabb vazallitást kifejező és rögzítő iratnak, nemcsak azért, mert az egykorú források, valamint a történeti hagyomány ennek éppen az ellenkezőjét állítják – ne feledjük, Ferdinánd is a szerémségi várak kapcsán vádolta meg adófizetéssel Jánost, – hanem mert, mint látni fogjuk, János uralkodása alatt *formailag* valóban nem fizetett adót. Ugyanakkor el kell ismernünk, hogy Bethlen, ha nem is 1529, hanem Łaski sztambuli tárgyalásai kapcsán – talán a jelentés ismeretében, de azt a későbbi események fényében átalakítva –, azt állítja, hogy a támogatásért cserébe János „...amit rá kirónak, évenkénti készséges fizetésével magát minden nép előtt az ő pártfogójának fogja vallani.”³⁸¹ Tehát e szerint Jánosnak mégis csak kellett volna adót fizetnie, vagy legalábbis erre ígéletet kellett tennie. De lehet, hogy ezt a vazallus bizonytalan helyzetével számolva nem kifejezetten adó, hanem például a költségek megtérítésének jogcímén, illetve ajándék formájában akarta/kellett teljesíteni. A szöveg ugyanis nem kifejezetten adót, hanem évenként kirótt kötelezettséget említ.³⁸²

³⁷⁸ Szerémi magyar főurakat említ, akiket a szultán a Perényi és Várday előtt tett esküjével (*spondeo*) akart rávenni, hogy engedelmeskedjenek Jánosnak. SZERÉMI, 246.

³⁷⁹ Kézenfekvő példákat a magán-, illetve a közjog területéről ma is hozhatunk. Akár a parlamentben esküt tévő új kormányra gondolunk, vagy a katonai esküre, ahol az ünnepélyes eskütétel és a szerződés időben és térben külön történik, ugyanakkor egymást feltételezik és nem választhatók el egymástól. Vagy a házassági ceremónia, amely akár polgári, akár egyházi a szertartás, ezeket az elemeket szintén nem nélkülözi.

³⁸⁰ PEDANI, *La dimora della pace*, 34. Ne feledjük, Velence és a Habsburg uralkodók is fizettek, mégsem számítottak vazallusnak, viszont egyenrangú félnek sem.

³⁸¹ BETHLEN I, 103. Fentebb láttuk, hogy Łaski ezzel szemben úgy adta elő, hogy az adót illető követeléseket ő ura utasítására egyértelműen elutasította. Ugyanakkor nem elképzelhetetlen az sem, hogy ezen a helyen a későbbi történéseket vetíti vissza.

³⁸² „non tantum egregia fide majestatem Solymanni perpetuo cultu veneraturum, verum etiam illud, quod sibi *impositum* fuerit, quotannis prompte persolvendo, se clientem ejus apud omnes gentes professurum.” BETHLEN, *Historia* I, 146. A latin szövegből jól látszik, hogy Bethlen, vagy az általa idézett szöveg nem beszél *expressis verbis* adóról, *tributumról*, hanem finoman körülírja, ahogyan egyébként a Bethlen által

4. A fentebb, János szerződéslevelével kapcsolatban idézett Verancsics-féle történeti feljegyzés Bethlenhez nagyon hasonló módon adja elő az eseményeket, Szerémihez hasonlóan kiemelve Perényi és Várday szerepét, akikért maga a szultán járt közben Jánosnál. Mindhárom szövegben szerepel, hogy a szultán tartott egy beszédet, a Verancsics-féle verzió azonban Bethlentől és Szerémitől eltérően a Łaski jelentésnek a szultán és János közt kötött legfontosabb elemeit, a barátságra és az oltalomra vonatkozó ígéretet, azaz a Szapolyai *ahdnáméban* foglaltakat sorolja fel.³⁸³ Ez utóbbi egy olyan vatikáni kódexben található, amely *antiturbica* anyagot tartalmaz, többek közt az 1570-es ligáról, és mivel tizenöt éves háborúra nincs utalás, ezért egészen bizonyosnak tartom, hogy az előtt született. Ami számunkra fontos, hogy a szerző a két uralkodó kapcsolatát nem két különböző fokozatú függésben látta, hanem egy ennél jóval egyszerűbb és logikusabb nexust ír le: a szultán ígéretéhez híven megmentette és épségben visszaszolgáltatta szövetségeseinek a trónját. Logikailag és retorikailag is teljesen a helyén van, hogy a szultán teljesített ígérete fényében további barátságáról és oltalmáról biztosítja a megmentett felet, aki ugyebár nem lehetett biztos abban, hogy visszakapja, amit elvesztett. 1529-ben Szülejmán személyes találkozó keretében oszlatta el pártfogoltja kételyeit.

De hogy itt mégis meghúzódhatott egy olyan mozzanat, amelyet tanácsos volt elhallgatni, mert a Habsburg vádakát erősítette volna, arra éppen a nem kritikátlanul, de vitathatatlanul Szapolyai-párti és szemtanú Szerémi utal. Jóllehet a szerémségi várak visszaadásáról írottakban egy árva szó sem esik adóról, ám a lényeg ott bújkol meg, amit a történet felidézése kapcsán elhallgat: miért nem adta vissza a Szerémséget a szultán? Mindenki tudta, hogy azért, mert ő tartotta megszállva, de nem úgy, ideiglenesen, mint Budát. Most mégis megígérte (ami egyébként az örökösödés jogán Jánost illette volna). Miért, illetve miért cserébe tette ezt meg? A királynak viszonzásként nem kellett volna semmit adnia? Úgy vélem, hogy a diplomácia nyelvén, ahol még egy vazallussal szemben sem mindig a nyers erő nyelvén kommunikálnak, a Szerémség hovatarozásának kérdése, visszaadásának Szerémi által rögzített ígérete, illetve az érte fizetendő kompenzáció – ne feledjük, hogy az a terület Belgrád eleste után már szinte leszakadt a királyság testéről – szolgáltatta az ürügyet. Ezért cserébe és ez által fogadhatta el János mégis csak *formálisan* adófizetést 1529-ben, egyszeri nagy összegű ajándék formájában.³⁸⁴ A *berát* talán nem is az adófizetést, hanem ezt rögzítette. A szultán talán ezzel a sosem teljesített ígéretével edesítette meg a vazallítás nyilvánvaló jelének keserű piruláját.³⁸⁵

1529-ben tehát az előző évi megállapodásban foglaltak teljesítésére került sor, külsőségeit illetően az oszmán szokásokkal megegyezően, a korábbi bilaterális

---

Jánosra alkalmazott *vasallus* kifejezés helyett itt *cliens* szerepel, akinek patrónusa irányában a hűségen túl évenként le kellett rónia a kötelezettségét, ami jelenthetett adót, de például katonai szolgálatot is.

³⁸³ „... a Budán talált Jánost a legbarátságosabb szavakkal megszólítva igen tisztességesen megajándékozott királyként szabad királyságban hagyja hátra, megígérve neki nem csak őszinte barátságát, hanem bármely ellensége, leginkább Ausztria főhercege ellen is segédcapatokat, annyiszor, ahányszor szüksége lenne, saját személyében is.” *Fejedelmi levelek*, 188. 189 (latin).

³⁸⁴ Ferdinánd számszerűsített vádja 300 ezer aranyról szólt, de a Szerémségért, és nem az országért cserébe, tehát János riválisának olyan értesülés vagy akár irat lehetett a birtokában, amiben ez az összeg és ez a terület bizonyosan szerepelt. Nem hiszem, hogy ilyet csak úgy kitalálnak. A Łaski jelentésben, amelyet Ferdinánd bizonyosan ismert, nem szerepel összeg. Azt se feledjük, hogy Rorario és Campeggio leveleikben szintén 300 ezer aranyat említettek, amit Jánosnak össze kellett szednie. Nem lehet, hogy ez a két összeg különböző jogcímenek tett (Szerémség, oltalom, a katonai segítség kompenzációja stb.) de végső soron a szultáni oltalom, béke és barátság egy és ugyanazon ígéretének egyszeri ellentételezése (az adózás elfogadása) lenne?

³⁸⁵ Amikor tehát János halála előtt azt kérte az uraktól, hogy gyermeke nevében ajánlják fel Szülejmánnak a királyságot, hogy utóda cserébe visszakapja, tulajdonképpen ugyanazt a típusú szerződést akarta kieszközölni, pontosabban változtatás nélkül megújítani, amilyent ő kötött Szülejmánnal.

egyezmény érvényben hagyásával, ám oszmán szempontú értelmezésével. A hitetlen királynak 1528-ben adott türelmi idő lejárt, a nagyúr személyesen kereste fel és mentette meg a trónját, ezért neki is személyesen kellett letennie hűbéri esküjét, ami magában foglalta az adófizetés elvének elfogadását. Ezt rögzítették egy mára ránk nem maradt irat által, amire Várday és Perényi (és Szapolyai?) *iuramentumot*, esküt tettek, míg a szultán részéről szóbeli ígéret hangzott el. Az idézett szövegek logikailag és a perzsa forrásban említettekkel harmonizálva ide, ebbe az eseménysorba egyszerűen beilleszthetők!³⁸⁶ János az alá- és fölérendeltséget egyértelműsítő vazallusi elköteleződés jelei által mind a hazai, mind a külföldi kortársak szemében a Porta akaratának végrehajtójává degradálódott. Oszmán nézőpontból a Magyar Királyság uralkodójával együtt betagozódott a birodalom végvidékén kialakított vazallusi „királyságok” rendjébe, ha úgy tetszik a birodalom pufferezónájába.

A János és a Szulejmán által megkötött paktum ugyanakkor – és ezt nagyon fontos itt is hangsúlyozni – egy hosszú, időszakos fegyverszünetekkel tarkított, 1520 óta fennálló háborús időszakot is lezárt, meghozva, sztambuli remények szerint legalábbis, a Pax Ottomanicát. Mi persze már tudjuk, hogy ennek éppen az ellenkezője történt, a konfliktus nem hogy nem szűnt meg, hanem magasabb szintre helyeződött, amennyiben a Magyar Királyság területe két nagyhatalom küzdőterévé vált.

---

³⁸⁶ Ezzel kapcsolatban utalok arra, hogy Bethlen többször tetten érhető kronológiai következetlenségeken.

III. Kézcsóktól a házasságig. Szálak a magyar királyság szemfedőjében

1. Önjelölt kormányzók

János tehát megkötötte szerződéseit Szülejmánnal, ugyanakkor sokat mondó, hogy a vazallitás mennyire nem feledtette, az oszmánok szemében sem, vazallusuk nem királyi származását. Ennek ékes bizonyága Szülejmán 1541. június 21-ei, alig két hónappal Buda elfoglalása előtt kelt, Ferdinándhoz intézett levele. Érdeemes hosszabban felidézni a gondolatmenetét. A szultán a cseh és magyar királynak oszmán szempontból furcsa kérésére reagált, aki éppen az általa beárult és felrúgott váradi egyezmény alapján a halott János örökségét magának követelte. Szülejmán erre reagálva brutális őszinteséggel fejtette ki az álláspontját, hogy tudniillik, a halott király nem volt legitim módon trónra emelt uralkodó (*non erat legitime creatus rex*), azaz nem volt joga szabadon rendelkezni a királyság ügyeiben, nem volt joga bárkire testálni azt, sem szerződést kötni más királyságokkal. Ugyanis a bölcs emberek (ezek szerint Ferdinánd nem volt az) tisztában vannak azzal, hogy a királyság az összes tartozékával együtt a kard jogán az övé (*regnum est meum proprium*), de mivel János őszintén felajánlotta a hűségét és szolgálatait, könyörgését – láttuk, János pártja ugyanezt a könyörgés motívumot használta fel – meghallgatva (megszánva, mondja a szöveg) neki adta a királyi méltóságot és rábízta a királyság kormányzását. János ezt meghálálva hűségesen szolgálta (itt finoman átsiklik a váradi egyezmény árulással felérő megkötésén), ezért miután meghalt és az egész ország könyörgött neki, úgy döntött, hogy szolgálójának fiát, aki szintén a szolgálója – vagyis szolgálójának szolgálója – szintén felruhazza királyi címmel és rábízza az ország kormányzását. Ezért nem is érti, mit keres Ferdinánd hadserege az országában.³⁸⁷

A szultán érvelése nemcsak azért különösen érdekes, mert egyértelműen kiolvasható belőle a János Zsigmondnak adott *ahdnáme* szövege, amivel alább részletesen is foglalkozni fogok, hanem mert rávilágít arra, hogy az elismerés ellenére János nem feledtethette, hogy trónjához oszmán értelmezés szerint szolgálaként jutott. Ő tehát nem olyan uralkodó volt, mint amilyen életben maradása esetén Lajos lett volna, aki a trónjához öröklés útján jutott, mint akár Szülejmán, akár Ferdinánd, akár más európai uralkodó.³⁸⁸ A kis, de kulcsfontosságú különbség, hogy Lajos háborúban megvert, behódolt (*vere*)³⁸⁹ de legitim uralkodónak számított (volna), míg János nem. Paradox módon ebben a kérdésben tökéletesen egyezett az álláspontja halálos ellenfelével.

János uralma legitimitásának kérdésében nagy súllyal esnek latba Szerémi, Kászim és Gritti fentebb idézett szövegei, amelyekből egyértelműen kiderült, hogy a király nem sokkal a mohácsi csata után felvette a kapcsolatot a Portával, amelyet oszmán részről már akkor a vazallitás elfogadásaként értelmeztek. Azt is láttuk, hogy a horvát uraknak annak idején, még a mohácsi csata előtt Szülejmán hasonlót ajánlott fel: sőt, a horvátok mintájára akár már 1526-ot megelőzően fennállhatott valamilyen, a határvidéki tisztviselőknél megszokotthoz képest talán mélyebb és bizalmasabb viszony János és Szülejmán között, amelyet hűtlenségként, vagy árulásként is értelmezhetek, értelmeztek a kortársak. Ez esetben Burgio vagy Szerémi a szállongó, és a valóságalapot talán nem

³⁸⁷ *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhundert. 1536–1541*, hrsg. v. ANTON GÁVAY, Wien 1842, 148.

³⁸⁸ Idézi Łaski nyomán ÁGOSTON, *Ideológia, propaganda*, 16.

³⁸⁹ A kifejezés ebben az értelemben felbukkan például az 1503-as velencei szerződéslevélben is: jelentősége abban áll, hogy a ratifikáció, azaz az esküvel történő megerősítés pillanatában a velencei fél elfogadja, hogy nem egyenrangú, hanem legyőzött félként, kegyként kapta/fogadta el a békét. PEDANI, *La dimora della pace*, 35–36.

mindenben nélkülöző pletykákat rögzítették volna. A levél alapján úgy tűnik, bár meglehet, hogy ez csak a szultán utólagos interpretációja volt, hogy annak idején a Porta tartalékolt egy B tervet Lajos halála esetére, amely után, még ha kellemetlen és nem várt fejlemény volt is, gyorsan megtalálta a jelöltjét az ország leggazdagabb, legbefolyásosabb, következésképpen a rendek által leginkább elfogadható Szapolyai János személyében.³⁹⁰ Bár számára már csak presztízsszempontok és a politikai ökonómia (tudniillik egy királyválasztás megspórolása) miatt is sokkal előnyösebb lett volna, ha az életben maradt Lajost sikerült volna egy szerződéslevél elfogadására kényszerítenie. János tehát a kezdettől fogva vazallusnak számított, akit még halálában sem tiszteltek igazi királyként. Amiről mindennél beszédesebben árulkodik, hogy az Ahmed székesfehérvári bég sikkasztási ügyében a városba küldött biztos kidobatta a királyi sírboltból, míg a többi királyi sírt „csupán” kifosztotta, ám közben szultáni utasításra gondosan feljegyezte a sírokból eltulajdonított nemesfém tárgyakat. Jánossal kapcsolatban erre a felemelő cselekményre vagy szultáni jóváhagyással vagy legalábbis a szultáni álláspont ismeretében kerített sort.³⁹¹ Így járnak, akik nem odavalók és az árulók.

Természetes, hogy Jánossal szemben Habsburg ellenlábasa szintén felhasználta, csak ellenkező előjellel, az árulás motívumot és az alacsony származás vádját: kevesebb szó esik ugyanakkor arról, hogy ezt a véleményt a magyar nemesség egyes prominens tagjai is osztották. Például Perényi Péter, akit a mohácsi csatát követő zűrzavaros időszak egyik legsötétebb figurájának festenek le, és aki a köpönyegforgatás szinonimájává is vált.³⁹² Török Bálint és Majlád István mellett tagja volt annak a triásznak, amelynek a tagjait veszélyességük miatt a császár illetve a szultán együttes erővel iktattak ki a magyar politikából. Osztoznia kellett abban a kétes dicsőségben is, hogy neve az 1531–33-as időszak királyné nélküli országgyűlésein időről-időre magyar királyként merült föl.

Az előző fejezetben láthattuk, hogy Szulejmán a Szapolyai-párt prominens tagjait feleskette Jánosra. Perényinek és Várdaynak külön is tiszteletét kellett tennie, mivel a szultán joggal kételkedhetett hűségükben. Ha az ország primása, és az ország koronaőre, mellesleg egyik leggazdagabb birtokosa magatartása nem egyértelmű, az közvetve az ő pozícióit is gyengíti. Az 1529-es hadjáratnak egyik mellékes, de nem lényegtelen mozzanata, hogy Perényi három évvel a szultán és a Szent Korona előtt letett hűségesküje után újra hűtlenségbe esett, és bár 1532-ben önszántából jelent meg a Szulejmán előtt, börtönbe vetették és Belgrádba szállították. Ez alkalommal már nem úszta meg olyan olcsón, mint három évvel korábban: Ferenc nevű fiát túszul kellett hagynia a Portán.³⁹³ Felmerül a kérdés, hogy mi volt az oka, hogy a szultán több alkalommal is ilyen elnéző volt irányában és arra kérte Jánost, hogy bocsásson meg neki? A kérdés már a kortársakat is foglalkoztatta, akik szerint a válasz a nagyúr birtokaiban rejlik, amelyek egy része az ország déli területein feküdt. Perényi birtokában voltak például Siklós, Valkó, Szoklyos,

³⁹⁰ Ebből az is következik, hogy a szultán Budát tényleg szándékosan nem szállta meg, de nem azért, mintha ragaszkodott volna a szakaszos hódítás egymás utáni lépéseihez, tudniillik a második fázis után nem akart volna rögtön a 4.-re, a bekebelezésre ugrani, hanem mert már megvolt a jelöltje, akit gyorsan megkerestek egy konkrét ajánlattal. Akár így történt, akár nem, Łaski nem teljesen a sötétbe ugorva ült le tárgyalni a Portán, hanem a már 1526 ősze/tele óta ismert török feltételekhez szabott felhatalmazással, sőt, mint fentebb feltételeztem, valamilyen előzetes szóbeli megállapodással a tarsolyában érkezett.

³⁹¹ BETHLEN II, 97. Brutus, akitől Bethlen az adatot merítette, a vizsgálóbiztos szájába adja, hogy azért dobatta ki János tetemét, mert nem volt joga alattvalóként királyok közé temetkezni, mivel hogy a király, értsd Magyarország királya, Szulejmán volt. Brutus a történetet a török barbárságának bizonyítékaként hozta fel. BRUTUS III, 342.

³⁹² A legutóbb lásd PUSKÁR ANETT, *Szapolyai János és Perényi Péter*, Publicationes Universitatis Miskolcensis, Miskolc 2008, 295–314.

³⁹³ Ez nem volt ismeretlen eljárás, gondoljunk csak a román vajdák gyermekeire. Perényi fia, ha csakugyan ő volt az, később kalandos körülmények között megszökött. Lásd SZTÁRAI MIHÁLY, *História Perényi Ferenc kiszabadulásáról*, bev., vál., Téglásy Imre, Budapest 1985.

Pétervárad, Szalánkemén várai,³⁹⁴ amelyek a török sereg magyarországi felvonulásának útjába estek bele. 1532-ben szabadon bocsátásért szabott feltételeként, amelyre az előzőtől eltérően ekkor János közbenjárására került sor, egyik gyermekét és két várát át kellett adnia Lodovico Gritti kezébe. És bár a történetírói hagyomány nagyjából egységes abban, hogy 1532 után többé-kevésbé hű maradt Jánoshoz, oszmán részről finoman szólva is maradtak kétségek. Loboczkai Mátyás Ferdinándhoz intézett levelében idézi Szülejmán szavait, aki szerint „a világ teremtése óta nem volt, és nincs is nagyobb áruló a földön, mint Perényi Péter.”³⁹⁵ De végül mégsem a szultán, hanem Ferdinánd börtönében kötött ki.

A perében készült tanúvallomásokban mondandóm szempontjából két fontos elemet találunk: az egyik a törökkel folytatott kollaboráció, a másik a Magyar Királyság trónjával kapcsolatos aspirációk. A Perényire vonatkozó egykorú és történetírói adatok egy részét Téglásy Imre gyűjtötte össze, amit elég fellapozni, hogy lássuk, mindkét vádnak voltak alapjai.

Az 1531-es babócsai és bélavári országgyűléseken Ibrahim nagyvezírre hivatkozva lépett fel a királyság megmentése érdekében mindkét király ellen fellépve. Ezt a szerepet az országos főkapitányi tisztség elnyerése által vélte eljátszani,³⁹⁶ amelybe, még ha nem is mondta ki, de a János király származására tett lekicsinylő megjegyzése fényében beleérthető akár a királyi trón is. A királysággal kapcsolatos adat is ebben az időben bukkan fel.³⁹⁷ Szakály szerint ezeknek a tervezetéseknak Gritti Sztambulból való visszajövele vetett véget, akinek mindössze háromnapos munkájába került volna Perényi őrizetbe vétele.³⁹⁸ A kormányzó halála után azonban újra felbukkan az adat, például 1536-ban Mark Pemflinger Johann Weséhez, V. Károly követéhez írott levelében, aki a János királlyal folytatott, és a váradi békéhez vezető tárgyalásokat vezette. Wese

³⁹⁴ Perényi várainak listáját lásd SZTÁRAY, *História*, 157. Ez utóbbi kettő már 1526-ban török kézbe került.

³⁹⁵ SZTÁRAY, *História*, 118–119.

³⁹⁶ Idézi SZAKÁLY FERENC, *Vesztőhely az út porában. Gritti Magyarországon 1529–1534*, Budapest 1986, 131–132. A bélavári gyűlésről lásd még HORVÁTH MIHÁLY, *Magyarország történelme IV*, Pest 1871, 76–77. A királyságra vonatkozó további adatokat lásd PUSKÁR, *Szapolyai János és Perényi Péter*, 302. 305. 306.

³⁹⁷ Szalaházi Tamás május 8-ai levelében. Idézi SZAKÁLY, *Vesztőhely*, 132, illetve lásd egy egykorú olasz beszámolót: „Il Re di Romani anchora lui per mezzo del Laschi et altri noncii suoi, et del Sigr. Pietro Pereni mandati a Costantinopoli facea ogni suo potere per accordarsi con il Turco, et havere il Regno di Hongaria, non curandosi di farsi tributario di un Principe infindele. Ma fu vana ogni sua fatica, anzi per haver protestato il detto Laschi già molti giorni avanti che Buda fosse assediata, che il suo Re si faria con l'armi poiché non potea con lo accordo patrone del Regno di Hongaria, che di ragion gli spettava, fu in grandissimo pericolo di esser con suo grandissimo danno offeso, perché vi fu opinione di alcuno degli Bassa per punirlo di queste parole che gli erano parse troppo superbe, di fargli tagliar il naso, il che il Signor non volse permettere, né consentire, ma in questo tempo non gli diede risposta alcuna, et quasi non lo volse udire, di maniera che intendendo il Re di sopradetto per suoi esploratori le preparationi che si faceano in Bossina, et altri luochi Turcheschi.” DOMOKOS GYÖRGY-MÁTYUS RÓBERT, *Antonio Mazza és Buda ostromáról írott jelentése*, Lymbus 2016, 68.

³⁹⁸ SZAKÁLY, *Vesztőhely*, 134. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy Perényivel, Czibak Imrével ellentétben, nem számolt le. Egyik fiának elvétele természetesen súlyos csapás volt, és tudjuk, hogy a következő években Perényi több erőfeszítést tett, hogy kiszabadítsa a fogságból, amelyet végül siker koronázott, de hogy egyáltalán a játéktérben maradhatott, annak oka az Ibrahimnak és nyilván Grittinek köszönhető portai támogatás lehetett, amire a tanúkihallgatás alkalmával említett Bali levél is utalni látszik. És ne feledjük, 1531-ben egyik emberét elküldte a Portára. Ezek a kapcsolatok, még ha további adataink erről nincsenek is, megmaradhattak, amit Jánosnak is respektálni kellett. Sztárai azt állítja, hogy amikor Jánosnak Szulejmán 1532-ben átadta, kikötötte, hogy a fogollyal kapcsolatos terveiről előzetesen tájékoztassa. SZTÁRAY, *História*, 191; PUSKÁR, *Szapolyai és Perényi*, 301–302. Ezek az adatok arra utalnak, hogy még számoltak vele. Gritti halála után pedig szemmel láthatóan újra aktivizálódott. Ez alapján úgy tűnik, hogy Perényit olyan portai ellenjelöltnek szánták, mint amire intézményesült példát az Erdélyi Fejedelemség története szolgáltat.

néhány hónappal később továbbította a hírt Ferdinánd főhercegnek. Innentől kezdve megszaporodnak a híradások, különösen az olasz vonatkozású levelezésanyagban, amelyből átszivárgott Paolo Giovio történetíróhoz, onnan pedig részben vissza a magyar történetírásba.

A vádak azonban nem kizárólag királyi aspirációkról, hanem a kormányzói tisztről is szóltak, amit Perényi állítólag János halála után akart volna elnyerni. Giovio szerint Perényi János fiának halála esetén a tiszttartói tisztet kapta volna a szultántól. Zermegh János és Forgách Ferenc úgy tudta, hogy Perényi önálló fejedelemségre aspirált,³⁹⁹ nem derül azonban ki, hogy ez területileg hol feküdt volna, esetleg egybeesett volna az erdélyi vajdasággal, amelyet egy ideig Perényi is kormányzott?

Kormányzóságról szóló adat azért nagyon fontos, mert Perényi szájából, tehát a legautentikusabb személytől halljuk. A kérdésre, hogy valóban a királyságra pályázott volna, azt válaszolta, hogy Bali bég valóban megkereste, idézem: „... amikor János király meghalt, Bali basa levélben megírta és felajánlotta, hogy ha én is úgy akarom, ő el tudná intézni, hogy János király fiának kormányzója legyek, és így első a magyarok között.”⁴⁰⁰ Megtudjuk még, hogy ezzel állítólag Fráter György, Petrovics és Werbőczy is egyet értett, illetve, hogy Bali levelét ő továbbította Ferdinándnak. Nincs okunk ebben kételkedni, ellenkezőjét ugyanis könnyen megcáfolhatták volna. A lényeg, hogy ebben a megkeresésben, amit a vádlott sem tagadott, vagyis nem másodkézből való információból származott, a kormányzói és nem a királyi tisztről esett szó. Azt persze nincs módunk igazolni vagy cáfolni, hogy Bali megkeresése mennyiben volt a szokásos török ravaszkodás, a magyar vezetés megosztására irányuló törekvés, a lényeg, hogy 1536–1541 között Perényi neve királyként, illetve kormányzóként mindkét táborban forgott. Jóllehet mellette Török Bálintot és Majládót is meggyanúsították, hogy a királyi trónra törtek volna, ennyi egy irányba tartó adatot kettőjünkkel kapcsolatban nem találtam, és mivel hármójuk együttes említése egyedül Giovionál olvasható, erős a gyanúm, hogy a későbbi történetírásba is innen került az adat.⁴⁰¹

Majlád esetében a legújabb kutatási eredmények az erdélyi vajdaságra kért *ahdnáméról* szólnak, amelyet tehát a fentebbi terminológiával élve, önálló vajdaságként próbált volna oszmán oltalom alá helyezni és kiszakítani a Magyar Királyságból. A vádak között semmilyen utalást nem találunk királyságra.⁴⁰² De még az erdélyi vajdaságra szóló szerződéslevele sem lépett érvénybe, mivel Majlád látva, hogy gyakorlatilag nincs mögötte támogatás, visszavonta kérését.⁴⁰³ De tény, hogy kért és kapott is egy szerződéslevelet. Török Bálint mellett még ennyit sem tudunk felhozni.

Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a kormányzóság 1531 és 1534 között foglalt volt, és Lodovico Gritti töltötte be, ennek a tisztségnek a megszerzése Perényivel kapcsolatban csak a velencei 1534-ben bekövetkező halála után merülhetett fel. Konkrét adatot azonban csupán a János halála utáni időszakból, János fiával kapcsolatban találunk, mivel Perényi ura halála után átállt Ferdinánd táborába. A kormányzóság és az önálló fejedelemség 1531–1534 között tehát Gritti félreállítása árán lett volna csupán lehetséges, de ez, tekintve a velencei pozícióját, kevéssé hihető. Perényi királysága, királytalan országgyűlések ide vagy oda, valószínűtlen volt, kétlem, hogy a ringben lévő

³⁹⁹ Zermegh többször és nyomatékosan hangsúlyozza, hogy Perényi mind Jánostól, mind Ferdinándtól független, a szultánnak alárendelt hatalmat akart kiépíteni. Lásd *Krónikáink magyarul* III/2, vál., ford., KULCSÁR PÉTER, Budapest 2007, 151. 154.

⁴⁰⁰ SZTÁRAY, *História*, 160.

⁴⁰¹ SZTÁRAY, *História*, 200–201. „Et cosi tre in tutto che v'erano rimasi Baroni Ungheri d'antiquissimo sangue, atti ad acquistarsi il regno d'Ungheria, Valentino, il Mailato e'l Pereno...” PAOLO GIOVIO, *La seconda parte dell'istoria del suo tempo*, Venetia 1560, 674.

⁴⁰² Csak Giovio említi, hogy „re di Transilvania” akart lenni. GIOVIO, *Dell'istoria del suo tempo*, 567.

⁴⁰³ PAPP, *Die Verleihung*, 54–55. 162–164.

két király hagyta volna egy harmadik, sőt ha igazak lennének a Gritti által tagadott vádak, negyedik jelölt színre léptét. Ugyanakkor Perényi arisztokrácián belül betöltött szerepe, birtokai, familiárisai miatt olyan hatalmi tényező volt, akit nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Talán ez is magyarázza, hogy kétszer is bocsánatot nyert. A fentiek alapján úgy vélem, hogy az ő ideje igazából Gritti halála után érkezett el, mivel ebből az időből egyetlen konkrét, a királysággal kapcsolatos adatot lehet összefüggésbe hozni a személyével, amelyet Mark Pempfinger és Johann Wese lundi érsek levelezésében találunk.

Gritti Ibrahim nagyvezír támogatásával árnyékhatalmat épített ki magának, sőt megbízóit elárulva János és V. Károly, illetve Ferdinánd főherceg között közvetítve feljárnkozott a császárnak is. Perényi talán ugyanígy próbálta a velencei halálával keletkezett űrt betölteni, amihez leginkább egy közvetítői pozíció elfoglalása illett volna a legjobban. Ehhez kitűnő alapot teremtettek volna a Wese fellépésével 1536-ban, a Pempfinger levél megszületése idején új lendületet kapó titkos béketárgyalások.⁴⁰⁴ Gritti eltűnése után azonban nehezen hihető, hogy akár a Portán, akár János udvarában komolyan felmerült volna az igény a kormányzói poszt újbóli betöltésére. János halálával azonban új helyzet állt elő, amely a gyermek király és az anyakirálynő mellett megkövetelte egy helytartói, vagy kormányzói poszt létrehozását, ami a trónörökös nevelése mellett a gyakorlatban az ország irányítását is jelentette volna, ahogyan végül Fráter György esetében meg is történt. És bár a tanúvallomás szerint Perényi a kormányzói tiszt megszerzésében bírta János belső körének bizalmát, a kijelölt testamentumos urak közt nem találjuk a nevét, vagyis a király mégsem bízott meg benne. Joggal, mivel Szapolyai halála után Frangepán Ferencsel együtt megpróbálta átvenni a hatalmat és Ferdinánd kezére játszani Budát, ami azonban a testamentumos urak, főleg Fráter György közbelépése miatt meghiúsult. Budára tartó csapataikat feltartóztatták és nem engedték be a fővárosba.⁴⁰⁵ Úgy tűnik, Perényi végül nem kívánta eljátszani Gritti szerepét, és kockáztatni a velencei sorsát, mivel újra köpönyeget fordított és átállt Habsburg szolgálatba. Ígéreteiben nem volt hiány, amire egy Ferdinándhoz intézett rövid levelének (1541. július 8) egy homályos kitétele utal, amelyben emlékeztette korábban tett ígéretére az aranygyapjas rendi tagság és egy hercegség elnyerését illetően.⁴⁰⁶ Sajnos nem tudjuk, hogy ezt a Magyar Királyság területén vagy valahol máshol ígérték neki: később, a János Zsigmonddal megkötött egyezségeken kárpótlásként mindkét verzió felmerült. Azt sem tudjuk, hogy milyen szolgálatért cserébe kapta volna ezt. Talán hogy Frangepánnal együtt megpróbálta Buda elfoglalása és a trónörökös megkaparintása által átjátszani a János uralma alatt álló területeket Ferdinánd számára?

Az önjelöltek között szót kell ejtenünk a már többször említett Alvise vagy Lodovico Grittiről, aki messze a legjelentősebb hatalmi tényezőnek számított a többi királyi ambícióval meggyanúsított jelölt között. Pályafutását több monografikus jellegű munkában is megörökítették, a legutóbbi 2002-ben jelent meg olasz nyelven.⁴⁰⁷ Magyarul Henrik Kretschmayr⁴⁰⁸ 19. században megjelent műve után Szakály Ferenc foglalta össze az adatokat egy kismonográfiában,⁴⁰⁹ mellette Barta Gábort⁴¹⁰ kell még okvetlenül megemlítenünk, akikhez képest az említett olasz munka eddigi tudásunkhoz képest

⁴⁰⁴ KÁROLYI ÁRPÁD, *Adalék a nagyváradi béke s az 1536–1538. évek történetéhez*, Budapest 1879, 11. És persze a királyság megszerzésével kapcsolatban évekkal korábban megfogalmazott vádak feléledéséhez is vezethettek.

⁴⁰⁵ *Liber legationum*, 318.

⁴⁰⁶ SZTÁRAY, *História*, 131.

⁴⁰⁷ Gizella Nemeth Papo–Adriano Papo, *Ludovico Gritti*, i.m.

⁴⁰⁸ KRETSCHMAYR HENRIK, *Gritti Lajos élete 1480–1534*, Budapest 1901.

⁴⁰⁹ SZAKÁLY, *Vesztőhely*, i.m.

⁴¹⁰ BARTA GÁBOR, *Ludovicus Gritti magyar kormányzósága*, TSz 14 (1971) 289–319.

lényegeset már nem tesz hozzá. Gritti neve a legújabbban az oszmán hírszerzéssel kapcsolatban merült fel, jelezve, hogy Andrea Gritti dózse törvénytelen gyermekének viselt dolgai máig felhívják magukra a figyelmet.⁴¹¹ Új adatokkal sajnos nem tudom gazdagítani a Gritti életrajzot, a velencei levéltárban a kezembe került Grittire vonatkozó iratok, például apjával folytatott levelezése a magyarországi politikai helyzetre vonatkozóan nem tartalmazznak érdeklődésünkre számot tartó információkat, ezért feleslegesnek tartom a már ismert és jeles történészek által többször is körbejárt pályakép felmondását. Egyetlen, témánk szempontjából ide kívánckozó elemet emelnék csupán ki, amely érinti János és Szülejmán viszonyát.

Gritti magyarországi tevékenységének mérlege meglehetősen ellentmondásos. Mindegyik feldolgozás kiemeli azt a kortársak között széles körben terjedő hírt, amelyet átvett a későbbi történetírás, hogy a kormányzó kinyújtotta volna a kezét a magyar trón felé. Pályafutásának másik, az előbbivel kapcsolatosan mindig kiemelt eleme, hogy árnyékhatalmat épített ki János mellett, amelyet protektora, Ibrahim nagyvezír, Szülejmán mindenható kegyence tett lehetővé. A kormányzó bukását is Ibrahim helyzetének megrendülése idézte elő. Gritti és János viszonyát, a konstantinápolyi kalandor-kegyenc néhány évnyi magyarországi pályafutását is a nagyvezírral fenntartott kapcsolatának szempontjából érdemes értékelnünk.

Ibrahim a szultán kegyence, Gritti tehát a kegyenc kegyence volt. Ami nem játék a szavakkal, mert bár a szultán kétségtelenül szinte bármit megtehetett, mégis a kormányzónak ez a státusa, tekintetbe véve a magyarok érzékenységet, nem volt elégséges ahhoz, hogy komolyan felmerüljön magyarországi királysága. Ne feledjük, Szülejmánnak volt egy esküvel megpecsételt egyezsége Jánossal, amelyet természetesen felrúghatott, de nem egy olyan kegyenc miatt, aki ráadásul Jánosnál is alantasabb, mivel törvénytelen származású volt. Łaskinak 1527 végén Konstantinápolyban éppen Ibrahim vetette a szemére, hogy ura nem királyi vérből származik – ez az érv 1541-ben a Buda alatti táborban újra előkerült –, ezért nehéz komolyan venni, hogy Szülejmán éppen Grittit tartotta volna megfelelő jelöltnek arra az esetre, ha valamilyen okból Jánost ejtené, vagy történne vele valami. A velencei tüneményes emelkedése, a király melletti kormányzói cím birtoklása ennek nem mond ellent. Barta Gábor is kiemelte, hogy János eszközként akarta Grittit felhasználni egyrészt a magyar urak árulásának megakadályozása, másrészt az országban tartózkodó török csapatok féken tartása, harmadrészt a királyság gazdasági helyzetének stabilizálása céljából.⁴¹²

Csak hogy a kormányzó, úgy tűnik, hogy a fejére nőtt. Ezt a tendenciát nagyon szemléletesen adja elő Szerémi, aki szerint Jánost Gritti befolyásának növekedése miatt a magyarok Katalin vajdának hívták, mert úgymond annyira elasszonyosodott. Kétségtelen, hogy Gritti óriási hatalmat összpontosított a kezében, de érdemes összehasonlítani a birtokában lévő hatalmat azzal, ami később Fráter György kezében összpontosult. Kormányzói címet ő ugyan nem viselt, hanem „csak” helytartóit, azt is egy csecsemő, majd kiskorú és nem egy felnőtt uralkodó mellett, de ugyanúgy az uralkodó (a hatalom) *alter egó*jaként tevékenykedett, ezért igen alkalmas volt arra, hogy Grittihez hasonlóan királyi ambíciókkal vádolják meg a barátot is (egy püspököt!) Gritti fő feladata tehát az volt, hogy vállalja a felelősséget János döntéseiért, vagyis tulajdonképpen a később Fráter György által is játszott szerepet játszotta el. Mindketten más és más okból, gyökértelesen számítottak az udvarban, tehát elviekben könnyedén és különösebb következmények nélkül meg lehetett tőlük szabadulni. Végül mindkettőjük sorsa hasonlóan alakult.

⁴¹¹ EMRAH SAFA GÜRKAN, *A szultán kémei. Oszmán hírszerzési módszerek és ügynökhálózatok a 16. században*, Budapest 2017, 56. 130.134. 135. 139. 140.

⁴¹² BARTA, *Ludovicus Gritti magyar kormányzósága*, 296. 299–300.

Jánostól eltérően, akit először a magyar rendek választottak és koronáztak meg, majd ugyanezt a procedúrát a maga sajátos ordója szerint Szülejmán szintén elvégezte, Gritti kalandor és kegyenc volt és maradt. Az oszmán hierarchiában elfoglalt helyére érzékletesen világítanak rá Szülejmán szavai, aki felháborodva reagált, amikor kiderült, hogy Gritti beleártotta magát a császárral folytatott béketárgyalásokba.⁴¹³ Rá ugyanis a magyar ügyeken, vagyis János belpolitikai helyzetének megszilárdításán kívül egyéb feladatot nem bízott. Fráter György például ebből a szempontból előnyösebb pozícióban volt.

Érdemes megfontolás tárgyává tenni Gritti szerepével és portai megítélésével kapcsolatban még egy, eddig talán nem eléggé mérlegelt szempontot. Alvise apja, Andrea Gritti dózse, aki egykor *bailo* volt, lázasan keresett, mivel a portugál felfedezések negatívan érintették, Velence számára újabb gazdasági lehetőségeket pénzügyi helyzete stabilizálására. Ez az Oszmán Birodalom mellett jelölte ki a város helyét, amely nemcsak abban mutatkozott meg, hogy a portugálok elleni vörös-tengeri hadműveletekben a város segítséget nyújtott a törököknek,⁴¹⁴ hanem abban a törekvésben is, hogy régi, még az oszmán hódítás előtti balkáni és fekete-tengeri vidéki érdekeltségeit felélessze. A város gabonából behozatalra szorult, amelyet nem a balti, hanem a balkáni, illetve lengyelországi (a mai Ukrajna területe) gabonából tudott a legegyszerűbben biztosítani. A krími genovai és velencei telepek működésüket végérvényesen a krími tatárok behódolásával szüntették be. A térségből, főleg a havasalföldi területekről származott a főváros, Konstantinápoly ellátásához szükséges gabona zöme is. A Magyar Királyság területéről az élőállaton kívül, amely mint ismeretes egy másik útvonalon érkezett, a Köztársaságot elsősorban az erdélyi nemesfém és a só érdekelhette. Gritti jól dokumentálhatóan megpróbálta a Fugger érdekeltségbe tartozó bányakoncessziókat megszerezni, útvonalukat pedig átirányítani Velence felé, ám a tartós sikerben korai halála megakadályozta.⁴¹⁵

Másik két kezdeményezése viszont tartósnak bizonyult: az egyik az általa feltárt és kiaknázni kezdett aranybánya, a másik az erdélyi só hódoltsági kereskedelmének be/újraindítása volt, amelynek a császári megszállás és a harcok nem tettek jót, és amelynek útvonala már a középkor óta a Maros-völgyében vezetett Szegedig és onnan tovább nyugatra és délre. Ez a kereskedelem mindenesetre jelentős volumenű lehetett, mert például a kenderhez és a vászonhoz hasonlóan a Porta az erdélyi sószállítmányra is igényt tartott. Ennek fontosságára világít rá, hogy nem sokkal a tizenöt éves háború hivatalos kitörése előtt a török kereskedők felpanaszolták, hogy az erdélyiek megemelték a só árát, illetve vita tárgya volt, hogy egyes határvidéki török tisztviselők háborgatták a kereskedőket. Néhány évvel később Báthory Zsigmond követe, Fabio Genga szintén felhozta Rómában a pápa előtt, hogy a fejedelemség a háború miatt jelentős sóbevételektől esik el,⁴¹⁶ ami elsősorban a hódoltsági területekkel folytatott kereskedelemről származott. Érdemes lenne tehát Gritti politikai tevékenységét a velencei gazdasági igények és tervek szempontjából is megvizsgálni. Tény, hogy tőle függetlenül létezett egy főleg a raguzai kereskedők által kezben tartott, a dalmáciai tengerparttól a Balkán-félszigeten keresztül egészen Belgrádig nyúló útvonal, amelynek

⁴¹³ KRETSCHMAYR, *Gritti Lajos*, 111.

⁴¹⁴ PEDANI, *Venezia porta d'oriente*, 191.

⁴¹⁵ SZAKÁLY, *Vesztőhely*, 99.

⁴¹⁶ Esztergom Főszékesegyházi Könyvtár, Kézirattár, Ms. I. 301, passim. A sókereskedelemtől Grittire való sűrű hivatkozással lásd DRASKÓCZY ISTVÁN, *A magyarországi kősó bányászata és kereskedelme (1440–1530-as évek)*, Budapest 2018, 117. 119–131. 300–301. 334. Sőt a szerző az ország pénzügyigazgatásának átmeneti olasz befolyás alá kerüléséről, illetve olasz üzleti érdekeltségről ír. Uo. 117. 121.

kiaknázása a fekete-tengerivel együtt elsősorban velencei érdek volt.⁴¹⁷ Elképzelhető, hogy a Porta nem nézte jó szemmel, hogy a nagypolitikába magát beleártó Gritti a mindig gyanakodva méregetett Velencét patronálja, hisz ezen az útvonalon nemcsak az áruk, hanem az információk is szabadabban és nagyobb mennyiségben tudtak volna áramlani.⁴¹⁸

Grittinek a király mellett játszott szerepe a kívülállók számára is egyértelműen jelezte János hatalmának ingatagságát. És bár a tények Grittivel kapcsolatosan is a történetírásunk által hangsúlyozott török orientáció kiúttalanságát látszanak erősíteni, azzal kevésbé tudok egyet érteni, hogy ennek a kiúttalanságnak az alternatívája, legalábbis az 1541-ig terjedő időszakban, a Habsburg út lett volna. Nem kívánok érvelni János király mellett, igaz ellene sem, mert ebben az ügyben nem az utókort, hanem a kortársakat kell megkérdezni. Például I. (Öreg) Zsigmond lengyel királyt, aki az érintetteken kívül talán a legalaposabban ismerte, és a legjobban értette azt a szituációt, amelybe a Magyar Királyság jutott.

Az Acta Tomiciana monumentális sorozata, ahogyan fentebb már láttuk, betekintést enged a lengyel diplomácia kulisszatitkaiba. A Tóth Péter által kiadott magyar vonatkozású adatokat összegyűjtő okmánytárban olvasható forrásanyag új és igen gazdag adalékokkal járulhat hozzá az események mélyebb megismeréséhez és megértéséhez.

2. A Jagelló-szál

Ferdinánd és János vitájában, mivel mindkettővel rokonságban állt, Zsigmond lengyel király már igen korán megpróbált közvetíteni. Ettől függetlenül Ferdinánd az 1527. év folyamán mindazzal megvádolta Jánost, amit a későbbiekben is hangoztatott. Ezek középpontjában természetesen a törökkel fenntartott kapcsolata állt.⁴¹⁹ A gyanú mint láttuk, már Burgio jelentéseiben is megfogalmazódott, ahol az szerepel, hogy Korbáviai János mellett a török Szapolyait is megkereste. János védekezett, ahogy tudott: ennek lényege, ahogyan korábban láttuk, hogy egyedül ő képes a további török támadásoknak elejét venni, amelyek az országot és az egész kereszténységet érik, és hogy az ő személye a béke záloga. Ennek érdekében Ferdinándnak ki kell vonnia csapatait az országból, és a továbbiakban tartózkodnia kell a támadó fellépéstől. A másik vád, amelyet János kategorikusan tagadott, hogy adót fizetne a szultánnak.⁴²⁰

A lengyel király tehát az egykori rokonság okán érintett volt a viszályban. Erről árulkodik, hogy amikor az ezzel kapcsolatban megfogalmazódó kínos kérdésekre választ kellett adnia például György szász hercegnek, aki felrótta neki, hogy menedéket adott rokonának, azt válaszolta, hogy ha ő nem fogadja be Jánost, akkor megteszi a török. 1528 első felében Jánossal folytatott tárgyalásai kapcsán Zsigmond többször is kifejtette, hogy mivel véleménye szerint a török egész Magyarország elfoglalását tervezi, Ferdinándnak önmérsékletet kellene tanúsítania. Ugyanakkor nem osztja optimizmusát, mert a törökben nem szabad megbízni, és igen kétli, hogy Łaski sztambuli tárgyalásain egy olyan

⁴¹⁷ A raguzai kereskedők szerepére lásd MOLNÁR ANTAL, *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572–1647)*, (Humanizmus és reformáció 26.), Budapest 2002, 46–56.

⁴¹⁸ Az ellentétes gazdasági érdekeknek a portai nagypolitikát befolyásoló hatására érdekes példát Ciprus kapcsán lásd FODOR, *A szultán és az aranyalma*, 121–123.

⁴¹⁹ Egészen pontosan azzal vádolta meg Jánost, hogy 100 ezer arany éves adót ajánlott az országért, 300 ezret a Szerémségért, szabad átvonulást, sőt segítséget ebben, illetve tíz évenként 10 fiatal fiút és lányt, azaz *devsirme* (!) fizetését. *Liber legationum*, 106–108. 111.

⁴²⁰ *Liber legationum*, 162. 163.

egyezmény született volna, amelyet a szultán a magára nézve érvényesnek ismer el.⁴²¹ Ebben, mint tudjuk, igaz csak részben, de tévedett.

Szapolyai reakciójának van néhány igen lényeges, minket érdeklő részlete. Azt válaszolta, hogy Ferdinánd nála korábban kereste meg a Portát, felajánlva az adófizetést, ezért kénytelen volt ő is megfelelő ellenlépéseket tenni. Ez utóbbi állítást óvatosan kell kezelnünk, Ferdinánd valóban felajánlkozott, de erre nem sokkal János után, 1528 nyarán került sor, amikor Habardanecz Jánost a Portára küldte.⁴²² János is tudhatta, hogy Szülejmánnak esze ágában sem volt legnagyobb ellenségével az ország átadásáról adóért cserébe nem hogy megegyezni, tárgyalni sem. Sőt azt állította, hogy ha Ferdinánd nem támadt volna rá, Belgrád kivételével vissza tudta volna szerezni az elvesztett területeket.⁴²³

Az 1538-as váradi békével úgy tűnt, hogy a két király közti küzdelem hosszú évek előkészítő munkájának eredményeként nyugvópontra kerül. Ennek részleteit régen tisztázták, ezért néhány eddig kevés figyelemre méltatott következményre kívánom felhívni a figyelmet. Korpás Zoltán kutatásai ráirányították a figyelmet arra, hogy az egyezményt érdemes nemzetközi összefüggéseiben is vizsgálni, vagyis abban az 1537-ben körvonalazódó, természetesen nem előképek nélküli elképzelésben, amely az oszmán hatalom visszaszorítását a legtöbb nyugat-európai hatalmat magában foglaló, tengeren és szárazföldön egyszerre indított nagy hadjárat keretei között próbálta megvalósítani. Ennek a szövetségnek alárendelt szerepben ugyan, de János is a résztvevője lett volna. A biztató kezdetek, mint például Castelnuovo (Hercegnovi) elfoglalása ellenére, illetve a prevezai tengeri csata után a hadjárat politikai és pénzügyi okok miatt nem folytatódott. Innen közelítve a váradi békére egy nagy törökellenes liga és offenzíva egyik diplomáciai előfeltételeként kell tekintenünk.⁴²⁴

Jánosnak térre és időre volt szüksége, hogy a küzdőtéren politikailag életben maradjon: a váradi egyezmény, illetve a mögötte felsejlő nagy törökellenes koalíció, amelybe csendestársként vették be, úgy tűnt, hogy ezt lehetővé teszi. Érdekes lenne tudni, hogy ha a koalíció sikerrel jár, mit kezdtek volna a Habsburgok, illetve a Pápaság Jánossal? Megmaradt volna az ország kettészakadt állapotában két királlyal? Hisz a váradi békét végső soron a török kényszerítette ki: ha megszűnik ez a kényszer, mi szükség van a békére? Nem hinném, hogy a hogyan tovább kérdése egy ilyen forгатókönyv esetén nem fordult meg a szerződések fejében. Márpedig ha megfordult, akkor az is meg kellett, hogy forduljon, hogy az egyezmény János, de leginkább a vele újra dinasztikus kapcsolatba kerülő Jagellók érdekeit szolgálja, még ha ez első látásra meglepőnek is tűnhet. Hisz a pontokat olvasva egyértelmű, hogy ő a gyengébbik fél.⁴²⁵

Ferdinándnak szintén térre és időre volt szüksége, egyrészt, hogy kivédjen egy várt, de végül a perzsa helyzet miatt elmaradó török támadást, másrészt hogy kivárja az említett hadműveletek eredményét. Természetesen nem gondolom, hogy a törökellenes

⁴²¹ „Maiestatem serenissimi regis scire, quales sibi sint cum Thurco intelligentiae et tractatus, hoc unum sibi compertum esse, qualescunque illi sunt et quicquid suae maiestati Thurcus promittat, si quidem aliquid promittit, parum esse promissis illius fidendum, etiam si omnia tutissima ac securissima polliceatur.” *Liber legationum*, 87. A török pártjáról való elvonásra adott utasítást Jánoshoz küldött követének is. Uo. 94.

⁴²² BARTA-FODOR, *Két tárgyalás Sztambulban*, 173–213. Ferdinánd ajánlkozásához lásd még *Liber legationum*, 227. 239. 356. Követségéről lásd még MAHMUT HALEF CEVRIÖGLÜ, *Janos Hobardanecz's Embassy to Constantinople*, Ciépo 22 Sempozyum 4-8 ekim 2016 Trabzon, ed. Hans Georg Majer et alii, Trabzon 2018, 403–414.

⁴²³ *Liber legationum*, 96.

⁴²⁴ KOPÁS ZOLTÁN, *Két ellenfél és a hostis naturalis (Fejezetek Szapolyai János és V. Károly közti diplomáciai kapcsolatokról (1532–1538))*, Publicationes Universitatis Miskolcensis, 195–226, POUMARÉDE, *Il Mediterraneo oltre le crociate*, 195–201.

⁴²⁵ A váradi béke pontjait magyarul lásd BETHLEN I, szerk., 159–174.

szent háború mindkét részről pusztán propagandaszólam lett volna, de egy keresztény győzelem sem oldotta volna meg az alapproblémát. Nem hinném, hogy ebben Ferdinánd kívárta volna Szapolyai halálát: két lehetősége lett volna, János vagy önként levonul a porondról, vagy ha ezt nem teszi meg, vállalnia kellett volna egy bizonyosan bekövetkező polgárháborút.

Fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy vajon mit szolt mindehhez a Porta: amikor az egyezmény kitudódott, a szultán természetesen feldühödött, mivel nyilván rosszul esett neki pártfogoltja rút árulása. De valóban ez lehetett haragjának igazi oka? A béke kompromisszum volt, ahogyan a történelemkönyvek tanítják, amellyel a két fél elismerte, hogy nem bír egymással, ezért kötöttek inkább egy egyezséget. A szultán tudta nélkül a szultán ellenében. Amikor kiderült, Szülejmán tükörben láthatta eddig folytatott politikáját: János kudarca az egész ország birtokba vételére és Ferdinánd kiiktatására valójában az ő kudarca volt. Nem rájuk, hanem magára kellett volna dühösnek lenni: János keze meg volt kötve, amelyeket éppen ő kötött meg, amikor 1529-ben Grittit a nyakára küldte. De a magyarokra szüksége volt, nem taposhatta el őket, mint elődei a balkáni országokat.

A fentiek figyelembe vételével kell az újabb Szapolyai–Jagelló házasságot szemlélni. Jánosnak és Zsigmondnak ez a külön akciója ugyanis egy újabb nehéz és a jövőre nézve kulcsfontosságú kérdést vetett fel: mi lesz János halála után? A szakaszos hódítás doktrínája kézenfekvő választ kínál erre a kérdésre. Én azonban úgy vélem, és az alábbiakban látni fogunk néhány érvet e mellett, hogy 1538-ban még nem volt ez a játszma lejátszva. Nem tudunk arról, hogy a szultán, akit nem értesítettek előzőleg ezekről a tervekről, bár dühös volt, különösebb akadályt gördített volna a frigy elé, de a lengyel királyság közvetett beavatkozása a magyar ügyekbe nyilván nem lehetett túlságosan inyére.

Az egyezmény és a házasság ugyanakkor tovább mélyítette a keresztény fél megosztottságát. János esetleges utódának portai elfogadása erősíthette a magyarok lojalitását a Porta irányában, Zsigmond személyében pedig nyerhetett egy közvetett szövetségest a Habsburgok ellen. A magyarok gyengeségében rejlő erőt éppen ez adta: nélkülük nem lehetett megoldást találni, a vazallus Szapolyai dinasztia örökösödésének elfogadása pedig a fennálló helyzet konzerválását jelentette. Csakhogy a másik oldalon ott állt János árulása: mennyire lesznek megbízhatóak és lojálisok a magyarok a hűtlen János halála után? Ezek a kétségek nem enyhültek János Zsigmond megszületése után sem, a dilemma 1541-ben a Rákos mezőn is gyötörte a szultánt, ami miatt napokig képtelen volt döntést hozni. Miután döntött, az ország közepének megszállásával kétségtelenül a leglogikusabbnak tűnő választ adta, ahogyan szintén megtanultuk a történelemkönyvekből. De vajon ez volt a birodalom szempontjából a legjobb lépés?

A Buda elfoglalása előtti két rövid esztendőben tehát I. Zsigmond lengyel király lányán keresztül belebonyolódott a magyarországi ügyekbe, amelyektől egyébként előtte, és utána is igyekezett távol tartani magát: erre meggyőző adatokat találunk még 1540 szeptemberéből is *Liber legationum*-ban. Lépéseinek mozgatórugója az újonnan publikált dokumentumok ellenére ma sem teljesen világos. Ő, aki a váradi béke után egyértelműen és többször kiállt a Habsburgok magyarországi örökösödése mellett, és úgy tűnt, hogy ettől unokája megszületése sem tántorította el, és még János halála után is egyértelműen kinyilvánította, hogy magyar királynak továbbra is Ferdinándot és leszármazottjait ismeri el, egyrészt miért adta feleségül a lányát Jánoshoz, másrészt miért fordított végül

köponyeget 1541 januárjában? Ekkor ugyanis már egyértelműen a Szapolyai–Jagelló trónörökösödés mellett állt ki.⁴²⁶

Egyik lehetséges magyarázat természetesen az egykori rokonság: Szapolyai Borbála, János testvére, mint ismeretes, Zsigmond első felesége volt. A lengyel király levelezése azonban tele van távolságtartó nyilatkozatokkal, amikor például már csak a rokonság okán, felmerült magyar részről a Lengyel Királyság katonai segítsége, Zsigmond kategorikusan kizárt mindenféle segítséget.⁴²⁷ A családi szolidaritás tehát finoman szólva nem működött zökkenőmentesen. Elemi érdeke természetesen azt diktálta, hogy déli határai mentén nyugalom honoljon, éppen az, amit 1526 óta nem nagyon lehetett megtapasztalni. Zsigmond tapasztalt politikus volt, felmérte, hogy János nem őrizheti meg a trónját Szülejmán segítsége nélkül, aki viszont hallani sem akart Ferdinándról. Ugyanakkor sem a Habsburgok, sem a Porta nem volt képes kiiktatni a másikat, mint hatalmi tényezőt. Ez 1538-ra eléggé egyértelművé vált.⁴²⁸

De éppen hogy nem egyszerűsítette, hanem bonyolította a szereplők szándékai miatt kilátástalan helyzetet, hogy lánya révén ő is belépett a játéktérbe. Azzal a feltétellel adta lányát feleségül Jánoshoz, hogy megköti a pozícióját megerősítő, így lányának a körülményekhez képest viszonylag biztos jövőt biztosító egyezményt Ferdinánddal. Amivel egyrészt határozott támogatást nyújtott a Gritti-féle ügy után a Portával kapcsolatban elbizonytalanodó Jánosnak, másrészt utat nyitott egy újabb konfliktusnak, amelynek következménye többek közt az Erdélyi Fejedelemség létrejötte lett.⁴²⁹ Ezt persze akkor még senki nem látta előre, de az már ekkor is világos volt, hogy Izabella, illetve a gyermeke a lengyel befolyás megnövekedését fogja jelenteni. Ami annak a lehetőségét is magában hordozta, hogy bizonyos keretek között Zsigmond képes lesz befolyásolni az események alakulását. Talán éppen ez volt lépésének fő mozgatórugója. A váradi egyezmény és a házasság mögött újra felsejlett a Jagelló Kelet-Közép-Európa gondolata. Ahogyan a 15. században, majd később, a tizenöt éves háború idején, amikor a Jan Zamoyski kancellár vezette Lengyelország a Habsburgok és a Porta lekötöttségét kihasználva megpróbálta Moldván túl magyar, illetve erdélyi területekre kiterjeszteni a befolyását, a mi esetünkben Öreg Zsigmond bő fél évszázaddal korábban ugyanezt tette országa és dinasztiája védelme érdekében.

Érdekei tehát találkoztak a Szülejmánt leszámítva csak nagyon bizonytalan támogatókra szoruló Szapolyaiéval. Ez természetesen érvényes volt a veje halála utáni időszakra is: ha átlapozzuk Zsigmond magyar érdekű levelezését, azt láthatjuk, hogy János halála után a lengyel diplomácia igen aktív részt vállalt az özvegy és a Ferdinánd közötti béketárgyalásokon a királyné kielégítése ügyében. A tárgyalások során néha meglepő feltételek is megfogalmazódtak. Ferdinánd például nem gondolt arra, hogy a királyné a gyalui szerződésben⁴³⁰ szereplő szepesi hercegség (amely terület a Szapolyaiak

⁴²⁶ Decemberi leveleiben még Izabella Budáról történő távozásáról van szó, január elején viszont már a maradást javasolja lányának. A változás legfőbb oka Szülejmán döntése volt a Szapolyai dinasztia örökösödéséről, aminek a híre az év végére bizonyosan megérkezett hozzá, a másik talán, hogy Izabella tanácsosai már novemberben figyelmeztették a királyt, hogy az ország átadása Ferdinándnak a szultán támadásához és Magyarország elfoglalásához fog vezetni. *Liber legationum*, 383. 394–395. 408.

⁴²⁷ *Liber legationum*, 127, a rokonság 225.

⁴²⁸ Zsigmond közvetítői erőfeszítéseiről a két király között lásd *Liber legationum*, passim.

⁴²⁹ Erről újabban OBORNI, *Az ördögös barát*, 49–109. FODOR PÁL–OBORNI TERÉZ, *Két nagyhatalom között – A Szapolyaiak magyar királysága*, Egy elfeledett magyar királyi dinasztia, 2020, 113–144. Nem melleleg János javíthatott nem túl előnyös „pedigréjén” mivel folyton az a vád érte több oldalról is, hogy nem királyi származású. Ezzel a házassággal a jövőben elejét lehetett venni a további vádaskodásoknak. Éppen ezért nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy Zsigmond gesztusa milyen nagy jelentőségű volt János számára, akinek addig nem sikerült királyi vérből származó feleséget kapnia.

⁴³⁰ A gyalui szerződést lásd RODERICH GOOSS, *Österreichische Staatsverträge*, Wien 1911, 95–110.

törzsbirtokai közé tartozott) mellett, illetve helyett például Pozsony városát is a magának követeli. Joggal háborodhatott fel ezen, hisz a Bécs előterében fekvő város és vár túlságosan is súlyos árnak számított Budáért cserébe.⁴³¹

A kárpótlás mellett a másik fő feltétel János Zsigmond házassága volt Ferdinánd valamelyik lányával. Nem kétséges, hogy a háttérben itt is elsősorban Zsigmond királyt kell sejtenünk, akinek a számára a Habsburgokkal létrejövő rokonság (lásd Habsburg–Jagelló házassági szerződést 1515-ben) mindenképpen pozícióját erősítő lépésnek számított. Lánya házasságát két évvel korábban úgy kötötték meg mindkét oldalon, hogy vállalták a Porta neheztelését.⁴³² Ezt a vonalat Izabella apja halála után is folytatni kívánta. A tervezett Habsburg házasság Zsigmond halálával is napirenden maradt, ami ugyanakkor egészen bizonyosan nem találkozott az oszmánbarát orientációt követő Fráter György, illetve Török Bálint, Izabella udvarának két legerősebb hatalmi tényezőjének egyetértésével. Valószínűleg tőlük és/vagy Statileo János erdélyi püspöktől ered Izabella megházasításának a terve Ferenc francia király kisebbik fiával, Károllyal, Orléans hercegével.⁴³³

A Valois-kal létrehozandó dinasztikus kapcsolat később a Báthoryak fejében is megfordult. Oka, hogy a franciák szilárd portai szövetségesnek számítottak a Habsburgokkal szemben, akik ellen 1542-re egy nagy közös hadjáratot terveztek, amelyben a szultán szárazföldön, Magyarország irányában, a tengeren pedig a francia hajóhaddal szövetségben támadtak volna. Ez végül a következő évben valósult meg.⁴³⁴ Talán nem véletlen, hogy a francia házasság terve éppen ebben az időszakban merült fel: a velencei francia követ levelezésében fennmaradt adatok ugyanakkor arról tanúskodnak, hogy a tervet maga I. Ferenc francia király fújta le, aki a természetjogra hivatkozva nem kevés önmérsékletet tanúsítva, nem kívánt akadályokat gördíteni a Habsburgok magyarországi örökösödése elé.⁴³⁵ Pedig a francia szövetség János és rajta keresztül Zsigmond magyarországi helyzetét erősítette és fordítva, gyengítette volna a Habsburgok pozícióit.

A Szapolyai–Jagelló házasság ugyanakkor nem oldotta meg a dilemmát: ha János halála és Buda eleste után hívei átadják a területeit Ferdinándnak, vajon lesz-e katonailag olyan erős, hogy Szülejmánnal szemben megvédje az ország maradék részét? A váradi egyezményben időzített bomba tehát ketyegett: ha ugyanis nem lesz képes, akkor mi értelme ennek az újabb egyezménynek? Az előjelek nem voltak túlságosan kedvezőek, hisz János a diplomáciai csatornákon keresztül fel tudta mérni, hogy a hatalmas anyagi és katonai erőforrások fölött diszponáló V. Károlynak mekkora problémát okoz I. Ferenc Franciaországa. Ez a dilemma sütt azokból a szavakból, amelyeket a király és tanácsosai számtalanszor hangoztattak Ferdinánd és a nagyvilág előtt, hogy tudniillik annak, hogy az Oszmán Birodalom nem kebelezte, vagy fogja bekebelezni a Magyar Királyságot, egyetlen garanciája az ő személye és politikája. Ezzel összhangban Zsigmond⁴³⁶ már

⁴³¹ Aminek elfogadására aztán mégis hajlott Ferdinánd. A tárgyalásokon felmerült Buda helyett Trencsén, amely Szapolyai birtok volt, a csere is. Lásd *Liber legationum*, 328–329. 349, ÓVÁRY 2, n. 370.

⁴³² *Liber legationum*, 203. 210.

⁴³³ CHARRIÈRE, *Négotiations*, I, 453. Idézi SZALAY, *Adalékok*, 191.

⁴³⁴ A velencei francia követ 1541. januári híradását erről lásd CHARRIÈRE, *Négotiations*, I, 463, SETTON, *The Papacy and the Levant*, 461–462.

⁴³⁵ CHARRIÈRE, *Négotiations*, I, i.m.

⁴³⁶ Ezért lenne izgalmas annak kiderítése, hogyan követhetett el Ferdinánd akkora hibát, hogy nem számolva a következményekkel többször is makacsul felajánlotta az adófizetést a királyságért cserébe? Pedig 1540 kulcsfontosságú őszén, amikor eldőlt a Magyar Királyság egyharmadának sorsa, a Konstantinápolyban tartózkodó Łaski azt tanácsolta urának, hogy hagyja a gyermek kezén apja területeit és koncentráljon az uralma alatt lévő területek, Horvátország és Szlavónia megtartására. GÉVAY, *Urkunden und Actenstücke*, 103. Vagy, hogy utódja, Miksa miért követte el később többször is ugyanezt a hibát? A

Lajos idejében számtalanszor kifejtette, hogy egyetlen kiút a béke, mert a keresztény szolidaritás nem működik, illetve, hogy a török olyan erős, hogy nem lehet legyőzni. Később viszont a védőszárnyai alá menekült és a szultánnal szerződést kötni készülő Jánosnak értésére adta, hogy illúzióba ringatja magát, ha azt hiszi, hogy meg tud egyezni a törökkel. Mégis hozzáadta a lányát! Éppen ezért bizonyosnak tartom, hogy eleve megvalósíthatatlannak tartotta a váradi békét: hisz ha nem lehet legyőzni a törököt, ahogy többször kifejtette, akkor ebből az következik, hogy ő eleve arra tett, hogy a porondon János és mögötte Szülejmán marad a győztes. Azonban mégis adott egy esélyt a keresztények győzelmének, mivel a támogatásáért, és lánya kezéért cserébe feltételül éppen a Ferdinánddal való megegyezést szabta. És, tegyük hozzá, ezzel megmentette Magyarország keleti felét a bekebelezéstől, mert lánya révén adott a magyaroknak egy trónörökösöt, akivel a szultán meg tudta újítani a Jánossal kötött paktumot.

Fentebb láttuk, hogy János részéről legalábbis, a Jagelló házasság volt az egyik oka a váradi egyezmény megkötésének: ebből kifolyólag ismét felmerül a kérdés, hogy vajon mennyire gondolta komolyan ő a váradi békét? Komolyan gondolta akár ő, akár Ferdinánd, hogy halála után az özvegy a trónörökössel együtt békésen meghúzza magát a Szepességben, a lengyel határ tözsomszédságában? Az egyezmény sorsa azt mutatja, hogy ezt egyikük sem vette komolyan számításba. Amikor Izabellát Fráter György rákényszerítette a lemondásra, a kárpótlásként kapott lepusztult állapotban lévő sziléziai hercegségekben még annyit sem tartózkodott a duzzogó özvegy, amennyi az ideiglenes berendezkedéshez elég, hanem rögtön hazament Lengyelországba.⁴³⁷ De hozhatunk egy későbbi példát: Báthory Zsigmondot finoman szólva nem uralkodóhoz méltó körülmények fogadták Oppelnben, a helyiek kifejezetten ellenséges magatartást tanúsítottak irányában. Élete utolsó éveit nem is az eredetileg a lemondási okmányban rögzített helyen töltötte. Az anyagi kárpótlást pedig egyik esetben sem kapták meg.

Úgy vélem, hogy a váradi béke, annak ellenére, hogy elemei az erdélyi fejedelmekkel kötött összes többi egyezményben felbukkannak, eredetileg ad hoc megoldás volt, amelyre különböző okok kényszerítették a feleket, arra azonban igen alkalmas volt, hogy egymást lehessen vádolni, éppen az egyezményre hivatkozva, az egyezmény felrúgásával. János talán tényleg igazat mondott, amikor kitudódása után a Porta felé úgy kommunikálta a váradi egyezményt, hogy jöllehet formailag békének minősül, de ő valójában csupán fegyverszünetnek tekinti.⁴³⁸

A probléma végső soron abban gyökerezett, hogy Lajos magtalan halála következtében Ferdinánd a házassági szerződésre, János pedig a rákosi végzésre hivatkozva jelentkezett be a trónért. Ez „normális” esetben is hosszabb-rövidebb polgárháborúhoz vezetett volna, a Magyar Királyság esetében viszont az Oszmán Birodalom miatt a probléma sokkal pusztítóbban jelentkezett. Ráadásul a trónért nem csak Ferdinánd, és János (majd Izabella), és természetesen Szülejmán jelentkeztek, hanem felsorakoztak, legalább a hatalom egy részéért „helyi” erők, Gritti, Perényi, Majlád, Török Bálint is, ahogyan történetírásunk régóta konstataulta. Ez így együtt már túl sok volt.

A racionalitás azt diktálta, hogy János az örökösödés bebiztosításával megteremtse a lehetőségét a Magyar Királyság túlélésének a halála utáni időszakra. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy ha a Habsburgok nem lesznek képesek megvédeni az országot, márpedig ez szinte teljesen bizonyos volt, akkor az Oszmán Birodalom fogja

---

jogigényhez való ragaszkodás, a presztízsszemponatok ennyire felülírták volna nem is annyira a „politikai racionalitást”, vagy a „realitásokat” hanem egyszerűen annak a figyelembe vételét, hogy mi a Porta egyértelmű, szavak és tettek által többször is nyomatékosított akarata?

⁴³⁷ VERESS ENDRE, *Izabella királyné*, Budapest 1901, 345–350.

⁴³⁸ *III. Pál és Farnese bíbornok*, 68.

bekebelezni, már csak azért is, mert nem tűrhette, hogy határai mentén egy a Magyar Királyságénál jóval nagyobb erőforrások fölött rendelkező rivális hatalom rendezkedjen be. Ferdinánd magatartásában ugyanakkor nem látok efféle racionalitást, csak a dédapjától örökölt makacsságot, aki egész életében riválisa, Mátyás halálára várt, hogy birtokba vehesse jogosnak vélt örökségét. A védelmi doktrínára ugyanis a sok keserű vesztés és tapasztalat után talált csak rá. A harmadik fél, Zsigmond motivációja a fentebb mondottak alapján elég világos: akárhonnan is közelítünk, érdekei világosan és egyértelműen János és Izabella, közvetve pedig Szülejmán mellett jelölték ki a helyét. És bár úgy vélem, hogy a keresztény fegyverek győzelmében mindhárman őszintén reménykedtek, minden további béke és egyezmény alapját, a váradi békét mégis csak két alapjában véve őszintétlen fél kötötte meg egymással, egy szintén őszintétlen harmadik játékos közvetítésével, mivel egyikük sem gondolta komolyan a végrehajtását.

3. János király „adaja”

Az örökösödés előző fejezetben érintett kérdése, bár első látásra furcsának tűnhet, másik oldalról megközelítve összefüggésbe hozható János adófizetésének a történetírás által régóta vitatott kérdésével.

Az adó (*tributo*) kifejezés Fabio Mignanelli és Giovanni Morone nunciusok 1538. október 20-án kelt közös jelentésében bukkan fel először.⁴³⁹ Sajnos a nunciusok korábbi jelentései nem maradtak ránk, a levélből azonban annyi kiderül, hogy ez új információ volt. Az iratok között tehát ez az egyetlen, amely kifejezetten adót emleget. A nunciusok egy Salamanca nevű spanyol kapitányra hivatkoztak, aki látta a Portára szánt arannyal teli tálakat. Igen tanulságos megnézni a kontextust is, amelyben ez a hír Rómába érkezett: egy néhány hónappal korábbi, május 2-ai jelentésben az szerepel, hogy a szultán két csauszt küldött Budára, akik számon kérték, hogy nincs előkészítve a talaj Buda három mérföldes körzetében a táborozáshoz. Ennek kapcsán megjegyzik, hogy János vélhetően nem fogja átadni a fővárost a szultánnak, a június 10-i jelentésben pedig, hogy át fogja engedni a török csapatokat Bécs felé.⁴⁴⁰ Az ezt követő jelentések a Szlavónia és Dalmácia – tehát Ferdinánd területei – felé élénkülő török portyákról számolnak be.⁴⁴¹ Barta Gábortól tudjuk, hogy a vazallus területének megkímélése az oszmán taktika illetve stratégia része volt,⁴⁴² a közös ellenségét ellenben pusztították a határmenti török csapatok. Most is ez történt, de a szultán magyarországi hadjáratának híre az 1538. évben vaklármának bizonyult.

Az adófizetésről szóló hír után rögtön arról olvashatunk, hogy a király 300 ezer dukát adót vetett ki, amelyből 100 ezret Erdély, 100 ezret Magyarország, 100 ezret pedig saját birtokai után fizetne, illetve hogy 24 ezret vesztegetésként már ki is fizetett.⁴⁴³ Egy másik jelentés részletezi, hogy ez az óriási összeg milyen tételekből állna össze: e szerint

⁴³⁹ „...qui in Vienna, ove intendemo da persone degne di fede, chel Turco ritornaua abandonata la Moldavia, et questo per esser rimasto d'accordo col re Giouanni, quale gli dava certo tributo, et quelli che qui spargeuano questa fama che cono certi capitani spagnuoli... haver veduti alcuni vasi dorati pieni di dinari, li quali detto Re Giouanni mandaua al Turco per tributo, che sarebbe segno di una perpatua pace tra di loro.” *III. Pál és Farnese Sándor bibornok*, 50. A hivatkozott spanyol jelentést lásd *Documente privitoare la istoria românilor culese din archivele din Simancas*, de A. Ciorănescu, București 1940, 28–29.

⁴⁴⁰ *III. Pál és Farnese bibornok*, 33. 38.

⁴⁴¹ *III. Pál és Farnese bibornok*, 39–43.

⁴⁴² BARTA GÁBOR, *Elfelegett hadszíntér*, 19. 20.

⁴⁴³ *III. Pál és Farnese bibornok*, 52. Ekkora összegről számol be Rinconnak írott levelében a velencei francia követ. Lásd CHARRIÈRE, *Négotiations*, I, 443.

100–100 ezer arany értékű sóból, illetve cobolyprémből és csak a harmadik 100 ezret fizették volna ki készpénzben.⁴⁴⁴ Elképzelhető, hogy a spanyol kapitány ez utóbbi tételből láthatott meg valamit. A nuncius levelei alapján mindazonáltal úgy tűnik, mintha ez az óriási értékű összeget – ami nagysága miatt aligha minősíthetünk adónak – elküldték volna. Azt viszont nem tudta pontosan, hogy mi lehetett az ajándék kifizetésének oka, a jogcíme, ezért többet is megnevezett: az egyik szerint, hogy a szultánt rávegye, hogy ne indítson hadjáratot, a másik prózaibb magyarázat szerint, hogy eltegye magának. E kettő azonban összefügg egymással, ugyanis nem sokkal később azt olvassuk, hogy János azért tartalékol, mert attól tart, hogy el kell menekülnie a szultán elől. Ez esetben Lengyelországba fog távozni.

Egy további magyarázat szerint Grittiért kellett Jánosnak „vezekelnie.”⁴⁴⁵ Úgy vélem, hogy az egykori és áruláson kapott kormányzó élete talán nem ért annyit – bár az utána maradt kincsek eléggé tetemesek lehettek –, a váradi béke kitudódása miatti szultáni harag kiengesztelése és a trón megmentése viszont igen. Vagyis a 300 ezer értékű ajándék vagy sarc János árulásának ellentételezése, jóvátétele lehetett, amibe természetesen beleszámítandó Gritti vagyona. Ezt a feltételezést támasztaná alá, hogy abban a jelentésben, amelyben a tételek részletezésre kerültek, az is szerepel, hogy a király azt üzenté a Portára, hogy Ferdinánddal nem békét, hanem csupán fegyverszünetet kötött.⁴⁴⁶

János adófizetésének fentebb idézett októberi híre már hónapokkal korábban terjedni kezdhett, amelyre az utal, hogy a szeptember 18-ra összehívott kolozsvári országgyűlésen döntöttek a rendek arról, hogy a szultán kiengesztelésére összeírják a tartomány adózó portáit, amelyekre egy forint adót vetnek ki.⁴⁴⁷ A szövegből kiderül, hogy erre első alkalommal került sor, Verancsics Antal néhány hónappal későbbi levelében pedig az áll, hogy a kivetett ajándék és adó (*munera et pecunia*) 300 ezer forint, amelyből 100–100 ezer Magyarországot és Erdélyt, míg a maradék Jánost terheli.⁴⁴⁸ Ezek az adatok tehát megerősítik a nuncius értesüléseit.

A fentebbiek alapján tehát úgy tűnik, mintha János korábban, 1538 előtt tényleg nem fizetett volna adót. De megjegyzendő, hogy az országgyűlési törvény szövege sehol nem tesz említést sem adóról, sem ajándékról, hanem az előállt rendkívüli helyzetben a szultán kiengeszteléséről, az ország megmentése érdekében kifizetendő óriási összeg alkalmasszerű, azaz nem rendszeres előteremtéséről. Ennek érdekében kellett befizetni a portánkénti egy forintot. Tehát nem derül ki, hogy a fizetésre milyen jogcímen került sor. Ugyanakkor ezt tekinthetnénk a későbbi rendszeres adó előzményének is abból a szempontból, hogy azt az adót, amelyet János Zsigmond három évvel később már egészen bizonyosan fizetett, rendszeresen és nem alkalmasszerűen, kollektív erőfeszítés eredményeként az országra kivetett adó formájában teremtették elő. Vagyis ezt intézményesítette volna még apja életében a kolozsvári országgyűlés, ez lett volna a precedens. A nuncius értesülései és az országgyűlési végzés tehát arra látszanak utalni, hogy ennek az óriási összegnek egy része engesztelő ajándék, illetve háborús jóvátétel, azaz kiadások jóváírása, kompenzációja lehetett, amely az elkövetett „bűn”, az árulás és a háborús költségek miatt rúgott ilyen tekintélyes méretűre. És tartalmazta Gritti vagyont

⁴⁴⁴ III. Pál és Farnese bíbornok, 67. Ugyanakkor később az szerepel, hogy a barát 300 ezer dukátot vitt volna a Portára. Uo. 108.

⁴⁴⁵ III. Pál és Farnese bíbornok, 51. 52. 54. 57. 67. 82.

⁴⁴⁶ III. Pál és Farnese bíbornok, 68.

⁴⁴⁷ „In primis, Quod connumerentur omnia oppida, ville et possessiones et pertinencie castrorum, que hucusque non fuerunt connumerate ad solutionem vnus floreni, quo imperator Turcarum condescendi faciat per Maiestatem Regiam, si fieri poterit.” *Magyar Országgyűlési Emlékek* II: 1537–1545, kiad. FRAKNÓI VILMOS, Budapest 1875, 154.

⁴⁴⁸ MOE II, 149. A Fraknói által idézett Verancsics levelet lásd *Verancsics*, VI, 58. BETHLEN II, 21. 36.

is. Gondoljunk csak a fogságba vetett Török Bálint birtokaival kapcsolatban megfogalmazott követelésre, vagy későbbi analógiaként az 1601. évi béketárgyalásokra, amelyekben az oszmán fél az összes tőle elfoglalt vár visszaadását, az elmaradt adót, valamint háborús költségei megtérítését követelte. De hivatkozhatunk egy jóval későbbi példára, Köprülü Mehmed nagyvezírnek II. Rákóczy György lengyelországi hadjárata miatt indított, szintén előre nem tervezett 1658. évi erdélyi hadjáratára, amelynek költségeit 500 ezer aranyra taksálta, és amelyet a felemelt adó *mellett* egyszeri sarcként követelt az erdélyiektől.⁴⁴⁹

1538-ban nemcsak Szlavónia és Dalmácia felé váltak intenzívebbé a támadások, hanem a szultán ugyanezen ok miatt Moldvába is hadjáratot vezetett.⁴⁵⁰ Ez utóbbi nem előre tervezett, hanem preventív, illetve bosszú hadjárat is volt, amivel Morone jelentései szerint Erdélyben is tisztában voltak. A moldvai hadjáratral ugyanis a szultán minden Erdély és Magyarország felé vezető utat elzárva harapófogóba fogta a királyságot, amely többek között a fizetési hajlandóság növelését célozta. Egy évvel később Fráter György Rorariónak, a pápa Jánoshoz küldött követének ugyanezt mondta.⁴⁵¹

Az adófizetés tényét látszik alátámasztani egy 1538. november 27-én készült jelentés, amelyben János király Fráter György tervezett portai követsége kapcsán a következőket közölte a nunciussal: Łaski árulása miatt „... kénytelen lesz elküldeni a kincstartóját, a váradi püspököt a szultánhoz az ajándékkal, amely 100 ezer dukátba fog neki kerülni azon túl, hogy *minden évben* [kiemelés tőlem – K. T.] 80 ezer (dukát)nyi sót kell adnia.”⁴⁵² A részlet azért fontos, mert itt János szájából halljuk, hogy a Porta rendszeres, évente teljesítendő kötelezettséget rótt ki rá. Ám Mignanelli nuncius Rorarióval egybehangzóan azt is megírta, hogy János nem számít adófizetőnek (*tributario*) csak mert 300 ezer dukátot, pontosabban ekkora értékű összeget készül kifizetni a szultánnak és János sem emlegetett *expressis verbis* adót a minden évben beszolgáltatandó sóval kapcsolatban. Ezt támasztja alá az országgyűlés szövege is. De elképzelhető persze az is, hogy mindkét esetben el akarták kerülni a vazallitás, az alávetettség nyers tényének elismerését, ezért presztízs szempontokat szem előtt tartva fogalmaztak eufemisztikusan a király és a magyar rendek a nuncius előtt az országgyűlésen, ahogyan később a Habsburgok tisztes ajándékról, míg a török fél adóról beszéltek.

Úgy tűnik, mintha a Porta is figyelembe vette volna János kényes helyzetét és megelégedett volna egyszeri, szimbolikus gesztussal. Rorario 1539. december 18-án kelt jelentésében, amelyet fontosságára való tekintettel kiadója, Veress Endre le is fordított, a minket érdeklő helyen a következőt olvashatjuk: „Váradról a kincstartót a törökhöz fogja indítani... mivel a török nem kíván adót, de azt akarná, hogy alattvalójának jelentse ki magát a király... és hogy ünnepi követet küldjön tisztes ajándékkal, a mi annyi volna,

⁴⁴⁹ A 1601. évi esetre lásd AAV Fondo Borghese, serie I, vol. 651, fol. 206r, Rákocziéra EOE XII (1658–1661), szerk. SZILÁGYI SÁNDOR, Budapest 1887, 3. Ugyanebből az időszakból idézhetjük Barcsay példáját, aki a szerdár által kiállított döntvény szerint kötelezettséget vállalt az erdélyi hadjárat költségeinek megtérítésére. PAPP SÁNDOR, *Három török dokumentum Barcsai Ákos erdélyi fejedelem hatalomra kerüléséről*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis. Sectio Humana 1989–1990, 27.

⁴⁵⁰ III. Pál és Farnese bíbornok, 50. 53, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești (1527–1572)*, pub. ANDREI VERESS, București 1929, 17–19.

⁴⁵¹ III. Pál és Farnese bíbornok, 53. 88–89.

⁴⁵² „...è forzato di presente mandar el suo Thesoriere Vescouo di Varadino al Turco, la quale andata con li presenti li costera un Centomilia ducati senza che ogni anno li ua da ottanta millia di sale” III. Pál és Farnese bíbornok, 95–96. A só a szörme és a pénz mellett említve a 300 ezer értékű fizetség részeként bő fél évvel korábban. Uo. 68.

mintha [kiemelés tőlem – K. T.] adót fizetne neki...”⁴⁵³ A szöveg eléggé világos és egyértelműen alátámasztani látszik az adózásra vonatkozó fentebbi adatokat, de azzal a megszorítással, hogy azt állítja, a szultán megelégedett az adófizetés *elvének* – tehát nem a rendszeres éves adózás! – elfogadásával, ami által a másik fél elismerte a vazallitás tényét, és amely az oszmán gyakorlat részét képezte, az iszlám jogértelmezésnek megfelelően (*dzsizje, haradzs*). Úgy tűnik, hogy ezzel Rorario nuncius tökéletesen tisztában volt!

Ugyancsak ebből az évből ismerjük Zsigmond lengyel király Tarnowski krakkói kasztellánhoz intézett levelét, amelynek alapján erőteljesen érvelhetünk a mellett, hogy János *hivatalosan* adónak minősülő pénzüsszeget tényleg nem fizetett be a Portára: a király levelében az áll, hogy a Szülejmán a neki írt levelében három okot jelölt meg, amely a közte és János közt kialakult bizalmi válságot előidézte. Az első, hogy Gritti vagyonát nem szolgáltatta be, a második a váradi béke, harmadik pedig, hogy megkérdezése nélkül kötött házasságot Izabellával. Az első ok kapcsán a szultán külön János szemére hányta, hogy úgy tette el Gritti vagyonát, hogy a védelme érdekében elköltött hatalmas summáért cserébe neki évi 100 ezer arany adót *ígért*, amit ő az ország súlyos helyzetére való tekintettel magától a felére, 50 ezerre csökkentett.⁴⁵⁴ A magyar királynak csupán egyetlenegyszer kellett volna ezt az adót elküldenie, de végül nem hogy egy fillért nem fizetett, hanem még Gritti is megölette, javait pedig eltulajdonította.⁴⁵⁵ Ebből a rendkívül fontos levélrészletből kiderül, hogy az adófizetés tényének elfogadásán túl – amit ezek szerint János önként ajánlott volna fel – a szultán legalább egyszeri, szimbolikus fizetésre gesztusként igényt tartott. E mellé hozhatunk másik adatot szintén 1539-ből, amely szerint a moldvai vajda azt javasolta, hogy Erdély vesse alá magát a töröknek és fizessen adót a védelemért, amiből az következik, hogy addig nem fizetett.⁴⁵⁶

Fentebbi meglehetősen ellentmondásos adatokból tehát azt szűrhetjük le, hogy János 1529-ben valószínűleg elfogadta, hogy valamiféle anyagi természetű kompenzációt kell fizetnie (a fedezete talán az ország sóbevétele volt) 100? 80? 50? ezer arany összegben. Ennek nagysága az erdélyi fejedelmekkel valamint a császárral szemben később kialakított gyakorlat és a kifizetett summák tükrében adóként túlzásnak tűnik, ugyanakkor nagyságrendileg megegyezik, illetve közel áll a *berát* által említett 100 ezres összeghez.⁴⁵⁷ János nagyhangú ajánlata egyszeri nagyobb összegről szólhatott, és ezt foglalhatta magában a fentebb említett Papp által feltételezett *berát*. Am ez, még ha igaz

⁴⁵³ „Da Varadino espedirà el tesoriere al Turco... perché il Turco non ricerca tributo, ma vorria ch'el re se dichiarasse, come membro suo... et che mandì oratore solenne con presenti honesti che saranno tanto quanto se'l pagasse tributo.” VERESS ENDRE, *Rorario Jeromos magyarországi pápai követ jelentése Budáról, 1539 december 18-ikáról*, Történeti Szemle I (1912) 2, 240. A szultán tehát elvben mindenképpen fenntartotta az adófizetést, sőt, jelen esetben dupla adót, amelyet, mint fentebb láttuk, 100 ezer aranyban szabott meg. Az alábbiakban kiderül, hogy a király, jóllehet összegét felére csökkentették, életében mégsem fizetett semmit.

⁴⁵⁴ „...caesari propter impensas sua causa factas annua centum millia tributum nomine promitteret.” *Liber legationum*, 203. Gondoljunk csak arra, hogy Bethlen szerint Łaski ura nevében már 1527-ben megígérte az adófizetést! 1541-ben Buda elfoglalásakor kiállított *fethnáméjában* az szerepel, hogy János az országot cserébe adót fizetett. *Török történetírók*, I, 392.

⁴⁵⁵ „Maiestatem vero eius toto illo tempore, ex quo in regnum fuit restituta, semel tantum tributum id misisse. Deinceps vero non modo misisse quiddid sed etiam Gritti... interficiendum curasse... eum spoliasse.” *Liber legationum*, 203.

⁴⁵⁶ III. Pál és Farnese bíbornok, 67. 68.

⁴⁵⁷ A bizonytalanság a szultán állítása és a diplomáciai forrásokban szereplő összegek közötti eltéréstől fakad. Tény, hogy a Habsburgok 1568 után 30 ezer aranyat fizettek, amikor éppen fizettek, az erdélyi fejedelmek adója pedig 10, majd sokáig 15 ezer arany volt. Am kétségtelen, hogy a két terület együttes adója, ha a későbbi hódoltsági területet is beleszámítjuk, nagyságrendileg éppen 50–100 ezer arany közé (hozzá kell ugyanis számolnunk az *extraordinariát*, az ajándékokat is) becsülhető.

lenne is, csupán ígéret maradt, mivel a király végül életében egy fillért sem fizetett. A Zsigmond levelében használt kifejezés, az egyszeri (*semel*) fizetség forrása, ha hihetünk neki, a későbbi erdélyi gyakorlattal ellentétben nem a rendek megajánlása volt, hanem a király személye, illetve vagyona, vagyis őt, és nem az országot terhelő kötelezettség lehetett, még ha ez az ország adóbevételeiből (királyi regálé jövedelemből) származott is.⁴⁵⁸ Ezért úgy vélem, hogy ezt az összeget János, ígéretével ellentétben, de lehet, hogy csak a török fél fogalmazott nyersen, nem adó, hanem más jogcímen küldte be és a külvilág felé is így kommunikálta. Erre mutat a nagysága is. Más kérdés, hogy ez muszlim szempontból a vazallitásból fakadó adónak, *haradzs*nak számított, ám kétségtelenül nem volt rendszeres, amelyet a szokások szerint a defterdár „számfejtett” és adott volna róla nyugtát, igazolást. Ilyen ugyanis, mint már utaltam rá, nem maradt ránk.

A források tehát ellentmondanak egymásnak, ám ezek feloldhatók, ha feltesszük, hogy török részéről két különböző anyagi természetű követelés fogalmazódott meg. Az első, hogy a szultán egyszeri szimbolikus gesztusként elvárt egy nagyobb összegű ajándékot, ha már Łaski annak idején üres kézzel érkezett, amely akárhogy is csúrték-csavarták a dolgot János és a rendek, az alávetettségüket, a vazallitást fejezte ki. Az összeg összegyűjtése érdekében kivetett adóra valószínűleg a váradi béke kitudódása következtében került sor, de lehet, hogy ez csak az apropója volt, hogy teljesítsenek egy régóta esedékes kötelezettséget. Utóda, János Zsigmond, illetve az őt követő erdélyi fejedelmek már nem kiengesztelésként, vagy az alku elemeként, és nem is személyes kötelezettségként, „saját” vagyonukból, hanem az ország, a rendek kötelezettségeként rendszeresen fizették.⁴⁵⁹ Azaz kollektív teherré vált, ami véleményem szerint annak a következménye volt, hogy a szultán először még csak elvben, de elismerte a Szapolyai-ház örökösödését. Ugyancsak János Zsigmond uralkodása alatt, annak vége felé⁴⁶⁰ az erdélyiek írásban rögzített engedélyt kaptak a Szapolyai dinasztia örökösödésére és a keleti országrész rendjeinek a szabad királyválasztásra, amelyet ők magától értetődő módon természetes, ősi jogukként, a magyar királyság örökösiként szabad fejedelmválasztási jog formájában érvényesítettek.⁴⁶¹

⁴⁵⁸ Bár kérdés, hogy a korabeli gyakorlat alapján mennyire különíthető el az ország bevétele a király magánjövedelmeitől különösen egy olyan kaotikus, polgárháborús időszakban, amilyenben János volt kénytelen uralkodni?

⁴⁵⁹ Morosini velencei követ 1545. augusztus 26-án Prágából keltezett jelentésében azt olvassuk, hogy Ferdinánd követe Sztambulban adófizetést ajánlott a szultánnak, ahogyan János király tette. „...ho inteso da bon loco chel secretario Ghirardo che è andato a nome di cesare a Costantinopoli ha in commissione da sua cesarea maesta di veder chel signor Turco lassi a questa maesta la Hungaria con quel *tributo che soleva pagar* [kiemelés tőlem – K. T.] il re Zuane.” ASVe Capi di Cons. X, Lett. amb., b.12, fasc. 1545, n. 185. Emlékeztetek arra, hogy a Habsburg és az oszmán fél 1545-ben kötöttek először fegyverszünetet, amelyet 1547-ben 5 éves béke követett. Ferdinánd tehát ezt a precedenst próbálta felhasználni először még arra, hogy az egész országot, de később már csak hogy a ténylegesen a kezében lévő magyar területeket biztosítsa a maga számára az adóért cserébe. Ez később, mint tudjuk a Habsburg-oszmán viszony normalizálódásakor valóban be is következett (drinápolyi béke). Éppen ezért nem vagyok biztos abban, hogy a velencei követ értesülése helyt álló, inkább arról lehet szó, hogy Morosini átvette a Habsburg-fél érvelését, amely az adóért cserébe régóta próbált megegyezni Szülejmánnal.

⁴⁶⁰ Az 1665-ből származó hitelesített és 1566-ra antedatált *ahdnáme* változatban szerepel ugyan a rendek szabad választási joga, a Bethlen Gáborhoz köthető harmadik variánsban azonban, amely bizonyosan 1620-ból származik, nem találjuk. A 2. és 3. változatot lásd PAPP, *Die Verleihung*, 154–158. A kérdésre később külön fejezetben visszatérek.

⁴⁶¹ A rendek is szoros összefüggést láttak az örökösödés és a szabad királyválasztás engedélyezése között. Erről tanúskodik a velencei francia követ 1540. november 12-ei beszámolója, aki szerint az örökösödésnek évi 100 ezer arany fejében történő elismertetése mellett Eszékiék másik célja a szabad királyválasztás jogának engedélyeztetése volt. CHARRIÈRE, *Négotiations*, I, 453. Idézi az összeg említése nélkül SZALAY, *Adalékok*, 189–190.

kruppatamas_185_24

A források másik csoportja által említett fizetség pedig, amely úgy tűnik nem egyszeri, hanem rendszeres volt, az oltalom ára, hozzájárulás a szultán kiadásaihoz az országban tartózkodó nem kis, több ezres létszámú oszmán katonai segéderő költségeinek anyagi ellentételezése lehetett. Ez megmagyarázná az egészen fantasztikus, a Magyar Királyság éves bevételéhez közelítő nagyságú 300 ezres összeget. Ne feledjük, az ország területe, leszámítva a Szerémséget és a Ferdinánd uralma alatt lévő részeket, ekkor még nagyjából egyben van, a földeket még nem kezdték el tímárba kiosztani!

Egyetlen olyan forrást ismerek, amely kétségtelenül hitelt érdemlő, mert egykorú és szemtanú tollából származik, és amelyik egyértelműen megerősíti a fenti gondolatmenetet. Verancsics Antal mindössze négy nappal a király halála után nagybátyjának, Statileo Jánosnak írott levelében azt olvassuk, hogy a testamentumos urak döntöttek a portai követség elindításáról, és hogy azzal együtt elküldik a szultánnak az ígért, és a szerződés szerint járó, de eddig el nem küldött ajándékot és adót (*pensio*).⁴⁶² Mivel erre János halála után került csak sor, a Portán nem is könyvelték el az ő nevére a fizetést, így maradhatott a szultánnak élete végéig a szó szoros értelmében adósa a király.

---

⁴⁶² „Secundo loco Stephanum Verbucium cancellarium cum Joanne Ezechio Quinqueecclesiarum episcopo ad imperatorem Turcarum cum muneribus et pensione diu jam promissa et pactis sancita, neque adhuc vel semel persoluta...” *Verancsics*, VI, 116.

IV. Mi és mennyi veszett Buda alatt?

1. Szapolyai János Zsigmond öröksége

János és Szülejmán viszonya a váradi béke ellenére viszonylag normális maradt, ha használhatjuk ezt a szót az általános gyanakvás és bizalmatlanság közepette. De tagadhatatlan, hogy törés következett be, mert a szultán érthető módon nem vette jó néven az általa többször megvédett király árulását, ami igen kínos szituációt teremtett a Szapolyai dinasztiára nézve és veszélybe sodorta a jövőjét. Ezért Buda, illetve a Szapolyai dinasztia jövőjét illetően a díván 1541 augusztusában nem volt egységes, és megvolt az esélye, hogy a szultán a felmerülő lehetőségek közül a drasztikusabb megoldást választja.

Károlyi Árpád egész kis monográfiát szentelt a váradi békéhez vezető diplomáciai tárgyalások bemutatásának,⁴⁶³ a már régóta rendelkezésünkre álló, valamint újabban kiadott okmánytárakból pedig azt is megtudjuk, hogy a Ferdinánd pártjára állt Hieronim Łaski milyen nehéz helyzetbe került, amikor ura megbízásának megfelelően megpróbálta megszerezni János helyét, magyarán hűbérbe, adófizetés fejében megkapni az országot. A pápai követek és Zsigmond lengyel király levelezése erre a kulcsfontosságú időszakra, amikor Jánosnak szembesülnie kellett a szultán haragjával, valamint a halálát követő néhány hónapra vetnek fényt, amikor a testamentumos uraknak nem kis nehézségek árán sikerült teljesíteni halott uruk végakarátát, azaz elismertetni a dinasztia trónöröklését a Portával.

Az örökösödés és a váradi béke végrehajtása nyilvánvalóan kizárták egymást: János számára a legfontosabb a szultán kiengesztelése és beleegyezésének kieszközlése volt fia örökösödése érdekében, amelynek sikere esetén nyilvánvalóan azzal számolt, hogy nem kell elmenekülnie. Ő és legbizalmasabb tanácsosai tehát *legkésőbb ekkor* megfogalmaztak egy B tervet. Ennek lényege, hogy a trónörökös születése esetén nem adja át a trónt, hanem utódjára hagyja. Rorario ezt már 1539. október 28-ai jelentésében megírta.⁴⁶⁴ Figyeljünk az időpontra: János Zsigmond 1540 júliusának elején született, ami azt jelenti, hogy valamikor előző év októberében kellett megfogannia, amikor a legátus is megírta az örökösödésre vonatkozó sorait.

Egy hónappal később János egy Rorarioval megejtett bizalmas jellegű tárgyaláson, amelyen kettőjükön kívül csak Fráter György és Statileo volt jelen, kifejtette terveit – ha nem is mindet – a török elleni háborút és dinasztiája jövőjét illetően. A beszélgetés elején János elmondta, hogy csak a vak nem látja, hogy egy nagy általános hadjárat elmaradása esetén az ország a török kezébe fog kerülni. Haditerve a következő volt: mivel tisztán tengeri hadműveletekkel nem lehet átütő sikert elérni, egyszerre kell támadást indítani szárazföldön és vízen. A nehézség, hogy a török várakkal jól megerősített területet birtokol, azon kívül a keresztények megosztottak. Összefogás nélkül tehát a logisztika nem megoldható, ugyanis Magyarország három részre (!) szakadt, és már nem is lehet királlyságnak nevezni. Ha viszont megvalósulna a keresztények összefogása, és kapna havi 120 ezer forintot, abból ki tudna állítani egy 30 ezer fős, jobbára lovasokból álló hadsereget, és még ugyanennyit a környező népekből, a

⁴⁶³ KÁROLYI, *Adalék*, i.m.

⁴⁶⁴ „L'altro disegno di experimentar sel si posse anchor intertener con el Turco, et andar producendo il tempo, et ueder sel posse hauer filioli, et romper quello era concluso tra lor Maestà...” III. *Pál és Farnese bíbornok*, 82.

török uralom alatt álló területekről.⁴⁶⁵ Ferdinánd azonban Łaski útján mindent elrontott. Ami az isteni gondviselés eredménye volt, mint ahogyan az is, hogy amikor már nem kerülhette el, hogy a szultán parancsára ne mozgósítsa csapatait, úgy döntött, hogy személyesen keresi fel és békíti meg. Ezen a ponton a király a legátus híradása szerint könnyezni kezdett.⁴⁶⁶ A nem mindig világos szövegkörnyezetből úgy tűnik, hogy a király Rorariónak tulajdonképpen azt akarta az értésére adni, hogy nemcsak a váradi béke megkötését, tehát a szultánnal kötött egyezmény felrúgását tekinti az isteni gondviselés művének, hanem azt is, hogy Ferdinándnak „hála” őt sem kötelezik többé a béke rendelkezései. Vagyis, tiszta lelkiismerettel mondja fel a maga részéről az egyezményt.

Nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy János azért mondta el ezt bizalmas körben a nunciusnak, mert ekkor már tudta, vagy legalábbis sejthette, hogy gyermeke fog születni. És bár a korabeli viszonyok közt egyáltalán nem lehetett biztos sem abban, hogy a trónörökös életben fog maradni, illetve túléli a gyermekágyat, sem a gyermek nemében, a terhesség ténye elegendő lehetett ahhoz, hogy a maga részéről morálisan felmentettnak érezze magát egy olyan eskü alól, amelyet az előző évben Ferdinándnak kényszerült letenni. Ez újabb, még ha halvány esélyt is jelentett, hogy elodázza az ország török általi elnyeletésének a rémképét. Mert abban, mint láttuk, biztos volt, hogy országrészének Ferdinánd kezébe kerülését a szultán nem fogja eltűrni. Egy trónörökös a vazallus Szapolyai házból viszont új tárgyalási alapnak számított a hűbéri státusz fenntartása és a Magyar Királyság megőrzése szempontjából. Hogy ezt nyélbe üthesse, Jánosnak békére volt szüksége: Ferdinánd felé már felégette a hidat, mivel Rorario néhány héttel későbbi jelentéséből nemcsak az derül ki, hogy a barát portai követsége, akit kormányzata legtekintélyesebb embereként „árulása”, amelyre Łaski jóvoltából derült fény, kimagyarázására akart elküldeni, lekerült a napirendről, hanem hogy János fel akarja bontani Ferdinánddal a váradi egyezséget.⁴⁶⁷

A másik fél, akivel viszont meg kellett értetnie, hogy a váradi egyezmény ebben a formájában már nemcsak az ország, nemcsak Ferdinánd, hanem a kereszténység érdekeit sem szolgálja, a pápa volt. János ezért Rorario értésére adta, hogy a portai tárgyalásokon a legmesszebbmenőkig figyelembe fogja venni a pápaság érdekeit. Ami diplomáciai nyelvre lefordítva azt jelentette, hogy a Portára beküldendő követi – eredetileg még a barát, valamint három titkár és egy tolmács – úgy fognak tárgyalni, hogy „ha Őszentsége úgy parancsolja, hogy tárgyaljanak az ő érdekében a szultánnal, például egy fegyverszünetről (*indutie*) az egyházi állammal, megteszi, sőt könnyedén nyélbe fogja ütni.”⁴⁶⁸ Magyarán, ahogyan a korábbi még Mohács előtti magyar–török békékbe, úgy a mostaniba is bele fogja vetetni a pápaságot!

Ez egyébként egybevág azzal, hogy János a váradi békét nem békeként (*pace*), hanem fegyverszünetként (*tregua*) kommunikálta,⁴⁶⁹ vagyis azt próbálta elhíttetni a szultánnal, hogy semmilyen visszavonhatatlan nem történt, illetve semmi olyanra nem került sor, amibe a Portát be kellett volna vonni. Erre szolgált volna a pápaság, sőt a lengyel király bevonása is a tárgyalásokba. János szerint az utóbbit éppen Ferdinánd torpedózta meg, amikor megakadályozta, hogy az ő és Zsigmond követe együtt, közösen

⁴⁶⁵ III. Pál és Farnese bíbornok, 95. A váradi béke végrehajtásával kapcsolatban kivitelezett szárazföldi és tengeri hadműveletekről lásd KÖRPÁS ZOLTÁN, *V. Károly és Magyarország (1521–1538)*, Budapest 2008, 192–199. János ezek kudarca után fogalmazhatta meg elképzelését.

⁴⁶⁶ III. Pál és Farnese bíbornok, 95–96. Hogy a király pontosan mit érthetett ez alatt, kiderül Frangepán Ferenc leveléből, aki azt írta, hogy a szultán jóindulatától függenek, és hogy nem tudják, mi tévők legyenek, mindenestre ajándékot küldenek és könyörögnek. III. Pál és Farnese bíbornok, 77.

⁴⁶⁷ III. Pál és Farnese bíbornok, 99.

⁴⁶⁸ „... se Sua Santità commanda chel habbia tractar cossa alchuna per lei con el Turco, come sariano indutie col stato dela Chiesa, lo fara, et sara facile ad impetrarle.” III. Pál és Farnese bíbornok, 96.

⁴⁶⁹ III. Pál és Farnese bíbornok, 68.

lépjének fel a béke érdekében a Portánál.⁴⁷⁰ Vagyis lebukása után János úgy akarta menteni a helyzetet, hogy a szultán vazallusaként békeközvetítői szerepet próbált eljátszani Szülejmán, Ferdinánd, és a pápa között, természetesen beleértve saját magát is, ahogyan korábban Gritti tette.⁴⁷¹

Mindebből egyértelműen következik, hogy az adófizetés előző fejezetben körül járt kérdését nem lehetett elválasztani az örökösödés kérdésétől. János ekkor lépett rá arra az útra, amelynek a végén 1526 decemberével szemben már nem a török vazallitás, hanem a „kisállami” megoldás, az Erdélyi Fejedelemség megalakulása áll. Csakhogy ezt akkor még nem lehetett tudni. Áprilisban Statileót Ferenc francia királyhoz, illetve V. Károly császárhoz küldte, júniusban pedig, amikor már beteg volt, ura nevében Fráter György Eszékit és Werbőczyt szándékozott a Portára indítani. Mindkét követküldés végső célja a politikai támogatás megszerzése volt a váradi béke visszacsinálásához és fia örökösödésének elfogadtatásához.⁴⁷² A béke kitudódása miatt János a legrosszabbra készült, mivel tisztában volt azzal, hogy dinasztiája és az ország sorsa *most* fog eldőlni.

Volt oka az aggodalomra: nem sokkal halála előtt érkezett egy levél a szultántól, amely nem maradt ránk, de emlékezetét megőrizte Szerémi: „...s elküldte követségbe György barátot a törökök császárához, tudja meg, vajon igaz-e az őfelsége számára írt irás, vagy nem.”⁴⁷³ Konkrétumok sajnos nem hangzanak el, így az sem, hogy a követségre mikor került volna sor.⁴⁷⁴ Néhány oldallal később Fráter György meghíusult követségének taglalása után következik egy újabb levél, amelyet az urak küldtek már János halála *után* a Portára, amelyben az állt, hogy a szultán mentse fel Buda várát. Ez sem maradt ránk. Sokkal érdekesebb azonban, hogy a követként elküldött Boza Benedek milyen szavak kíséretében nyújtotta át a Portán ezt a levelet: „Az én uram, János király azonfelül végrendeletet tett, hogy császári felségedé egyetlen fia Magyarországgal együtt, és Buda.”⁴⁷⁵ Boza szavaiból szerintem következtethetünk a szultán levelének tartalmára, amelyben két olyan dolog szerepelhetett, amely érintette az ország és a dinasztia jövőjét: ezek az örökösödés kérdése és a szultán kérése volt, hogy adják át az ország közepét. A Szerémi által említett felajánlkozást erősíti meg Verancsics teljesen egykorú, a király halála után néhány nappal kelt hosszú levele.

Ennek a rokonához, Statileóhoz intézett levélnek ⁴⁷⁶ számunkra most az a része érdekes, ahol a király végakarataráról számol be. János, miután intézkedett az adó beküldéséről, a testamentumos urak oltalmára bízta feleségét és fiát, emlékezetükbe idézve, hogy az ország és javaik épségének, illetve sértetlenségének a megőrzése egyedül a szultántól (*a solo Suleymano*) várható, mivel a keresztény hatalmak megosztottak, ezért nincs hatalom, amely ellent tudna állni a töröknek.⁴⁷⁷ Vagyis Verancsics, ha nem is *expressis verbis*, de ugyanazt állítja, amit Szerémi a levelezés és Boza útja kapcsán, hogy

⁴⁷⁰ III. Pál és Farnese bíbornok, 95.

⁴⁷¹ SZAKÁLY, *Vesztőhely*, 81–88.

⁴⁷² Uo. 106. 114, illetve SÖRÖS PONGRÁC, *Statileo János életéhez*, A Pannonhalmi Főapátsági Főiskola évkönyve az 1915–1916-diki tanévre, Pannonhalma 1916, 46–51. Diplomáciai működéséről legújabbán lásd BOTLIK RICHÁRD, *Statileo János diplomáciai küldetése János király (1526–1540) uralkodásának idejéből*, Századok 147 (2013) 813–854.

⁴⁷³ SZERÉMI, 311.

⁴⁷⁴ Ez akkor történhetett, amikor János udvari orvosának később részletesebben is elemzett beszámolója szerint Fráter György elindult, majd megállt és visszafordult, amivel kiváltotta a király dühét, aki újból a Portára indította. III. Pál és Farnese bíbornok, 114.

⁴⁷⁵ SZERÉMI, 315. Felhívom a figyelmet arra, hogy a Boza Benedek szájába adott szavak szinte szóról-szóra egyeznek azokkal a szavakkal, amelyekkel annak idején Łaski tett hűségesküt János nevében a szultánnak.

⁴⁷⁶ Verancsics, VI, 113–115.

⁴⁷⁷ Verancsics, VI, 114.

a király az örökösödésért cserébe nem kevés lelki vívódás árán, de végül valóban (újfent) kiszolgáltatta országát a szultánnak, és mint láttuk, az urakat is erre buzdította.⁴⁷⁸

Szerémi és Verancsics mellett van egy harmadik szintén szem- és fültanúnk, Rüsztlem nagyvezír. Domenico Morosini konstantinápolyi *bailo* 1551. május 28-án kelt jelentésében beszámol a nagyvezírral folytatott tárgyalásáról, aki egy alkalommal előadta a *bailónak* a saját verzióját Buda elfoglalásáról. A magyar történetírás figyelmét elkerülte ez a rendkívül fontos és új adalékokat tartalmazó irat. Az Óváry-féle oklevélkivonatokban sem találni nyomát. Rüsztlem a velencei követtel folytatott eszmecsere során Buda 12 évvel azelőtti elfoglalásának apropóján kitért arra, hogy János a halálos ágyán az urak lelkére kötötte, hogy a szultánnal kötött szerződése alapján halála után az ország összes fontos várát át kell adni.⁴⁷⁹ Vagyis Rüsztlem értelmezésében, ami egybeesett a muszlim jogértelmezéssel, János a gesztussal önként kiszolgáltatta magát és országát, amely amúgy sem volt az övé.

Morosini még ugyanezen beszélgetés kapcsán további részletekről is beszámol a király halálát közvetlenül követő időszakból; e szerint János halála után Fráter György követeket küldött a Portára, hogy megtudakolja a szultán szándékát János Zsigmond örökösödésének ügyében: „hogyan egy embere által, akit a Portára küldött György barát, megtudakolja a szultán akaratát és szándékát azzal a dologgal kapcsolatban, amire esküt tett, és hogy a leghatalmasabb és legdicsebb nagyúr szándéka és akarata az volt, hogy amikor János király fia eléri a megfelelő kort, rendelkezzen apja címével és jövedelmeivel.”⁴⁸⁰ Mivel a szöveg egy követ érkezéséről szól, valószínű, hogy a nagyvezír arra a követre célt, aki az Eszéki–Werböczy-féle követség előtt, augusztus folyamán járt az oszmán fővárosban, és akit Szerémi Boza Benedekként emleget. Morosini egy évvel későbbi, 1552. március 9-i jelentése szerint Rüsztlem egy beszélgetés kapcsán a következőket mondta ezekről a kulcsfontosságú hetekről János saját szavait felidézve: „...viseljétek gondját és oltalmazzátok a fiamat ugyanazzal a gonddal, míg el nem éri azt a kort, amikor ennek a királyságnak az ura lesz, amelyre nem lesz képes csak a Nagyúr kegyéből és védelme alatt...”⁴⁸¹

Az idézett források közül a *bailóé* nem köthető a másik kettőhöz, ami hitelességét erősíti. Mindegyik azt állítja, hogy János felajánlotta az országot a szultánnak. Kétségtelenül nem olvasható ki ebből, hogy erre azért került sor, mert a szultán Magyarország közepének átadását követelte, mégis nyomós ok készíthette Jánost, hogy

⁴⁷⁸ Lásd a király érzelmeiktől fűtött szavait: „...et cum domesticis meis, magno insidiarum ac proditionum astu, grave habere negotium, Turcumque incredibili arte, admirandis officiis et subiectione plus quam privati hominis continebam, ne ad subjugandum totum, quod regni erat reliquum, raperetur.” *Verancsics*, VI, 114.

⁴⁷⁹ Mintha erre utalna a szultán 1541-es *fethnáméj*ának azon kitétele, hogy Magyarországot összes váraival, tartományaival és lakóival birodalma többi tartományához csatolta. FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 13.

⁴⁸⁰ „...per uno homo che havea mandato a questa porta esso fra Zorzi per intendere la volontà et la intentione di questo signore circa le cose di là, *nelli quali commandamenti giurava* [kiemelés tőlem – K. T.] questo felicissimo e potentissimo signore che la sua intentione e volontà era che il figliolo del re Zuanne quando sii di età che conosce il mondo haveasse il titolo et le entrate del padre...” ASVe Arch. Proprio, Costantinopoli, filza 5, fol. 105v–106r. A saját jövedelem feletti rendelkezés az önállóság jeleként Gritti egyik korábban idézett levelében is, és egy később idézendő *fermán*ban is felbukkan. A dől betűvel szedett rész véleményem szerint a csecsemő számára kiállított szerződéslevélre vonatkozik, amelynek csak a magyar nyelvű példányát ismerjük. A szövegből, amely 11 évvel János halála után született, nem derül ki, hogy az eskü pontosan mikor hangzott el, de egészen bizonyosan Werböczy István és Eszéki János tették le a csecsemő nevében, amikor Sztambulban 1540. október közepén hivatalosan is megkapták a szerződéslevelet. Hasonló a szóhasználata Szülejmán alábbiakban elemzendő 1550-ben kiállított *fethnáméj*ának.

⁴⁸¹ ASVe Arch. Proprio, Costantinopoli, filza 5, fol. 337v. Eredeti szövegét lásd a 3. sz. iratot.

egyrészt újra felajánlja teljes odaadását, másrészt hogy az adó hosszú ideje húzódo, a keresztény világ felé nehezen kommunikálható ügyében hirtelen ilyen határozottan előrelépjen.

Hogy mi szerepelhetett a szultáni levélben, amely miatt akkora rémület szállta meg Jánost, hogy tollat ragadva azonnal tisztázni akarja a tartalmát, és miért ajánlotta fel újra a már egyszer felajánlott országot, János hívének, arra Frangepán Ferenc egri püspök 1540. szeptember 10-én kelt instrukciója vet fényt, amelyet I. Zsigmond lengyel királyhoz követségbe küldött Hős Lászlónak adott. A szöveg kulcsfontosságú, ezért érdemes a minket érdeklő részeit hosszabban is idézni.

Az irat tehát a lengyel király tájékoztatása céljából készült, politikai háttere, hogy Frangepán Perényi Péterrel együtt János halála után végrehajtandónak tartották a váradi békét, mivel attól féltek, hogy János halála után a szultán elfoglalja az országot. Ebben a bizonytalan politikai helyzetben szükségük volt a váradi egyezés végrehajtása mellett ekkor még szintén kiálló I. Zsigmond politikai támogatására. Az instrukció tehát alapvetően azt a célt szolgálta, hogy egyértelművé tegye, az özvegynek nem áll rendelkezésére akkora katonai erő, amellyel ellen tudna állni Ferdinánd hadseregének. Ennek a ténynek a rögzítése után következik a minket érdeklő rész: „...ha tehát Felsőged meg akarná védeni a fiú királyságát, török segítségre lesz szüksége, amely megbízhatatlan és elégtelen, ami teljesen nyilvánvaló abból, hogy a halott király öfelsege sohasem egyezett volna bele önszántából olyan kemény feltételekbe, ha nem tudta volna pontosan, hogy egyedül a magyarok erejével nem tud ellenállni a római királynak, a török segítsége pedig nem hogy megbízható és szilárd, hanem veszedelmes a királyságra nézve. Éppen ezért Statileo erdélyi püspök úr amikor a néhai király követeként a császárhoz és a katolikus felséghez igyekezett (ahonnan még nem tért vissza) útja közben értesítette halott ura nevében legszentebb urunkat, hogy a török szultán öfelsege hitlevelére hivatkozva (ahogy a Városból világosan megírták) a királytól Budát, Székesfehérvárt és Pécsét követelte, amelyről az egri püspök nem hiszi, hogy az erdélyi úr(t.i. Statileo) hírül merészelt volna adni a pápának, ha a néhai királytól nem kapott volna erre kifejezett parancsot. Öfelsege sem adott volna ilyesmire megbízatást, ha ez nem lett volna igaz. Aminek bizonyítéka, hogy öfelsege az elmúlt húsvét után magával vitte Budáról mindazt, ami drága és értékes volt a számára.”⁴⁸² Frangepán utána arra figyelmezteti a lengyel királyt, hogy először követe útján tájékozódjon arról, hogy igaz-e a hír a szultán közelgő magyarországi hadjáratáról, mert könnyen hihető, hogy „ha a szultán a halott királytól, annak hatalma teljében nem átallotta Budát és a mondott városokat követelni, mennyivel határozottabban követelheti és akarhatja most ezt egy özvegytől és egy csecsemőtől, különösen, hogy mindketten a törökbe vetik a reményüket.”⁴⁸³

⁴⁸² „ut si maiestas vestra voluerit defendere filium in regno, veniat ad auxilia Turcica, quae quam infida, infirmaque sint, vel ex hoc liquido constat, quod serenissimus dominus rex defunctus nunquam ad tam duras condiciones descendisset sua sponte, si recte non cognovisset et se viribus Hungarici solis non posse domino Romanorum rege resistere et auxilia Turcica nedum fida et firma esse et regno exitalia. Item reverendissimus dominus, dominus episcopus Transilvaniensis Statilius dum iret orator domini regis defuncti ad caesarem et catholicam maiestatem (ex qua legatione nondum rediit), ex itinere nuntiavit sacratissimo domino nostro nomine domini regis defuncti penes literas credentiales suae maiestatis (ut ad me Agriensem ex urbe certo scribitur) caesarem Turcarum petiisse a domino rege defuncto Budam, Albam Regalem et Quinque Ecclesias, quod non credit dominus Agriensis fuisse ausum dominum Transilvaniensem nuntiasse summo pontifici, nisi sibi specialiter hoc fuisset datum in mandatis a domino rege defuncto. Neque suam maiestatem dedisse in commissis talia nisi vera fuissent. In cuius rei verum argumentum, cum sua maiestas proficisceretur in Transilvaniam Quadragesima proxime transacta, abstulit secum ex Buda quaecumque chara, quaecumque pretiosa habuit.” *Liber legationum*, 316.

⁴⁸³ *Liber legationum*, 317.

De nem is a kérés tartalma, hanem az időzítése lehetett váratlan. A kérés ugyanis a *Memoria rerum* elgondolkodtató bejegyzése szerint már 1532-ben, tehát jóval a váradi béke előtt elhangzott: „... a terek császár Junusz beget, ő tolmácsát, kiköldé Váraddá két okírt. Egyikírt, az Grittynél való kincsért, két száz ezer forintért, ki Meggyesben vezett. Más okért, hogy Budát neki megadná, az mint fogadása vót. János király Junusz béget semmi jó válasszal bocsátá az császárhoz... Az Budát pedig az magyarok nem adják. Mert János király nekik kötetete, mikor az nímetek János királra Budát vitták, és az császár nípe meg nem segíté.”⁴⁸⁴

Frangepán értesülései és a többi forrás határozottan és egyértelműen erősítik egymást, és rámutatnak arra a haldokló királyt és a magyar kormányzatot eluraló félelemre, hogy a szultán nemcsak a dinasztia örökösödését nem fogja elismerni, hanem meg fogja szállni a királyság maradék területeit is. Ráadásul úgy, hogy János szerződéslevele ezt lehetővé teszi, hisz az, mint fentebb láttuk, valóban tartalmazta a király és országa felajánlkozását, amelyet ezért a szultán esküje megsértése nélkül vehetett birtokba: éppen ez volt Ferdinánd vádjainak alapja és ezzel vádolja a történetírás egy része manapság is! Ugyanakkor a *Memoria rerum* állítása szerint 1532-ben János éppen a szerződéslevélnek az oltalomra vonatkozó pontjára hivatkozva állt ellen a szultáni kérésnek!

De nemcsak a Magyar Királyság felett gyülekeztek komor viharfelhők. A már János halálakor fél éve zajló Majlád-féle mozgalom azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy az erdélyi vajdaság leszakad a királyság testéről és a román vajdaságokhoz hasonló státuszba kerül. Ennek a forgatókönyvnek a megvalósulása azzal fenyegetett, hogy a Szapolyai dinasztia és vele együtt a Magyar Királyság keleti maradéka is eltűnik.

A nagybeteg János tehát a két oldalról is fenyegető veszély elhárítása érdekében a szultán levelének kézhezvétele után haladéktalanul rendelkezett, hogy indítsák el a Portára az előző fejezetben említett régóta esedékes adót és ajándékot.⁴⁸⁵ Az örökösödést még talán ki lehetett eszközölni egy nagy összegű ajándékkal és az adó elküldésével, amely tulajdonképpen 1528 óta „járt” a szultánnak, a másik, az ország területének átadását célzó szultáni kérés megváltoztatását azonban aligha lehetett ilyen egyszerűen elintézni. János ugyanis okkal félhetett attól, hogy a váradi béke miatt Szülejmán beváltja az 1528-ban kapott „biankócsekket”, pontosabban, mivel júliusban már látszott, hogy napjai meg vannak számlálva, hogy Szülejmán egykor Konstantinápolyban tett esküjét a jövőre, a halála utáni időszakra nézve gyermeke esetében már nem fogja érvényesnek tekinteni. A szultán csapatai ráadásul már régóta, legalább Gritti Magyarországra jövele, de egyes jelek arra mutatnak, hogy még régebb óta, az országban állomásoztak: az előző fejezetben megfogalmazott hipotézisem szerint a királynak a rendszeres pénzügyi utalásokra tett megjegyzése éppen az oszmán katonaság eltartásának tényét

⁴⁸⁴ *Memoria rerum*, 44.

⁴⁸⁵ „Solymano caesari parata jam ab se munera temporis mitterent, ut morientis etiam meam erga se fidem agnosceret, vosque vestram, qui supereritis, apud eum probetis.” *Verancsics*, VI, 114. Lásd még ehhez a Rorario jelentést, hogy Eszéki és Werbőczy 100 ezer dukáttal indultak útnak „al quale (t.i. a szultánnak) haveva espedito et haveva con fillo constretto il Grande Cancellier et il Vescovo delle Cinque chiese a pigliar il carico con li medesimi Cento mila ducati, et presenti portava lui, et andarli nomine regni.” Kissé alább, hogy János király nem kevesebb, mint 500 ezer dukátnyi ajándékot szedett össze: „si fece portare le sue gioie: che fu cosa bellissima a vedere, quali puono essere di valore di 500 millia ducati...” *III. Pál és Farnese bíbornok*, 114. Mazza egy egészen fantasztikus, 700 ezer aranyra rúgó összegről tett említést. Lásd DOMOKOS-MÁTYUS, *Antonio Mazza jelentése*, 52. Ez a két levél eléggé egyértelműen eldönteni látszik a kérdést, hogy vajon rendszeres adó első részletének, vagy kizárólag *captatio benevolentiae* céljából eljuttatott ajándéknak (*extraordinaria*) kell-e a tekintenünk ezt a hatalmas értékű kincset? A velencei francia követ november 12-i jelentése szintén 100 ezer arany éves adót említ. Lásd CHARRIÉRE, *Negotiations*, I, 450.

fedik. A nyilvánvaló tényre utal Rorario is az egyik jelentésében, hogy tudniillik a király bizalma jeleként (bár arra, hogy ez nem volt teljesen őszinte, a nuncius is rögtön utalt) alig őriztette a várait. Sőt megtudjuk azt is, hogy környezetében állandóan tartózkodott egy török.⁴⁸⁶ Szerémi nevet is mond, szerinte Kászonnak hívták, aki úgy tűnik elég tevékenyen kivette a részét a német csapatok elleni harcból, és akit a szultán, legalábbis formálisan, János parancsnoksága alá rendelt.⁴⁸⁷

Ebben a helyzetben tehát újból felajánlotta teljes és feltétlen engedelmességét, ahogyan 1528-ban Łaski útján, és talán egy évvel később Mohácson, vagy Budán is megtette. A választ azonban már nem volt ideje kivárni, mert július 22-én meghalt. A probléma teljes súlyával a testamentumos urak, de leginkább Fráter György vállára nehezedett. János halálával ugyanis új politikai helyzet állt elő, amely az ország bekebelezésének rémével fenyegetett.⁴⁸⁸ Verancsics Statileónak írt idézett levelében két pontban foglalta össze a portai követség teendőit. Először is ki kellett menteniük a halott királyt, hogy a követség János betegsége és az ellene szőtt összeesküvés miatt késlekedett, másrészt megköszönve a szultán eddig is bőven áradó kegyét, megkérni, inkább könyörögni neki, hogy ismerje el fiát örökösének, illetve hogy vegye oltalmába a csecsemőt és anyját, a királynét.⁴⁸⁹

Az adó és a követség elküldése mellett további fontos teendő a trónörökös elismertetése volt a magyar rendekkel. Ha ez nem történik meg, semmi nem állt volna többé Szülejmán és az ország teljes megszállása közé. A hatalom átruházása a dinasztia trónörökösére egyúttal azt is jelentette, hogy meg kellett oldani az uralom zökkenőmentes átadását, amely a dinasztia hatalmának folytonosságát biztosította a magyarok szemében. Azaz el kellett fogadtatni a Szapolyai-ház újabb tagjának magyar királyságát. Erre kerítettek sort 1540. szeptember 18-án a rákos mezei országgyűlésen. A gyűlés iratai nem maradtak ránk, azt azonban tudjuk, hogy kevesen jelentek meg, ezért a választás nem volt szabályos.⁴⁹⁰ Az országgyűlésről beszámoló Choron András szerint a jánosisták megegyeztek a két erdélyi vajdával, Majláddal és Balassa Imrével, hogy a király temetése után kormányzót választanak, és hogy elküldik az adót a szultánnak – ez már egy újabb tétel volt –, és a lengyel király oltalmába ajánlják magukat.⁴⁹¹

A sietségnek több oka lehetett. Egyrészt, hogy János pártjának széthullását megakadályozzák, hisz várható volt, hogy Ferdinánd vetélytársának haláláról értesülve haladéktalanul országgyűlést fog összehívni, és megpróbálja átcsábítani János még kitarító

⁴⁸⁶ De például tudjuk azt is, hogy ennek folyományaként már Buda elfoglalása előtt is tartózkodtak török csapatok az országban. Lásd *III. Pál és Farnese bíbornok*, 205, *Memoria rerum*, 45–46. 48, SZERÉMI, 223. 250. 252. 254–264. 275. 287.

⁴⁸⁷ SZERÉMI, 170. 249. 250. 252.

⁴⁸⁸ Lásd a nuncius jelentéseit ezzel kapcsolatban *III. Pál és Farnese bíbornok*, 108.

⁴⁸⁹ *Verancsics*, VI, 116–117. Láttuk, hogy ugyanezt írta a velencei francia követ és állította Szerémi is. A kiskorúságból fakadó problémával és a királyválasztó országgyűlés, sőt általában az országgyűlések jelentőségével tisztában voltak Sztambulban is. Erre mutat egy ide illő és eddig figyelmen kívül hagyott adat, hogy Szülejmán 1543-ban is állítólag Budára(!) akart országgyűlést összehívni, de végül nem sikerült keresztülvinnie tervét. ÓVÁRY II, n. 401. „Il Re (t.i. Ferdinánd) cerca di fare una dieta de Ungari equi (t.i. Pozsonyban), et il Turco fa l'altra á Buda...” Egy ugyanezen a szeptember 29-i napon kelt másik levélben pedig a következő áll: „Il Turco non havendo potuto unire in Dieta gli Ungari di lá...” *III. Pál és Farnese bíbornok*, 192. 193. Elképzelhetőnek tartom, hogy ha ez igaz, és nem minden valós alapot nélkülöző pletyka volt, akkor Szülejmán egy megváltozott politikai környezetben védené hiányzó legitimitációját akarta pótolni. Oszmán nézőpontból neki volt joga az örökös kijelölésére, illetve jóváhagyására, amelyet a magyar szokások szerint összehívott országgyűlés, illetve az azon megejtett „szabad” választás szentesít. Arra mindenképpen rávilágít, hogy a kortársak – török oldalról is – érzékelték, hogy nincs rendben az új király legitimitációja.

⁴⁹⁰ Lásd MOE II, 279–280. Láttuk, hogy tulajdonképpen Frangepán és Perényi követsége a lengyel királyhoz felfogható az oltalomkérés egy formájának.

⁴⁹¹ MOE II, 279.

híveit. Az összehívás másik oka szerintem az volt, hogy szinte kikényszerítsék I. Zsigmond király támogatását, pontosabban, hogy olyan politikai helyzetet idézzenek elő, amelyből – lánya és unokája magyar királyságának támogatása mögül – a király presztízsveszteség nélkül nem hátrálhatott volna ki. Ez a számítás, legalábbis rövidtávon nem vált be, fél évvel később azonban meghozta a gyümölcsét.

A gyűlés összehívásának harmadik oka, hogy a magyar és külföldi közvélemény előtt demonstrálják, hogy az egyik legfontosabb rendi kiváltság, a királyválasztás továbbra is szabad. Ez utóbbi kapcsán érdemes elgondolkodni, hogy egy ilyen rendkívül cseppfolyós helyzetben vajon mennyire volt kockázatos a gyűlés összehívása? Eszéki és Werbőczy szeptemberben még mindig valahol a Balkánon tartózkodtak, azt is tudjuk, hogy Majlád szerződéslevelet kért és kapott az erdélyi vajdaságra, ami mint látni fogjuk a következő fejezetben, valamikor augusztusban realizálódhatott. Ha a szultán nem ad kedvező választ a követtségnek, akkor János pártjának egyre haloványabb tekintélye a keresztény uralkodók szemében végképp odaveszik, nem is beszélve arról, hogy ez esetben mi lesz a sorsa a dinasztianak és az ország lakóinak?

Elfogadva, hogy egy ilyen helyzetben nincs felelős politikai erő, amely nem tenne fel mindent egy lapra, úgy vélem, hogy főleg Fráter Györgynek köszönhető, hogy az általános reménytelenség közepette mégis érkezett valamilyen biztató hír a Portától, amelynek birtokában különösebb tekintély- és hitelvesztés kockázatát nélkül szerethették a gyűlés összehívásának.

Ehhez fogódzót Rorario fentebb már idézett, ám kellő figyelemre kiadása óta nem igen méltatott szeptember 20-i jelentése nyújt. A legátus magyarországi látogatásából visszatérve írta meg Farnese bíborosnak a benyomásait Rómába, illetve osztott meg vele újabb híreket. Jelentésének van egy nem könnyen értelmezhető része, a mondat ugyanis azzal kezdődik, hogy Fráter Györgyöt Petrovics és Török Bálint meg akarják ölni, ezért a barát hátat fordítva betegséget színlelt, miközben „... megjött a *szultán válasza*, [kiemelés tőlem – K. T.] akihez elküldte követtségbe, rájuk kényszerítve a megbízást, a főkancellárt és a pécsi püspököt... az ország nevében, akik elmentek Lippáig, két nap járásra Belgrádtól, ahonnan a Portára küldtek menlevélért: a hírnök az oda és visszautat 25 nap alatt tudja megtenni...”⁴⁹² A legátus levele szeptember 20-án kelt Pordenonében, amely Friuli tartományban található. Az elején kiderül, hogy Rorario értesüléseit János orvosától szerezte, aki Budáról indult Ferdinándhoz, akivel Bécsújhelyen (Cittanova) találkozott, ahol 5 napot időzött. Budai indulással visszafelé számolva az időt, arra jutunk, hogy Rorario értesülései az augusztus második felében fennálló helyzetet tükrözik. Ennek igazolását megkönnyíti, hogy Verancsicstól tudjuk, hogy Eszéki és Werbőczy július 22 és 26 közt indultak el, értelemszerűen Erdélyből, mivel János Szászsebesen halt meg. Lippára a hónap végéig mindenképpen meg kellett érkezniük. Rorario nyilván a helyzetet ismerők információi alapján számolt azzal, hogy Lippáról egy hónapon belül lehet megjárni a sztambuli utat. Mivel a kiküldött futár még nem ért vissza, és ha a követek lippai tartózkodását július végétől számítjuk, ebből az következik, hogy a legátusnak a szultáni levél budai beérkezésével kapcsolatos információjának augusztus második feléből kellett származnia.

Mindezt azért fontos rögzíteni, mert a fejezet elején láttuk, hogy Szerémi szerint János halála, tehát július 22 után az urak küldtek egy követet, Boza Benedeket egy levéllel, amelynek tartalmát nem árulta el, de biztos, hogy János halálhírét tartalmazta, azon felül egészen bizonyosan tartalmazta az örökösödés, és nyilván az adó kérdését, és természetesen azt, hogy szabályos követtség fog menni a Portára. Ennyit a július 22-e után zajló események alapján különösebb merészség nélkül állíthatunk. A szultán pedig

⁴⁹² III. Pál és Farnese bíbornok, 114.

Bozával, vagy nélküle, de válaszolt, levele pedig valamikor augusztus második felében/utolsó hetében ért Budára. Hogy levelében lehettek aggasztó részletek, arra abból következtethetünk, hogy a legátus úgy folytatja, hogy a barát, értesülve arról, hogy annak ellenére, hogy a hírnök még nem érkezett vissza Lippára a *salvus conductus*ra váró követekhez, azt írta nekik, hogy haladéktalanul induljanak tovább a menlevél nélkül is, és hogy tisztában van azzal, mit tesz.⁴⁹³ A követek azonban nem voltak hajlandók tovább indulni. Ez érthető, hisz valószínűleg náluk volt legalább 100 ezer arany, illetve az ajándékok, a barát azonban az óriási kockázat ellenére követelte, hogy menjenek tovább! Hogy mi lehetett ez az aggasztó momentum, vagy momentumok, szinte lehetetlen megválaszolni, mert még a közvetett adatok is hiányzanak. De ha helyes a feltevésünk, hogy mindez augusztus második felében történt, akkor a szultán szintén augusztusi levelének tartalmát illetően egy felvetést azért megkockáztathatunk.

Fráter György és a többi úr a követség és a beküldött adó ellenére sem lehettek biztosak abban, hogy a szultán nem fogja megszállni az országot: abban azonban igen, hogy ennek esetleges bekövetkeztére 1540-ben már biztosan nem kerül sor. Vagyis nyertek majdnem egy évet. Azt sem lehetett előre látni, hogy ha a szultán esetleg nem is szállja meg teljesen az országot, garanciája pontosan mekkora területre fog kiterjedni, de azt igen, hogy ez esetben a királyság egy részét bizonyosan magában fogja foglalni.⁴⁹⁴ És mivel a trónörökös kiskorú volt, meg kellett bízni valakit, akinek a személye biztosítékot jelent a régi patrónus és az új vazallus közti új szerződést betartására. János választása környezetének egyetlen alkalmas és rátermett személyére esett, akire gyakorlatilag rá is hagyta az egész országot.

Csakhogy Majlád István miatt úgy tűnt, hogy borulni fog minden: az erdélyi vajda ugyanis augusztus hónapban szerződéslevelet kapott az erdélyi vajdaságra. Ennek elfogadása Szapolyai államának végét jelentette volna, tehát szó szerint élet-halál kérdése volt, hogy a követség tovább menjen. Úgy vélem, ez lehetett az aggasztó fejlemény, ami miatt Fráter György azt akarta, hogy a követség mindenáron folytassa útját.

Varga Szabolcs újabban kifejtett véleménye szerint Majládot alaptalanul vádolták meg árulással illetve összeesküvéssel, mivel mozgalmát a váradi egyezés kitudódása és az után indította, hogy világossá vált, János nem akarja azt betartani. E szerint az értelmezés szerint a főúr János halála után azért fordult a Portához, hogy a nagyobb rosszat, az ország teljes bekebelezését megakadályozza: ez lenne a magyarázata annak, hogy bár mint látni fogjuk a következő fejezetben, megkapta a szerződéslevelet, mégsem vette azt át, és megszakította a kapcsolatot Konstantinápolyal. Ezért ott nem tudták mire vélni, hogy miért nem élt a kért és megkapott lehetőséggel. Ennek a feltételezésnek azonban több adat is ellentmond.⁴⁹⁵

⁴⁹³ „...lontano da Belgrado due giornate piccole, et de li havevono espedito ala porta dil Turcho per haver salvocondotto... qual messo poteva andar et tornar in giorni XXV: et che il Thesoriero inteso questo li haveva scritto non perdissero tempo: ma che andasseno senza salvocondotto.” *III. Pál és Farnese bíbornok*, 114. Itt újfent fontos hangsúlyozni, hogy Rorario szeptember 20-i jelentése már Itáliában kelt, a magyarországi helyzetre vonatkozó információi tehát legjobb esetben is augusztusiak. Értelemszerűen nem számolhatott be a magyar országgyűlésről sem.

⁴⁹⁴ Lásd a János Zsigmondnak adott *ahdnámét*, illetve a nuncius valószínűleg erre az iratra tett utalását, PAPP, *Die Verleihung*, i.m., illetve *III. Pál és Farnese bíbornok*, 112. Már csak e miatt az egyszerű tény miatt sem valószínű, hogy 1541-ben a kétségkívül meglévő viták ellenére valós esélye lett volna az ország teljes megszállásának és úgymond a hódítás utolsó szakasza életbe léptetésének.

⁴⁹⁵ VARGA SZABOLCS, *A Maylád-féle lázadás történetének kritikai vizsgálata*, Grastyán Endre Szakkollégium. Tanulmánykötet 2, Pécs 2001, 277–293.

2. A „Majlád-ügy”

A testamentumos urak tehát János halála után azonnal a Portára menesztették Eszéki pécsi püspököt és Werbőczy kancellárt. Az augusztus elején, még a szeptemberi rákosi előtt tartott szászsebesi országgyűlés János fiát ismerte el trónörökösnek, bár a csecsemő nem volt megkoronázva. A végzés ezért inkább elvi állásfoglalás volt, és leginkább Majládnak és lázadó társainak címezheték. Néhány héttel később, az augusztus 29-én megtartott segesvári országgyűlés azonban már a rendek hangulatának megváltozásáról árulkodik. A János halálával szorult helyzetéből megmenekülő Majládot és Balassát a rendek főkapitányuknak választották meg. Ezt a fordulatot érdemes a szultánnak az előző fejezet végén említett levelének beérkezése fényében kezelni. Szűk egy hónappal később, a szeptember 21-én összehívott berethalmi országgyűlés az erőviszonyok újabb megváltozásáról tanúskodik: az összehívott rendek ekkor már nem voltak hajlandók a magát erdélyi vajdának jelölő – ami ez esetben „szuverén”, a szultánnak alárendelt vazallust jelent – Majládnak azonnal engedelmeskedni, még úgy sem, hogy az országgyűlésen megjelenő Szinán csasz kimondottan ennek érdekében lépett föl.⁴⁹⁶ A rendek 5 hónapnyi (!) gondolkozási időt kaptak, ennyire viszont nem volt szükség, mivel közben a szultán, úgy tűnik, meggondolta magát. Eszéki és Werbőczy október 17-ei, Sztambulból küldött levelükben ugyanis arról tájékoztatták a magyar rendeket, hogy Szülejmán jóváhagyta János Zsigmond örökösödését, illetve, hogy a következő évben haddal fog az országba jönni.⁴⁹⁷

Majlád szerződéslevelét nem ismerjük, de a kiadás tényéről ránk maradt Lüfti nagyvezír dátum nélküli levele a szerződéslevél ügyében, amely magyarázni látszik a rendek magatartását annak ellenére, hogy Majlád mozgalma⁴⁹⁸ alapján véve Ferdinánd érdekeit szolgálta, amit felismertek a Portán is. Ám szóba álltak vele, mert ott is felajánlotta a szolgálatait. Azon kívül János halála új helyzetet teremtett. A levél azért fontos, mert hozzásegít ahhoz, hogy az 1540. július 22, János halála és a János Zsigmond apai örökségét megerősítő *ahdnáme* (hipotetikus időpont: október 16) megszületése közötti, a Magyar Királyság jövője szempontjából kulcsfontosságú időszak eseménymenetét az eddigiekhez képest pontosabban rekonstruálhassuk.

A kérdéssel behatóan foglalkozó Papp ennek a levélnek az alapján datálta János Zsigmond *ahdnáméját*, amelynek magyar nyelvű szövegében augusztus 16-ai keltezés szerepel, október 16-ára. Állítását további érvekkel is megtámogatta, nevezetesen két, a magyar történetírás által figyelmen kívül hagyott irat alapján: az egyik egy nagyúri levél, amely a lengyel kancellária iratai között maradt fenn, a másik Lüfti nagyvezír Majládnak írt fentebb említett kelet nélküli levele, amelyet Papp újra kiadott.⁴⁹⁹ Ekkor kelt még egy Anton Schaendlinger által újra közölt nagyúri levél(*hük*m), szeptember 13–22 közötti dátummal, amelyet a szultán Majládnak címzett, és amelynek hasonló a tartalma, mint

⁴⁹⁶ Szinán másik megbízatása az volt, hogy ellenőrizze a János Zsigmond származásával kapcsolatos, éppen Majlád által terjesztett szóbeszédet. Ugyanekkor egy másik csasz Budára ment. MAJLÁTH, *Majlád István*, 89. Szinánról lásd CHARRIÈRE, *Négotiations*, II, 453. A csecsemő származásával kapcsolatos pletykák szerepet játszhattak abban, hogy a Porta az önjelölt Majládot bátorította, vagy inkább bolondította egy ideig, és megmagyarázná, hogy a rendek miért merészeltek ellenállni a szultán Szinán által közvetített akaratának. Ne feledjük, ekkor már elment az Eszéki-Werbőczy-féle követség, illetve a másik, Izabellát felkereső csasz nem sokkal a berethalmi gyűlés után a gyermek fejére helyezve kezét közvetítette a szultán azon döntését, hogy a csecsemőt elismeri János fiának (Verancsics október 11-ei levele).

⁴⁹⁷ *Liber legationum*, 335–336.

⁴⁹⁸ SZABOLCSI JÓZSEF, *Az 1539–1541. évi rendi mozgalom oka és célja*, Századok 104 (1970) 300–321; MAJLÁTH BÉLA, *Maylád István 1502–1550* (Magyar Történelmi Életrajzok), Budapest 1889; PAPP, *Die Verleihung*, 162–164.

⁴⁹⁹ PAPP, *Die Verleihung*, 162–164.

amit az uraknak írt, illetve amelyet Lüfti küldött.⁵⁰⁰ A nagyvezír és a szultán levelei tartalmilag egyeznek és lényegében arról adnak hírt, hogy Majlád megkereste a Portát, és évi 25 ezer arany, valamint a vezérpasáknak adandó szintén évi 1000 aranyért cserébe „szandzsákba” kérte magának az erdélyi vajdaságot (bár nem derül ki, hogy ezen a Királyhágón túli területeket, azaz a középkori erdélyi vajdaság területét értette, vagy ebbe belekerültek volna a később partiumi területeknek nevezett tiszántúli részek is). A levélből még megtudjuk, hogy a megkeresés és egy nagyúri levél kiállítása (amely nem maradt ránk) után Majládnak a csausszal együtt visszaküldött követe – nem tudni, mi okból – semmilyen konkrét választ nem hozott a megbízójától a kért tisztséggel kapcsolatban.

Az uraknak címzett nagyúri levél leszögezi, hogy Majládot nemcsak a szultán, hanem a csecsemő király jó és hű szolgájának tartja, vagyis a Porta ezzel a levelével végső soron ejtette Majládot. A nagyúri levél Dzsemázi ül-Evvel hó derekán kelt, amely a keresztény időszámítás szerint a szeptember 13–22-e közti időszakra esik. Az erdélyi követség október 17-ei levele alapján azonban, amelyben a szultán pozitív válaszát adták hírül János Zsigmonddal kapcsolatban, Papp azt a következtetést vonta le, hogy a leveleket hibásan keltezték, ezért egy hónappal későbbre, Dzsemázi ül-Ahir közepére, azaz október 13–22-re datálta. És értelemszerűen Lüfti hasonló tartalmú levelét is, mint látni fogjuk, ehhez a hipotetikus dátumhoz kötötte.⁵⁰¹ Eddig figyelemre nem méltatott iratok alapján azonban néhány ponton módosítani kell az eddigi eredményeket és tudásunkat.

Mindegyik alább elemzendő irat a lengyel kancellária aktái közt, Andrzej Czarnkowski 1540. novemberi sztambuli követségének anyagában őrződött meg. A kiadó Tóth Péter szerint az első kettő és a 3. között nagy időbeli távolság van, együttes kiadásukat mégis az indokolta, hogy eredeti lelőhelyükön egybekötötték őket.⁵⁰² Tóth szerint az első iratnak nincs, a 2. és 3.-nak viszont van keltezése. A 2. 947. Saba, a 3. 947 Redzseb havában, vagyis az előző a keresztény időszámítás szerint 1540 decemberében, a másik pedig, a rajta szereplő latin keltezés (feria quinta ante Nativitatem) alapján 1540. november 20-án született. A levél végén olvasható muzulmán dátum ezt megerősíti, Redzseb hava ugyanis 1540-ben november 10-én kezdődött. Tehát a 2. és 3. levél megszületése között valójában nincs jelentős időbeli különbség, hanem éppen ellenkezőleg, ez az eltérés az első és a két másik között áll fenn!

Első nagyúri levelünk tehát datálatlan. Tartalma roppant érdekesítő. Ebben az szerepel, hogy János hűtlenségbe esett, ezért királyságát, amin az erdélyi vajdaságot érti, Majlád Istvánnak adja. A címzettek, vagyis Erdély lakói engedelmisséggel tartoznak neki. A levelet Szinán csausz viszi.⁵⁰³ A levél ismeretlen volt, kiadása, 2003 óta tudtommal érdemben nem foglalkoztak vele, pedig kulcsfontosságú nemcsak a János halála és János Zsigmond megerősítése közt eltelt események értékelésében, hanem azért is, mert a levél abban az időszakban kelt, amikor a sokat emlegetett Eszéki-Werböczy követség még nem ért Sztambulba, megérkezett viszont Majládnak a vajdaságot kérő, ránk nem maradt irata, illetve kiállították az erdélyi „szandzsákra” szóló nagyúri levelet. Az előző fejezet végén mondták, illetve a Rorario-féle híradás alapján ennek legvalószínűbb kelte az augusztusi hónap második fele, és ennek fényében kell a

⁵⁰⁰ A levél Hammer kiadásában már régóta ismert, innen idézi a régi magyar szakirodalom Majlád követének a nevét is. Újabb kiadását lásd ANTON C. SCHAENDLINGER, *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Vasallen, Militärbeamte, Beamte und Richter aus dem Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien*, I/2, Wien 1986, 3–4.

⁵⁰¹ PAPP, *Die Verleihung*, 25.

⁵⁰² *Liber legationum*, 391.

⁵⁰³ *Liber legationum*, 392.

szeptember 21-én összehívott berethalmi országgyűlés eseményeit értelmezni. János július 22-én⁵⁰⁴ halt meg, kellett néhány nap, míg Majlád megírja a levelét és elküldi a követét a Portára, ott pedig a kancellárián kiállítják számára a parancslevelet. A nagyúri levélből az is kiderül, hogy a levelet Szinán csaus fogja vinni. Eddig a csausnak egy útjáról tudtunk, nevét is a török forrást leszámítva csupán Verancsics híradása őrizte meg. Mivel a szultánnak szeptemberben született két másik, ekkor már Majládot ejtő és János Zsigmondot pártoló levele, Szinán viszont a szeptember 21-én megtartott berethalmi országgyűlésen még egyértelműen támogatta Majlád erdélyi vajdaságát, ezért a szeptember közepén írott leveleket másik csausnak kellett vinnie.

Mint említettem, szeptember 18-án, három nappal a berethalmi gyűlés előtt ejtették meg a rákosi országgyűlést, amely ugyan nem volt szabályos, de az erdélyi rendek annak ismerték el. Elképzelhetjük azt a dilemmát, amellyel az országgyűlésen az erdélyiek szembesültek: megérkezik János Zsigmond királlyá választásának a híre, ugyanakkor Szinán fellép azt követelve, hogy engedelmeskedjenek Majládnak.

Valami azonban nem volt rendben a csausz körül. Verancsics Izabella királynénak írott október 13-án kelt levelében részletesen beszámolt a berethalmi országgyűlés eseményeiről, és Szinán meglehetősen határozott, a fenyegetést sem nélkülöző fellépéséről Majlád érdekében. Érdekes kissé részletesebben ismertetni a levél tartalmát.

Az országgyűlésen megjelenő csausz ura nevében közölte a rendekkel, hogy Erdély országát minden tartozékával együtt Majládnak és örököseinek(!) adományozta, akinek engedelmeskedni tartoznak, különben lesújt a szultán bosszúja.⁵⁰⁵ Majd színpadiasan Majlád felé fordulva felszólította, hogy tüzzel-vassal irtsa a szultán ellenségeit. Ezután azonnali választ követelt a rendektől. Ennek fényében eléggé meglepő azok reakciója: a többség ugyanis (*sed plures*) arra az álláspontra helyezkedett, hogy először is a királynét értesíteni kell a fejleményekről, azaz hogy mi fenyegeti a szultán részéről. A csausz ekkor, látva vitát és értesülve, hogy nem is mindenki jött el a gyűlésre, visszakozott és öt hónap haladékot adott a rendeknek.⁵⁰⁶ Amire azok úgy döntöttek, nehogy úgy tűnjön, hogy semmibe veszik a szultán akaratát, hogy a csauszal együtt elküldik a Portára Majlád szolgáját egy levéllel, bár ismerve annak hatalomvágyát, éltek a gyanúval, hogy embere titkos utasítást is magával fog vinni. A rendek által a szultánnak írt levélben az állt, hogy arra, amit a követe előadott egyelőre nem tudnak érdemben válaszolni, mivel az ország szokása szerint ilyen fontos ügyben mindenkit meg kell kérdezni, amire nem elég ennyi idő. Ezért kérik, tekintsen el a csausza által szabott határidőtől, hogy alattvalóhoz illő követséget tudjanak indítani. Ajándékról fűzte hozzá Verancsics, nem tett említést a levél. De mindenesetre elkezdték az összeszedését a három nemzetre kivetett adó formájában, ami a következő mondatból derül ki. Azonban az egész ügy gyanús volt: nem könnyű kideríteni, olvassuk, hogy a csausz tényleg követ-e? Egyesek szerint hazudott, és a háttérben Majlád, Radu havasalföldi vajda, és Łaski ármánykodása áll. Mások szerint a csaus nem hazudott, és azt állították, hogy biztosan tudják, hogy Majlád megesküdtött a szultánnak (*verba dedisse caesari*), hogy Jánosnak nem is született gyereke.⁵⁰⁷

⁵⁰⁴ Nem 17, vagy 21-én, ahogyan eddig tudtuk. Petrovics Péter és Fráter György Zsigmondhoz intézett levele teljesen egyértelműen július 22-e 7 órában adja meg a halál bekövetkeztének időpontját. *Liber legationum*, 298.

⁵⁰⁵ Hasonlóról számol be a velencei francia követ: „...avec lettres par lesquelles il leur faisoit scavoire qu’ilz estoient tous ese esclaves pour avoir gaigné ledit pays, et que á ceste cause il vouloit qu’ilz obéissent á Stephano Maylat.” CHARRIÉRE, *Négotiations*, II, 453–454.

⁵⁰⁶ Vargánál tévesen, nyilván elírás, 5 hét szerepel, amelyet maga Majlád javasolt volna. A szövegből azonban világosan kiderül, hogy ezt nem ő javasolta, hanem Szinán adott öt hónap haladékot. VARGA, *A Majlád-féle lázadás*, 284.

⁵⁰⁷ *Verancsics*, VI, 153–156.

Az egész ügy, a csausz fellépése, viselkedése, tényleg gyanús volt: különösen, hogy Verancsics híradásából nem derül ki, hogy az országgyűlésen Szinán bemutatott volna bármilyen szultántól származó levelet. Ha mégis, akkor az a datálatlan levél lehetett, amelyet Tóth közölt a lengyel kancellária irataiból. Ez valóban nem egy szerződéslevél, amelyet a jelek szerint a rendek nem is tekintettek végleges és megfellebbezhetetlen uralkodói akaratnak. Ellenkező esetben aligha reagáltak volna így. Lüfti nagyvezír alább ismertető leveléből egyértelműen kiderül, hogy volt Szinánál egy nagyúri levél. De azt se feledjük, hogy Eszéki és Werbőczy már úton voltak az oszmán fővárosba, ami senki előtt nem volt titok. A csausz fellépése emiatt tűnt érthetetlennek. Ezért nem tarthatjuk véletlennek, hogy három nappal a királynének írott levél után, október 16-án Verancsics újra tollat ragadott. Ezúttal az erdélyi rendek voltak a címzettek. A jelek szerint fontosnak tartotta, hogy a berethalmi gyűlésen megjelenteknek újra, a távol maradók számára pedig levele által a tudomásukra hozza, hogy Majládól, úgymond elpártolt a szerencse (*Mailado visa est fortuna arrisisse*). De mivel félő, folytatja, hogy mégis megkísérli megragadni a hatalmat, a rendek úgy döntöttek, hogy öt hónapon belül követséget menesztenek a Portára. Addig is mindenki a királynének tartozik engedelmisséggel.⁵⁰⁸

Majlád írt még legalább egy levelet, amely a Verancsics levél alapján a berethalmi gyűlés, azaz nem sokkal szeptember 21-e után kelt. Lüfti ugyanis azt írja, hogy miután a szultán beleegyezett a kérésébe és a csausszal (ez volt Szinán) elküldte a levelét (ez volt a datálatlan irat), Majlád a berethalmi gyűlés után Lázár nevű emberével és a válasszal együtt visszaküldte ezt a csauszt. Velük ment a Portára az erdélyi követség is a halasztást kérő levéllel. Mint láttuk, Verancsics szerint a rendek attól tartottak, hogy Majlád titokban küldeni fog egy másik levelet is, ám ha ilyen volt is, a tartalmát nem ismerjük. A rendekből azonban annyi biztosan kiderült, hogy nem akarják Majládot uruknak. Sőt, Lüfti azt is leírja, hogy közben befutott Eszéki és Werbőczy követsége, ami pontosan egybevág azzal, hogy Szinán és Majlád embere szeptember 21-e után indultak és nyilván október első felében értek a Portára.

Az 1540 kora őszére előálló politikai helyzet finoman szólva is cseppfolyós volt, nem csoda, ha a szultán és pasái meglehetősen tanácstalanok voltak. Ez magyarázná, hogy miért kaptak az erdélyiek öt hónap gondolkozási határidőt: úgy vélem, ez esetben nem a csausz lépte túl a hatáskörét, hanem viszonylag tág határok közt mozgó megbízatással rendelkezett. Amibe beleférhetett, hogy ne hirdettesse ki Majlád szerződéslevelét. Ezt a „sorok között olvasva” a magyar fél is megértette.

De közben, vagyis Szinán megérkezése, és a berethalmi gyűlés előtt vagy ezzel egy időben történhetett valami más is. Amire abból következtetek, hogy a lengyel kancellária szintén Czarnkowski iratai között őrzi a szultán egy másik, roppant érdekes, magyar báróknak írt levelét, amelynek a lényege, hogy beleegyezett János Zsigmond trónöröklésébe. Ennek kapcsán parancsolja a Portára a barátot, vagy Petrovicsot, vagy helyettük valaki mást. A levél azt is kiköti, hogy a dolog nyélbe ütéséhez nem lesz elég egyszerű követség (ez volt az úton lévő Werbőczy-féle követség), mivel a szultán személyesen is látni akarja az ország új kormányzóját. Ami a leginkább zavarba ejtő, hogy a levél dátuma szerint 946. Gumenskel Evel kalendáján született. 946 (1539) egészen bizonyosan nem helyes dátum, mivel a levél egyértelműen János halálának évére vonatkozik, tehát az 1539. év elírás. Ez könnyen belátható a Schaendlinger által közölt, Majládnak írott levél dátuma alapján (mittlere Dekade des Ğumādā I. 947).⁵⁰⁹ A Gumenskel Evel Dzsemázi ül-Evvel, a Kalenda a hónap első napja, tehát Dzsemázi ül-

⁵⁰⁸ Verancsics, VI, 166.

⁵⁰⁹ SCHAENDLINGER, *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen*, I, 3–4.

Evvel 1. 1540. szeptember 13 körüli időpont.⁵¹⁰ Eddig János király utódának portai elfogadását a Pray által kiadott október 17-ei levélhez kötöttük. Ez alapján vonta kétségbe Papp az említett nagyúri levél dátumának hitelességét és datálta Lüfti nagyvezír levelét is logikusnak tűnő módon október 13–22 közé.

A problémát az okozza, hogy a Dzsemázi ül-Evvel havában kelt nagyúri levelek ejtik Majládót, és megerősítik János Zsigmondot, amivel a szultán helyet adott János könyörgésének, hogy egyezzen bele fia örökösödésébe, és nem mellékesen kímélje meg az országot. Csakhogy ennek ellentmondani látszik az Eszéki–Werbőczy-féle követség egyértelműen október 17-i a szultán kedvező döntését tolmácsoló levele. Ugyanakkor van egy datálatlan, fentebb szintén idézett nagyúri levelünk, amely arról tájékoztatja a rendeket, hogy engedelmeskedjenek Majládának. Ez a levél is Czarnkowski kancellár iratai között, a szultán két másik, november-decemberi levelével együtt szerepel: ez utóbbi kettő mondandónk szempontjából érdektelen. Papp úgy próbálta a szeptemberi kelettel rendelkező és János Zsigmond elismerését hírül adó szultáni levél miatti időrendi ellentmondást áthidalni, hogy kétségbe vonta a keltezt. Ez teljesen logikus eljárás, csakhogy ismerünk egy levelet Verancsicstól, amelyet október 12-én, tehát Eszékiék október 17-én kelt levele *előtt* írt Szalánczi Jánosnak. Ebben azt olvashatjuk, hogy elterjedt annak a híre, hogy a szultán a magyar urakhoz (*proceribus Hungariae*) levelet írt, amelyben kifejezte akaratát, hogy senki más nem akar királynak, mint János fiát, és hogy jelöljenek ki mellé négy gyámot. Ha pedig a gyermek meghalna, ebből a négyből válasszák ki a legalkalmasabbat (*unum ex iis IIII. prae caeteris ad coronam aptissimum... unanimes consensu eligant*),⁵¹¹ mivel semmiképpen sem akarja, hogy egy német lépjen a magyar trónra. A szeptember 13-án kelt nagyúri levelet, mint láttuk a magyar báróknak címezték, és bár grémiumra vagy a gyermek halála esetére nem tartalmaz utalást, de arra igen, hogy a kormányzásra a legalkalmasabbat válasszák ki maguk közül. És ami még nagyon fontos, a levélből egyértelműen kiderül, hogy az Eszéki követség még nem érkezett meg, a szultán azonban tud róluk és várja őket („*Iamque auditum est cancellarium oratorem vestrum destinatum iter arripuisse ad has oras venturum*”).⁵¹² Ez a mondat önmagában is egyértelműen bizonyítja, hogy a Portán szeptember közepén már döntöttek János Zsigmond mellett, amely alapján feltételezhető, hogy erről valamilyen irat is született. Bizonyosnak tartom, hogy Verancsics idézett sorai is erre a levélre utalnak. A szeptember 13–22 és október 12 közötti időben egy futár kényelmesen eljuttathatta a levelet Erdélybe, de akár Magyarországra is.

Fenti érvelésünket támasztja alá III. Pál Várdai esztergomi érseknek írt október 3-ai brevéje,⁵¹³ ami szintén jóval a sikert hírül adó október 17-ei levél előtt kelt, amikor Eszéki és Werbőczy már Sztambulban voltak, vagy legalábbis már nagyon közel jártak hozzá. Ebben a pápa kifejezte aggodalmát, mivel arról értesült, hogy János Zsigmond követsége a Portán tartózkodik, amely az örökösödésért cserébe, és hogy minden maradjon úgy, ahogy apja idején volt, vagyis hogy ne foglalja el az országot, az ifjú trónörökös adófizetését ígérte. Reméli, hogy ez a híradás hamis, és emlékezteti, hogy a két uralkodó,

⁵¹⁰ János „condidit testamentum, ut regalitas Stephano(!) filio suo concederetur... rex Joannes erat servus meus, verum quia erga sublimem portam meam maximam ostendit fidelitatem, *hac de re* [kiemelés tőlem – K. T.] eidem infinitae gratiae concessae fuere.” *Liber legationum*, 380–381, az idézetet lásd 380. Felhívom a figyelmet, hogy a szultán levelének idézett része szinte szó szerint megtalálható a János Zsigmondnak adott *ahdnáme* magyar szövegében. PAPP, *Die Verleihung*, 159–160.

⁵¹¹ *Verancsics*, VI, 149–150. A levelet hosszan idézi OBORNI, *Az ördögös barát*, 79.

⁵¹² *Liber legationum*, 380.

⁵¹³ Lásd a 6. sz. iratot. Korábban közölve GEORGIUS PRAY, *Annales regum Hungariae*, V, Vindobonae 1770, 333–334.

János és Ferdinánd békét kötött. Ezzel nyilván arra utalt, hogy annak rendelkezéseit kellene végrehajtani.⁵¹⁴

Amint fentebb láttuk, a szultán Verancsics által említett levele lényegében ugyanakkor, és az eredeti szeptemberi dátummal született, vagyis a magyarok és a kormányzat nem hivatalosan már tudtak a döntésről. Ennek nem mond ellent az október 17-i levél, hiszen ez volt a hivatalos követség, amely által hivatalosan is megerősítést nyert a kedvező szultáni döntés. De Lüfti levele sem, hisz abból semmi más nem derül ki, mint hogy Majlád magánakcióját a rendek megakadályozták, amibe a Porta végül is belenyugodott. Különösen, hogy közben megjött a követség az adóval és minden egyéb szükségese dologgal felszerelve.

A fenti iratok datálása körüli bizonytalanság, illetve a most felmerülő alternatívák ugyanakkor felvetik a János Zsigmond-féle *ahdnáme* kelezésének valódi időpontjának a kérdését is. A magyar nyelven ránk maradt iraton augusztus 16-i dátum szerepel, amelyet Papp az október 17-ei levél alapján tart hamisnak.⁵¹⁵

A fentiek miatt ezzel a többszörös hipotézissel megterhelt dátummal kapcsolatban is komoly kételyek merülnek fel. Ha abból indulunk ki, hogy Lüfti és a szultán Majládnak címzett levelei János Zsigmond elfogadásáról szeptember közepén, ill. október elején keltek, akkor valóban kevésbé valószínű, hogy János Zsigmond *ahdnáméjával* egy egész hónapot vártak volna. A datálást az is jelentősen megnehezíti, hogy a két jelölt között volt egy alapvető, lényeges különbség: Majlád „csak” az erdélyi vajdaságot kérte,⁵¹⁶ amelynek, mint ismeretes megvolt a középkori kormányzati előképe. János fia azonban atyjára hivatkozva, aki egykor, mint láttuk, erdélyi vajda volt, az egész országra, azaz a Magyar Királyságra tartott igényt. Éppen ezért aggódtak Budán Majlád miatt, illetve mertek a rendek szembeszegülni vele Berethalmon. 1540 augusztusában–szeptemberében a szó legvalóságosabb értelmében *interregnum* állt be. Az ifjú trónörökös nem rendelkezett sem szerződéssel a szultántól, sem megerősítéssel királyi méltóságát illetően a magyar rendektől. Ha ekkor, vagyis az iraton szereplő augusztus 16-i dátummal küldik

⁵¹⁴ III. Pál és Farnese bíbornok, 111. 112. A pápa brévéjében olvasható utalás János testamentumának tartalmára, amelyben felajánlotta az országát a szultánnak fia örökösödéséért és anyja régensségéért cserébe, valamint, hogy az ország gondját Fráter György viselje, jelzi, hogy az igen gyorsan eljutott Rómába. Lásd a 6. sz. iratot. Nicastro bíboros Brüsszelből augusztus 31-én Farnese bíborosnak írt levelében olvashatjuk a végrendeletnek az örökösödés feltételeit felsoroló pontjait, Campeggio nuncius pedig szeptember 3-án már megírta, hogy a török adót kér az örökösödésért cserébe.

⁵¹⁵ PAPP, *Die Verleihung*, 56. A szöveget legújabbán kiadó Papp először az irat típusát *hük-m-i şerif*-ként (nemes parancs) vagy *ahdnámé*-ként jelölte meg. Papp, *Die Verleihung*, 159. Később egyértelműen *ahdnáme i hümayun*-ként határozta meg. PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 87–89. Morosini bailo fentebb idézett május 28-ai jelentésében a szultáni akaratnyilvánításra a *commandamento*, parancs szót használja, amely azonban a szerződéslevélre nem nagyon illik, mert azt *capitolazione*-nek szokták fordítani, mindazonáltal a szót vonatkoztathatjuk a *hük-m* típusú iratokra, amelyek egészen általános értelemben vonatkozhattak nagyúri parancsra, például olyanra is, amelyet oszmán katonai vezetőknek küldtek. Ezért nem okvetlenül kellett például tartalmaznia a szultáni esküformulát, amelyet János Zsigmond szerződésének ránk maradt változatában sem találunk. Az apjával kötött szerződésben viszont igen, amire való hivatkozást precedensként elegendőnek tartottak. Erre elég volt nemcsak fia, hanem később az összes többi erdélyi fejedelem esetében hivatkozni. Meg kell azt is jegyezni, hogy a korabeli olasz szóhasználat a maitól (amely a *hük-m*-öt a *disposizione* diplomatikában használt jelentésével – rendelet, parancs, utasítás – fordítja) eltérően, az *ahdnámé*-t leszámítva, terminológiailag nem tett határozott különbséget a különféle típusú szultáni parancsiratok között. Az 1540-es iratban szereplő motívumok, János szerződése Szülejmánnal, amire hivatkozva kéri tőle utóda számára az országot, a nagyvezír által alkalmazott szóhasználat és a szultánnak a követjelentés szerint egykor letett esküje (*giurava*), illetve az urak megeskütése ellenére valószínűnek tartom, hogy Rüsztém, aki talán nem emlékezett rá pontosan, talán más okból kifolyólag, mégis erre az iratra célzott. Ez esetben szóbeli esküt kell feltételeznünk. Istvánffy is, mint látni fogjuk, említi a szultán esküjét.

⁵¹⁶ Ezt hangsúlyozza Varga is. Lásd VARGA, *A Majlád-féle lázadás*, 285, 34. j.

el neki a szerződéslevelet, megsértik a magyarok egyik legföltettebben védelmezett jogát, a szabad királyválasztását, bármennyire formális volt is az. Szülejmán a választásra, a szabadnak tűnő akarat kifejezésére mindig nagy hangsúlyt fektetett, nem lehetett ez másképpen most sem. És persze egy ilyen feszült helyzetben nem tűnt okos lépésnek újabb tápot adni Ferdinánd és propagandagépezete akkor már régóta szeltében terjesztett vádjainak. Ha viszont nem tesznek semmit, félő, hogy az ország a váradi béke alapján Ferdinánd ölébe hull: ez esetben maga a szultán is passzív részese lesz a Habsburg országegyesítésnek. Budáról levelek jöttek, a követség azonban még nem érkezett meg, és kétségesnek tűnhetett, hogy az özvegy királyné – akinek az apja több alkalommal is kinyilvánította, hogy a váradi béke végrehajtása mellett áll, ami nem lehetett ismeretlen az oszmán fővárosban – egy csecsemővel és a testamentumos urakkal, köztük a török szempontból finoman szólva megbízhatatlan Török Bálinttal, ki tudnak tartani. Ide beilleszthető Szinán útja, aki először Budára ment, hogy egyrészt meggyőződjön a gyermekkel kapcsolatos vádak igazságtartalmáról, másrészt megtárgyalja a jövőre nézve a teendőket. Ezért vélem úgy, hogy a szokásosnál szélesebb körűbb felhatalmazással rendelkezett, és hogy a budai tárgyalások fényében vette elő a szultánnak a rendeket valójában nem kötelező levelét Berethalmon, vagy fogalmazzunk inkább úgy, hogy az ellenállást látva igen rugalmas álláspontra helyezkedett. Erre felhatalmazás nélkül aligha merészkedett volna.

De bármi volt is a szultán igazi szándéka az ország közepét és Budát illetően, 1540-ben időt kellett nyernie: elképzelhető, hogy eredetileg ezért kaptak Majlád augusztusban beérkező ajánlatán. Ez előnyös megoldásnak tűnt, legalábbis Erdélyt illetően, a királyság többi részének sorsa azonban továbbra is a levegőben lógott. Csakhogy az erdélyi főúr végül visszakozott, mivel valószínűleg belátta, hogy támogatottsága, elsősorban származása miatt csekély. Ez azonban csak szeptember végén vált világossá, miután lezajlott a berethalmi gyűlés. Előtte három nappal pedig megtartották a rákosit, amellyel a csecsemő még a szultán beleegyezése (szeptember közepe) előtt megkapta a rendek hozzájárulását. Ezzel szinte napra pontosan egy hónappal később pedig elnyerte a szultán jóváhagyását is az egész királyságra. Igaz, hogy a rendek választása semmire nem kötelezte, de oszmán részről amúgy is rugalmasan kezelték az általuk meghódított ország jogszokásait. És ezt felfoghatták Konstantinápolyban egy burkolt hűségnyilatkozatnak.

A fentiek alapján János Zsigmond *ahdnáméjának* augusztus 16-ai dátumozása valóban túl korainak tűnik, de csak azért, mert a kulcsfontosságú királyválasztást még nem ejtették meg. Viszont érvelhetünk a mellett, hogy egy olyan fontos, szimbolikus aktust, mint a királyválasztó országgyűlés összehívása, egy ilyen rendkívül cseppfolyós helyzetben a testamentumos urak csak akkor kockáztatnak meg, ha számítanak a szultán csecsemőre nézve kedvező döntésére. Ellenkező esetben, egy negatív döntés esetén ország-világ színe előtt veszítették volna el saját és a leendő király önállóságának és hitelének még a látszatát is, amelyet a Szapolyai párt 1526 óta hangoztatott az ellenpárt vádjaival szemben.

A berethalmi gyűlés *előtt*, szeptember 13-án kelt és az ország báróinak címzett nagyúri levél rávilágít a dátummal kapcsolatos manipulációkra. Máskülönből nehezen értelmezhető a János Zsigmond szerződéslevelében található utalás a szultán örökösödést engedélyező levelére: „Megadtam a királyságot István királynak ezért adtam és küldöttem az én *parancsoló levelemet* [kiemelés tőlem – K. T.] oda, hogy ú Magyarországnak királya legyen.”⁵¹⁷ A tárgyban két parancslevél maradt ránk a szultántól, az egyiket

⁵¹⁷ Mind az *ahdnáme*, mind a szeptemberi irat a trónörököszt Istvánnak nevezi. Lásd PAPP, *Die Verleihung*, 160; *Liber legationum*, 380.

Majládnak, amelyben engedelmességre utasította János Zsigmonddal szemben, a másikat a magyar uraknak írta ugyanebben a témában. Ezek bizonyosan szeptemberben keltek. Mindebből az következik, hogy János Zsigmond szerződéslevelét tényleg nem augusztusban állították ki – de nem is októberben! – ami azonban nem zárja ki, hogy antedatálják, egyrészt azért, hogy úgy tűnjön fel, mintha előbb lett volna a szultáni akaratnyilvánítás és csak utána a magyar rendek királyválasztása, másrészt, hogy jelezzék, hogy az irat a Majlád által beküldött levéllel egy időben keletkezett. Az előbbi értelemszerűen nem lehetett Szinán birtokában. Erre az eljárásra utalhatott az október 12-én kelt Verancsics levél is.

A módszer nem ismeretlen az oszmán gyakorlatban, amire későbbi időszakból tudunk adatot is hozni, amikor két jelölt nevére is kiállítják a szerződéslevelet. Az egy időben elkészített *ahdnámékra* példaként felhozhatjuk a Márkházy Pál és Báthory Zsigmond számára kiállított szerződéseket 1581-ben, vagy Homonnay Györgynek és Rákóczy Zsigmondnak az 1540-es helyzetre még jobban emlékeztető esetét 1607-ből!⁵¹⁸ Talán ez történt most is: augusztusban kapott egyet Majlád, de itt újfent hangsúlyozzuk, hogy jóllehet a szövege nincs meg, de egyértelmű, hogy az csupán az erdélyi vajdaságra szólt, néhány héttel később pedig János Zsigmond is, de az övé az egész országra. Az események fényében, illetve az erőviszonyokat mérlegelve született egy újabb döntés, hogy Majládot szerződéslevelestől ejtik, és a kizárólagos kedvezményezett a csecsemő lesz.

Ezzel magyarázható lenne, hogy miért nem volt hajlandó a barát Sztambulba utazni, és sürgette meg a követeket, hogy mindenáron menjenek tovább.⁵¹⁹ Ugyanis attól tartott, hogy Majlád ajánlatát végül elfogadják, illetve még rosszabbal is számolhatott: nyilván tudta, ami az orvos leveléből is kiderült, hogy Izabella a váradi egyezmény szellemében át akarja adni a hatalmat Ferdinándnak. 1540 nyarán János kezén az ország keleti fele volt Budával együtt, de ennek nagyobbik részét, az erdélyi vajdaságot éppen a Ferdinánd és János halála után a szultán által is támogatott Majlád akarta kiragadni a kezéből.

A magyar követségnek a megegyezést tolmácsoló, a portai levelekhez képest jóval későbbi (október 17) levele szerintem annak tulajdonítható, hogy miután a szultáni kancellárián megszülettek a János Zsigmondot támogató és Majládot ejtő levelek, megérkezett végre a magyar követség is. Az ezzel való találkozás jelentette hivatalosan is a trónváltás approvációját: erről írták tehát meg a levelet.⁵²⁰ Ennek lenyomata lehet

⁵¹⁸ Az *ahdnáme* szövegére lásd PAPP, *Die Verleihung*, i.m. az esetre PAPP SÁNDOR, *Homonnai Drugeth Bálint fellépése Bocskai örököséért*, *Studia Caroliensia* 7 (2006) 133–152, ugyanez bővebben kifejtve uő. Homonnai Drugeth Bálint, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor küzdelme az Erdély feletti hatalomért 1607-ben, *Századok* (2008) 808–848. Papp Sándor Homonnai jelöltségének kapcsán bemutatta, hogy a politikai körülmények függvényében az oszmán gyakorlat egy egyszerű antedatálásnál képes volt ennél jóval komolyabb manipulációra: a Bocskainak adott *ahdnámében* ugyanis nem szerepelt a felső-magyarországi nagyúr örökösödése, hiába állították ennek ellenkezőjét. Az eredetileg a Homonnay nevére kiállított berátból pedig utólag, az erdélyi rendek választásának fényében a nagyvezír kivakartatta a nevét és a helyére Rákóczyét iratta, az iratot Erdélybe vivő, a hamisításban ártatlan csauzt pedig kivégeztette.

⁵¹⁹ Erről a követségről a nuncius levelének végén annyit tudunk meg, hogy az orvos szerint a király halálában része volt annak, hogy a barát elindult a követségre, majd engedély nélkül visszafordult. János ezen feldühödött, és még egyszer elküldte, illetve megpróbálta kincsekkel rávenni erre. *III. Pál és Farnese bíbornok*, 114.

⁵²⁰ A követek a megegyezésről röviden számoltak be, csupán annyit írtak, hogy János fia Magyarország igazi királyaként megkapja atyja trónját. „in solio paterno cum tota jurisdictione, et omnibus terminis Hungariae, et Transsilvaniae per ejus Majestatem relictum esse” PRAY, *Epistolae*, II, 87–88. Esküt nem említ a szöveg, és nem derül ki az sem, hogy pontosan milyen egyezséget kötöttek. Pusztán annyi szerepel, hogy *habuisse relationem. Relatiót* emleget Gerendi Péter Majládroz intézett levelében is, amelyben a havasalföldi vajda követére hivatkozva azt állítja, hogy a szultán Petrovicsot nevezte ki gubernátornak,

Mazza jelentésének az a része, ahol hosszas késlekedésről (*dilatio*) ír, ami után szánta csak rá magát, nagy nehezen, a szultán az örökösödés elfogadására.⁵²¹

A Porta tehát július 22, János király halálától számított két hónapig kettős játékot űzött, ami a későbbi gyakorlatot nézve nem volt szokatlan. Az engedelmességre szoktatás legjobb eszköze az erdélyi fejedelmek esetében a fegyveres fenyegetés mellett egy ellenjelölt támogatása volt. Nagyon fontos azonban hangsúlyozni, hogy a két szerződéslevél nem mondott tartalmilag ellent egymásnak, hisz Majlád az erdélyi vajdaságot, János Zsigmond pedig a Magyar Királyságot kérte és kapta, de azt mindenképpen jelezte, hogy János halála után a Porta kész az addigiakhoz képest mélyebben akar belenyúlni a magyarországi uralmi viszonyokba Majlád és vajdasága által ellenhatalmat felépítve (ahogyan korábban Gritti esetében tette) ezzel zsarolva a gyermek királyt és tanácsosait. Majlád esete tehát ennek a bizonyosága, hozzátevé, hogy 1540. év második felében a magyar belpolitikai helyzet rendkívül bonyolulttá vált. A király halála után kitört a belháború, János pártjának egy része átállt, a másik két vasat tartva a tűzben fellázadt, egyszerre tartva a kapcsolatot Béccsel és Sztambulal. E kettő közé szorult János Zsigmond pártja a testamentumos urakkal, akiknek az ügyességén és gyorsaságán múltott nemcsak Buda, hanem az ország jövője is. Közben ne feledjük, Ferdinánd egyszerre próbálkozott békés eszközökkel a Portán, és fegyverrel Magyarországon.

A János pártja iránti bizalom részleges helyreállításának egyik oka Buda megtartása lehetett, amelyet a testamentumos uraknak sikerült először biztosítaniuk, majd katonailag is megvédeniük Ferdinánddal szemben.⁵²² A királyválasztás, legalábbis átmenetileg, szintén meggyőzhette a szultánt; fentebb többször is láttuk, hogy mindig hangsúlyt fektetett arra, hogy a magyarok úgymond többségi szavazással döntsenek – természetesen az általa elvárt végeredménnyel – az ország ügyeit érintő fontos kérdésekben.⁵²³ Felhozhatjuk azt is, hogy Majládot azért ejtették, mert román származású, nem túlságosan gazdag és előkelő, egy magyar vagy erdélyi arisztokrátaéhoz nem mérhető súlyú és rangú *homo novus* volt. Az is kétséges, hogy a neki adott szerződéslevél egyáltalán kikerült-e a nyilvános térbe, és nem maradt esetleg Szinán tarsolyában, aki nem hirdettette ki, csak kiszivárogtatta a tartalmát, mert érzékelte az ellenséges hangulatot.

A kedvező döntést a szeptember 13-án kelt levél által, és még a követséggel való tárgyalások megkezdése előtt megszellőztették: ennek híre jutott tehát Verancsics fülébe, és Rómába, a döntést tartalmazó nagyúri levéllel nagyjából egy időben pedig Majlád tudtára adták, hogy a jövőben elsősorban János Zsigmond engedelmes szolgájaként és nem egy vetélytárs vazallus uralkodóként számítanak rá, majd néhány hónappal később végérvényesen kivonták a forgalomból. Ami a szerződéslevél dátumát illeti, annak *hivatalos* elfogadása nyilvánvalóan a hivatalos követséggel való tárgyalások lezárta után történt, ez már csak a későbbi az erdélyi fejedelmekkel kapcsolatos diplomáciai protokollból is következik (bár kivételek azért akadnak), ebből a szempontból tehát indokoltnak tűnhetne akár még az októberi dátum melletti érvelés is. A szultán által az

---

Fráter Györgyöt pedig száműzni kell, mivel ígérete ellenére nem tartott a követséggel. PRAY, *Epistolae*, II, 89. Ez szintén azt látszik alátámasztani, hogy pusztán formalitásról van szó, mivel a csecsemőt elismerő iratokat már hetekkel korábban elküldték. Egyébként ismereteim szerint a szultán szerződéslevelét az iratok terminológiájával és tipológiájával tisztában lévő kortársak soha nem említették *relatió*ként. A követség másik fontos célkitűzéséről, a szabad királyválasztásról nem ekkor döntött a szultán.

⁵²¹ DOMOKOS-MÁTYUS, *Antonio Mazza jelentése*, 53.

⁵²² Lásd Łaski tudósítását e tárgyban. Idézi TÖRÖK, *Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai*, 87.

⁵²³ Ezt jelzi egyébként, hogy 1540 decemberében született szultáni levél elmarasztalja a magyar nemességet, hogy az ország védelmét lagymatagon intézik, nem hajlandóak fegyverrel szembeszállni Ferdinánddal, ezért kénytelen csapatokat küldeni. De persze elképzelhető, hogy ez csak egy jó ürügy volt a fegyveres beavatkozásra, és a jövő évi hadjárat beharangozására. *Liber legationum*, 392–393.

ügyben küldött levél dátuma azonban perdöntő, amelyet több forrás is megerősít. A források és az események rekonstrukciója, valamint a későbbi portai gyakorlat inkább azt mutatja, hogy kiállításának legvalószínűbb időpontja szeptember közepe/második fele. A szerződéslevélen szereplő augusztusi dátum egyik lehetséges magyarázata, hogy antedatálták. A tartalmát tekintve azonban semmi olyat nem találunk benne, amiről korábban a korabeli levelezésanyagban már ne olvashattunk volna. Vagyis a követség már azelőtt elérte a célját, mielőtt bejelentkezett volna audienciára. A tárgyalás merő formalitásnak tűnt, még ha eléggé el is húzódott, amit azonban a rendkívüli helyzet indokolt.

A Majlád-ügy, illetve az augusztusban és szeptemberben megszületett nagyúri levelek arról győznek meg, hogy a török diplomácia meglehetősen pragmatikusan kezelte az egykori Magyar Királyság területén időről-időre előálló meglehetősen bonyolult helyzetet, amelyek bőven adtak okot az elbizonytalanodásra és a kivárára: eszköztárában a klasszikus diplomáciai fogásokat igen, doktrinér elemeket viszont nem találunk. Döntéseit a Magyarországon kialakult kaotikus helyzetnek megfelelően a helyzetet mérlegelve, de néha bizonytalanodva hozta meg, és ami Szapolyai János Zsigmond örökségét illeti, hogy a szultán néhány hetes tájékozódás után olyan döntést hozott, amelyhez élete végéig tartotta magát. Hogy Buda elfoglalásáról már ekkor határozott volna, azt az újabban kiadott források alapján sem tudjuk eldönteni, az ettől való félelem azonban kétségtelenül kitapintható. A félelmet nemcsak a szultánnak az ország közepének átadására vonatkozó, forrásokkal alátámasztható kérése, amely még János életében, tehát legkésőbb 1540 júliusában elhangozhatott, hanem Majlád akciója is táplálta. Már ekkor megfordulhatott sokak fejében, hogy mi lett volna, ha a szultán ragaszkodik az erdélyi szandzsákra kiadott szerződéslevélhez? A válasz nem egészen egy év múlva érkezett meg.

3. 1541. augusztus 29⁵²⁴

A 16. századi magyar történelemnek a mohácsi csata időpontja mellett legismertebb és nem kevésbé gyászos dátuma 1541. augusztus 29-e, Buda elfoglalása, amely a magyarországi török hódoltság általánosan elfogadott kezdetét jelenti. A királyné lengyel udvaronca, Piotr Porembski, aki a csecsemő János Zsigmond és a vele tartó urak kíséretében tartózkodott, részletes jelentést írt a Buda alatti török táborban történekről.⁵²⁵ A találkozó legizgalmasabb és legérdekesebb részén egyszerű királyi szervitorként természetesen nem lehetett jelen, de közvetett módon, nyilván valamelyik főúrtól, értesült a napokig tartó és a Magyar Királyság és a később Erdélyi Fejedelemség néven ismert keleti ország részét további másfél évszázadra meghatározó díván tárgyalásáról és a szultán döntéséről.

Beszámolója szerint a tanácskozáson két fő álláspont csapott össze: az egyik szerint a királynét a gyerekekkel együtt a szultánnak magával kellene vinnie Sztambulba, az urakat ki kell végezni, amiből következett, hogy Magyarországot (amibe természetesen beletartozott az erdélyi vajdaság területe is) be kell kebeleznii a birodalomba. A másik

⁵²⁴ A fejezet rövidített formában megjelent KRUPPA TAMÁS, *1541. Mi és mennyi veszett Buda alatt?* Tanulmányok Budapest múltjából XLII. „Buda oppugnata”: 1541 – Egy korszakhatár a magyar történelemben, szerk. B. Szabó János, Szvoboda Dománszky Gabriella, Budapest 2017, 61–76.

⁵²⁵ *Verancsics Antal összes munkái*, I, közli Szalay László, (Magyar Történelmi Emlékek II/2), Budapest 1857, 162–173. Magyarul lásd *Magyar történelmi szöveggyűjtemény. 1526–1790*, I, szerk. Sinkovics István, Budapest 1968, 33–41.

álláspont szerint a csecsemő királynak szandzsákként, azaz hűbérbe kell adni a keleti országrészt. Az tehát fel sem merült, hogy ne, vagy csak átmenetileg szállják meg Budát, a magyar fővárost. Ekkor, de mint láttuk, valójában már korábban, az ország, ahogyan a tankönyvekből megtanultuk, három részre szakadt.

A döntésről Poremski jelentéséből kikövetkeztethetően született a Buda alatti táborban egy szultáni irat, amely valószínűleg azonos azzal, amelynek csak a tartalmi kivonata maradt ránk, és amelyet Szilágyi Sándor adott ki az Erdélyi Országgyűlési Emlékek 1. kötetében. A jelentés 18. századi másolatban került közlésre, mivel az eredeti Szilágyi elmondása szerint hasztalan kereste,⁵²⁶ és annak a nagy fontosságú iratnak a kivonatát tartalmazza, amelyet Fráter György Szülejmántól kapott a Buda alatti táborban, és amely körülírta az új ország határát.⁵²⁷ E szerint a csecsemő János Zsigmond Kassa, Várad, Temesvár és Fogaras kivételével, ezeket ugyanis a barát és Petrovics kapta, megkapja a Tiszán túli területeket, illetve az erdélyi vajdaságot. Tiszántúlon nem a mostani területet kell értenünk, hanem az erdélyi vajdaságból nézve a folyó másik, azaz a jobb oldalát, ugyanis Kassa azon túl fekszik. Az iratból még kiderül, hogy a király nagykorúságáig Fráter György kormányozza az országot, utána mindkét területet megkapja a király. A hűbérként kapott ország után évi 10 ezer arany adót kell fizetni.⁵²⁸ Az iratot az 1542-es marosvásárhelyi gyűlésen hozták nyilvánosságra.

Ugyanennek a szultáni levélnek a tartalmára utal a barát egy Rüsztlem pasának 1549-ben írt levelében: „cum autem nunc intelligam quod potentissimus dominus ex speciali gratia me derelinquere noluit sed mihi totum regnum Transilvaniae committi mandavit, adeoque filio regis me tutorem dederit.”⁵²⁹ A levél abból az alkalomból született, hogy Izabella királyné az országgyűléstől távol maradó barátot azzal vádolta meg, hogy elárulta az országot. Fráter György befektetése érdekében még a szultán levelét hozó két csauszt, Mahmudot és Alit, is megvesztegették. Ali például a nélkül távozott, hogy beszélt volna vele. Ezek a vádak, illetve a küzdelem a barát és a királyné között jól ismertek, a levélrészlet pedig arra világít rá, hogy az éppen azért volt ilyen heves, a vádak pedig annyira súlyosak, mert a barátnak volt egy gyakorlatilag teljes körű felhatalmazása a szultántól, amitől igazán nyomós érvekkel lehetett csak megfosztani. A levél tehát ezt a tényt idézi a nagyvezír figyelmébe.

A Buda alatti táborban történekről a magyar történetírók közül a legbővebben két nem kortárs, Istvánffy Miklós és Bethlen Farkas számoltak be.⁵³⁰ Szerintük ezekben a sorsdöntő napokban tartott dívánüléseken három vélemény csapott össze. Istvánffy szerint az elsőt Mahmud pasa képviselte, aki a mellett kardoskodott, hogy János Zsigmondot Konstantinápolyba kell vinni, Budát pedig el kell foglalni. A másikat Mehmed pasa,

⁵²⁶ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek I (1540–1556)*, szerk. Szilágyi Sándor, Budapest 1875, 77–79.

⁵²⁷ Az eredeti állítólag a barát kérésére Sztambulban maradt. Az irat alapján Fodor izgalmas feltevést fogalmazott meg, azt valószínűsítve, hogy 1541 augusztus végén-szeptember elején Fráter György különalkut kötött a szultánnal, amit az őt amúgy is gyűlölő és árulónak tartó magyar rendek haragjától tartva nem mert magánál tartani, a marosvásárhelyi országgyűlésen azonban kénytelen volt kiszivároztatni a tartalmát. FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 106–111. Ez az alapja annak a hipotézisnek, hogy a szultán a három szandzsákot már úgy adományozta volna átmeneti időre, mintha azok a nem is olyan távoli jövőben már muszlim területekké (*dar al iszlám*) válnának. Uo. 112–113.

⁵²⁸ „...ut quoadusque filius Regius adoleverit, Frater Georgius possideat has duas Regiones videlicet: Hungariam et Transylvaniam.” EOE I, 77–78, az idézet 77. Idézi FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 108–109.

⁵²⁹ KÁROLYI ÁRPÁD, *Fráter György levelezése 1535–1551*, Budapest 1881, 363.

⁵³⁰ *Istvánffy Miklós 13–24. könyv. 1535–1572, I/2. Tályai Pál XVII. századi fordításában*, sajtó alá rend., BENITS PÉTER, Budapest 2003, 60–62. „...ő arra az elhatározásra jutott, hogy amit egyelőre a körülmények kényszere szükségesnek mutat, vagyis Budát a saját uralma alá vonja csak egy időre, de ő azt ismét vissza fogja adni fiának, miután értelme és ereje birtokában alkalmassá és képessé válik életkora révén az uralkodásra és a kormányzásra.” BETHLEN II, 78–79.

Bethlennél Jahjaoglu belgrádi pasa, fejtette ki, aki a fő-fő urak kivégzését és Izabella királyné Lengyelországba küldését javasolta arra hivatkozva, hogy nagy fáradság állandóan Magyarországra jönni. A harmadik, Rüsztém pasa által képviselt vélemény Izabella és János Zsigmond oltalom alá helyezését javasolta, bármit is jelentsen ez.⁵³¹ Bethlen Farkasnál ugyan csupán két vélemény szerepel, de nála a keményvonalas álláspont tulajdonképpen az Istvánffy-nál szereplő első kettő összevonása. Éppen ezért igen valószínű, hogy itt Istvánffy-ból merített, akit később is szó szerint idéz. A szultán végül a 3. javaslatot, amely Rüsztémé lett volna, fogadta el, szabadon bocsátva az anyát és gyermekét, nekik adva a Kassától Temes megyéig tartozó területet, tehát a Magyar Királyságnak pontosan azokat a részeit, amelyeket a fenti jelentés is tartalmazott.

Csakhogy Istvánffy és az ő nyomán Bethlen Porembskitől eltérően azt is tudni vélik, hogy Buda elfoglalását a szultán ideiglenesnek tartotta, és csupán János Zsigmond nagykorúságáig akarta oszmán kézen hagyni, ami a gyakorlatban a Szapolyai János-féle hűbéres Magyar Királyság feltámasztását jelentette volna: „Ezek felett hittelt való kötéslevelet adna, mellyel az árvának felfogadná, hogy Budát néki megadná, amikor Isten segítségéből az ország bírására illendő idejét érné.”⁵³² A jeles történetíró állítása szerint ezt a nagyfontosságú okmányt saját szemével látta: „Mikor pedig immár kimenne az főrendekkel, az íródeákoknak parancsolója, kit ők nisaegisnek hínak... néki az függőpecsétes kötéslevelet, melyeket arany és kék bötűkkel szerezsenül írtak, kezében adá melyeket *mi is* sok esztendőkkel azután is *láttunk*, melyben esküszik vala Szulimán az mindenható Istenre s Mahometre, fejére és fegyverére, hogy *Budát* ő, mihelyen az gyermek felnevelkednék, jó hit alatt *visszaadná*. [kiemelések tőlem – K. T.]”⁵³³ A történetírás azon az alapon vonta kétségbe állítását, hogy Dzselaádzade, az akkori kancellár (*niszándzsi*), akinek jelenlétére Istvánffy hivatkozik, krónikájában nem tesz említést semmilyen szerződésről, hanem csak egy szóbeli ígéretről, amely szerint János Zsigmond nagykorúságának elérésekor meg/visszakapja az apja által használt királyi címet, Buda visszaadását pedig nem is említi.⁵³⁴ Dzselaádzade szavai azonban nem mondanak teljesen ellent a fentebbieknek, ugyanis elképzelhető egy olyan olvasata, amely a fentieket támasztja alá: azt írja ugyanis, hogy a gyermek királlyal kötött *szóbeli* megállapodás szerint „... a kisfiúnak Erdélyben szandzsák adományoztatik, s *később*, mikor férfivá nő, *atyja helyére Magyarország* királyává fog tétetni.” [kiemelések tőlem – K. T.]⁵³⁵ Tehát Dzselaádzade különválasztja Erdélyt és a Magyar Királyságot, illetve azt írja, hogy atyja helyére kerül, János viszont ez utóbbinak és nem az előbbinek volt a királya! Az Istvánffy állítását kétségbe vonó véleményt először Thury József fogalmazta meg, aki a jelek szerint nem ismerte a János Zsigmondnak kiállított szerződéslevelet, amelyet Döbrentei Gábor adott ki első ízben a Régi Magyar Nyelvmélekek sorozatban.⁵³⁶

A János Zsigmond számára 1540-ben kiállított szerződéslevelében, amellyel részletesebben foglalkoztam az előző fejezetben, a szultán egy János királlyal kötött szerződésre hivatkozva azt állította, hogy János az országáért évi 50 ezer arany adót

⁵³¹ Istvánffy, I/2, 62.

⁵³² Istvánffy, I/2, 63.

⁵³³ Istvánffy, I/2, 63.

⁵³⁴ „Ezek irányában olyan kegyességet tanúsított a padisah, hogy egy császári szerződés jött létre, a mely szerint a kis fiúnak Erdélyországban szandzsák adományoztatik, s később, mikor férfivá nő, atyja helyére Magyarország királyává fog tétetni.” *Török történetírók*, II, 231.

⁵³⁵ *Török történetírók*, II, 231. Thury érvelése szerint, amit máig érvényesnek tartanak az oszmanológusok, a „muáhede-i-humájun kifejezését csak szóbeli ígéretként s nem írásba foglalt szerződésként kell érteni.” Uo. Fentebb láttuk, Szerémi és Bethlen szerint Szülejmán 1529-ben Jánosnak is tett egy szóbeli ígéretet, amelyhez szintén járult egy ugyancsak ránc nem maradt szerződés. Ezeket azonban aligha hívta a korabeli magyar nyelv kötéslevelnek!

⁵³⁶ DÖBRENTAI GÁBOR, *Régi Magyar Nyelvmélekek*, III/2, Budán 1842, 1–3.

fizetett, és cserébe azt kérte tőle, hogy az országot a fiára hagyhassa. Erre a magyar urakat is megeskette: „Nekem kedig ilyen szerződésem volt János királlyal, hogy az ő birodalmától minden esztendőbe ötven ezer arany forintot szolgáltat be az én Portámra.”⁵³⁷ Most hogy a király meghalt, és az urak könyörögtek neki, ezért „... valamennyi föld és birodalom János király kezében volt, azt a *teljes* [kiemelés tőlem – K. T.] birodalmat adtam István királynak.”⁵³⁸ A szultán tehát ezt az ígéretét erősítette meg az Istvánffy által említett „kötéslevélben.” Budáról valóban itt sincs szó, de mivel 1540-ben Buda a gyermek király híveinek a birtokában volt, mi értelme lett volna erre külön is utalni? A szerződéslevél a János uralma alatt lévő területekről szól, amibe beletartozott az egész ország, hisz 1526. november 10-én Jánost nem a fél vagy a háromnegyed Magyar Királyság királyává koronázták, és Ferdinánd jogát sem 1540 októbere előtt, sem utána még egy ideig a Magyar Királyság egyetlen kis darabjára sem ismerte el a szultán.

Az öröklés kapcsán a szöveg megismétli, hogy a *teljes* területet és birodalmat, és a hozzá tartozó hatalomgyakorláshoz szükséges jogokat kapja vissza majd az utód: ez tehát 1540 októberében magától értetődően nem jelenthette csupán az ország keleti felét. Hisz akkor miért állítottak volna ki egy újabb szerződést egy évvel később, immár az ország területének keleti felére vonatkozóan? Az éves adó nagysága is erre enged következtetni, hisz mint ismeretes, Erdélyért cserébe János Zsigmond 10 ezer aranyat tartozott fizetni. Márpedig az *ahdnáme* 50 ezer arany értékű adóról beszél: mi más lehetett az oka, hogy ezt 10 hónappal később ötödére csökkentették?

Éppen ezért nem tudom osztani azt a véleményt, hogy Istvánffyt hamisan tájékoztatták az *ahdnáme* tartalmáról, és hogy nem vagy alig tudott törökül.⁵³⁹ Nem világos, hogy miért hazudtak volna neki az irat tartalmáról? Miért kellene elhinnünk, hogy a művelt és tájékozott, a magyarok történetéről most is megkerülhetetlen fontosságú művet író Istvánffy egy ilyen fontos ügyben nem tudja, hogy miről beszél, miközben azt állítja, hogy a saját szemével látta? Hogy nála valóban szerepel Buda, annak csupán az lehet az oka, hogy ő Dzselaázádétól eltérően évtizedekkel később írta munkáját, amikor az ország három részre szakadását és Buda elfoglalását mindenki evidenciaként kezelte.⁵⁴⁰ De mivel a saját korának és az utókornak írt, szükségesnek tartotta hangsúlyozni Buda kiemelése által, hogy János Zsigmond annak idején nem későbbi birtokait, a későbbi erdélyi fejedelemség területét, hanem apja teljes örökségét kapta meg, feltéve, ha eléri azt a kort, amikor önállóan, értsd a királyné és a helytartó nélkül képes uralkodni, amibe Istvánffy idejében már nem evidens módon, de természetesen beletartozott az ország közepe is. Ezt rögzítette a „kötéslevél”, és erre utal a fejezet elején Fráter Györgynek adott szultáni fermán is, amelyek egyúttal megerősítették az előző évben adott *ahdname* érvényességét. Gyanítom, hogy ez az irat 1598-ban került a kezébe, amikor császári biztosként Erdélyben járt, ahol egyébként könnyedén alkalma nyílt tolmácsot keríteni, illetve már csak történetírói érdeklődése folytán kutakodnia a gyulafehérvári fejedelmi levéltár Báthory Zsigmond által meghagyott iratanyagai között. Bethlen, akinek egy ideig legalábbis, ugyanaz volt a foglalkozása, mint Dzselaázádénak, előszeretettel idézett hosszan a kezébe kerülő iratokból, de mivel ezen a helyen szolgálai követte Istvánffyt, valószínűnek tartom, hogy ő már nem látta ezt az iratot.

Mindezt persze lehetne cáfolni – de nem a később bekövetkező események visszavetítésével, és a forrás hitelességének kétségbevonásával – ha ismernénk a Buda elfoglalásakor született „kötéslevél” pontos szövegét. A tartalmát azonban a Szilágyi által kiadott jelentés, Dzselaázáde és Istvánffy, valamint Poremski alapján megbízható módon

⁵³⁷ PAPP, *Die Verleihung*, 159.

⁵³⁸ Újabb közlését lásd uo. 159–160.

⁵³⁹ Uo. 59.

⁵⁴⁰ *Istvánffy*, I/2, 63.

rekonstruálhatjuk. Abból kell tehát kiindulnunk, hogy még 1541 augusztusában is az 1540 szeptemberében kiállított *ahdnáme* volt az érvényben, csak végrehajtását János Zsigmond nagykorúságáig felfüggesztették. Máskülönb Dzselaázáde a többi történetíróhoz hasonlóan miért tett volna határozott különbséget Erdély és Magyarország között?

Ha, ami eléggé hihető, Istvánffy 1598-ban császári biztosként nem János szerződéslevelét tartotta a kezében, akkor rábukkanhatott egy olyan iratra, amely viszont tartalmazta a Budával kapcsolatos kitételeket. Ilyen iratot ugyanis ismerünk 1550-ből. A szultáni *fermán* júliusban kelt, minket érdeklő részlete némileg modernizált formában a következőképpen hangzik: „Mikoron az hatalmas császár Buda városát az királynak fiátúl az ő oltalma alá vevé, ez okáért mívelé, hogy látá őfelsége, hogy az ő ellenségítül meg nem oltalmazhatnák, mert mikor ő császári hatalmasságának nagy sok messze való országin seregével egyetembe kellene által menni, nem jöhetne mindenkoron az király fiának segítségül az ő ellenségi ellen.⁵⁴¹ Mindezen által ígérte ő császári felsége, hogy mind Budát s mind egyéb nagy sok tartományokat az király fiának megtartaná és megadná.”[kiemelés tőlem – K. T.]⁵⁴² Az iratot Szilágyi közölte: a *fermánt* tehát 1550-ben, nem sokkal az 1549-ben titokban megkötött nyírbátori egyezmény után, amelyben mint ismeretes, Fráter György János Zsigmond nevében az országrészt átadta I. Ferdinándnak, küldte el a szultán. Az irat szerint az egyezményről a szultán a portai francia követtől értesült.⁵⁴³ A Verancsics-évkönyv a *fermán* hitelességét látszik alátámasztani, Buda elfoglalásának okait ugyanis az alábbiakban foglalta össze: a főurak közti viszály, illetve árulásuk, Ferdinánd túlereje, Izabella női mivolta és a trónörökös kiskorúsága, végül pedig az ország távolsága és az idejutás nehézsége. Majd így folytatja: „... azért akartam Budát kezemhöz venni, hogy én őtet az németek ellen megoltalmazzak, és tartsam nem magamnak, hanem az te fiadnak. Mely ha az nagy Isten kegyelmességiből husz esztendűt megíri, neki minden okvetetlen az Budát neki ereszttem, és ugy hagyom őtet az országban mint az atyját.”⁵⁴⁴ Nyilvánvaló, hogy a *fermán* és a többi idézett szöveg egymást erősítik. Az egészben az a furcsa, hogy ezekről az újra és újra felbukkanó makacs adatokról a történetírás nem jelentőségéhez mérhető módon vesz tudomást.

Papp Sándor, aki a *fermán* zavarba ejtő tartalmára szintén felfigyelt, úgy véli, hogy az irat hangvétele ellentmond azoknak a leveleknek, amelyeket Mahmud császár vitt Erdélybe, ezért úgy gondolja, hogy a császár szóbeli utasítást kapott, hogy tájékozódjon, és ha megbizonyosodott a barát árulásáról, tegyen lépéseket a letételére. Tehát ez az irat nem egy *fermán*, hanem az Izabella pártiak irata, hamisítványa lenne, amelyet a császár személye hitelesített.⁵⁴⁵ Ezt arra alapozza, hogy bár a Portán tisztában voltak a Szent Korona legitimizáló szerepével, az oszmán gondolkodásmódtól nagyon távol állt volna az a gondolat, hogy „a fejedelemségből csak a koronázás útján vált volna János Zsigmond királlyá.”⁵⁴⁶

⁵⁴¹ Ugyanezzel érvel a szultán 1529. évi *fethnáméjában* is. *Török történetírók*, II, 389.

⁵⁴² EOE I, 308. Lelőhelye ELTEKK Ms. Coll. Prayana, vol. 15, fol. 102r–105v (régí számozás).

⁵⁴³ Uo.

⁵⁴⁴ 1504–1566. *Memoria rerum*, sajtó alá rend., BESSENYEI JÓZSEF, Budapest 1981, 70–71, az idézet 71.

⁵⁴⁵ Ezt a feltevést közvetve egyébként alátámasztja Fráter György imént idézett levele, aki majdnem tíz évvel korábban Mahmud császár kapcsán azt kérte a pasától, hogy olyan követeket küldjön, akiket nem vesztegetnek meg: „supplico potentissimo domino quod alium iustum, et praefatum servitorem suum, qui neque muneribus, neque favore corruptatur ut omnia recte investiget, vitamque et actiones meas inspiciat, quo omnia significare queat.” AAV Misc. Arm. II, vol. 46, fol. 387v.

⁵⁴⁶ PAPP SÁNDOR, *Az első Habsburg-oszmán békekötés kétféle értelmezése, avagy Erdély két hatalom vonzásában*, Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére, szerk., Hausner Gábor, Budapest 2005, 500–501.

A 4. fejezetben láttuk, hogy a szultán nagyon is tisztában volt a korona jelentőségével, de azzal is, amire Papp céloz, hogy szabad királyválasztás nélkül nincs koronázás. És tisztában volt a kiskorúságból fakadó sajátos helyzettel is, és ezt úgy tűnik, akceptálta. Egy lengyel királynak 1551 folyamán írott eddig ismeretlen levelében úgy nyilatkozott, hogy János Zsigmond bár már most is király, de még gyerek, és majd meg fogják koronázni: „Qui (ti. János Zsigmond) cum adhuc esset immaturus nec oneri regni satisfacere posset, propterea coronatus non est. Postquam autem adoleverit, et in gradum ire poterit, et per Dei clementiam quamvis etiam nunc sit rex, coronabitur.”⁵⁴⁷ Pontosan leírta tehát a fennálló jogi helyzetet, amely mellesleg teljes összhangban van az idézett *fermán*nal, Dzselaázáde és Istvánffy állításával, valamint a Verancsics évkönyvvel. Ezen az alapon tehát aligha lehet kétségbe vonni a *fermán* hitelességét.

Az események alaposabb megismerése és értékelése érdekében nem szabadna megfélemlenünk arról sem, hogy a szultán azáltal, hogy elvállalta a gyámságot a csecsemő János Zsigmond felett, egyúttal tágabb értelemben vett családjába is fogadta, amit egész életében többször is hangsúlyozott. Ez az idézett *fermán*ban szó szerint a következőképpen hangzik: „Az hatalmas császár ezt mondja és fogadja, hogy ha az király fiának atyja nincsen (az császár isten segítségével egészségben legyen és él) és a király fiának atyja leszen: mindenben őtet megsegíti.”⁵⁴⁸ A szöveg tehát összeköti a kiskorúság és a gyámság kérdését az uralkodásra való képesség elérésével, Buda visszaadásával és a koronázással. Hogy ezt milyen komolyan gondolta élete végén is, ékesen bizonyítja a zimonyi találkozó, amelyre, mint ismeretes, János Zsigmondnak II. Miksa császárral Szatmárban kötött egyezményének kitudódása miatt 1566-ban került sor. Ez alkalommal az árulást nem lehetett sem Fráter György, sem valaki más nyakába varrni, a szultán mégis megbocsátott, mivel a választott király személyes megjelenésével életét nevelőapja kezébe helyezte, amivel kinyilvánította őszinte megbánását és hűségét. Sőt, Bethlen szerint, az alkalmat megragadva újfent visszakérte Buda várát nem is akárhogyan, hanem hivatalos formában, ugyanis, ha történetíróknak hihetünk, kérvényt nyújtott át. A meglepő gesztusra sajátosan reagált a szultán, aki a kérvényt átadta a nagyvezírnek, hogy bármit is kér gyámfia, állítsanak ki oklevelet arról, hogy mielőbb teljesíthessék.⁵⁴⁹

Bánffy Györgynek a zimonyi találkozásról készült leírásában a következőt olvashatjuk: „Kérte vala pedig a fejedelem a többi között azt a tartományt mind éppen, mely a Körös vize és Erdély között vagon... mert nem merte vala Tömösvárat vagy Lippát kérni, megintetvén a basáktól, mivelhogy ott a törököknek mecsetjek épített vala. Kérte vala azután mindazokat a határokat, amelyek Debrecent Szolnoktól elválasztják, melyeket a császár minden ellenvetés nélkül odaengedé.”⁵⁵⁰ Tőle is megtudjuk, hogy János Zsigmond írásban is benyújtotta a kérését.⁵⁵¹ Ugyanakkor elhangzott, hogy a szultán „addig nem hagyja, amíg a fejedelmet magyar királlyá emeli és megkoronázza.”⁵⁵² Budáról tehát Bánffy Bethlentől eltérően nem tesz említést. De ha nehéz is elhinni, hogy a szultán visszaszolgált egyik hűbéresének egy már

⁵⁴⁷ Lásd AAV Misc. Arm. II, vol. 61, fol. 202v.

⁵⁴⁸ EOE I, 308.

⁵⁴⁹ BETHLEN II, 285.

⁵⁵⁰ *Zay-Kiss-Bánffy*, 130. Lehet, hogy Bethlen itt az Istvánffytól átvett, fentebb idézett hely alapján fogalmazott így, ugyanakkor Bánffy leírása alátámasztja, hogy tényleg visszakért a szultántól hódoltság területet.

⁵⁵¹ Bethlen valószínűleg ebből, vagy valamilyen hasonló szövegből meríthetett. Igen érdekesnek tartom, hogy a kérvényt ismerték Báthory Zsigmond udvarában is: már javában dúlt a tizenöt éves háború, amikor a fejedelem Haszán szerdárnak írt levelében éppen ezeknek a területeknek a visszaadását kérte. Sőt, ő nem volt olyan szemérmes, mint elődje, mivel visszakérte Temesvárt is. Szövegét lásd KRUPPA TAMÁS, *Erdély és a Porta 1594–1597. évi békealkudozásainak történetéhez*, Századok 137 (2003) 647.

⁵⁵² *Zay-Kiss-Bánffy*, 125.

elfoglalt területet, legalább olyan nehéz belátni, hogy esküvel megpecsételt, és mint láttuk több évtizeden keresztül újra és újra hangoztatott ígérete az ország *egész* területének hűbérként történő visszaadásáról János fia számára pusztán az oszmán gyakorlatban megszokottnak számító megtévesztő manőver, hazugság vagy egyszerű propagandaszólam lenne.⁵⁵³ Vagy pusztán tapintatból tette volna ezt a szultán? Lehet, hogy a felnőtt János Zsigmondnak ezek a kérései, és a szultán megengedő magatartásának alapja az Istvánffy által említett, a budai táborban kiállított gyermek János Zsigmond számára kiállított „kötéslevél” volt?

Az események rekonstruálása és újragondolása érdekében az alábbiakban újra idézném az 1552 márciusában, tehát 11 évvel az események és két évvel a fentebbi *fermán* után született velencei követjelentést. Rüsztém pasa beszámolója az egyetlen, első kézből származó forrásunk a Buda és az ország közepének sorsát eldöntő dívánülésről, amelynek jelentőségéből mit sem von le az, hogy szavai 11 évvel az események után hangzottak el. A koronatanú nagyvezír az eseményekre kissé másképpen emlékezett, mint a magyar és erdélyi történetírói hagyomány. Az eset szemmel láthatóan ennyi év távlatából is foglalkoztatta, ugyanis a *bailónak* nem kellett noszogatnia, hanem magától kezdett bele az 1540-ig visszanyúló történetbe, hogy mint megjegyezte, ura nagyvonalúságát ecsetelje. A minket érdeklő rész a következő: „Majd a pasa hozzátette, akarok mondani neked valamit, hogy csodálkozz ennek az úrnak a jóságán. Tudnod kell, hogy kevéssel azelőtt, hogy János, Magyarország királya meghalt magához hívatta György barátot és néhány tanácsosát, akikben a legjobban megbízott: és azután, hogy a fiát és a feleségét ajánlotta nekik, azt mondta, »most hogy én nem élek tovább, meghagyom nektek, és biztosan tudom, hogy halálom után ugyanazzal a hittel és szeretettel fogjátok végrehajtani, ahogyan mindig is tettétek a többi dologban, amelyeket rátok bíztam míg éltem: ez pedig az, hogy viseljétek gondját és oltalmaztátok a fiamat, míg el nem éri azt a kort, amikor ennek a királyságnak az ura lesz, amelyre nem lesz képes másként, csak a Nagyúr kegyéből és védelme alatt. Tehát megparancsolom nektek, hogy a halálom után adjátok át a szultán öfelsége kezébe a királyság összes jelentős várát és városát, hogy cserébe fogadja fiává és alattvalójává ezt a gyermeket, és hogy megőrizze őt és az országot, amikor abba a korba nem lép, hogy magától képes a kormányozásra.« Fráter György és a többiek mindent megígértek: nem sokkal később meghalt a király. Ennek okán, amikor az alkalmat megragadva Magyarországra jöttünk és Buda alá értünk a sereggel, arról értesültünk, hogy a királyné nagyszámú hadinéppel bezárkózott a várba. De mivel a szultán nem akart egy nővel harcolni, viszont ott állt az egész hadsereggel letáborozva, magához hívatta Fráter Györgyöt és a többi tanácsost, akiknek János királytól parancsuk volt, és megkérdezte tőlük, vajon hajlandóak-e önként végrehajtani uruk rendeletét? Miután több alkalommal megszorongatták őket, végül arra

⁵⁵³ Hogy már a 16. századi történetírói hagyományt is megosztotta a kérdés, Forgách műve mutatja, aki szintén előadja ezt a szinte mindenhol olvasható szultáni ajánlatot: „Szulejmán ugyanis mindazt, amiben Jánossal megállapodott volt, a fiára nézve is érvényesíteni akarta. Ez a megállapodás pedig úgy hangzott, hogy Szulejmán valamennyi magyarországi birtokát Jánosnak adja egészen Eszékig, János pedig nem adó, hanem ajándék fejében évenként 50000 magyar forintot fizet; de egyre lesz gondja, hogy az ország árulás útján – amire korábban már történt kísérlet – a németekhez ne pártoljon, illetőleg az elpártoltakat visszanyerje.... Mindezt a mi szemünkben az hitelesítheti, hogy Budát, Becsét és Becskerekét visszaadta Jánosnak, fiának pedig a szigeti hadjárat során, midőn Zimonyban felkereste, aranykoronát készíttetett.” Istvánffy jegyzete: „Nem készíttetett, nem is adott; Budát sem adta vissza soha; nem értem, miért hazudik.” *Humanista történetírók*, szerk., KLANICZAY TIBOR ET ALII, (Magyar remekírók) Budapest 1977, 571. Elgondolkodtató, egyrészt, hogy Forgách forrást idéz, amelynek hitelességét saját tapasztalatával támasztja alá, másrészt Istvánffy reakciója, aki munkájában szintén azt állította, hogy a saját szemével látott egy ilyen iratot! Egyébként nem is azt írja, hogy Forgách állítása hamis, hanem azt, hogy hazudik, *mivel* Buda visszaadására nem került sor! Egyébként itt Forgách nem is a szultánnak János Zsigmonddal, hanem a Jánossal kötött egyezségéről beszél, akinek ugyebár 1529-ben visszaadta Budát.

kényszerültek, hogy megígérjék, hogy ha elengedik őket, minden módon keresztülviszik a királynénál, hogy kivonuljon és átadja a várost. Azt válaszoltuk, hogy nem térhetnek vissza, csak ha magukkal viszik az összes janicsárt, amibe végül nagy nehezen beleegyeztek. És amint azt mindenki tudja, a janicsáragának átadták a várost. Ezután jött Fráter György a pólyás babával,⁵⁵⁴ hogy a szultánnak bemutassa és megcsókoltassa őfelsége kezét: emlékszem, hogy rögtön miután bemutatták, felemelve a kezecskéjét határozottan megfenyegette az ujjacskájával a szultánt, amin az nevetett, magához vette és ígéretet tett (*promise*) az összes jelenlévő előtt, hogy amint eléri a nagykorúságot, királlyá fogja koronázni. Én azonban azt tanácsoltam akkor őfelségének, hogy tartsa magánál a gyereket, hogy ne adjon alkalmat György barátnek és a többieknek, hogy a kormányzás ürügyén elveszejtsék ezt a királyságot. De a szultán nem hallgatott rám, hanem elbocsátotta és úgy adta vissza, hogy úgy gondoskodjanak a gyerekről, mintha az övé volna. György barát, aki utána mindig el volt keseredve, elárulta a gyermeket, amiért Isten megbüntette, mivel értesültünk, hogy amint ti is tudjátok, megölték.”⁵⁵⁵

A gyermek táborba küldésének az urak tárgyalásához képest későbbi időpontja egy további eddig szintén figyelmen kívül hagyott momentumra is felhívja a figyelmet. Ha a csecsemő Buda megszállása után járt a táborban, akkor nem tölthette be a tús szerepét, amiből az következne, hogy a szultán egyszerűen csak látni akarta, illetve hogy a jelek szerint az anyára nem volt kíváncsi. És természetesen e nélkül a találkozás nélkül nem került volna sor a fiúvá fogadás rendkívül fontos és messzemenő következményekkel járó aktusára.

Egy Verancsics-levél felhívja a figyelmet a szultán bizonytalankodásának egy másik okára. A tudós főpap fentebb már idézett 1540. október 12-én Szalánczi Jánosnak írt levelében előad egy épületes történetet, miszerint az erdélyi vajdaság megszerzésére törekvő Majlád István a Portán bevádolta Izabellát, hogy gyermekének nem is János király az apja, amire a Portáról érkezett egy csausz, hogy meggyőződjön a vád valódiságáról.⁵⁵⁶ A királyné a trónon ülve a csecsemőt szoptatva várta a csauszt, aki leborult előtte, megcsókolta a gyermek lábait és a szultán nevében megesküdött, hogy a gyermek János fia, akit ura királlyá tesz, és amíg csak él, őt fogja a magyarok királyának elismerni.⁵⁵⁷ Nekem úgy tűnik, hogy Buda alatt ennek az egy évvel korábban esküvel is megpecsételt szóbeli ígéretnek a nyomatékosítására került sor, amivel a szultán egyértelműen kinyilvánította, hogy a gyermeket a pletykák ellenére János törvényes örökösének ismeri el, és fiává fogadása által atyai oltalmába veszi.

Azt, hogy a szultánt igenis befolyásolták a szállongó pletykák, és a csausz jelentése ellenére saját szemével is meg akart győződni az igazságról, a Verancsics-évkönyv értékes adata világítja meg, amely egyúttal a gyermekkel kapcsolatos újabb verzió forgalomban létéről árulkodik: „Oztán mindjárton, mert elhithetik vót az császárt, hogy király fia nem firfi gyermek, hanem lián volna, önne magá meg akarta

⁵⁵⁴ Rüsztém fentebbi forrásainkkal szemben tehát azt állítja, hogy csak ezután került sor a csecsemő táborba küldésére. Martonfalvai Imre, aki Török szervitoraként fordult a török táborban szintén ezt mondja, hozzátéve, hogy estefelé történt. *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVII. századokból* (Magyar Történelmi Emlékek II/31), közli SZOPORI NAGY IMRE, Budapest 1881, 141.

⁵⁵⁵ ASVe Arch. Proprio, Constantinopoli, filza 5, fol. 337v. 338v. Korábban láttuk, hogy Dzselaázáde is szóbeli szerződést említett művében.

⁵⁵⁶ Erre hivatkozott november 1-jei kihallgatásán Łaski is Rüsztém pasának, annak érdekében, hogy a szultán változtassa meg döntését, és ne a gyermek királynak, hanem urának, Ferdinándnak hagyja Budát. A János Zsigmond származásával kapcsolatos mendemondák tehát széles körben elterjedtek. GÉVAY, *Urkunden und Aktenstücke*, 5.

⁵⁵⁷ „...verbo Solymani caesaris juravisse, quod idem caesar hunc, hunc, inquiens, puerum, Joannis regis filium Hungariae regem fecisset, et in protectionem suam accepisset, quodque neminem alium Hungaris, quamdiu viveret, regnare et praesesse vellet” *Verancsics*, VI, 151, ill. az Izabellának írt levelében uo. 156.

bizonyosodni benne... kezit ingecske alá természetire tevé, és akkor megtapasztalá, hogy firfi, nem lián vót volna.”⁵⁵⁸ Úgy tűnik, hogy a szultán különösen nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy az általa legitimált és egyúttal a családjába fogadott új dinasztia tagjaival személyes – ez esetben a szó legszorosabb értelmében vett – kontaktusba kerüljön.⁵⁵⁹ Felhívnam a figyelmet arra is, hogy Majlád vádját Fráter György 11 évvel később megismételte, illetve arra, hogy a már nem fiatal és két évvel korábbi születését nem teljesen kiheverő Izabella halálát az újabb gyermekszülés következtében fellépő elvérzés okozta.⁵⁶⁰ Ez az 1559-es adat tulajdonképpen Majlád, illetve Fráter György vádjait látszik megerősíteni: ez utóbbiról egyébként Forgách *Emlékiratában* azt jegyezte fel, hogy János Zsigmond helyett János király fattyú gyermekét akarta a trónra segíteni, ráadásul Szülejmán jóváhagyásával.⁵⁶¹

Rüsztem tehát azt mondta a követnek, hogy ő annak idején a dívánban azt javasolta, hogy a gyereket vigyék Sztambulba, de a szultán nem hallgatott rá. Vagyis Istvánffy és Bethlen állításával szemben ő is a keményvonalas megoldást képviselte. A következmény Fráter György árulása volt, amiért Isten megbüntette.⁵⁶²

Ami a budai dívánban megvitatott lehetséges forgatókönyveket illeti, a nagyvezír velencei követjelentésben rögzített verziója és a történetírói hagyomány által közvetített, megőrzött verzió(k) közt szemmel láthatóan ellentét feszül. Ugyanakkor az események után néhány héttel tollat ragadó Poremski egyik véleménnyel kapcsolatban sem említi nevet, viszont kiemeli Rüsztem pasa nem ellenszolgáltatás nélküli fáradozását az urak kiszabadítása ügyében, aki egyébként az egyetlen pozitív színben feltüntetett török előljáró. Istvánffy és Bethlen, illetve Poremski szövegei, ahogyan a fejezet elején láttuk, A, B, illetve C verzióról számolnak be. A nagyvezír viszont a jelentés szerint azt mondta, hogy ő János Zsigmond Sztambulba vitele *mellett* érvelt, de nem hallgattak rá. Az urak kiirtásának javaslatát nem is említi, illetve úgy tünteti fel, mintha az ő véleménye vitatkozott volna a szultánéval. Ebből annyi biztosan következik, hogy az 1541. augusztus 29-e után előálló helyzet nem egyezett az ő Buda alatt kifejtett véleményével, és hogy ez a szultán *saját* döntése volt, és hogy mindez ura nagylelkűségének, és Fráter György árulásának következménye volt. Rüsztemnek a történetírói hagyomány által mondottakkal ellentétes állítását más forrással nem tudom alátámasztani, azonban az eseményeket a korábbiakhoz képest pontosabban rekonstruálhatjuk.

A trónörökös tehát Rüsztem elképzelése szerint Sztambulban nevelkedett volna, ahol muszlimmá is tették volna,⁵⁶³ hogy aztán a szultán engedelmes szolgáljaként megkoronázzák és visszaültessék, ez esetben viszont már a szó szoros értelmében oszmán tisztviselőként – lásd a balkáni, a korábbi szerb és a későbbi román példákat – a magyar trónra. A vazallus ország trónörökösének a birodalmi udvarban való nevelése egyáltalán

⁵⁵⁸ *Memoria rerum*, 65.

⁵⁵⁹ Az erkölcsi atyaság nem volt ismeretlen a bizánci császárok udvarában sem, ami néha a vazallus és a baszileusz között ünnepélyes szertartás keretében ment végbe. LOUIS BRÉHIER, *A bizánci birodalom intézményei*, Budapest 2003, 300–301.

⁵⁶⁰ *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe (Dispacchi di Germania)* III, ed. GUSTAV TURBA, Wien 1895, 100–101.

⁵⁶¹ *Humanista történetírók*, 593. Mindez felveti a kérdést, hogy miért nevezték a török forrásokban konzekvensen Istvánnak János király fiát? Elképzelhető, hogy Forgách ezzel próbálta volna magyarázni a máig homályos névhasználatot? A dívánban egyesek János nem királyi származását hozták fel a hódítás egyik érveként, amit a gyermek törvénytelenességéről szállongó mendemondák tovább erősíthettek. Egy felvetés szerint a kettős névadás oka, hogy János apja, István után akarta volna elnevezni, Izabella azonban ura halála után róla nevezte volna el a csecsemőt. PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 76.

⁵⁶² ASVe Arch. Proprio, Costantinopoli, filza 5, fol. 337v. 338v. Ezt a Verancsics-évkönyv a főváros elfoglalásának egyik okaként említi. Lásd *Memoria rerum*, 70–71.

⁵⁶³ Lásd a csecsemő Sztambulba viteléről elhangzó véleményt Buda alatti táborban Jahjaoglu pasától, megtoldva az „előkelőbb” családok Ázsiába deportálásával. Bethlen II, 78..

nem volt ismeretlen dolog, gondoljunk csak a moldvai és havasalföldi vajdák egy részére, vagy akár Perényi Péter fiára, Ferencre.⁵⁶⁴ Középkori magyar példaként elég a későbbi III. Bélára utalnunk, aki egy időben még potenciális bizánci császárjelölt is volt. Rüszttem tehát annyiban valóban a szelídebb verziót képviselte, hogy legalábbis azokhoz a véleményekhez képest, amelyek Magyarország végérvényes bekebelezése, és az urak kiirtása mellett törtek lándzsát, enyhébb bánásmódot javasolt, ugyanakkor nem értett egyet a keleti országrész kihasításával és Izabella odaküldésével sem, ahogyan történetíróink állítják, ezekhez képest tehát a keményebb vonalat képviselte.

A Rüszttem szavait megőrző velencei követjelentést azért tartom különösen fontosnak, mert megerősíti – még ha Buda visszaadása kétségtelenül nem is hangzik el – mind a hitelében kétségbe vont Istvánffy, mind a hitelességét tekintve egyelőre kétségbe nem vont Verancsics-évkönyvet, valamint a szintén megkérdőjelezett hitelességű *fermánt*, ugyanakkor e három szövegünk visszafelé hitelesíti a nagyvezír szavait. Ráadásul a követjelentés független a két történetírói szövegtől, az ugyanis teljességgel kizárható, hogy a nagyvezír ismerte volna akár Istvánffy, akár Verancsicsot, illetve fordítva, hogy ezek ismerték volna a velencei követjelentést.

Mindez felveti azt a rendkívül izgalmas kérdést is, hogy ha mindez igaz, akkor végső soron miből merített Istvánffy,⁵⁶⁵ illetve a Verancsics-évkönyv szerzője? A legkézenfekvőbb feltételezés természetesen az, hogy az idézett *fermán* lehetett a forrásuk, sőt még az is megkockáztatható, hogy, legalábbis részben, Rüszttem is ebből idézett: tehát mindegyik forrásunk a *fermánra* megy vissza. Ez esetben azonban azt kell feltételeznünk, hogy a *Memoria rerum* 1541-es bejegyzése nem egykorú eseményeket rögzít, hanem például a *fermán* tartalmát vetíti vissza időben 9 évvel. Ehhez azonban el kell ismernünk a *fermán* kétségbe vont hitelességét, mert azt kizártnak tartom, hogy Rüszttem az Izabellák által hamisított iratból idézett volna. Ha viszont ez így van, akkor ebből az is következik, hogy ez a nagyúri levél Szülejmán verzióját őrizte meg, vagyis a Buda visszaszolgáltatásáról szóló zavarba ejtő információt a lehető legautentikusabb helyről halljuk.

De kiindulhatunk abból is, hogy a *fermán* nem hiteles, ám akkor is be kell látnunk és el kell fogadnunk, hogy a kortársak viszont hitelesnek fogadták el, ezért a velencei követjelentés és Verancsics egymástól függetlenül erősítik meg a *fermánban* is olvasható állítást, hogy tudniillik Szülejmán eredetileg nem csak hogy nem akarta Budát elfoglalni,⁵⁶⁶ hanem vissza akarta adni a felnőtt korba lépő János Zsigmondnak. Azt nehezen tudom elhinni, hogy egyik forrásunk se lenne hiteles, illetve hogy Rüszttem rosszul emlékezett, esetleg amnéziában szenvedett, vagy hazudott volna a *bailónak*.

Ennek az sem mond ellent, hogy két forrásunk, a *fermán* és Rüszttem szavai az 1550–1552-es években, a keleti magyar királyság egy újabb sorsdöntő időszakában születtek meg, történeti háttérük pedig nem 1541. A szultán ugyanis ekkor a magyarokat – ezúttal nem Jánost – újabb áruláson kapta. A háttér és az okok kísértetiesen hasonlítottak a váradi békét övező eseményekhez. Csakhogy most a főszereplő Fráter György volt, aki Buda elvesztése miatt magát vádolta, és felülvizsgálva politikáját, meg

⁵⁶⁴ SZTÁRAI, *História*, i.m.

⁵⁶⁵ Kizárhatjuk, hogy a 17. század közepén (ekkor írta ugyanis a munkáját) széleskörű anyaggyűjtést folytató és sok eredeti forráshoz már csak hivatalánál fogva hozzáférő Bethlen kezében járt az a fentebb már idézett szultáni *fermán*, amelyet Szilágyi közölt. Istvánffy viszont bizonyosan tartott a kezében egy nagyúri levelet, különben nem állította volna, hogy saját szemével látta.

⁵⁶⁶ A Verancsics évkönyv is alátámasztja, hogy már 1541 előtt is állomásoztak a Szapolyai által birtokolt területen oszmán csapatok. Dalmady János 1537. április 14-én kelt leveléből például megtudjuk, hogy Mehmed és Kászim bég 3 ezer emberükkel Pest alá mentek, mivel parancsuk volt a szultántól, hogy oda vonuljanak, ahová János kívánja. A *Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára II*, kiad. LUKINICH IMRE, Budapest 1939, 606.

akart szabadulni az özvegytől és fiától, az országrészt pedig Ferdinándnak akarta átjatszani. Izabella és hívei azonban beárulták a nyírbátori egyezményt. A barát ennek ellenére nem hátrált meg, és végül az 1551. szászsebesi szerződésben rögzítették az átadás feltételeit.⁵⁶⁷ Érthető, hogy a szultán értesülve az aggasztó fejleményekről, mindenáron meg akarta akadályozni az átadást. Csakhogy a kezét megkötötte az 1547-ben V. Károllyal aláírt öt éves béke, amit érthető módon nem akart felrúgni. A fenyegetőzés mellett a másik eszköz az ígéretes volt, Buda visszaadásának kilátásba helyezése abban az esetben, ha a gyermek János Zsigmond eléri a felnőtt kort és megkoronázzák. A korona 1551 nyaráig Izabella birtokában volt, tehát a *fermánt* olvashatjuk úgy is, hogy ha a magyarok nem adják át a keleti országrészt és a koronát, amelynek a jelentőségével, mint fentebb láttuk, Konstantinápolyban tökéletesen tisztában voltak, akkor a szultán visszaadja Budát a hozzá tartozó területekkel. Mindössze két feltételt kell(ene) teljesíteni.

Gondolhatnánk tehát, hogy a Buda visszaadására vonatkozó ígéret minden alapot nélkülöző propagandafogás volt, amelyre a helyzet kényszerítette Szülejmánt. Csakhogy a Verancsics-évkönyv fentebb idézett bejegyzése az ígéret elhangzását 1541-re datálja, amit alátámaszt a szultán Rüsztém által említett ígérete, és Istvánffy is az 1541. évnél említi a saját szemével látott szultáni „kötéslevelet”. Ezen a helyen nem az évkönyvből idéz, tehát a kortársak és a 16. századi utókor szerint az ígéret nem 1550-ben, hanem 1541-ben a budai táborban hangzott el első ízben!⁵⁶⁸

4. És ami 1541. augusztus 29-e után következett

A Buda elfoglalásáról beszámoló magyar és török források egy része a magyar főváros közvetlen török uralom alá kerülését ideiglenesnek tekintette. Ugyanakkor a félelem az egész ország bekebelezésétől tovább élt, sőt a Budával törtétek miatt felerősödtek az aggodalmak. Már a kortársakban is felvetődött a kérdés: mikor következik ez be, mi lesz a szultán következő lépése? Rüsztém nagyvezír 1552-ben azzal indokolta 11 évvel korábbi javaslatát a csecsemő Sztambulba viteléről, hogy így nem lett volna módja Fráter Györgynek és a többi tanácsosnak elveszejteni a királyságát. Természetesen elképzelhető, hogy ez az események utólagos interpretációja, korábban ugyanis éppen hogy elismerően nyilatkozott a barátról, persze csak az általa asszonyi mivolta miatt lenézett Izabellával szemben. Az özvegy királynét ugyanis nem sokra tartotta. Egy 1551. május 28-ai, Óvárynál szintén nem szereplő velencei jelentés szerint megvetően nyilatkozott róla, mert butának tartotta (*poco cervello*), ahogyan általában az asszonyokat, aki képtelen kormányozni és mindent elkölt.⁵⁶⁹ Viszont ekkor még elismerően nyilatkozott a barátról, aki mindezt megakadályozva kezében tartja a kormánygyeplőt,

⁵⁶⁷ Az eseményekről hosszan BETHLEN II, 113–142; EOE I, 247–293.

⁵⁶⁸ A *Memoria rerum*ot kiadó Bessenyei József a szöveghelyet azzal kommentálja, hogy az ígéret csak diplomáciai fogás volt. *Memoria rerum*, 170.

⁵⁶⁹ Rüsztém szavainak hitelét támasztja alá közvetve a Buda alatti táborban jelenlévő Andreas Komora vallomása, aki a többi forrástól eltérően, ám a pasával összhangban azt állítja, hogy a szultán azzal indokolta Buda birtokba vételét, hogy az asszonyok állhatatlanok, mint a szél, mindig másfelé hajolnak. *Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten aus gedruckten und ungedruckten Quellen. Urkunden Band*, hrsg. v. FRANZ BERNARD VON BUCHHOLTZ, Wien 1838, 319. Idézi magyarul HORVÁTH MIHÁLY, *Magyarország történelme*, IV, Pest 1871, 178, a nem szó szerinti résznél egy tagmondatot – „Budavárát, míg a királyfi felnő” – önkényesen betoldva. Ezt valószínűleg a Szilágyi által közölt *fermánt*ból idézte ide tévedésből.

akire addig van szükség, amíg a király fel nem nő, fel nem veszi atyja címét és vissza nem kapja jövedelmeit.⁵⁷⁰

Poremski nyomán a történetírói hagyomány azt állítja, hogy a dívánban, amelyben Rüszttem is helyet foglalt, már 1541-ben is akadtak olyanok, akik nem bíztak az urakban és kiirtásukra tettek javaslatot. Rüszttem valószínűleg Izabella mellett éppen János tanácsosainak kétes megbízhatósága miatt javasolta annak idején a gyermek trónörökös Sztambulba vitelét. Egy Fodor Pál által közölt érdekes lista János gyámjairól, illetve legfontosabb tanácsadóinak birtokairól és várainról éppen ennek a bizalmatlanságnak lehetne a lenyomata. Fodor szerint a lista annak elsőrangú bizonyítéka, hogy az 1541-es hadjáratra nem Buda német csapatok általi ostroma alóli felmentésére, hanem valójában a jánosista urak félreállítására és a terület bekebelezése céljából került sor. De a szultán végül megváltoztatta a szándékát.⁵⁷¹ Vagyis nem hogy szó sincs semmiféle ideiglenességről, hanem ellenkezőleg, a szakaszos hódítás újabb fázisa kövekeztet be.

Ha a listát összevetjük a fentebb idézett 1542-es jelentéssel, azt vehetjük észre, hogy a szultán a kiskorú János Zsigmond uralma alól éppen azokat az erősségeket vette ki és adta szandzsákba a barátoknak és Petrovicsnak, de csak a király kiskorúságának idejére, amelyeket Erdély megtartása szempontjából a legfontosabbak között tartott számon, vagyis Váradot és Temesvárt.⁵⁷² (Kassa szintén a barát „birtoka” volt, Fogaras nem szerepel, ez a Majlád családé maradt Majlád István fogságba vetése után is). Ezt természetesen lehet a bizalmatlanság jeleként kezelni, és azzal érvelni, hogy ezen helyek elfoglalására könnyebb jogalapot találni, mivel nem tartoztak János Zsigmond szandzsákjához, de én inkább úgy vélem, hogy bár a lista eredetileg valóban a jánosista urak félreállítására céljából született, inkább a keményvonalasok „háttéranyaga” lehetett, tehát az ő el nem fogadott javaslatukat, és nem okvetlenül a szultán véleményét tükrözi.⁵⁷³

⁵⁷⁰ „...esso fra Zorzi doveria... non guardare alle parole della regina, la quale essendo donna ha così poco cervello come tutte le altre e che esso fra Giorgi non faceva male a non lasciarla padrona, perché le donne non sanno governare e sono atte a consummare ogni cosa.” ASVe, Arch. Proprio, Costantinopoli, filza 5, fol. 105v–106r.

⁵⁷¹ FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 102–105, a listát lásd 95–101. A kortársak, mint fentebb láttuk, a hadjárat okaként mást is megjelöltek.

⁵⁷² BETHLEN II, 79.

⁵⁷³ De érvelhetünk úgyis, hogy ezeket a helyeket azért rendelte a barát és Petrovics keze alá, mert érett férfiak lévén, biztonságosabbnak gondolta az ő kezükben, mint a gyermek és régens anyjában hagyni. A szultán bizalma azonban a nyírbátori egyezmény miatt megingott. Feltűnő, hogy az 1552-ben indított hadjárat éppen Fráter György és Petrovics szandzsákjait érte, amelynek várait nemzetközi helyőrséggel rakták tele, ellenben János Zsigmond szandzsákját a főcsapás elkerülte. Éppen ezért nem tudok egyet érteni azzal a véleménnyel (DÁVID GÉZA–FODOR PÁL, *Az ország ügye*, XLIII–LV), hogy az 1552-es hadjárat eredeti célja Erdély bekebelezése lett volna, csak aztán az oszmán hadvezetés megváltoztatta a szándékát. Szántó Imre szerint a hadjárat elsődleges célja Temesvár elfoglalása volt (a haditervről lásd SZÁNTÓ IMRE, *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk*, Budapest 1985, 107–112). A vár elfoglalása után a következő logikus célpont a nemrég a török orra előtt felépített szolnoki palánk volt, ami egyrészt az oszmán területeket, illetve a keleti országrésszel való kelet-nyugati irányú összeköttetést, másrészt az észak felé vezető út folyami átkelőjét védte. Ennek birtoka nélkül nem lehetett Eger ellen vonulni, amely Kassát és az északi országrészt védte, amely a lista megszületésekor még Fráter György birtokában volt. A hadjárat eredeti vagy később módosított célkitűzése az erdélyi országrésznek a királyi országrésztől való elválasztása lehetett, ami különösen Eger későbbi elfoglalása után kitűnően működött. A tartomány keleti irányból történő megtámadása tehát nem a harapófogó egyik fogát jelentette a tartomány elfoglalása céljából, hanem azért történt, hogy az említett főcsapás irányából minél több katonát kelljen Castaldónak átcsoportosítania kelet felé. (SZÁNTÓ, *Küzdelem*, 109.) Eger kivételével sikerült a fő célkitűzéseket elérni, ezért nem gondolnám, hogy a több irányban lekötött oszmán hadigépezetnek szégyenkeznie kellett volna teljesítménye miatt: nem lebecsülve az egriek hősiességét, de a vár alatti kudarc okai között a szívós ellenállás mellett szerepet játszott, hogy a magára hagyott Temesvár is bő egy hónapig képes volt kitartani. A vár elfoglalása utáni tétovázás oka ezért inkább az lehetett, hogy a hadvezetés

Ugyanakkor feltűnő, hogy az ország feldarabolásának terve, amely a szakaszos hódítás sémája szerint a bekebelezés előfeltétele, éppen Ferdinánd két rövid időközben Zsigmond lengyel királynak 1540 novemberében és decemberében írott leveleiben bukkan fel: „...quid in anima habeat Turca, quoque modo Hungariae regnum, veluti per tetrarchas dividere conetur, sciens nimirum illud in partes dissectum facilius occupari posse... quomodo atrocissimus ille tyrannus per partes ac veluti per tetrarchas ad tempus aliquod dividere ac pro arbitrio suo officiales hinc inde in eo collocare proposuerit, non alia sane de causa, quam ut cum illud quasi per membra dissectum facilius occupari posse sciat, per quemcumque occasionem sibi opportunam et idoneam, totum tandem regnum pedibus suis subiiciat...”⁵⁷⁴ A leveleket annak megokolása céljából írta, hogy miért legyen az övé, és ne a címzett unokájáé Magyarország trónja, illetve, hogy mi a terve a királlyal. Azt remélte, hogy vetélytársa halála és pártjának széthullása után az ország középső és keleti területeinek megszerzése végre karnyújtásnyi közelségbe került. A tetrarchákon 1540 őszén valószínűleg a három testamentumos urat, Fráter Györgyöt, Török Bálintot és Petrovics Pétert, és talán Majládót értette.

Ez a felállás 1541. augusztus 29-e után értelemszerűen megváltozott. De nem valószínű, hogy Ferdinándnak ennyire biztos tudomása lett volna a Porta terveiről, elég volt az országszerte terjengő (rém)hírekre gondolnia, és nem szabad megfedkezünk arról sem, hogy jól felfogott érdeke volt, hogy az ellenpártot, valamint az ingadozókat a mindent elnyelő török támadás rémével riogassa. Ezt azért tartom fontosnak hangsúlyozni, mert a levelek nemcsak Ferdinánd szándékairól árulkodnak, hanem a közgondolkodásra is fényt vetnek, vagyis, hogy Buda török által történő elfoglalása, és ennek következtében az ország három részre szakadása minden a politikában valamennyire jártas korabeli szereplő fejében megfordult: elég ha az 1526. és 1529. évi két szultáni megszállásra gondoltak. Ha viszont ez így van, felmerül a kérdés, hogyan lehetséges, hogy éppen a legtehetségesebb és legrátermettebb magyar politikust, Fráter Györgyöt és a többi tanácsost érte úgymond váratlanul a magyar főváros megszállása? A barát élete legnagyobb tévedésének ezt tartotta. Sajnos nem fejtette ki soha sehol, hogy miért kerülhetett erre sor. Politikai dilettantizmus, vagy az ilyenkor emlegetett török megtévesztés (*istimelet, müdara*) módszere önmagában aligha elfogadható érvek. Az előbbit nem lehet komolyan venni, az utóbbi esetében a becsapás nem magyarázat. Miért tudtak túljárni az eszén?

Ha abból indulunk ki, hogy Izabella és tanácsosai 1540 őszén a szultántól komoly írásos garanciákat kaptak a *translatio imperiire*, azaz a hatalom zökkenőmentes átruházására apáról fiúra, és az eddig érvényben lévő szerződés megtartására, amelyre mint fentebb láttuk, Rüsztlem nagyvezír szerint ekkor a szultán esküt is tett, akkor mindez magyarázatot nyerne. Az 1540-es *ahdnáme* nem éppen az *addigi* gyakorlat fenntartására lett volna garancia? De mégsem ez történt. Budát a szultán elfoglalta, Izabellát és fiát Erdélybe küldte, hogy a vajdaságot a hozzá csatolt tiszántúli részek egy részével kormányozza, Fráter Györgyöt kinevezte helytartónak, Petrovics pedig megkapta a temesvári bányságot. Fodor érvelésében az említett lista mellett az 1541-es birtokba iktatás a szandzsákba adás tipikus szokását követi: „Szülejmán 1541-ben már nem a magyar király jogutódként, hanem a sikeres hódító pozíciójából engedett át kormányzásra olyan területeket, amiket a sajátjának tekintett.”⁵⁷⁵ Tehát ezek tulajdonképpen virtuális

---

kezdett kifutni az időből, mivel egyrészt biztosítania kellett a két fél katonái által teljesen felélt Temesvár térségét, illetve az ott tanúsított ellenállás tapasztalatainak okulva meg kellett teremtenie a következő két vár sikeres ostromának előfeltételeit; azt ugyanis nem tudhatták előre, hogy a szolnoki helyőrség gyalázatos módon cserbenhagyja Nyáry Lőrinc várkapitányt. Temesvár ostromáról lásd uo. 113–133.

⁵⁷⁴ Lásd *Liber legationum*, 357. 390.

⁵⁷⁵ FODOR, Magyarország és a török hódítás, 112.

szandzsákok, a torzóban maradt bekebelezés tanúbizonyságai lennének, amelyet Ferdinánd fentebb idézett szavai még alá is támasztának. Az általa felvetett javaslat tulajdonképpen arra a kérdésre próbál elfogadható választ adni, hogy Szülejmán, ha már megvolt a listája is, a Buda alatti táborban miért nem fogadta el mégsem pasái javaslatát az ország területének teljes megszállásáról? Ezt a kérdést nem lehet elválasztani az 1540-ben kapott garanciától, amelyen Fráter György és az urak „hiszékenysége” alapult. A mi kérdésünk ugyanaz, amire Fodor is megpróbált választ adni,⁵⁷⁶ csak ellenkező előjellel: Miért *nem* tartotta magát Szülejmán az esküjéhez?

A Buda elfoglalását kiváltó okokat, ahogyan az előző fejezetben láthattuk, forrásaink, Rüsztemet és Komorát leszámítva, 3 fő pontban jelölték meg: a magyar urak árulása, illetve viszálykodása, Magyarország oltalomra szorulása, illetve az idejutás nehézsége és költségei. Az elsőt az események egyértelműen alátámasztják, hisz János halála után a pártja valóban szétesett. Ebből következne a második ok, az oltalomra szorulás, amelyből tulajdonképpen részben az első ok is, visszafelé, következik, azonban legkésőbb 1527 óta fennállt, ezért inkább tűnik ürügynek, mint a megváltozott körülmények kikényszerítette lépésnek. Ugyanez érvényes a 3. pontra. A Buda birtokbavételét kihirdető *fethnáme* egyébként szintén ebben jelöli meg a legfőbb okot: „...isten kegyelméből és győzelmes kardom segélyével meghódítottam Magyarországot s fővárosát, Budát: de mivel abban az időben nagyon távol esett a moszlim birodalomtól, s így nehéz lett volna a kormányzása...”⁵⁷⁷ Ennek ellenére a Budára jutás nehézsége és költségessége nehezen elfogadható érv Szülejmán 5. magyarországi hadjárata után, mivel nem tudunk arról, hogy a szultánok korábbi magyarországi hadjáratait pénzügyi okok késleltették volna, különösen a birodalom életének ebben az időszakában. Tehát ez is inkább tűnik ürügynek, mint valós oknak. Felhívom arra a figyelmet, hogy az 1541 augusztusában a Buda alatti táborban elhangzott egy 4. – a forrásokból és a történelmi narrációból rendre kimaradó – javaslat is, amely a meglévő helyzet fenntartása, vagyis a János-féle vazallus állam érintetlenül hagyása mellett tört lándzsát. Amit a táborban tartózkodó magyar urakhoz köthetünk. Erre találunk utalást Komora vallomásaiban: „...eddig magok is megtudták s a jövőben is megtudandják azt (t.i. Budát) védelmezni...”⁵⁷⁸ Mintha éppen erre reflektálna az egykorú források által emlegetett 2. és a 3. pont.

Hogy ezt a 4. verziót is legalább mérlegelés tárgyává tették a dívánban, újra a többször idézett velencei követjelentésre hivatkozom. A történelmi közvélekedés szerint a hadjárat a szultán részéről több ok által motivált kényszerű lépés volt, ezért döntött a vazallitás felmondása mellett, aminek első lépése – már csak a szakaszos hódítás doktrínájának megfelelően is – Buda elfoglalása lett volna. Ez a politika által kreált kényszer ott bujkált Rüsztmet velencei *bailo* által feljegyzett szavaiban is, amikor azt állította, hogy a szultán azért vonult Magyarországra, hogy a Szapolyai Jánossal megkötött paktum szellemében átvegye az egész országot, és hogy tesztelje a néhai király tanácsosai uruknak ez ügyben tett esküjének hitelességét. Akiket mindazonáltal nagy pszichológiai nyomásnak kellett alávetni, mire megértették, hogy nem az a legjobb megoldás, ha Buda továbbra is a szultán vazallusai kezén marad, hanem az átadása, ami a hűség csalhatatlan jele. Mintha Rüsztmet narrációja is megbicsaklana itt egy kissé...

Főleg ezzel a 4. javaslattal szemben érveltek tehát a dívánban a keményvonalasok azzal, hogy a folytonos hadjáratoknál jóval kevésbé lenne megterhelő, ha egyszer s

⁵⁷⁶ Megnyugtató választ nem talált, az általa említett politikai kényszer ugyanis túlságosan tág fogalom. FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 106. 114–117.

⁵⁷⁷ *Török történetírók*, I, 392.

⁵⁷⁸ Idézi HORVÁTH, *Magyarország történelme*, IV, 178. Porembski szerint a dívánban folyó egyhetes vitát a magyar urakkal folytatott konzultáció előzte meg, míg Istvánffyál erre a vita után került sor.

mindenkorra elfoglalnák a fővárost. A szultán döntését megkönnyítendő még azt is felhozták, amit, emlékszünk, hogy a szultán is felelőlegesen egyik levelében, hogy János nem volt királyi vérből való, azaz igazában véve nem legitim uralkodó.⁵⁷⁹ Sőt, még régebben, Łaski sorsdöntő sztambuli tárgyalásain Ibrahim pasa is többször megjegyezte, ami nem pusztán az alkudozás koreográfiájának kelléke volt, hogy Jánosnál még Ferdinándnak is több joga van a trónhoz, mert ő királyi sarj, ráadásul a halott Lajos rokona.⁵⁸⁰

Egy éven belül tehát a szultán kétszer foglalt állást az ifjú trónörökösrel és az ország jövőjével kapcsolatban. Megváltozott álláspontját valamiképpen kommunikálnia kellett a magyarok felé. Ezért készült a helytartó, Fráter György számára a nagyúri levél,⁵⁸¹ amely a közben bekövetkezett radikális területi változást tükrözte. Amely azonban a szultáni kommunikáció szerint ideiglenes volt, és csak azért került rá sor, mert a trónörökös kiskorú, ezért nem képes a kormányzásra. Azt az érvet természetesen nem osztotta meg a magyarokkal, hogy bennük, illetve a gyermek János Zsigmond tanácsosaiban (a magyarokban) nem lehet megbízni. Nagykorúságának elérése után azonban fogadott fia, János Zsigmond az 1540-ben kiállított *ahdnáméban* szereplő egész vagy teljes királyságot visszakapja, ám hogy ez pontosan mikor és hogyan következik be, értelmezés kérdése volt. Vagyis nem okvetlenül virtuális szandzsákokról, hanem arról van szó, hogy a kis trónörökös *most* megkapja az ország keleti felét, megosztva, mivel még nem képes ezeket kormányozni, és később visszakapja a többit, amit szintén őt segítő, közvetlenül a Porta kormányoz. Gondoljunk csak bele, Temesvár a régi déli végvárrendszer (Alsó Részek Főkapitánysága) irányító központja volt már Zsigmond király óta, ide került Petrovics. Várad (várad püspökség!), Kassa⁵⁸² a János Zsigmond uralmához tartozó *magyarországi* területek legfontosabb városai voltak, ezt kapta Fráter György. Ezeket a területeket az 1541-et követő években sem hívták egészen bizonyosan Erdélynek,⁵⁸³ a fejedelmi titulusból pedig ez a rész – Temesvár és Kassa nélkül – a speyeri egyezmény óta külön, Partiumként szerepeltek.⁵⁸⁴ Kassa egyébként mindig Magyarországhoz és nem a fentebb említett két területhez tartozott. Az egykori erdélyi vajdaságot pedig, amelyet egy évvel korábban Majlád próbált megszerezni, és 1526 előtt az apa, Szapolyai János kormányzott, kapta a fia, a régens királynéval az oldalán.

De ami a legfontosabb, az 1540. évi szerződés, és azon keresztül János eredeti, precedens erejével bíró szerződése *formálisan* továbbra is érvényben maradt! Éppen ezért úgy vélem, hogy Fodor megoldási javaslata mellett, hogy 1541-ben három virtuális szandzsák került kiosztásra, amely az alávetettség egy újabb fokozatát jelentette volna, amit a terminológia megváltozása, tudniillik a János Zsigmond uralma alatt maradó területeket a továbbiakban a szandzsák⁵⁸⁵ szóval jelölték volna, felvázolható a fentebbi

⁵⁷⁹ Székesfehérvári sírját erre hivatkozva gyalázták meg. BETHLEN II, 97.

⁵⁸⁰ BARTA–FODOR, *Két tárgyalás Sztambulban*, 115–116.

⁵⁸¹ Ferdi azt állítja, hogy erről „legfelsőbb diploma” készült, bármit is jelentsen ez diplomatikai szempontból. *Török történetírók*, II, 109.

⁵⁸² Fogaras viszont „lóg a levegőben” aminek talán a magyarzata, hogy a váruradalom, amely 1530 körül szabad bárósággá alakult, már ekkor külön kormányzatot kapott. DÁNÉ VERONIKA, *Liber baronatus a fejedelemségkori Erdélyben (1541–1658)*, Certamen IV. Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum Egyesület I. szaksztyályában, szerk. Egyed Emese–Gálfi Emőke–Weisz Attila, Kolozsvár 2017, 287–296.

⁵⁸³ FODOR, *Magyarország és az oszmán hódítás*, 109.

⁵⁸⁴ LUKINICS, *Az erdélyi fejedelmi cím*, i.m.

⁵⁸⁵ Az érvelés nem teljesen hibátlan, ugyanis, mint láttuk, Verancsics történeti feljegyzése szerint Ferdinánd szandzsákba kérte Szülejmántól az egész Magyar Királyságot 1529 előtt. Nem valószínű, hogy a Habsburg uralkodó ezzel azt akarta volna kifejezni, hogy készséges tisztviselője lesz a szultánnak. A szónak tehát nem egyféle, hanem több, a kontextustól függő értelmezése lehetséges. Ez ugyanakkor felveti azt is, hogy jóllehet a szultáni akaratnyilvánításnak kötött formai szabályai voltak, amelyek leképezték a címzettek által

magyarázat is, amely talán jobban lefedi a rendelkezésünkre álló adatokat, és kielégítőbb magyarázatot ad forrásaink egymásnak ellentmondó állításaira.

Az egészben a döntő mozzanatnak a *kiskorúság-örökösödés* kérdését tartom: ennek alapja János kérése volt, hogy a szultán a fiát tegye meg örökösévé. Ez nagy kérés volt, mert nemcsak az 1528-as megállapodás megerősítését, hanem újratárgyalását is magában rejtette, mivel abban nem esett szó sem örököséről, sem örökléséről. Ráadásaként pedig, hogy a szultán bocsássa meg János árulását, aki ugyebár megszegte az egyezséget felmentve ezzel a másik felet is esküje alól. Emiatt kérte a kutyaszorítóba került János a testamentumos urakat, hogy az újabb egyezségért cserébe szolgáltassanak ki mindent a szultánnak, és erre hivatkozott a szultán 1541-ben. János bízott abban, mivel ezt diktálta a politikai racionalitás és ökonómia is, hogy a teljes meghódolás és a tényleges adófizetés ellentételezéseként a szultán bele fog egyezni dinasztiája trónöröklésébe, ami számára értelemszerűen azt is jelentette, hogy utóda is megkapja hűbérbe a Magyar Királyságot.⁵⁸⁶ A Szapolyai-dinasztia és az ország jövője pengeélen táncolt. De a szultán sem volt irigylésre méltó helyzetben: János király halála után egy bő év állt a rendelkezésére, hogy latolgassa a lehetőségeket. Az 1540-ben kiállított szerződéslevél nem tartalmaz esküformulát, ettől függetlenül felesküdt rá, amire Morosini 1552. május 28-i jelentésének kifejezése (*giurava*) utal. A szerződésben nincs szó arról, hogy a fiú nagykorúság elérésekor visszakapja atyai örökségét, és a koronázásra sem találunk utalást. Erre az 1541 és 1552 között többször is felbukkanó három, egymással szorosan összetartozó és 1541 előtt is minden szereplő számára nyilvánvaló dologra *együtt* a szultán csak Buda elfoglalása *után* hivatkozott. De ami a lényeg, hogy hivatkozott, mert ígéretet tett rá, ami érvényben maradt, és amit betű szerint betartott, tehát 1541. augusztus 29-én formálisan *nem* szegett meg.

Ez alapján a szultán 1541-ben nem azért nem döntött a teljes megszállás mellett, mert a szakaszosság elvét tartotta szem előtt Erdéllyel és a tiszántúli részekkel kapcsolatban is, hanem mert attól tartott, hogy az uralma alatt álló terület bekebelezése és a trónörökös Sztambulba vitele következtében elveszne az általa patronált Szapolyai dinasztia legitimitása a magyarok előtt, amivel veszélybe sodorta volna a keleti országrész feletti uralmát. Buda elfoglalásának okai között, mint láttuk, a szultán a magas költségeket említette a megszállás okául, ugyanakkor a keleti területekkel kapcsolatban, ahol pedig nemesfémhányák is voltak, az anyagi terhek alóli felszabadulást nem említették török részről az elmaradt megszállás okai közt. Ennek egyrészt katonai okai lehettek, túl sok katona kellett volna a tartomány megszállásához és biztosításához, másrészt ezt a feladatot elvégezte a vazallus!

Az értéktelenebbnek számító, vízjárta alföldi területek feletti uralomnál kétségtelenül kecségtetőbb lett volna a nemesfémekben gazdag Erdély megszállása, amelynek értékével Sztambulban pontosan tisztában voltak. Rüszttem nagyvezír ezt számszerűsítette, amikor elmondta a *bailónak*, hogy Fráter György egy olyan országot kormányoz, amelynek évi jövedelme 500 ezer dukát.⁵⁸⁷ Így nemcsak az válik érthetővé,

---

elfoglalt helyet a rangok hierarchiájában, ám ezek a határok korántsem voltak olyan merevek, ahogyan gondolnánk. Vagyis adhoc jelleggel kifejezheték az irat kiállítójának pillanatnyi politikai szándékát is. Gondoljunk csak arra az említett esetre, amikor a Portáról a szövetségesének számító francia királynak *berátot* küldtek!

⁵⁸⁶ A tisztánlátást nagymértékben megnehezíti, hogy nem ismerjük sem a Łaski által nyélbe ütött 1528. évi szerződés, sem a következő évben kiállított irat eredeti szövegét, amelyet már megváltozott politikai körülmények között kötött János a szultánnal, és amely új alapokra helyezte volna a két uralkodó viszonyát. Papp szerint ez utóbbi tartalmazta már az adófizetés kötelezettségét, amely egyúttal már az igazi vazallitást fejezte volna ki. PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 70–77. Csakhogy Łaski útján már 1528-ban, igaz, az adófizetés megtagadásával, de felajánlotta teljes meghódolását.

⁵⁸⁷ ASVe Arch. Proprio, Costantinopoli, filza 5, fol. 338v.

hogy miért szabtak ilyen csekély összeget, különösen, ha összehasonlítjuk a román vajdaságokat sújtó teherrel, hanem az 1550-es *fermán*nak az a kitétele is, hogy a tartományt János Zsigmond azért kapta, hogy megerősödjön és hadsereget tartson, hogy később király lehessen. Erre a *fermán*ban szereplő adatra történetírásunk nem fordított kellő figyelmet. A keleti országrészre vonatkozó adomány aktusának rögzítése után a szöveg a következőképpen folytatódik: „Erdélynek országát peniglen minden tartományával az hatalmas császár az ő nagy kegyelmességéből az okáért engedte volt az király fiának és az felséges királyné asszonynak, hogy míg az király fia felnevekednék addéglan ő magának kincset gyűjtene, melyből az ő vitézinek és népének fizetne, mert az hatalmas fejedelem ezt ígéri, hogy az királynak fiát nagyobb királlyá akarja tenni, hanem mint az atya volt... Hogy mikor az király fia felnevekednék és az fejedelemtől királlyá koronáztatnék, lenne miből az ő seregének fizetni, és hogy mind nemes és nemtelent és országába lakozókat hozzá hajtáná az király fiának és királyné asszonynak engedelmé és hűsége alá.”⁵⁸⁸ A rábízott tartományt nemcsak meg kell védenie, hanem tovább kell erősítenie, mivel a szultán nagyobb királlyá akarja tenni apjánál, amiből minimum az következik, hogy legalább a Szapolyai János által a halála pillanatában birtokolt és fiának átengedett területeket (a „teljes birodalmat” az 1540-es *ahdnámé* szavai szerint) vissza fogja kapni, amelybe legalábbis magyar értelmezés szerint mindenképpen beletartozott az ország középső része is Budával együtt. Sőt ennél több, tudniillik azok a nyugati részek, amelyeket Jánosnak nem sikerült tartósan hatalma alá vonni, beleértve Bécset, mivel az idézett, 1542 januárjában kelt jelentés ennek megszerzését és a kiskorúság idejére Fráter György kormányzása alá helyezését is kilátásba helyezte!⁵⁸⁹ Ezt a Verancsics-évkönyvnek egy Bornemissza Tamáshoz köthető részlete is alátámasztja: e szerint a szultán az urakat a táborába hívta, akiknek azt mondta, hogy János fiára „úgy gondot akar viselni, mint tulajdon az önnek fiának, kinek Buda mellett Bécset is gondolná adni, ha övének teheti. Csak az gyermek nyolc, avagy tíz esztendő írjon meg.”⁵⁹⁰

Fodor az akciórádiusz bírálata kapcsán Perjéssel ellenkező következtetésre jutva azt feltételezi, hogy a költségek az Oszmán Birodalmat terjeszkedésre ösztönözték volna, amiből az következne, hogy léteztek előzetes kalkulációk a hódoltság költségeit illetően (Halil bég deftere) és ezek kedvezőek lettek volna.⁵⁹¹ Erre azonban a szultán és a *fethnámé* homályos szavait leszámítva, amelyek ráadásul nem az ország megszállandó keleti felére, hanem az egész országra vonatkoznak, nincs konkrét bizonyíték. Ha csak az 1580–90-es éveknek az önfenntartó hódoltság irányába tett erőfeszítéseit vissza nem vetítjük az 1530–40-es évekbe. De még ha mindez igaz is lett volna, a politikai ökonómia vajon nem azt követelte volna-e inkább ki, hogy a gyermek maradjon Erdélyben a Szapolyai dinasztia örökségében? Pénzügyi szempontból is ez volt a legjobb megoldás, mert így meg lehetett szabadulni a fenntartás anyagi terheitől, sőt még a vazallus fizetett,

⁵⁸⁸ EOE I, 309.

⁵⁸⁹ EOE I, 78.

⁵⁹⁰ *Memoria rerum*, 62. Ez alapján úgy tűnik, hogy a budai polgár Bornemissza látta a szultán által Fráter Györgyéknek később átadott és Szilágyi által kivonatos formában közölt levelet. Ezzel összefüggésben jegyzem meg, hogy Szülejmán Bécsért is követelt adót. ISTVÁNYFY I/2, 64. De ami igazán érdekes, hogy ezt a követelést ismerték Rómában is. Talán a barát meggyilkolása miatt indított vizsgálat kapcsán jutott el oda, amikor Fráter György török levelezése is bekerült. Ennek néhány évtizeddel későbbi rendkívül érdekes tanúbizonysága VIII. Kelemen Gianfrancesco Aldobrandini spanyol követsége számára adott instrukciója. Ebben azt olvassuk, hogy annak idején Szülejmán igényt formált Bécsre, pontosabban, mert ebben így nincs újdonság, hogy Roggendorff Buda alatti veresége után követelte a császárváros átadását, illetve hogy a városért és Ausztriáért cserébe adót követelt („...ricordandosi che il medesimo dimandò [t.i. adót] Solimano doppo la sconfitta dell’essercito di Ferdinando sotto Buda et Pesto.” Lásd JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, I, 291. A forrás származhatott persze más helyről is, Istvánffy latin szövegét mindenestre ekkor még nem ismerhették.

⁵⁹¹ FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 106.

ráadásként pedig játékban lehetett tartani a dinasztíát, amelyet a Habsburggal szemben a magyarok tekintélyes része saját, nemzeti dinasztíájának fogadta el.⁵⁹²

Mivel szoros összefüggésben látjuk a szultán 1540 és 1541-ben a Magyar Királyság sorsával kapcsolatos kijelentéseit, ki kell még térnünk a koronázás elmaradásának kérdésére is. Forrásaink meglehetősen szűkszavúak, a Szent Korona nagyobb figyelmet 1529-ben kapott, aminek egy külön fejezetet szenteltem, illetve amikor Izabella a szászsebesi egyezménynek megfelelően átadta Castaldónak. Miért nem került sor a koronázásra, amíg a dinasztia kezében volt a korona? Az okok egy része nyilvánvaló: a Habsburgokkal való megegyezést, ha nem is tette volna lehetetlenné, de igen megnehezítette volna. Ez később is érvényes, gondoljunk csak arra, hogy sem Bocskai, sem Bethlen nem koronáztatta meg magát. A gyermekkoronázás nem számított rendkívülinek, hogy egy másik közeli példát mondjak, II. Lajost kétéves korában koronáztatta meg az apja: logikusnak tűnik tehát, hogy János Zsigmond pártja azzal biztosítsa be magát, hogy megkoronáztatja a halott király fiát. Ehhez elvileg királyválasztó gyűlést kellett volna tartani, amely demonstrálja az országlakosok egyhangú akaratát, de hát ennek hiánya sem lehetett kizáró ok, gondoljunk csak az 1540. szeptember 15-én megejtett rákosi országgyűlésre. Ráadásul a királyság visszaadásának feltételül a szultán a koronázást és a nagykorúság elérését szabta. Ő és tanácsosai tisztában voltak a *plenitudo potestatis* hiányával – ha ezt nem is így hívták –, amely a kiskorúságból fakadt, és nyilvánvalóan tisztában voltak a koronázás legitimáló erejével, illetve azzal, hogy az akkor lenne szabályos, ha formálisan a rendek és nem a szultán által történe meg. Mintha erre utalna Szülejmán 1551. június 30-ai lengyel királynak írott, korábban már idézett levelében, akit, miután tájékoztatta a német csapatok Erdélybe hatolásáról, felszólított, hogy küldjön csapatokat testvére, Izabella és fia megvédésére, mivel a barát paktumot kötött Ferdinánddal, hogy átadja János Zsigmond országgrészét, aki még gyermek, és még képtelen elhordozni az uralkodás súlyát.⁵⁹³ Ezért nincs még megkoronázva, jóllehet már most is király, de amint eléri a nagykorúságot, meg fogják koronázni.⁵⁹⁴

Itt kell újfent hangsúlyozni, hogy Szülejmán tisztában volt a király *megválasztása* és *megkoronázása* közti lényegbeli különbséggel, illetve azzal a hátránnyal, amit az özvegy Izabella régenssége és a kiskorú trónjelölt jelentett a királyi címet viselő I. Ferdinánddal és utódával szemben. Többször hangsúlyozta, hogy János az ő szolgája volt, fia pedig apjához hasonlóan szintén az ő szolgája. Ezt ismerte el az 1540-ben kiadott *ahdnáméval*. Ilyet szerintem nem tesz, ha eleve nem gondolja komolyan, ahogy például implicite Fodor fentebb idézett állításában szerepel, ráadásul így sokkal kézenfekvőbb magyarázatot kapunk, hogy miért nem szállta meg az ország keleti felét sem. A szultán

⁵⁹² Mint ahogy sem a magyar rendek, sem a Porta nem fogadta el az önjelöltek ajánlkozását, például Majlád Istvánét, Török Bálintét, vagy a királytalan országgyűlések jelöltjét, Perényi Péterét. Térnyerésük csak az instabilitást fokozta volna: mindhárman börtönbe is kerültek.

⁵⁹³ A lengyel király katonai segítségnyújtását annak idején, 1528-ban János Zsigmond apjával kapcsolatban is engedélyezte a szultán. PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 72–73.

⁵⁹⁴ Ehhez lásd még az 1552. március 9-ei jelentés ama kitételét, hogy legalábbis Rüsztlem szerint János Zsigmondot nagykorúsága elérésekor a szultán a királyság urává fogja koronáztatni „lo faria coronar padron di quel regno.” ASVe Arch. Proprio, Costantinopoli, filza 5, fol. 338v. Itt hívnám fel a figyelmet arra, hogy a trónörökös számára elkülönített tartomány nemcsak a muszlim gyakorlatban (például Szülejmán is így készült fel az uralkodásra) ismert, hanem az Árpád dinasztiaiban is bevett szokásnak számított: az erdélyi dukátust ebből a célból alakították meg. De például ezt fejezte ki később, IV. Béla idejében a *junior rex* titulus, amelyet a megkoronázott trónörökös, vagyis az elsőszülött fiú viselt, és aki a címhez szintén az erdélyi vajdaságot kapta kormányzandó területként. A fogalom mibenlétével Ferdinánd udvarában is tisztában voltak, a János Zsigmonddal folytatott és a keleti magyar királyság státuszát rendező tárgyalásokon Erdély uralkodójának titulusa körül lefolytatott vitában ez a cím is felmerült *Serenissimi quondam Joanni regis... filius* formában. Lásd BETHLEN II, 240.

meglehetősen tág mozgásteret biztosított magának, amelynek keretfeltételeit könnyebben megváltoztathatta az eredeti szöveg betű szerinti megtartásával.

János Zsigmond és a magyarok oldaláról érthető, hogy nyitva akarták Bécs felé hagyni az utat, ezért a korona alkutárgyként akkor volt számukra a legértékesebb, ha nem tesznek vele semmit, és csak akkor válnak meg tőle, ha cserébe megfelelő ajánlat érkezik. De oszmán oldalról ilyen kötöttségek nem voltak: miért nem ragaszkodott a szultán a koronázáshoz? Valóban kielégítő a magyarázat, hogy meg kellett várni ezzel a nagykorúságot? Láttuk, hogy a magyar gyakorlatban is lehet erre időben közeli ellenpéldát hozni, ami talán Konstantinápolyban sem volt ismeretlen. Ha abból indulunk ki, hogy tisztában volt azzal, mit jelent a magyarok számára a koronázás a Szent Koronával, akkor azt várnánk, hogy rákényszeríti fogadott fiát a ceremóniára, amivel szinte lehetetlené tehetné volna vazallusa megegyezését az ő fő ellenségével. Miért nem kerített sort legalább egy olyan szimbolikus aktusra, mint amit Jánossal játszott el a Buda alatti táborban 1529-ben? Ha ez valóban egy létező probléma volt, ahogyan feltételezem, akkor a kérdésre azt a hipotetikus választ adnám, hogy a koronázással teljesült volna az általa szabott feltételek közül az egyik, egyedül a nagykorúság maradt, amelyet az idő megoldott volna. Ennek bekövetkezése után viszont a szultánnak teljesítenie kellett volna esküjét, amelyet az Istvánffy által említett „kötéslevélre” tett. Neki tehát az volt a legkényelmesebb, hogy 1551 júliusa után, tét nélkül, fenntartotta esküvel megpecsételt ígéretét, mert a Szent Korona már nem volt a Szapolyai-ház birtokában, tehát János Zsigmond *magyar* szempontból uralkodóként legfeljebb választott királyként jöhetett számításba, ez a cím azonban legitimációs szempontból élete végéig ingatagga és bizonytalanná tette a helyzetét és kiszolgáltatottá tette fogadott apja irányában. Mindez azonban nem kötötte meg a szultán kezét, gondoljunk csak Bocskaira és koronájára, aki tetszése szerint visszaultethette Budára a trónra a neki kiszolgáltatott ifjút. Esküje és 1541 után is fenntartott ígérete teljesítése esetén viszont szembe kellett volna néznie egy igen kényes kérdéssel, ami 1526 és 1541 közötti az ország birtokba vételét illető bizonytalankodásában hangsúlyos szerepet játszhatott.

Az 1541-ben hozott döntés következtében a birodalom közvetlen határai egy csapásra a Szerémségtől bő 300 kilométernyire északra tolódtak ki. A terület egy részét pedig, amely iszlám területté (*dar al islam*) vált, ahogyan ez szokás volt, kiosztották tímárba. Ezzel visszavonhatatlanná vált a foglалás, amelyet a magyar nemesség nem fogadott el, és amelynek egyik gyakorlati következménye a Szakály Ferenc által részletesen leírt kettős adóztatás lett, nemcsak a határsávban, hanem mindenütt, ahová csak elért a magyar király és a vármegye keze.⁵⁹⁵

A kérdés tehát, hogy ha hitelesnek ismerjük el Szülejmánnak az általa megszállt országrész visszaszolgáltatásával kapcsolatban tett megnyilatkozásait, akkor ezek hogyan egyeztethetők össze elvi síkon a muszlim jogfelfogással? A kérdésben implicite benne rejlik egy másik kérdés, hogy tudniillik mennyiben, de a legfőképpen milyen irányból tekinthető átmenetinek az 1541-ben előállított helyzet?

A kérdéssel legalaposabban Fodor Pál foglalkozott, aki a virtuális szandzsák fentebb érintett hipotézise kapcsán azt a teljesen logikus és hihető következtetést vonta le, hogy a török befolyás alatt álló országrész kettéosztása, keleti felének átengedése, ugyanakkor három további szandzsákra osztása a következő, végső szakaszt készítette elő. Ebben a tézisben azonban implicite az is benne rejlik, hogy a szultán a szerződést, amelyre felesküdt, nem tartotta meg: a motiváció az *istimelet*, ill. *müdara*, a megtévesztés oszmán diplomáciában követett elve lenne, ennek alkalmazhatóságának körét azonban komolyan korlátozzák az eskü vallás erkölcsi konzekvenciái, amely a

⁵⁹⁵ SZAKÁLY FERENC, Magyar adóztatás a török hódoltságban, Budapest 1981.

muszlim felet ugyanúgy kötelezte, mint az ellenkező oldal keresztényeit. Ha viszont abból indulunk ki, hogy a szultán 1540-ben az 1528-ban megkötött kétoldalú szerződést erősítette meg, akkor 1541-es döntését nem értelmezhetjük sem szerződösszegésként, sem úgy, hogy ezt nem gondolta komolyan, vagy hogy meggondolta volna magát, aminek a *hutbe* lenne tulajdonképpen az egyetlen bizonyítéka.

A János Zsigmondhoz eljuttatott nagyúri levél, szerződés arról szól, hogy a szultán az országot, azaz egykori hűbérese királyságát, apai örökségét neki adja. A kérdés, hogy ezen mit értettek a Portán? Budán természetesen a (csaknem) integer Magyar Királyságot. Azt viszont későbbi példák alapján bőven adatolni tudjuk, hogy talán éppen János Zsigmond választott királyságára emlékezve, az oszmán diplomáciai szóhasználat Erdély fejedelmait gyakran hívta királyoknak. Ez a királyság, azaz az erdélyi vajdaság oszmán szempontból értelmezhető úgy is, mint Szapolyai János öröksége, amit fia, majd az utána következő fejedelmek megkapnak. Ne feledjük, hogy János legmagasabb közjogi méltósága a mohácsi csata napján az erdélyi vajdai méltóság volt. Igazi király oszmán szempontból nem lehetett, mivel az ország a kard jogán a szultáné volt. Tehát a szultán dönti el, kié legyen az ország. A János Zsigmond számára kiállított szerződés megfogalmazásának formája megfelelő kibúvót tett lehetővé a számára, hogy az átadandó ország, királyság, az apai örökség területét a politikai helyzet alakulásának függvényében megszabja. Érdekes ebből a szempontból fellapozni Ferdi krónikáját, aki ezzel kapcsolatban a következőt írta: „János király fiának a Tuna folyótól északra fekvő s *őseinek birtokában* [kiemelés tőlem – K. T.] volt Erdély és a dimiskári (temesvári) vilájet jelöltetett ki a hozzátartozó részekkel együtt...”⁵⁹⁶ Az *istimelet*, *müudara*, vagy *hila* eszközét tehát tényleg bevetette az oszmán diplomácia, csak nézetem szerint nem a fenti módon, virtuális szandzsákok formájában, hanem így. A Királyhágón túli területeket nyugat vagy észak felé János ugyan hivatalos minőségben soha nem kormányozta, családi birtokainak legértékesebb részei pedig nem dél, hanem észak felé, Felső-Magyarországon feküdtek, ugyanakkor az itt említett temesvári részek sem a kormányzati szempontból külön kezelt erdélyi vajdaság területén feküdtek.⁵⁹⁷ Azaz betű szerinti értelemben a csecsemő a Magyar Királyságot, bár nem teljes terjedelmében, de végül is megkapta! Ugyanazzal az eljárással van dolgunk, mint annak idején Sztambulban, amikor Szülejmán megkötötte Jánossal a szerződést: betű szerinti értelemben soha nem szegte meg, ám a politikai események tükrében a saját szájíze szerint (át)értelmezte.

A muszlim vallásjog a világot két részre osztja, a *dar al islam*-ra, ahol muszlim uralom van, a Korán és a saríja szabályozza az élet kereteit, és ahol általában a muszlimok vannak többségben, illetve ahol még nem érvényes a muszlim törvény, a háború háza, a *dar al harb*. Különleges helyzetet foglalnak el a muszlimmá vált területen élő nem muszlim közösségek, a *dhimmik*, oszmán területen ezeket *milletnek* hívták, akik belső életüket a saját törvényeik szerint élhették, nem adhatták el őket rabszolgának stb. az ő jogaikat élvezhették továbbá azok az idegenek, akik nem muszlimok voltak, és nem

⁵⁹⁶ *Török történetírók*, II, 109. De gondoljunk csak Dzselaázádéra, aki mint láttuk, szintén elválasztotta egymástól az erdélyi szandzsákokat és a Magyar Királyságot.

⁵⁹⁷ Az 1540. évi szerződés tartalma lehet, hogy a terület sorsával kapcsolatos bizonytalanságot, pontosabban a kérdés nyitva hagyásának a szándékát tükrözte a végleges döntésig, hogy tudniillik mekkora is legyen János Zsigmond öröksége? Ezért nem szerepel benne szankcióként az esküformula. 1566-ban ez a probléma már nem tűnt olyan komolynak, ekkor meg is találjuk a legfontosabb garanciát, az esküt a szerződés szövegének a záradékaként. Nem lehet véletlen, hogy a szabad fejedelmválasztás 1540 óta húzódo ügye is nagyjából ekkor, 1567-ben már az utód, I. Szelim jóvoltából került nyugvópontra. Legkésőbb tehát 1566-ban dönthetett Szülejmán arról, hogy a már felnőtt (26 éves) János Zsigmondnak nem adja vissza az ország közepét, amelyet 1541-ben megígért, amit még 1552-ben is fenntartott. Az 1566-os szerződés újabb kiadását lásd PAPP, *Die Verleihungs*, 154–156. A szerződéslevéllel kapcsolatos kérdésekkel a következő fejezetben foglalkozom.

muszlim területen éltek, laktak, de valamilyen okból a *dar al islam* területére léptek és küldő országuknak volt szerződése (*aman*) a Portával.

1526-ban az ország a kard jogán Szülejmáné lett, ami ha nem is vált ettől *dar al islammá*, de a fentebbiek alapján nem is maradhatott az iszlámon kívüli háborús terület, hisz lakói, a mi esetünkben a Magyar Királyság lakói, a szultán alattvalóivá váltak, akiknek uralkodója, szintén a szultán szolgája, János volt, majd 1540 után János Zsigmond lett. Ezt a sajátos, tulajdonképpen átmeneti és ideiglenes helyzetet, egymás mellettséget a *dar al islam*hoz képest, írták le a *dar al ahd/sulh*, a szerződés vagy béke háza kifejezések, ahová a Magyar Királyság is tartozott 1526 óta. A Konstantinápoly által is követett hanafita iskola, amely határozottan szétválasztotta az iszlám és a háború házáat (*dar al Islam*, *dar al harb*), az előbbivel együtt kezelte a *dar al ahd/sulh*ot.⁵⁹⁸

Talán a *hutbe* nem jelentett olyan visszavonhatatlan állapotot, mint gondolnánk, Szülejmán *elvilég* gond nélkül átadhatta Budát és az ország közepét kár egy keresztény szolgájának, attól az még az adófizető keresztény lakossággal és a hozzá fűződő uralkodói jogokkal együtt ugyanúgy muszlim terület maradt.

Analógiaként hivatkozhatunk Szerbiára, amelyet a kard jogán a szultán a magáénak tekintett, és egy részét 1426, Lazarevics István halála után birtokba is vette, 1441-ben pedig Novo Brdo kivételével az egész országot megszállták a csapatai. Három évvel később, a szorongató politikai helyzet következtében az 1444. évi váradi békében Murád szultán gyakorlatilag az egész országot visszaadta Lazarevics utódának, Brankovics Györgynek, aki az ő szolgája (*kul*), országa pedig az iszlám területe (*dar al islam*) volt.⁵⁹⁹ Nesri krónikájában az 1438. évnél feljegyzzi, hogy az elfoglalt Szendrőben elhangzott a pénteki ima.⁶⁰⁰ Az említett váradi béke keretében került sor a vár visszaadására is, 1444. augusztus 22-én. Mindez azt mutatja, hogy a szultán, ha a politikai helyzet megkövetelte, dönthetett egy az iszlám földjéhez került terület kiürítéséről. Jogilag azonban nem a szuverenitás visszaállítására, értsd az iszlám terület (*dar al islam*) alól való kikerülésre, hanem csupán tisztviselő (szolga) váltásra került csupán sor, oszmán szempontból természetesen, az összes jog fenntartásával.

A szultán tehát elviekben, nyilván miután kikérte jogtudósai véleményét, ami az ilyen helyzetekben szokás volt, visszaadhatta volna, ahogyan Szerbia esetében, különös kegyként János Zsigmondnak a Magyar Királyság 1541-ben közvetlen birtokába került területeit, mivel nem a magyar királynak, hanem egy oszmán tisztviselőnek, egy szolgának adta volna vissza, aki ráadásul saját fogadott fia volt.⁶⁰¹

Szülejmán dilemmáját tehát nem az okozta, hogy mikor teheti az egész országot az iszlám házává, hanem hogy mi legyen János utódjával és az országgal? Hogy ez mekkora és milyen hosszú ideje gondot okozó problémája volt, az jelzi, hogy a vazallus Magyar Királyság feletti kormányzati hatalom megosztása, illetve a kormányzandó terület megosztásának a terve 1529, Gritti megjelenése óta foglalkoztatta. A kormányzó *alter egoként* János királyi hatalmának formális kétségbe vonása nélkül, következésképpen a

⁵⁹⁸ PEDANI, *La dimora della pace*, 6–7; VERCELLIN, *Istituzioni*, 28. Lásd ehhez még ugyanebben az értelemben FODOR–OBORNI, *Két nagyhatalom között*, 126–127.

⁵⁹⁹ ENGEL, *A szegedi eskü és a váradi béke*, 211; PAPP SÁNDOR, *II. Murád szultán és I. Ulászló lengyel és magyar király 1444. évi békekötése*, Acta Historica Szegediensis: acta historica, tom. CIX, red. Tóth Sándor László, Szeged 1999, 47–62; ÁGOSTON, *Az 1444. évi török követjárás*, i.m.

⁶⁰⁰ *Török történetírók*, I, 56.

⁶⁰¹ A magyar oszmanisztika örvendetesen gyarapodó és éppen a mi fejtegetéseinkbe vágó egyik fontos eredménye, hogy az oszmán hadrendszer integráns elemei voltak a nem muszlim vallású, zömmel délszláv etnikumú katonák, illetve hogy a török fél kudarcra végződő kísérletet tett arra, hogy a hadrendszernek ezt a határvédelemmel szorosan összefüggő elemét átültesse a magyarországi gyakorlatba is. Lásd HEGYI KLÁRA, *A török hódoltság várai és várkatonasága Magyarországon*, I–III, Budapest 2007, I, 291–301.

vele kötött szerződés tiszteletben tartásával⁶⁰² képviselte a Porta (és a saját) érdekeit. Ugyanezt a megoldást kereső szándékot jelzi a Majlád-féle terv, amely a magyar király hatalmának és területének megosztását jelentette volna hasonló okokból, csak kevésbé széles jogkörrel. Még Gritti halála előtt felvetődött az ország közepének (Buda átadása) megszállása, ami azonban akkor mégsem történt meg. A szultánt a váradi szerződés, később pedig János halála után már semmilyen eskü nem kötelezte: első esetben szerződésszegés, a másodikban vazallusa halála miatt. De ő nem használva ki a lehetőséget, két alkalommal is megkötötte a saját kezét és érvényben hagyta az eredeti, Łaski által megkötött szerződést. Miért tette?

Szülejmán azon ritka uralkodók közé tartozott, akinek majdnem fél évszázadnyi uralkodási idő adatott. 1541-ben már 21 éve hatalmon volt: vajon ez a két évtized nem volt elégséges, hogy felmérje lépései súlyát és tisztába jöjjön a magyar és a Habsburg problémával? Fentebbi próbálkozásai véleményem szerint nem azt bizonyítják, hogy politikája irracionálissá vált volna,⁶⁰³ hanem hogy kudarcai (1529, 1532, 1538) után nem a teljes alávetés, hanem birodalma biztonsága került politikája előterébe. A szó szoros értelmében a béke házává (*dar al islam*) akarta tenni a kard jogán szerzett területet. Ebből a szempontból a *hutbe* elhangzása tulajdonképpen min változtatott? A területet továbbra sem muszlimok, hanem keresztények lakták, akiknek az életét nem a *sarija*, hanem a Magyar Királyság jogszokásai szabályozták. 1541-ben tehát e szerint a megközelítés szerint nem a következő határozott lépést tette meg a teljes bekebelezés irányába, amely a politikai bonyodalmak miatt „véletlenül”, előre nem látható módon félbe maradt, és ez a helyzet másfél évszázadra konzerválódott, hanem tett egy kényszerű, de tulajdonképpen bármikor visszavonható fél lépést. Ami ugyanúgy az átmenetinek és ideiglenesnek szánt helyzetet konzerválta, csak másképpen.

Vajon nem erre számítottak János és hívei, amikor felajánlották a szultánnak az országot összes várával együtt? Másként hogyan értelmezhetnénk Verancsics levelének sorait, aki közvetlenül a berethalmi gyűlés után – a budai személyes találkozó *előtt* majdnem egy évvel! – az erdélyieknek írott levelében azt fejtegette, hogy a szultán a csecsemő János Zsigmondot nem János, hanem a saját fiának hívja (*suum, non Joannis filium appellet*), akinek az atyai, de igazában véve a saját királyságát adta oda (*paternum vel verius suum regnum donat*)?⁶⁰⁴ És vajon nem ezért volt teljesen gyanútlan, legalábbis saját elmondása szerint Fráter György, a leagyafúrta és legtehetségesebb magyar politikus?

5. Exkurzus. Szülejmán hagyatéka – Erdély öröksége

⁶⁰² Hogy János már 1532-ben milyen közel került ahhoz, hogy várait, beleértve Budát is, török helyőrségekkel rakják tele, lásd a már idézett *Memoria rerum*, 44. A korábban már idézett szöveg szerint Budát a magyarok nem akarták átadni, egyrészt arra hivatkozva, hogy János azt „nekiek kötette” másrészt a szultán nem segítette meg őket, amikor a császári csapatok a várost ostromolták (1530). Tehát a szöveg szerint a magyarok azon az alapon tagadták meg a szultán kérését, hogy nem teljesítette szerződéses kötelezettségét, azaz vazallusának védelmét az ellenséggel szemben!

⁶⁰³ Erre a véleményre lásd FODOR PÁL, *Szülejmán szultántól Jókai Morig. Tanulmányok az oszmán–török hatalom szerkezetéről és a magyar–török érintkezésekről* (Magyar Történelmi Értekezések), Budapest 2014, 326.

⁶⁰⁴ *Verancsics*, VI, 167. E sorok arra utalnak, hogy Verancsics tökéletesen tisztában volt az országgal kapcsolatos oszmán felfogással. Arra természetesen nincs bizonyítékom, hogy Verancsics ismerte volna a *dar al harb* és a *dar al ahd*-dal kapcsolatos terminológiát, de azzal igen, hogy a magyar király többé nem szuverén uralkodó, hanem vazallus, de nem Ferdinándé, a Habsburgoké, hanem a szultáné, tehát az ő „házanépéhez” tartozik.

János Zsigmond a történeti hagyomány szerint több szerződéslevelet is kapott: ezeket Papp Sándor több egyéb irattal együtt gondosan összegyűjtötte. Közöttük találunk egy 1559. és egy 1566. évit, amelyek valamiképpen az ifjú uralkodó és a szultán szerződéses viszonyát érintik. Az alábbiakban ez utóbbit vetjük tüzetesebb vizsgálat alá.

A történetírói hagyomány a zimonyi találkozéhoz köti az újabb szerződés megkötését, amelyet *ahdnámeként* azonosít. A szövegét a Szilágyi-féle kiadás után újra közlő Papp revízió alá vette ezt a megállapítást, és arra a következtetésre jutott, hogy az irat nem hiteles, hipotetikus időpontként pedig az 1665. évet javasolta.⁶⁰⁵ A kérdés kapcsán előkerült néhány olyan adat, amely mind a későbbi szerződéslevelet, mind annak tartalmát, és az azok alapján levont következtetéseket némileg más megvilágításba helyezik, és nem utolsó sorban összefüggésbe hozhatók a minket érdeklő Szapolyai-örökség problémájával.

Papp tehát az iratot vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy egyrészt a hosszú bevezető formula a János-féle szerződéslevél pontos mása, amelyben ugyanakkor sem az itt megtalálható eskü, sem a záró rész nem szerepel. János szerződésének dátuma muszlim időszámítás szerint 937 Rabiél 3, ami 1530. október-november közti időszakot ad meg, amely ugyebár 36 évvel korábbi, mint ami János Zsigmond szerződésén szerepel. A szövegek egyezései miatt azonban Papp nem tartja hitelesnek az iraton szereplő 1566-os dátumot. Kétségtelenül megtévesztő, hogy a titulus utáni részt Szulejmán szultán esküjének a „másá” követi, amelyet annak idején Łaski szerint Jánosnak tett. Csakhogy János Zsigmond szerződésének utolsó bekezdése, amely az eskü után következik, már nem szerepel sem János szerződésében, sem Łaski beszámolójában, tehát biztos, hogy a minta, ha volt egyáltalán, itt már nem az apa szerződése, hanem valamilyen más, János halála után keletkezett szöveg volt. De elképzelhető az is, hogy a szöveg elkészítésekor toldották hozzá ezt a részt.

Bethlen Farkas históriájában szintén közli a szerződéslevél egy részét éppen az 1566-os eseményekkel kapcsolatban.⁶⁰⁶ Azt írja, hogy a szultán János Zsigmondnak egy *ahdnámét* küldött, amelyben „címeinek hosszú felsorolása után” ahogyan egykor apjának, most a fiúnak, János Zsigmondnak is megesküdött, hogy nem fogja soha cserbenhagyni, halála után engedélyezni fogja az erdélyieknek a szabad fejedelemsválasztást, az új uralkodó pedig beiktatásakor megkapja az uralkodói jelvényeket. Cserébe a szokásoknak megfelelően be kell szolgáltatni az éves adót. Ha összehasonlítjuk a János Zsigmond szerződéslevelének tulajdonított iratot a Bethlen által mondottakkal, azt találjuk, hogy azok minden elemükben közösek, tehát a történetíró-kancellár a 17. század közepén a Szilágyi által közölt szöveget tartotta a kezében. Már Papp felfigyelt a Bethlen Farkas históriájában idézett szöveg és az *ahdnáme* hasonlóságára, amelynek hamisítóját Thoroczkai Ferenc levéltárosban vélte megtalálni.⁶⁰⁷

Pappnak nem sikerült hozzájutni a Kemény-féle gyűjteményben található példányhoz, amelyről Szilágyi is kiadta a szöveget. Nekem sikerült megszerezni a kérdéses oklevél szövegét, amelyből kiderül, hogy a 17. századi kortársak a Szulejmán által János Zsigmondnak adott szerződéslevelet hitelesnek tartották. Erre a szöveget bevezető latin nyelvű tanúsítvány utal, amely szerint a gyulafehérvári káptalant 1665. augusztus 22-én kereste meg Apaffy Mihály fejedelem, aki a Kolozsvári Diósi Gáspár fiskális direktor által közöltekre hivatkozva adott utasítást, hogy arról az *ahdnáméről*, amely Szulejmán és II. János király között kötött, és a káptalan örzi, állítsanak ki

⁶⁰⁵ PAPP, *Die Verleihung*, 154.

⁶⁰⁶ Bethlen II, 268.

⁶⁰⁷ PAPP, *Die Verleihung*, 50.

másolatot a számára.⁶⁰⁸ A káptalan ennek a parancsnak a szerződéslevél végére illesztett szintén latin nyelvű záradékában szereplő 1665. augusztus 28-ai dátummal kiállított hitelesített másolattal, tehát a fejedelmi megkeresésre igen gyorsan reagálva tett eleget.⁶⁰⁹ A szöveg két részből áll, az elejéről Szilágyi le hagyta a címet, következésképpen Pappnál sem szerepel: Az Janos kiraly es szultan Szuliman csaszar keözeöt valo frigynek es hütnek mássa. Anno 1566. Ennek a végén a következő dátum szerepel: die 3 Fabiel (helyesen Rabiél) 973, ami a Gergely naptár szerint 1565. október 8-a körüli időpontra esik. Szilágyi tehát ez alapján, és feltehetően a Bethlen-féle szöveg ismeretében nyugodt lelkiismerettel írhatta ezt a dátumot a kiadáshoz. A szövegnek ez az első része gyakorlatilag a János *ahdnámé*jának elején található hosszú szultáni titulussal szó szerint egyezik. Utána következik a szövegkiadásokban is olvasható címmel (Szuliman császár hit levelenek formaja mint eskut megh Janos kiralynak) maga a szerződés.

A hitelesített példány alapján tehát nemcsak az derül ki, hogy 1665-ben úgy tudták, hogy a Szülejmán és János Zsigmond között 1566-ban kötött szerződés gyakorlatilag az apjával kötött szerződésnek a szó szerinti változata, leszámítva a záradékot, hanem azt is, hogy a gyulafehérvári káptalanban őrzött példányt nyilvánvalóan nem hamisíthatták 1665-ben, hanem jóval korábban készült. Mivel ettől a szövegtől a Bethlen Gábor-féle *ahdnáme* szövege is eltér, ezért azt kell gondoljuk, hogy Bethlen Farkas a történetében egy olyan szerződést illesztett, amelyre a hagyomány eredeti szerződésnek tekintett, illetve nagyon valószínű, hogy ő előtte is az a példány feküdt, amelyet Apaffy kért ki a kolozsmonostori konventtől, és amely ma másolatban a Kemény-hagyatékban található.

Az 1566. év sok szempontból János Zsigmond uralmának egyik legválságosabb időszaka volt. Ekkor került sor Szigetvár és Gyula török ostromára és bevételére, amelyekért a nemzetközi közvélemény egyértelműen őt tette felelőssé. Arról már kevesebb szó szokott esni, hogy a szultán hadjáratának kiváltó oka a szatmári egyezmény volt, amely alapvetően Habsburg érdekeket szolgált és törökellenes éllel köttetett meg, de amelyet aláírója, Miksa császár, apja módszeréhez hasonlóan megszegett azzal, hogy beárulta a Portán. A dolog, mint tudjuk, visszafelé sült el. Ettől függetlenül rendkívül kellemetlen szituációt teremtett: a gyulafehérvári udvarban joggal érezték, hogy a tét nemcsak a Szapolyai dinasztia, hanem az ország jövője. Ennek figyelembevételével került sor arra, hogy János Zsigmond személyesen találkozott fogadott apjával a zimonyi táborban. Ez a híres jelenet joggal állítható párhuzamba az 1529-es mohácsi találkozóval és kézcsókkal, amely miatt Erdély ifjú ura a nyugati közvélemény szemében törökbérenc szolgaként tűnt fel. Propagandisztikus szempontból az is csak ártott, hogy a velencei *bailo* szerint az ifjú király felajánlotta a szultánnak, hogy ellátja az oszmán sereget minden szükségessel, ha úgy döntene, hogy áttelel Magyarországon.⁶¹⁰ A zimonyi találkozó tehát a hűség szakítópróbája volt, ezért érvelhetünk a mellett, hogy a szerződéslevél kiállításának apropóját úgymond az erdélyi-oszmán szövetségnek az újbóli megerősítése, a bizalom helyreállítása adta. Bethlen így is tálalta. A találkozóra, mint fentebb utaltam rá, június 29-én került sor. Mivel a szerződéslevél dátuma szerint 1565 októberében kelt, Bethlen ide tette. Éppen emiatt érdemes lesz feleleveníteni az 1565 őszi történeteket is.

⁶⁰⁸ „Exponitur nobis in persona generosi Casparis Diosi de Coloswar causarum nostrarum fiscalium in Transylvania directoris qualiter ipse paribus literarum athnae inter potentissimum quondam imperatorem Turcarum szultan Szuliman ac Joannem regem secundum initi...” Lásd Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Fiókkönyvtára, Kézirattár, Kemény-hagyaték, Codex pacificationum Transilvaniam ferentium, Ms 427, n. 66. Megszerzéséért Kovács Andrásnak és W. Kovács Andrásnak tartozom köszönettel.

⁶⁰⁹ Uo. n. 67.

⁶¹⁰ ASVe Senato, Constantinopoli, filza 1, fol. 239r.

A szatmári egyezség kitudódása után János Zsigmondnak súlyos döntést kellett meghoznia: ezt megtette a kolozsmonostori gyűlésen 1565 októberében, amikor kinyilvánította, hogy személyesen fogja felkeresni a szultánt. Szulejmán válasza november elsején kelt, és azt tartalmazta, hogy mivel a következő évben hadjáratot indít, fogadott fiának felesleges Sztambulba zarándokolnia, a találkozót megejthetik Magyarországon is, a táborban. Tehát ebbe a levélváltásba is bele lehetett volna probléma nélkül illeszteni az *ahdnámét*, amire retorikailag szépen fel lehetett volna építeni a narrációt: lám, a szultán megbocsát, bosszúja nem fogadott fiára, hanem a császárra, az egyezmény elárulójára fog lesújtani. Megismétlődik a mohácsi találkozó, amely akkor Magyarország, most Erdély jövőjét biztosította. De Bethlen mégsem ezt a megoldást választotta. Nem biztos azonban, hogy ez szándékos volt: többször rajtakapni azon, hogy az események menetét felcseréli. Czernovich császári követ útját, amelynek során beárulták az egyezményt, Bethlen egy tiszai átkelőnél szeptember 30-án vívott csata utánra helyezi, pedig az egyezményt júniusban hozták nyilvánosságra, a szultán pedig augusztusban küldte vissza a császári követet a követeléseiével.⁶¹¹ A szigorú kronológiai rend éppen itt bomlik fel: tehát az is lehet, hogy az *ahdnáme* szövegének ismertetése nem azért került 1566 tavaszára, mert Bethlen tudatosan konstruált, hanem egyszerűen összekavarta az eseményeket.

A történetírói narrációtól és annak szándékaitól függetlenül azonban le kell szögeznünk, hogy az irat tudatos szerkesztés eredménye, és semmiképpen nem készülhetett 1530-ban, mert az eskü után következő részt az adófizetésről, a szabad fejedelmválasztásról és a fejedelmi jelvények felsorolását az a szöveg nem tartalmazza. De akkor honnan származtak ezek a részletek? Az történt volna, hogy egyszerűen meghamisították a bekezdést a nélkül, hogy valamilyen szöveghagyomány felhasználtak volna? De ahogyan a János-féle szerződéslevél esetében, úgy ez esetben is joggal feltételezhetjük, hogy az iratnak ez a része sem merő koholmány, hisz például a szabad fejedelmválasztás jogáról, mint látni fogjuk, készült legalább egy nagyúri levél. Erre a kérdésre két egykorú és kétségkívül hiteles irat vallatóra fogása révén próbálunk választ adni.

Első iratunk János Zsigmond testamentuma⁶¹² 1567-ből: Ennek 5. pontja leszögezi, hogy a végrendeletet tévő a közjó érdekében cselekedett, amelyet mindenki elismert, ami által a keresztény fejedelmek és a szultán előtt is halhatatlan nevet szerzett magának. A megfogalmazás persze erősen propagandisztikus jellegű, de ugyanakkor felvezeti a minket érdeklő, a 7. és 8. pontban található mondanivalót. Az előbbiben megköszöni a szultánnak, hogy mindenkivel szemben megvédte és megoltalmazta, az utóbbiban pedig kissé hosszabban kifejtve azt olvassuk, hogy sohasem fogott fegyvert keresztények ellen, csak ha rákényszerült, amikor a magát védte, sőt minden erejével a kereszténység érdekeit próbálta szolgálni,⁶¹³ de csak visszautasításban és megvetésben volt része. Ez a rész pedig erősen apologetikus jellegű.

A szavakban nem nehéz felfedezni a Łaski jelentésben szereplő esküformulába rejtett szultáni oltalom és védelem kinyilvánítását bármilyen ellenséggel szemben. János Zsigmond ugyanakkor elismeri, hogy az oltalmat nemcsak élvezte, hanem alkalomadtán fegyvert is ragadott a keresztények ellen, amire azonban a szorító kényszer vitte („verum

⁶¹¹ BETHLEN II, 264–266.

⁶¹² HECKENAST GUSZTÁV, *János Zsigmond végrendelete (1567)*, Collectanea Tiburtina. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére, szerk. Galavics Géza, Herner János, Keserű Bálint (Adattár 10), Szeged 1990, 155–169, az említett pontokat lásd 157–158.

⁶¹³ Ugyanerre, vagyis a közjóra és az ország üdvére hivatkozik egy 1566-ban a felső-magyarországi nemességhez írott levelében. BETHLEN II, 270.

coactum extitisse ac magna necessitate cogente”).⁶¹⁴ Ez nemcsak nehéz katonai-politikai helyzetéből, hanem vazallusi állapotából is következett, amelyet a törökkel kötött szerződésekben is szokásos barátaim barátja, ellenségeim ellensége formula, amely kölcsönösen kötelezi a feleket, tökéletesen kifejezett. Természetesen érthető, hogy ezt a kényes kérdést nem különösebben feszegeti, különösen nem egy végrendeletben, és az is, hogy a mondat végén áldozatként állítja be magát. Apja, János annak idején ugyanezt tette, amikor például a pápának írott levelében bizonygatta, hogy az ország megmaradásának egyetlen záloga az ő uralma (lásd a végrendeletében a közjó szolgálatát, illetve Bethlen művében a „régii szabadság örök megtartása” kitételt), amelynek érdekében el kellett vállalnia a vazallitást. Aki ez ellen tesz, értelemszerűen nem szolgálja a közjót és az ország népét.

Ha elfogadjuk a história és a végrendelet narrációját, akkor azok alapján fogalmazhatunk úgy, hogy a végrendelet örzi annak a nyomát, hogy a kritikus 1566. évben a szultán megújította a szövetségét fogadott fiával, aki erről apologetikus formában emlékezett meg. Ezzel összefüggésben fontos megjegyeznünk, hogy a testamentumot Szelim, az új szultán bekérte: nem lehet eldönteni, hogy ez mennyiben hatott a megfogalmazásra, illetve hogy mennyiben változtatták meg esetleg a szöveget. Az eredeti ugyanis nem, hanem csupán egy Báthory István pecsétjével hitelesített másolat maradt ránk.

Rendkívüli helyzetekben 1565–66 után sem volt hiány, amelynek egy alkalommal bizonyíthatóan nagyúri akarategyváltás lett a következménye. Ez a szöveg tudtommal ismeretlen, a velencei *bailo* 1567. április 5-ei jelentésével küldték be, tehát a szöveg egykorú és minden kétséget kizáróan hiteles. A szöveg több egyéb, a Miksa császár és Szelim szultán közti béketárgyalásokra vonatkozó irattal érkezett be. Ezek egyikén január 12-ei dátum szerepel, ami azt jelenti, hogy iratunk valamikor január eleje és március vége között született. A jelentésből még megtudjuk, hogy a Portán éppen egy erdélyi követség tartózkodik, valószínűleg amelyik az éves adót hozta be. Tehát nem egy egyszerű, hanem egy fontos követségről van szó, amelynek vezetői Gyulay Márton és Stanislaw Nisowski voltak.⁶¹⁵

Az erdélyi követek, nyilván uruk megbízásából, felhasználták az alkalmat és kieszközöltek egy sor fontos engedményt a szultántól. Pontosabban privilégiumot, ahogy a szöveg címében (*Copia delli privilegii conceduti dal serenissimo et potentissimo sultan Selim imperator di Turchi al serenissimo Stefano re di Transilvania*) szerepel: ezek mindegyike a fejedelemség jövőjét meghatározó elem volt. A szöveg két részre oszlik, az első rész 5 pontban rögzíti az erdélyiek kéréseit, amelyek a következők voltak: az apjától, Szülejmántól kapott kiváltságok megerősítése, az ország határainak kijelölése, hogy foglalják bele a császárral kötendő békébe, mindenkor rendelkezésre álló katonai segítség, János Zsigmond magtalan halála esetén szabad fejedelmválasztás. A szöveg második része rögzíti, hogy amikor János Zsigmondot a németek elűzték az országából, apja, Szülejmán megsegítette, és visszaszerezte az országát. Ő, Szelim, ugyanezt az oltalmat („...sia amico delli amici et confederati nostri et inimico delli inimici nostri”) ígéri János Zsigmondnak. A határt illetően úgy rendelkezett, hogy amit birtokolt az a vazallusáé, ami viszont a defterekben szerepel, az övé. Magtalan halála esetén az erdélyi rendek új uralkodót választhatnak, aki ugyanazokkal a feltételekkel uralkodhat, amilyenekkel most ő, barátainak barátja, ellenségeinek ellensége lesz. És ezután következik a fekete leves: jóllehet az elején már nyilatkozott a határokról, a végén visszatér rá, és pontosít, hogy tudniillik azok a területek, amelyek akkor kerültek török

⁶¹⁴ János Zsigmond végrendelete, 158.

⁶¹⁵ ÖStA HHStA, Turcica I, 1567, Kt. 22, Konv. 1, fol. 133.

kézbe, amikor János Zsigmond nem volt az országban, és német kézen voltak, azok a szultánéi, mivel ezeket is felvették a defterbe. A szultán nyilván azért tért vissza erre, mert vita volt róla, és hogy az erdélyiek számára egyértelművé tegye az álláspontját. A szöveg úgy folytatódik, hogy amennyiben szolgálai a defterben rögzített településeken felül további területeket foglalnak el, és maguk közt kiosztanák, ezt érvénytelennek kell tekinteni, földet pedig vissza kell szolgáltatni az erdélyieknek.⁶¹⁶

Az irat formailag megfelelhetne akár egy szerződéslevélnek is, mert minden olyan fontos kérdést tárgyal, amely a két állam közti viszonyt érinti, és ami a fő, tartalmazza az erdélyi rendek szabad uralkodó választásának a kérdését, amit a János Zsigmond-féle második *ahdnámban* (1566) is megtalálunk. Kiállításának leglogikusabbnak tűnő oka az új szultán, Szelim hatalomra lépése: az irat azért rendkívüli fontos, mert a legautentikusabb helyről történik meg az erdélyi állam jövőjét megalapozó szabad fejedelmválasztás szultáni megerősítése, amely a határok kijelölése mellett a legfontosabb újdonság. Ugyanakkor további kérdésfeltevésre ad alkalmat, hogy az irat kiállítását nem a szultán kezdeményezte, hanem kifejezetten az erdélyi követség kérte. Ez persze lehet egyszerű retorikai fordulat, de az erdélyi *ahdnámé*kbán ilyenrel nem találkoztam: nem arról van tehát szó, hogy a legyőzött fél békét, sem arról, hogy egy új szövetséges szultáni jóváhagyást kér, hanem arról, hogy ezt egy hivatalban lévő vazallus teszi. Bár az irat címzettje István vajda, aki ez esetben János Zsigmondot jelenti, a privilégium kedvezményezettjei elsősorban az erdélyi rendek: hisz a legnagyobb ajándék kétségtelenül a szabad választás engedélyezése volt, ami azonban formailag belefér például egy *fermánba* is. De miért éppen 1567 elején kellett ezeket a nagyfontosságú pontokat tartalmazó iratot kieszközölni? A határok kijelölésének bekerülése érthető, hisz ekkor már javában folytak a béketárgyalások Miksa és Szelim közt, amelynek az eredménye a drinápolyi béke megkötése lett 1568-ban. A béke elképzelhetetlen a határok kijelölése nélkül, ezt pedig mindhárom fél viszonylatában rendezni kellett. De mi indokolta az örökösödés kérdésének bekerülését a szövegbe, amikor egy fiatal, alig 27 éves, házasodni készülő ifjú uralkodó ült Erdély trónján, aki nem mellesleg éppen ebben az évben készítette el a végrendeletét, amelyből fentebb hosszabban is idéztem?

A kérdés megválaszolásához először Bethlen Farkas munkájához fordulunk, akinek van egy rövid, minket érdeklő megjegyzése az 1567 elején folyó harcokról. Az erdélyi csapatok eredményesen harcoltak, sikerült visszafoglalniuk Kővárt és Nagybányát, a további hadműveleteket azonban leállították János Zsigmond betegsége miatt. Ez nagyjából májusban történt,⁶¹⁷ a választott király betegsége azonban továbbra sem enyhült, hanem súlyosbodott, annyira, hogy július végén a gyulafehérvári részgyűlésen felmerült az utódlás és ezzel összefüggésben a szabad fejedelmválasztás kérdése. A rendeknek a szeptemberi fehérvári gyűlésen mutattak be egy *fermánt*, illetve az idézett testamentumot. Az országgyűlési irat bennünket különösen érdeklő része a következőképpen hangzik: „Reá emlékezünk, hogy ez elmúlt Szent Magdolna asszony nap után való szerdára urunk ő felsége nekünk országbeli hiveinek ide Gyulafehérvárra részszerint való gyűlést tétetett vala ez tekintetből, hogy az úr isten ő felségét szüntelen betegségekkel látogatja meg; mely gyűlésünkben ő felsége kegyelmesen erre intett vala münket, hogy közöttünk egybe kötelekednénk, hogy ha ő felségét az úr isten ez világból kivenné, mű magunk között meg ne szakadoznánk, kiből nagy romlásunk következhetnék; hanem egyenlő akarattal választanánk fejedelmet magunknak, miképpen

⁶¹⁶ Ez a kitétel már János Zsigmond időszakától kezdve vég nélküli vitákhoz vezetett, mert a Portának alkalmat szolgáltatott arra, hogy a hódoltsági sávot folyamatosan kitolja kelet felé, az erdélyi állam kárára. Ennek részletes bemutatását a 90-es években lásd KRUPPA, *A kereszt, a sas, és a sárkányfog*, 256–284.

⁶¹⁷ BETHLEN II, 314.

ezt ő felsége az hatalmas török császárnál is megnyerte volna, és nagy költségével ez választásról *levelet* is szerzett volna.”[kiemelés tőlem – K. T.]⁶¹⁸

A szövegből kiderül, hogy Szilágyi állításával ellentétben ezt a levelet (*fermánt*) nem a gyulafehérvári részgyűlés után, tehát július és szeptember között, hanem már előtte kieszközölte a Portától: szerintem az említett levél az, amit a *bailo* április 5-ei jelentésében beküldött, és fentebb részletesebben is foglalkoztam vele. Mindez azt jelenti, hogy a *fermán* kiállításának oka nem az új szultán trónra lépte, hanem a király betegsége volt. Ez a betegség különösen súlyossá valamikor májusban válhatott, ezért kellett felfüggeszteni a hadműveleteket, illetve ebből az időből van több adatunk arról, hogy János Zsigmondnak olyan súlyos volt az állapota, hogy minden pillanatban a halálát várták és már az utolsó kenetet is feladták neki.⁶¹⁹ De állapotának már néhány hónappal korábban, tavasszal határozottan rosszabbodnia kellett, hisz a *fermán* abban az időszakban született. Bethlen Farkas valószínűleg nem ismerte ezt a szöveget, máskülönben szó szerint is idézte volna, hanem az erről megemlékező, fentebb idézett országgyűlési végzést használta fel.

1567-ben a nagybeteg János Zsigmond kieszközölte az új szultántól, Szelimtől egy *fermánt*, amelynek legfontosabb pontja alapján a szultán kegyesen engedélyezte, hogy magtalan halála esetén a rendek szabadon válasszanak új uralkodót. Ha megnézzük a János Zsigmondnak tulajdonított, és Bethlen által is átvett szöveg záradékát, ami az egyetlen igazi újdonság János Zsigmond szerződésében, akkor abban három elemet találunk, a szabad választást, az adót, valamint a fejedelmi jelvényeket. A szerződéslevél záradékának és a *fermán*nak az egyetlen közös pontja a választás. Az adót régóta fizette János Zsigmond, ezért azt nem is kellett tartalmaznia az iratnak. A fejedelmi jelvények felsorolása inkább formális, mint lényegbe vágó elem, ezért azt sem találjuk meg a szövegben. Mindebből számomra az következik, hogy János Zsigmond *ahdnáméjába* a *fermánból* került bele a szabad választás joga. Nagyon fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy az *ahdnáme* a *fermán*hoz hasonlóan nem örökösödést, hanem választást ír, hiszen az örökösödés kérdése is már korábban, az 1540-ben kiállított szerződéssel tisztázódott. Az ugyanakkor kiállított testamentum pedig a szövetség megújításának emlékét őrizte meg, amelynek legfontosabb eleme eredetileg az oltalomba vétel volt, amelyen a Szapolyai-ház hatalma és rajta keresztül a fejedelemség léte nyugodott. Ezt a jogot ruházta át tehát a szultán a rendek számára a *fermán*nal.

Apaffy számára tehát nem hamisítottak semmiféle szerződéslevelet. Ezt nemcsak a Kemény-hagyatékban őrzött káptalani oklevél bizonyítja, hanem az is, hogy Apaffy szerződéslevelének eredeti és máig kiadatlan példánya, valamint a Török-magyarkori Állam-okmánytárban az ebből a példányból készült fordítás a béke és barátság formuláját leszámítva semmilyen közös elemet nem tartalmaznak az 1566. évivel. De nemcsak 1665-ben, hanem 1565-ben és 1566-ban sem érkezett semmilyen *ahdnáme* a gyulafehérvári udvarba, hanem János Zsigmond eszközölte ki 1567-ben az új szultántól egy *fermánt*, amely Sztambulba a Báthory István által beküldött testamentummal együtt a továbbiakban egészen az erdélyi fejedelemség fennállásáig a szabad fejedelemválasztás közjogi alapját szolgáltatta. A szabad választás formulája, amely tehát a *fermánból* került bele az *ahdnáme* záradékába a későbbi szerződésekben egyébként nem szerepel. Vagyis a szerződést, amely János *ahdnáméjához* hasonlóan valós elemet tartalmazott, 1567-ben vagy nem sokkal 1567 után szerkeszthették, de még mindenképpen János Zsigmond életében. Ez a jog azonban halála után formálissá vált, mivel Báthory nem szabad választással lépett trónra. Ezzel széles utat nyitott több, hasonló módon hatalomra kerülő

⁶¹⁸ EOE II, 335.

⁶¹⁹ Ehhez lásd az ellenséges forrásokat, Forgách Simon és Báthory Miklós leveleit, illetve János Zsigmond udvari embereinek híradásait. ÖStA HHStA Hung., AA, Fz. 1567, fol. 99r. 100r. 102r.

utóda előtt: nyilván sem ő, sem utódai nem vették szívesen, hogy éppen egy szultáni irat emlékeztesse őket arra, hogy nem legitim módon szereztek meg a hatalmat, illetve hogy ez a portai approvációval bíró rendi privilégium bármelyikük ellen érvényesíthető...

Abban a furcsa helyzetben vagyunk tehát, hogy a Mohács utáni Magyar Királyság legfontosabb iratait, amelyek az Oszmán Birodalomhoz fűződő viszonyt szabályozták, és amelyek a következő 150 évben meghatározták ezeket a kapcsolatokat, már a kortársak, illetve a 17. századi utókor sem ismerték, illetve, mint a fenti példa mutatja, külföldi levéltár mélyén szunnyadtak.

János Zsigmond *ahdnáméjának* jelentőségét, ami miatt itt is helyet kapott, az adja, hogy apja szerződéséhez hasonlóan, amelyre minden erdélyi fejedelemnek adott későbbi *ahdnáme* hivatkozik, az összekötő kapcsot képezi a hatalom átruházását, a *translatio imperiit* a Szapolyai dinasztia és az erdélyi rendek között. Ezért kellett a *fermán* megfelelő részét felhasználva szerkeszteni, vagy ha úgy tetszik hamistani egyet, ahogyan egykor apja szerződése szolgálta ezt a célt – legalábbis oszmán nézőpontból – a Jagelló és a Szapolyai dinasztia közötti kontinuitás demonstrálására a külvilág felé. Ez a *fermán* nemcsak egy új szerződés új eleme, hanem a közjogi alapja az erdélyi rendek szabad választásának, amely egyúttal garantálta a fejedelemségnek a román vajdaságoknál magasabb státuszát az oszmán hatalmi hierarchiában.

Visszakanyarodva a korábbi fejezetekben említettekhez, az erdélyi és sztambuli források hallgatása sokatmondó, amelyeknek természetesen lehet oka iratpusztulás, de a lényeg, hogy mind János, mind János Zsigmond esetében a korai és későbbi utókor hitelesnek fogadta el a ma hamisítványnak elkönyvelt szerződésleveleket. Milyen joron kellene kétségbe vonni az elődök erre vonatkozó hitét? Hisz végső soron nem a forma, hanem a tartalom számít.

V. Átfogó stratégia, semmi más?

A fentebbi fejezetekben az oszmán diplomácia motivációit vizsgálva abból indultunk ki, hogy azt lényegében praktikus szempontok irányították. A Porta külpolitikájára természetesen hatást gyakorolt a muszlim vallás, ahogyan az ellenkező fél lépéseit is alapvetően befolyásolta kereszténysége, és vallástól függetlenül szerepet játszottak a civilizációs különbségek, végül pedig kétségtelen az is, hogy a geopolitikai tér vallástól, civilizációtól függetlenül döntően meghatározta a diplomáciai mozgásokat, a messzemenő következményekkel járó politikai lépéseket. A politikai praxist tehát alapvetően a felek által nem módosítható tényezők korlátozták.

A magyar történetírás ezekből leginkább a geopolitikai tér fontosságát hangsúlyozza: ezzel kapcsolatban két, egymással vitatkozó hipotézist fogalmazott meg. Éppen ezért az előszóban megfogalmazottak ellenére, legalább érintőlegesen mégis csak foglalkoznunk kell a történetírást megosztó, Perjés Géza által meg- illetve újrafogalmazott tézisekkel, amelyek az akciórádiuszban és a szulejmáni ajánlat körül kristályosodtak ki.

Az oszmánok politikai szándékainak megértéséhez érdemes emlékezetünkbe idéznünk, hogy a földrajzi tér elődeinek, a római, majd a bizánci birodalomnak a doktrínáját is befolyásolta. Ebből a szempontból közelítve kétségtelen, hogy Perjés elmélete, amelynek központi eleme az akciórádiusz, a szakaszos hódítás hipotézisénel átfogóbb magyarázatot kínál a portai döntések mozgatórugóinak feltárásához.

Annyit már most, előzetesen le kell szögeznünk, hogy egy akkora hadseregnek, mint amekkora az oszmán volt, ilyen nagy távolságra és a megfelelő időben történő eljuttatása, hogy tudniillik még képes legyen a döntéshez szükséges hadműveletek folytatására is, utána pedig ennek a hadseregnek a hazajuttatására egészen egyszerűen kiköveteli annak az előfeltételezését, hogy az oszmán vezetés rendelkezzen azzal az alapvetően a mindennapi praxisban gyökerező képességgel, hogy az idő és a tér paramétereinek figyelembevételével megfelelő stratégiai döntéseket hozzon. Ehhez nincs szükség a Perjés által használt clausewitzi maximákra.⁶²⁰ Ne feledjük, az Oszmán Birodalomnak, de ez ugyanúgy érvényes a többi birodalomra is, nem álltak rendelkezésére pontos térképek, statisztikák stb. az ellenséges területről: kénytelen volt a korábbi tapasztalatokra, kémek, hadifoglyok, kereskedők információira, a portyák felderítéseire stb. hagyatkozni. Ugyanakkor információi döntő többsége értelemszerűen a Magyar Királyság déli területeire vonatkozóan állt csak olyan mennyiségben rendelkezésére, hogy azok alapján hiteles képet kapjon. További területeket illetően csak bizonytalan és vázlatos ismeretei lehettek. Ezek alapján kellett dönteni olykor több mint százezres embertömeget megmozgató és azt majdnem fél évig mozgásban tartó hadjáratról!⁶²¹

A források alapján megejtett történeti rekonstrukció alapján megfogalmazott tanulságok reményeim szerint elegendő alapot nyújtanak ahhoz, hogy az eddigiekhez képest pontosabb képet alkothassunk arról a stratégiáról, amelyet az Oszmán Birodalom a Magyar Királysággal szemben követett. Ebben a fejezetben tehát arra a kérdésre keresek választ, hogy az adott szón, illetve az eskün túl mi motiválta Szulejmán szultánt, ami miatt olyan sokáig ragaszkodott ahhoz az ígérethez, illetve szerződéshez, amelyet Szapolyai Jánosnak tett, illetve amit vele kötött? Az ebből adódó másik kérdés, hogy

⁶²⁰ PERJÉS, *Mohács*, i.m.

⁶²¹ A logisztika fontosságáról újabban lásd *A hadtáp volt maga a fegyver. Tanulmányok a középkori hadszervezet és katonai logisztika kérdéseiről*, szerk. PÓSÁN LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ, Budapest 2013.

vajon a Magyar Királysággal szemben folytatott oszmán politikában megragadhatók olyan elemek, amelyek egy átfogó stratégia meglétéről árulkodnak?⁶²²

Minden nagy birodalomnak, ha fenn akarja tartani magát, és melyik nem akarta volna ezt, képesnek kell lennie egy olyan hosszú távú következményekkel járó döntéseket hoznia, amelyek garantálták fennmaradását. Ennek központi eleme a biztonságpolitika, azaz a határok biztosításának kérdése. Minél nagyobbra nő egy birodalom, határai annál hosszabbra nyúlnak és annál távolabb kerülnek a központtól. Ez komoly biztonságpolitikai kihívást jelent, hisz külső támadás esetén csak késve tud reagálni, illetve nagy létszámú, állandóan fegyverben tartott és fizetett határvidéki katonaságot kell fenntartania. Ha pedig támadni akar, már nagyon korán el kell kezdenie a mozgósítást. Mindennek természetesen igen komoly financiaális vonatkozásai vannak.

Edward Luttwak a római birodalom határvédelmi politikáját elemezve a közelmúltban fogalmazott meg egy hipotézist, amely jóllehet első látásra meghökkentőnek tűnhet, de egyáltalán nem áll messze a Perjés-féle elmélettől. Lutwak az övét átfogó stratégiának (*grand strategy*) nevezte el. A kifejezés azóta óriási karriert futott be. Az amerikai szerző szerint a római birodalom fennállása évszázadai alatt követett határvédelmi politikájának, ha úgy tetszik doktrínájának szempontjából három szakasz különböztethető meg.⁶²³ Az első a Köztársaság korszakára esik, amikor a feltörekvő és erőtlől duzzadó Róma egyre kiterjedtebb határainak védelmét nem elsősorban saját erőforrásokból, persze azt is felhasználva, de alapvetően az ún. kliensállamok rendszerével oldotta meg, amelynek lényege az volt, hogy a Köztársaság a határokon nem állomásoztatott jelentékeny haderőt, mivel a határvonalat pufferezónaként ezek az államok védték.⁶²⁴ A második szakaszban, ami már a császárkorra esik, amikor a birodalom érett állapotába jutott és keresztülment néhány nagyobb megrázkódtatáson, ahogy minden más, a határvédelem is átalakult. A kliensállamok már nem védték megbízhatóan a határokat, sőt inkább veszélyforrást jelentettek, ezért Róma határain mentén szétszórva, állandó jelleggel légiókat telepített, amelyeknek elsődleges feladata az aktív védekezés volt, vagyis a birodalmat érő fenyegetést, támadást a határok előterében indított preventív támadásokkal kellett elhárítaniuk. Végül az utolsó, harmadik szakaszban áttértek a mélységi védelemre, ami azt jelentette, hogy a támadásokat immár nem az ütközőzónában, hanem a birodalom határain, illetve azon belül kényszerültek elhárítani. Mindebből jól látszik, hogyan változott a határvédelem a rendelkezésére álló erőforrások arányában. A legolcsóbb és legrugalmasabb védekezési mód természetesen az első volt, amikor a Róma által a hadseregében megtettesített elrettentő erő elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy megvédje magát. A második fázisban a légiók állandó határ menti állomásoztatása, amelyre az egyre erősebb és állandó külső nyomás miatt kényszerült, már sokkal többbe került. Ami azt is jelentette, hogy ezek a zónák sem demográfiai, sem gazdasági szempontból nem voltak képesek regenerálódni. A katonaság eltartása jelentette hatalmas anyagi terheket súlyosbította a lakosság elmenekülése a

⁶²² Az oszmán birodalmat felemelő tényezőkről és a felemelkedés állomásairól Magyarország vonatkozásában lásd FODOR, *A szimurg és a sárkány*, 297–329.

⁶²³ EDWARD N. LUTTWAK, *La grande strategia dell'impero romano*, a cura di Pierangela Diadori, Milano 2003, *La grande strategia dell'impero bizantino*, a cura di Domenico Giusti e Enzo Peru, Milano 2009.

⁶²⁴ LUTTWAK, *La grande strategia dell'impero romano*, 19–74. Pufferzónán több-kevesebb belpolitikai mozgástérrel rendelkező vazallus államok sorát értem, amelyek adót fizetnek és külpolitikai lépéseiknél figyelembe veszik az őket függésben tartó hatalom akaratát: a betöltött szerep, de nem a jogok szempontjából tartom fölöslegesnek a különbségtételt (ütközőállam, frontország, vazallus állam) a kliensállamok között. A határok különféle értelmezéséről oszmán szempontból lásd PEDANI, *Dalla frontiere al confine*, i.m. A római és bizánci diplomáciáról lásd STEPHEN HOWE, *Birodalmak*, Budapest 2004; TAKÁCS LÁSZLÓ, *A római diplomácia*, Budapest 2013; JONATHAN SHEPARD–SIMON FRANKLIN, *A bizánci diplomácia*, ford. Bódogh-Szabó Pál, Budapest 2006.

veszélyeztetett zónákból, az elnéptelenedés pedig természetesen visszahatott az anyagi teherbíráásra, amelyek idővel tovább gyűrűztek a birodalom belseje felé.⁶²⁵ A 3. fázis volt a legkevésbé gazdaságos és hatékony, hiszen a harcok itt már magában a birodalomban folytak tovább apasztva az erőforrásokat. A mélységi védelem az előbbiekhöz képest olyan statikus rendszert eredményezett, amely koncentrált, nagyobb erejű támadást kevésbé volt képes elhárítani.⁶²⁶ Fontos hangsúlyozni, hogy Luttwak ezt a hármas felosztást az általam alkalmazott nézőponttól eltérően a Római Birodalom három egymást követő korszakára és állapotára modellezve dolgozta ki. A fejezetben a Luttwak-féle modell elemeit annak belátása alapján használok fel, hogy a szerző ugyanazzal a földrajzi környezettel kapcsolatban tett megállapításai olyan általános tanulságokat hordoznak, amelyek évszázadokkal később is érvényesnek tekinthetők.

A magyar szerzők közül a témával foglalkozó Ágoston Gábor szerint Szulejmánnak volt átfogó stratégiája. A fogalmat Luttwak és egyéb szerzők alapján használja és a következő elemeit sorolja fel: birodalmi ideológia, a birodalom univerzalizisztikus képe, hírszerzés, a birodalom oszmán értelmezésű képének terjesztését szolgáló külpolitika és propaganda, a humán és gazdasági erőforrások mobilizálása, a birodalmi politikát szolgáló hatékony katonai erő. Nekem úgy tűnik, hogy a felsorolásban az ideologikus és a gyakorlati, illetve a birodalom fenntartása szempontjából nem egyenrangú fontosságú elemek keverednek össze. Luttwak például merőben gyakorlati oldalát hangsúlyozza az átfogó stratégiának. Ágoston szintén kiemeli a mindennapi gyakorlat fontosságát, illetve hangsúlyozza, hogy szerinte a vallási elem kisebb szerepet játszott, mint amennyire általában gondolják. Több évszázadra érvényes átfogó stratégiával azonban szerinte a Porta nem rendelkezett.⁶²⁷

Luttwaknak a mi szempontunkból szóba jövő másik műve nagyon tanulságosan egészíti ki azokat a téziseket, amelyeket a Római Birodalommal kapcsolatban fogalmazott meg. A római örökébe lépő Bizánci Birodalom biztonságpolitikájával foglalkozó művének kiindulópontja, hogy a birodalom elődjétől eltérően jóval kevesebb erőforrással rendelkezett, ezért a hiányzó katonai erőt politikai eszközökkel pótolta. Diplomáciájának kulcsfontosságú tényezője az elsőrangú hírszerzés volt, amelyek léte, így a birodalomé is, az információon alapult. Erre építve a bizánci külpolitika legfontosabb törekvése arra irányult, hogy megakadályozza a birodalom határai mentén nagy, ütőképes államok, államszövetségek létrejöttét. Ha pedig ezt már képtelen volt elérni, kijátssza őket egymás ellen (*divide et impera.*)

Ha tehát a biztonságpolitikájukat egészen más alapokra helyező Római és a Bizánci Birodalom példáit szemünk előtt tartva az *ugyanabban* a geopolitikai térben megfigyelt jelenségeket megpróbáljuk az expanzióban lévő oszmánra alkalmazni, akkor arra jutunk, hogy Szulejmán a térség feletti befolyása megtartása érdekében a fennálló politikai erőviszonyok és a rendelkezésre álló erőforrások figyelembe vételével három lehetséges stratégia közül választhatott. A Perjés-féle tézisek itt, mint látni fogjuk, érintkeznek a szakaszos hódítás elméletével.

Az első lehetséges megoldás a meghódított terület teljes bekebelezése volt: ez a határok kiterjesztésével, teljes katonai megszállással, azaz jelentős létszámú határőrség állandó fegyverben tartásával járt volna. A második a történetírás által evidenciaként kezelt vazallitás volt. Ez magyar viszonylatban 1528 és 1540 közti időszakban a gyakorlatban meg is valósult. A megoldás a Magyar Királyságot vazallus, vagy klienskirályságként a birodalom Al-Dunánál húzódó határai felett kialakított pufferzónájának részévé tette (*dar al-ahd*), aminek az volt a szerepe, hogy megvédje a

⁶²⁵ LUTTWAK, *La grande strategia dell'impero romano*, 75–100.

⁶²⁶ Uo. 171–254.

⁶²⁷ ÁGOSTON, *Európa és az oszmán hódítás*, 17. 35.

birodalom területét (*dar al-islam*) a perzsák melletti legnagyobb ellenségüktől, a Habsburgoktól. Állandó katonai beavatkozásra nem volt szükség, de alkalmankénti hadjáratokra igen, ezt leszámítva a vazallus állam és elitje saját erőforrásait felhasználva úgy-ahogy távol tartotta a Habsburg dinasztia jelentette fenyegetést, amelyet azonban megszüntetni nem volt képes.

Ám Szülejmán 1541-ben végül egy harmadik stratégiát választott, amely tulajdonképpen a fenti kettő hibridje volt. A Magyar Királyság keleti részében felépülő erdélyi állam klasszikus vazallus államként szervesen épült bele abba a pufferzónába, amely a később Partiumnak nevezett tiszántúli részekről egészen a román vajdaságokig húzódott és a birodalom északi határait volt hivatva védeni a magyar, osztrák, lengyel, kozák stb. támadásoktól. A királyság középső területe a birodalom szerves részévé vált, ahol közvetlenül érintkezett egy másik birodalom határaival, ahogyan keleten Perzsiával. Az iménti, a magyar történetírást régóta foglalkoztató kérdés – ebből a szempontból megközelítve – ismét feltehető: miért így alakították ki a határvédelem rendszerét, és miért nem kebelezték be, illetve miért nem tartották meg Szapolyai János államának teljes területét?

Az Al-Duna, a Dráva és a Száva természetes határainak átlépésével Szülejmán szultán olyan kihívás előtt találta magát, amihez hasonlóra komplexitását tekintve a birodalom korábbi időszakaiban nem volt példa. A történetírás régóta sorolja ezeket, a magyar társadalom balkánihoz képest összehasonlíthatatlanul összetettebb szövete, illetve annak nagyobb ellenállóképessége, a tér jellegének megváltozása (nyílt, alföldi területek nagy kiterjedésű vízjárta felületekkel) egy rivális nagyhatalom állandó jelenléte, hogy csak a legfőbb elemeket említsem.⁶²⁸

Ezek közül a legfontosabb, meghatározó elemnek az emberi/vallási tényező mellett a földrajzit tartom. Az első esetben azonban nem a történetírásunk is hangsúlyozza a vallásban rejlő óriási expanzív erőre, a dzsihádra, hanem arra a személyes motívumra gondolok, amely Szülejmán döntését 1541-ben meghatározta. Azon megfontolás alapján, hogy a katonai sikert⁶²⁹ egy adott ponton túl a vallásos hevület sem lesz képes tartóssá tenni.

A második tényező esetében analógiaként a Római Birodalom térségbeli berendezkedése adódik: Pannonia tartományt, amely a birodalom itáliai magterületét védte, és amely rá tudott feküdni széles, illetve széles árterekkel rendelkező, ezért viszonylag könnyen védhető folyókra, a Dunára, a Drávára és a Szávára, több évszázadon keresztül sikerült megtartania. A mohácsi csata kapcsán B. Szabó János Perjéssel szemben hangsúlyozza, hogy például a Dráva sokkal nagyobb akadályt jelentett a délről érkező támadásokkal szemben, mint manapság, illetve, hogy a kor technikai szintjén mégis csak egy olyan természetesen védővonal, mint egy széles mocsaras ártérrel rendelkező folyó jelentett igazi hatékony védelmet.⁶³⁰ Ezzel szemben a rómaiak a magas hegyek övezte, a hágóknál könnyen védhető, Pannoniánál erőforrásokban (ásványkincsekben) jóval gazdagabb Daciát 170 év után kénytelen voltak kiűriteni. Az ok, hogy az Al-Duna vonalában a kelet felől támadó népek veszélybe sodorták a Dacia tartománnyal túlságosan is megnyúló határvonalat, amelyet a birodalom nem volt képes megtartani, mivel ehhez még a Róma rendelkezésére álló eszközök sem voltak elégségesek. Ezért a birodalmi vezetés racionális döntést hozva nemcsak helyőrségeit vontatta vissza, hanem még a lakosságot is kitelepítette. Egyes vélemények szerint Traianus

⁶²⁸ HEGYI KLÁRA, *A török berendezkedés Magyarországon*, Budapest 1995, 145–163.

⁶²⁹ FODOR PÁL, *A szultán és az aranyalma*, Budapest 2001, 170–211, ÁGOSTON GÁBOR, *Európa és az oszmán hódítás*, Budapest 2014, 50–52. 58–60.

⁶³⁰ B. SZABÓ JÁNOS, *Mohács. Régi kérdések – új válaszok*, Budapest 2015, 69–76. Sőt éppen Perjés becsülte az eszéki híd hosszát 3–6 km-re! PERJÉS GÉZA, *Zrínyi Miklós*, Budapest 1965, 350.

hódítása a „ragadozó imperializmus” politikájához való visszatérést jelentette, amely a birodalom határait feleslegesen nyújtotta meg 600 kilométerrel.⁶³¹ A rómaiak a Duna-Tisza közét tartósan soha nem szállták meg, ugyanakkor biztosították a területen a Dunántúl felé futó illetve onnan érkező útvonalakat. A Római Birodalom örökébe lépő, és erőforrásokban jóval szegényebb Bizánci Birodalom megelégedett az Al-Duna vonalának tartásával – ehhez okvetlenül szüksége volt ahhoz, hogy a balkáni régiót biztosítsa a betörő barbár népekkel, majd a Magyar Királyság behatolási kísérleteivel szemben –, persze amikor megtehetette, azon túl is megpróbálta kiterjeszteni, illetve megtartani a befolyási övezetét. Gondoljunk csak Nándorfehérvár elfoglalására és megtartására, illetve a szerémségi, dél-erdélyi területek fölötti befolyás fenntartására a Magyar Királyság ellenkező irányú próbálkozásaival szemben.⁶³² Ez természetesen érvényes volt az Erdély mellett a moldvai vajdaságot függésbe vonó az Oszmán Birodalomra is. Úgy tűnik, hogy az oszmán hadvezetés a rómaihoz hasonlóan felismerte, hogy erdélyi, sőt magyarországi uralmának keletről történő biztosítása érdekében, ha már ezeket a területeket nem olvasztotta be a birodalomba, legalább a havasalföldi és moldvai vajdaságok stratégiaiailag fontos pontjaira török helyőrségeket kell telepíteni.⁶³³

Ha tehát mindezt a rómaiak, majd a bizánciak is belátták, és megértették, akkor talán nem túl merész a feltételezés, hogy Szülejmánnak és pasáinak sem volt szükségük az igavonó állatokkal és a kondícióban tartásukhoz szükséges eszközök, illetve a leküzdendő távolság kombinációjának kalkulálgatására, sem clausewitzi maximák alapján a korlátozott, illetve a megsemmisítő háború közötti mérlegelésre, vagy a minden racionalitást nélkülöző vak hódításvágnak a hódítás merev, szakaszos sémába való erőszakolására.

Hogy a kortársak az ellátás, a leküzdendő tér és a megvalósítandó stratégiai célkitűzés hármasságával mennyire tisztában voltak, két példával illusztrálnám. Az egyik egy velencei kortárs, Antonio Mazza pár nappal Buda eleste után Linzből keltezett jelentésében megjegyvezve, hogy nem ismeri az országot, Buda 1540-es császári csapatok általi háborítatlan ostromának okát abban jelölte meg, hogy a török sereg nem tudta a málhát a befagyott Dunán felfelé szállítani. A téli idő és a kipusztított vidék miatt pedig képtelenek voltak annyi élelmet, főleg a lovak számára takarmányt, szárazföldi úton elszállítani, amennyi kitarthatna volna a magyar fővárosig.⁶³⁴

Másik példám a törökök Dalmácia irányában történő, és az észak-itáliai területek megszerzését célzó több évszázados terve. A kandiai háború idején, például az 1660 márciusában és áprilisában született avvisók, tehát nem titkos jelentések, világosan leírják, hogy Köprülü Mehmed nagyvezír 800 kémeket küldött ki, hogy olyan utakat kutassanak fel, amelyeken el lehet vontatni a tüzérséget, mivel az volt a terve, hogy Klisszát, Sebenicót és Kattarót egyszerre ostromolja meg 100 ezer főnyi sereggel a szárazföld és a tenger felől. Ezzel ellenőrzése alá vonhatta volna a Golfo, vagyis az Adriai-tenger bejáratát, az elfoglalt erösségek pedig a Velence elleni szárazföldi támadás tengeri biztosításának fő támpontjaiként szolgáltak volna. Velence flottája miatt ugyanis még a sokkal erősebb Oszmán Birodalom sem tudta megoldani az ellátmány és az utánpótlás biztosítását a nélkülözhetetlen tengeri útvonalon.⁶³⁵ A tervből nem lett semmi,

⁶³¹ LUTTWAK, *La grande strategia dell'impero romano*, 135. 286.

⁶³² Erről legújabban B. SZABÓ JÁNOS, *Háborúban Bizánccal. Magyarország és a Balkán a 11–12. században*, Budapest 2013. Ágoston Gábor hasonlóképpen hangsúlyozza az Al-Duna vonalának a határövezetben játszott fontos szerepét. ÁGOSTON, *Ideológia, propaganda, politika*, 54–55.

⁶³³ LUTTWAK, *La grande strategia dell'impero romano*, 132–135. 138–139. 206.

⁶³⁴ DOMOKOS-MÁTYUS, *Antonio Mazza jelentése*, 59–60.

⁶³⁵ AAV Segr. Stato, Venezia, vol. 95, fol. 186v. 259r. Ennek bemutatását lásd a dalmáciai „kisháború” kapcsán FEDERICO MORO, *Venezia e la guerra in Dalmazia 1644–1649*, Gorizia 2018.

mivel a megvalósításához olyan tengeri hadi potenciálra lett volna szükség a hozzá társuló gyakorlattal és szemlélettel, amely Velencét annak idején nagygyá és erőssé tette, de amivel az oszmánok nem rendelkeztek.

Birodalmakat nem tervezőasztal mellett hoznak létre, stratégiát pedig nem tankönyvek alapján alkotnak, az Oszmán Birodalom politikusainak, akiket döntéseik meghozatalakor a legkevésbé sem érdekelte az utókor történeti értékelése, mindössze arra volt szükségük, hogy célkitűzéseiket, vágyálmaikat a valóság a praxis által mérje meg. Ehhez némi időre volt szükség, a következmények alapján pedig „csupán” racionális döntést kellett hozniuk. 1526-ban világossá vált, hogy a II. Lajos halálával helyzetbe kerülő Habsburgokkal szemben a szultánnak ellensúlyt kell találnia. János bő egy évnyi, de lehet, hogy csupán néhány hónapnyi habozás után végül hajlandónak mutatkozott ennek a szerepnek az eljátszására először a trón visszaadásáért és a vele járó oltalomért, később pedig dinasztija örökösödési jogának elismeréséért cserébe. Szülejmán ezt elfogadta,⁶³⁶ amely mindkét fél előnyére és javára összehasonlíthatatlanul nagyobb stabilitást eredményezett, mint az ilyen jogosítvánnyal nem rendelkező román vajdai dinasztiák, illetve elitjük esetében. A szultán azt látta be, és ebben kétségkívül igen előrelátónak bizonyult, hogy birodalma számára a legrugalmasabb, legegyszerűbb és legolcsóbb módszer a Magyar Királyság beillesztése a kliensállamok rendszerébe, amely adót fizetett és *ingyen* védte a birodalom határait, háború esetén pedig segédcapataival vett részt a harcokban, gazdasági és katonai erőforrásait „önként” bocsátva rendelkezésre.⁶³⁷ Ráadásul még a dzsihádról és a katonák zsákmányáról sem kellett lemondani.

Csakhogy János halálával a rendszer fenntartása bonyolulttá vált: kiskorúra nem lehetett kormányzást bízni, a királynéban és a gyámokban pedig a kiküszöbölhetetlennek bizonyuló Habsburg fenyegetés árnyékában, és persze vazallusa árulása miatt Szülejmán már nem tudott megbízni. A valóság alakításának monopóliumával még a világbíró padisah sem rendelkezett, a bekebelezés-vazallítás hibridjének létrehozására másfél évtizednyi kísérletezés után a megváltoztathatatlan status quo elbizonytalanító tapasztalata vitte, de nem *kényszerítette* rá a szultánt: hogy még 1541 után is ragaszkodott legalább a propaganda szintjén a jánosi vazallítás ideájához, annak az lehetett az oka, hogy az a megoldás végső soron *működött*. 1541 augusztusának végén még voltak alternatívák, amit a dívánüléseken a pasák által tett különböző javaslatok is egyértelműen és világosan megmutattak. A szultán végül egy saját(os) verziót választott, ami figyelembe véve a körülményeket, *akkor* igen racionális döntésnek tűnt, holott valójában félmegoldás volt,⁶³⁸ bár az Erdélyi Fejedelemség a továbbiakban többé-kevésbé hűségesen szolgált, a román vajdaságok esetében követett módszer itt is bevált.

És most nézzük meg, mit nyert az Oszmán Birodalom Buda elfoglalásával? A főváros megtartása érdekében ki kellett építeni egy viszonylag széles hódoltsági sávot, több mint ezer kilométer hosszú, mélységben tagolt végvári rendszerrel benne több tízezer katonával, akiket állandóan fizetni kellett.⁶³⁹ Ami akkora anyagi megterhelést jelentett még egy olyan népes és gazdag birodalom számára is, mint amilyen az oszmán volt, hogy a drinápolyi béke után óriási erőfeszítéseket tett egy önfenntartó hódoltság

⁶³⁶ BARTA, *A Sztambulba vezető út*, 161–173.

⁶³⁷ A magyarországi gabonának az oszmán logisztikában játszott szerepéről lásd FODOR, *Magyarország és az oszmán hódítás*, 55–56.

⁶³⁸ A szülejmáni külpolitikai vonalvezetés bizonytalanságát, az erőforrások eltékozlását, és a világos stratégia hiányát hangsúlyozza FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 31–32.

⁶³⁹ SZÁNTÓ IMRE, *A végvári rendszer kiépítése és virágkora Magyarországon 1541–1593*, Budapest 1980. Újabban és összefoglalóan PÁLFFY GÉZA, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, Budapest 2010, 144–157.

létrehozására.⁶⁴⁰ Az oszmanisták kutatási eredményeinek hála, ma már tudjuk, hogy a kísérlet átmeneti sikerek után teljes kudarcba fulladt. A kettős kondominium mentén megmerevedő határvonal – mert természetesen a Habsburgok is kiépítették a maguk határvédelmi szisztémáját – állandó harcaival mindkét oldalon semmilyen hasznot nem hozva folyamatosan égette az erőforrásokat, amelynek következménye a hódoltsági terület nagymértékű, csak nagyon hosszútávon regenerálható pusztulását eredményezte. A status quo fenntartására fordított ijesztő költségek, amelyek nyilvánvalóan messze meghaladták az alkalmankénti hadjáratok költségeit, amire az 1550-es *fermán* is hivatkozott, távolról sem térültek meg.⁶⁴¹

Az oszmán hódító ideológia, a muszlim jogfelfogás, a dzsihád eszméje, az öncélú terjeszkedési vágy, a katonaság föld- és zsákmányéhsége, jelöljük meg akármelyiket, vagy akár egyszerre mindegyiket okként, még a szinte korlátlan erőforrásokkal rendelkező oszmán birodalmi vezetést is béklyóba szorította, amely az ebben a kérdésben jóval gyakorlatiasabb módon gondolkodó rómaiaktól eltérően egy akkor jónak tűnő, de hosszú távon súlyos következményekkel járó felemás döntést hozott, és egy olyan hibrid határvédelmi rendszert állított elő, amelynek egyetlen konstans eleme a bizonytalanság, a labilitás volt.⁶⁴² Később hiába szembesült az ennek következtében bekövetkező általános leromlás aggasztó jeleivel, már nem volt visszaút, saját döntése gúzsba kötötte, a vallási előírások, de főképpen a politikai megfontolások megakadályozták, hogy racionális döntést hozva gátat vessen az erőforrások értelmetlen eltékozlásának, és lerövidítve a frontvonalat, ott vesse meg a lábát, ahol az esélyek nem ellene, hanem mellette szólnak.⁶⁴³

Mindennek természetesen ellene lehet vetni, hogy a helyzet egészen másként alakult volna, ha keleten nem ütközik a perzsa birodalomba, amelyet a rómaihoz hasonlóan, akik ugyanitt a parthusokba ütköztek, véglegesen soha nem tudott legyőzni. De beleütközött már 1541 előtt, nem is egyszer, a földrajzi tér pedig ugyanúgy a sikereket korlátozó ténynek bizonyult, jóllehet a nyílt mezei ütközetekben, ha a perzsák vállalkoztak rá, mindig az oszmán fél győzedelmeskedett. És hiába volt arrafelé nagyobb a tér, ahogyan a Perjést cáfoló Szakály Ferenc megjegyezte, de az sokkal üresebb is volt, akár a terepet, akár a civilizáció szövetét nézzük, következtetésképpen a határ is sokkal jobban hullámozott. Ne feledjük azt sem, hogy keleten az oszmán birodalom ugyanúgy az előző birodalmak által felvett formát töltötte ki: gondoljunk csak itt is megint a római vagy a bizánci birodalomra. A földrajzi és politikai tér különbözősége miatt az összehasonlítás, és az abból fakadó cáfolat amúgy is sántít. És ne becsüljük le a minden hiányosságuk ellenére a már akkor is a korabeli világ legjobb fegyvereivel felszerelt nyugati hadseregeknek az ütőképességét sem, amellyel a perzsa nem rendelkezett.

⁶⁴⁰ Ennek lásd monografikus feldolgozását HEGYI, *Török berendezkedés*, i.m.; Uő. *A török hódoltság várai és várkatonasága Magyarországon*, i.m.

⁶⁴¹ Esettanulmányként lásd HEGYI KLÁRA, *Adatok Szokollu Musztafa és Kara Üvejsz budai pasák konszolidációs kísérletéhez*, TSz 54 (2012) 187–217; ÁGOSTON GÁBOR, *Európa*, 309–375; ILLIK PÉTER, *Török dűlás a Dunántúlon: török kártételek a nyugat-dunántúli peremvidéken a 17. században*, Budapest 2010; Uő. *Minden nap háború. A Magyar Királyságbeli török kártételek anatómiája 1627–1642*, Budapest 2013; Uő. *Metszetek a török kor mindennapjaiból. Tanulmányok a 17. századi magyar hódoltsági peremvidékről*, Budapest 2013; SZ. SIMON ÉVA, *A hódoltságon kívüli „hódoltság”. Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében*, Budapest 2014. Erdélyi vonatkozásban FODOR, *A szultán és az aranyalma*, 279–295, illetve KRUPPA, *A keresztes, a sas, és a sárkányfog*, 256–284.

⁶⁴² HEGYI KLÁRA, *Egy világbirodalom végvidékén*, Budapest 1976, 24–25, FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 32–33.

⁶⁴³ Erre utalnak az 1552-es hadjárat kapcsán Dávid Géza és Fodor Pál is, hogy tudniillik az oszmán vezetésnek gazdaságossági megfontolások alapján kellett volna rangsorolni a háborúkat. DÁVID–FODOR, *Az ország ügye*, LV.

Az ország három részre szakadása tehát annak a politikai praxisban gyökerező, és a valósághoz folyton alkalmazkodó stratégiának volt az eredménye, amelyet egyrészt a Szapolyai trónutódlás problémájának a folyton *változó* politikai időben való megjelenése, másrészt a *változatlan* és *változtathatatlan* geopolitikai tér és annak szereplői határoztak meg és kényszerítettek ki. Ennek a stratégiának ellipszishez hasonlítható kettős fókuszában a vazallus Szapolyai ház uralmának és örökösödésének *bizonytalansága* mellett a birodalom *biztonságának* a kérdése állt.⁶⁴⁴

Mindebből számomra legalábbis az következik, hogy a Portának kezdetben legalábbis nem volt kiforrott *átfogó* stratégiája,⁶⁴⁵ mivel több lehetőség is adódott számára, illetve mozgásterének növelése céljából több lehetséges megoldást tartott a tarsolyában. A döntésekhez természetesen rendelkezésre álltak bejáratott módszerek, voltak elképzelései és céljai, de ezek a jelek szerint sem akkor, sem később nem jegecesedtek merev doktrínává. És később is, inkább egy hibás döntés által kijelölt pálya mentén mozgó stratégiának nevezném azt, ami Buda elfoglalása után másfél évszázadon keresztül politikai irányvonalként érvényben maradt, és amely eredetileg az 1520 utáni évtizedek folyton változó politikai konstellációinak kihívásaiban Szülejmán személyes, talán eredetileg *ad hoc* válaszaként született meg.

---

⁶⁴⁴ Ez a későbbiekben is érvényes maradt: a Porta mindig is támogatta a koronázással egybekötött nemzeti királyság eszméjét, támogatta az erdélyi fejedelmek dinasztia alapítási kísérleteit, hódoltsági területeinek biztosításához, illetve további kiterjesztéséhez időről-időre felhasználta a fejedelemség fegyveres erejét. A biztonságpolitikai megfontolásokat hangsúlyozza a XVII. század közepén a II. Rákóczy György lengyelországi hadjárata következtében előálló helyzetben EDELTRAUD ARTENS-LÖCKMANN, *Simon Renigers Residentschaft in Konstantinopel 1649 bis 1665. Beiträge zu den österreichisch-türkischen Beziehungen in der 2. Hälfte des 17. Jahrhunderts* (Diss. zur Erlangung des Doktorades an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien), Wien 1984, passim. Ugyanakkor a birodalmi státuszt elérő országok esetében korszakoktól függetlenül általános, modellt érintő problémaként rendszeresen felmerül a kérdés, hogy az expanzió egy bizonyos határon túl valóban újabb területek megszerzését és kiaknázását, vagy éppen fordítva, a hosszú határvonal miatt fellépő, előre nem kalkulálható veszélyek, illetve az azokból fakadó következmények minimálisra csökkentését szolgálja, azaz inkább védekező–preventív jellegű? Ezt lásd LUTWAK, 2003, i.m.; Uő. 2009, i.m., illetve ezt a problémát a svéd példán lásd MICHAEL ROBERTS, *The swedish imperial experience*, Cambridge 1992. A hibás stratégia megválasztásához lásd spanyol példán GEOFFREY PARKER, *La „grande strategia” di Filippo II*, a cura di Nuria Puigdevall Bafaluy, Napoli 2003. Ezt a dilemmát, vagy paradoxont frappánsan foglalja össze egy mondatban Taylor, nyilván elsősorban az angol birodalomra gondolva, a második világháború kitöréséről írott munkájában: „Egy ország azért nagyhatalom, hogy képes legyen egy nagyobb háborúban is harcolni, de csak úgy tud továbbra is nagyhatalom maradni, ha egyáltalán nem vagy csak korlátozottan vesz részt benne.” A. J. P. TAYLOR, *A második világháború okai*, Budapest 1999, 15.

⁶⁴⁵ Szülejmán magyarországi stratégiáját, amint látható, én éppen fordítva, nem annyira a fentebbi, a döntésekhez kétségtelenül hozzájáruló, ám szerintem túlságosan is tágan megfogalmazott elemekből, hanem *elsősorban* azokból a megkerülhetetlen politikai döntésekből próbáltam levezetni, amelyeket a diplomáciai tevékenység permanens folyamata a Magyar Királysággal kapcsolatban időről-időre kikényszerített.

VI. Összefoglalás

A munka öt nagy fejezetben tárgyalja a Magyar Királyság történetét az 1519–1541 közötti időszakban, és egyrészt újonnan előkerült források, másrészt a szakirodalom, illetve a már kiadott diplomáciai levelezésanyag újra olvasása és értelmezése alapján az eddigiektől eltérő nézőpontot alkalmazva az események az eddigiekhez képest néhol jelentősen eltérő rekonstrukciójára tesz javaslat(oka)t.

Az első fejezet alapvető tézisei a következők: A magyar kormányzat nagyon sokáig, egészen 1519-ig nem volt hajlandó lemondani az 1510 után elvesztett területekről. Ugyanakkor a másik fél, a Porta már II. Bajezidtól kezdve a befolyási övezet kiterjesztésére, valamint arra törekedett, hogy Horvátországot, amelyen keresztül korábban a török csapatok többször is átvonultak, amire már Mátyás király óta az egymást követő békékben lehetőség nyílt, meghódította, és ezáltal leválassza a Magyar Királyságról. Hivatkozási alapja, ha úgy tetszik ürügye a portyázások miatt elszenvedett károk kompenzációja volt, amelyet összekötöttek a Horvátországon át Észak-Itália, valamint az osztrák területek irányában történő említett átvonulás engedélyezésével. Ehhez járult a kompenzáció formájában először Horvátország, később már a Magyar Királyság esetében felvetett adófizetés követelése. Ez volt az oka, hogy már a Bajezid szultán által felvetett adófizetés (vazallitás) követelése miatt a béketárgyalások éveken keresztül elhúzódtak, és végül csak Szelim szultán alatt került sor a tiszavirág életűnek bizonyult megegyezésre. Az adó, a kompenzáció, és az átjáró kérdése tehát szoros összefüggésben voltak egymással.

Az adókövetelés elfogadása egyet jelentett volna Magyarországon oszmán vazallitásba kerülésével. Szülejmán Behrám császár útján tehát tulajdonképpen nagyapjának és apjának az adót illető régi követeléseit újította fel, ezért ha ragaszkodunk a Perjés által kidolgozott ajánlat hipotéziséhez, akkor azt nem is annyira Szülejmánhoz, hanem Szelimhez, sőt Bajezidhez kellene kötni. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ezek az oszmán próbálkozások nézetünk szerint nem álltak össze egy olyan koncepcióvá, amelyet Perjés ezeknek tulajdonít. De az is kétségtelen, hogy e három szultán politikájában, és a magyarok (és horvátok) felé megfogalmazott követeléseiben nem tapasztalható diszkontinuitás. Bajezid elfogadhatatlan békefeltételeket ajánlott, de váratlan trónfosztása miatt a döntő lépést végül a fia tette meg. Végül azonban a keleti terjeszkedés miatt elfoglalt Szelim nem sokkal halála előtt mégis ratifikálta a már Bajezid óta húzódozó béke ügyét. Váratlan halála következtében előálló új politikai helyzet azonban az éppen megkötött békét érvénytelenné tette. A megváltozott a nemzetközi politikai helyzet következtében Szülejmán, az új szultán apja ígéretéhez híven, aki kilátásba helyezte a leszámolást a Magyar Királysággal, trónra léptét egy gyors és látványos győzelemmel kívánta emlékeztetessé tenni. Ezért ő már nem engedett az adó kérdésében.

A hipotézis alapján érthetővé válnak nemcsak a magyar kormányzatnak a történetírás által általában logikátlanak, dilettánsnak és felelőtlennek minősített lépései 1519 előtt és után, de az is, hogy a kudarcot magyar részről elhallgatták. A magyar kormányzat bármennyire is hajlott volna a helyzet ismeretében az adófizetésre, bel- és külpolitikai okokból nem engedhette meg, hogy a szuverenitását érintő adófizetés kérdésében engedjen. Mivel Lajosnak nem volt utóda, apja pedig dinasztikus házassággal megpecsételt szerződést kötött a Habsburgokkal, az a veszély fenyegetett, hogy Európa leghatalmasabb dinasztiája megszerzi a Magyar Királyságot: ezzel az oszmán birodalom a magyarnál jóval több erőforrással, így mozgástérrel rendelkező, következésképpen jóval veszélyesebb ellenféllel került szembe. Ez indokolja, hogy az adófizetés ügyében tanúsított hajthatatlan és kompromisszumra nem hajlandó politikája ellenére, Szülejmán

miért akart tulajdonképpen megegyezni a magyar királlyal, illetve hosszabb távra előre tekintve miért ragaszkodott a magyar király önként vállalt vazallitásához.

Ezért az 1521-es hadjárat és Belgrád eleste után érvényben tartotta fentebbi ajánlatát (adóért béke), amelyet a magyar kormányzat, az eddigi vélekedésekkel szemben komoly mérlegelés tárgyává tett. A diplomáciai csatornákat nyitva tartotta, amelyet Lajos lengyel rokonának, Zsigmond királynak az aktív támogatása tett lehetővé. Mindezt a történetírás által mellőzött, illetve szelektíven felhasznált németországi, lengyel és vatikáni diplomáciai források számos utalása egyértelműen alátámasztja. A pápai és a császári követek jelentéseiből megtudjuk, hogy a Szentszék és Ferdinánd főherceg figyelemmel kísérték ezeket a béketapogatozásokat és *a priori* nem emeltek akadályt, feltéve ha a békébe belefoglalják őket. Ez különösen érvényes Rómára, amely így akart garanciát kapni arra, hogy Rodosz elfoglalása után nem folytatódnak az oszmán tengeri hadműveletek az itáliai partok ellen. Sőt, egy nunciusi jelentésből azt is megtudjuk, hogy a Portának szánt békepontra nemcsak a pápaságot, hanem Velencét is bele akarták foglalni. Egy másik, néhány héttel a mohácsi csata előtt kelt jelentés pedig azt bizonyítja, hogy a legfelsőbb magyar vezetés – Burgio név szerint említi Tomori Pált – még ekkor is azt javasolta, hogy Lajos még az adófizetés elfogadása árán is kérjen békét.

A II. fejezet az 1526 után történt események kapcsán, abból kiindulva, hogy az I. fejezetben mondottakból szervesen következik, a vazallitás kérdését állítja a középpontba. Eddig kevés figyelemre méltatott forrásokból kiderül, hogy a mohácsi csata után hatalomra kerülő Szapolyai János szinte azonnal felvette a kapcsolatokat a Portával, de ami valószínűbb, hogy fordítva történt. 1526 decemberében Kászim csausszal folytatott tárgyalásai eredményeképpen valószínűleg előzetes szóbeli egyezség született, illetve már ekkor dönthettek egy sztambuli követség előkészítéséről és elindításáról. A király tárgyalási alapja a már II. Lajosnak előkészített békeajánlat lehetett, amelynek fő elemeit Brodarics István ránk maradt levele alapján valószínűsíthetjük: joggal feltételezhető, hogy a frissen megkoronázott Jánosnak hasonlót kínáltak fel. Miután Szapolyai 1527-ben elvesztette a trónját, diplomatáját, Hieronym Łaskit Sztambulba küldte, ahol sikerült kieszközölnie egy szerződéslevelet, amelynek az eredeti szövege nem maradt ránk, csak egy széles körben elterjedt/elterjesztett irat, amely formailag egészen bizonyosan nem lehetett szerződéslevél (*ahdnáme*).

A Porta számára az volt a legfontosabb, hogy lezárja az 1520 óta fennálló béke nélküli állapotot, és hogy Lajos halála után, megelőzendő a Habsburgok trónfoglalását gyorsan a trónra ültessen egy a magyar nemesség többsége által elfogadott, és a keresztény államok, mindenekelőtt a pápaság számára is elfogadható jelöltet. Mivel a szultánnak szüksége volt Jánosra, hajlandó volt egy olyan szerződéslevél kiállítására, amely figyelembe vette a másik fél érzékenységét és igényeit. Ezeknek a feltételeknek a Łaskinak adott *ahdnáme* tökéletesen megfelelt. Az egyezség legfontosabb pontja a béke és barátság kinyilvánítása volt, amelyet a Lajos számára 1526 szeptemberében megfogalmazott ajánlat is tartalmazott. Ezen felül benne lehetett még a saját törvények tiszteletben tartása, valamint az örök (15 év) béke.

János azonban nem volt királyi vérből származó uralkodó, ami logikailag magában rejtette ugyanakkor azt is, hogy vele, mint illegitim királlyal a szultán nem köthetett olyan szerződést, mint amilyent Lajossal készült kötni, aki királyi vérből származott és trónjához öröklés útján jutott, a vereségéig pedig szuverén uralkodónak számított. Jánosnak erre, legalábbis oszmán felfogás szerint, mivel az ország a kard jogán a szultáné lett, már nem lett volna, nem volt joga. A rendeknek sem lett volna joga királyválasztáshoz, amelyet a szultán igazában véve nem is ismert el. A véleményt természetesen nemcsak 1529-ban, a személyes találkozó alkalmával, hanem már egy évvel korábban, sőt 1526 végén is egészen bizonyosan osztotta. Vagyis 1528 elején

csupán taktikai engedményt tett, mivel rá volt kényszerülve, János ellenben két egyenrangú fél szerződésének tekintette a szövetséget, amely azonban csak látszólag volt az, mivel az oltalomba fogadás aktusa – keresztény felfogás szerint is – a gyakorlatban a vazallitás elfogadását jelentette.

Ennek a félreértelmezésnek/félrevezetésnek, amely az oszmán politikai eszköztár szerves részét képezte, nemcsak Łaski és János, hanem nyomukban a történetírás is áldozatául esett. Ezért állította be a tárgyalásokat és a végeredményt János diplomáciai győzelmeként, holott a szultán egy általa el nem ismert választás alapján egyezett meg 1528 elején, amelyet betű szerint be is tartott, és csak a következő évben, 1529-ben derült ki János, a magyarok, és a világ színe előtt, hogy ő ezt valójában hogyan is értelmezi.

Ez a szerződés, mivel Łaski tanúsága szerint a szultán esküt tett rá, bilaterális lehetett (*instrumentum reciprocum*), amelyet egy évvel később az oszmanisztikai kutatás szerint egy unilaterális megállapodás követett, talán *berát* formájában, amely a szerződés konkrét és egyúttal további és már Sztambulban Łaskinak felvetett elemét, azaz a béke és barátság, valamint az ehhez kapcsolódó oltalom konkrét árát, vagyis az adót tartalmazhatta. Ezt a *személyes* találkozó keretei között János részéről kényszerből elfogadott megállapodást az ország (rendek) által a szultánnak letett hűségeskü és hűbéri kézcsók pecsételte meg, amelyet János trónra ültetése, valamint a korona át- illetve visszaadása követett. A ceremónia szimbolikus nyelven fejezte ki János valódi trónra léptét, legalábbis oszmán szempontból. Ezt a hivatalba iktatást pecsételte meg és szimbolizálta a külvilág felé a személyes találkozó mellett egy újabb, megerősítő irat kiállítása, valószínűleg a Szent Korona jelenlétében.

Az ekkor kiállított irat, vagy iratok ugyanakkor egyetlen olyan feltételt sem tartalmaztak, amelyek ne kerültek volna szóba Łaski sztambuli tárgyalásain, ezért az ezekben testet öltött egyezség formális különbözősége ellenére a Lajos és János közti kontinuitást, a zökkenőmentes és így a szultán és a magyarok számára is elfogadható uralkodó és dinasztiaaváltást, a *translatio imperiit* fejezte ki. De hangsúlyozni kell, hogy mindez egy és ugyanazon vazallitást fejezett ki, és nem kétféle függőséget rögzített. A koronázási ordóval a jelek szerint valamennyire tisztában lévő szultán a Szent Korona előtt megeskette Jánost és tanácsosait. Az új hipotézis szerint a források alapján feltételezhető, hogy János és/vagy tanácsosai szabályos, írásban is rögzített hűségesküt tettek, míg Szülejmán csupán szóbeli ígéretet tett. Erre az újabb esküre valószínűleg azért volt szükség, hogy ne csak személyében János, a vazallus király, hanem az egész magyar kormányzat (a „magyarok”) is kifejezzék a hűségüket így kötelezve el magukat az ország új és igazi ura iránt.

A másik ok, hogy kihasználva az új politikai helyzetet, azaz a Jánosnak 1527 végén (de talán már 1526 decemberében) megígért és 1529-ben teljesített katonai segítséget, a feltételek közé beiktassák az adó fizetését, amelyet egy évvel korábban Sztambulban Łaskinak még elengedtek. Ez utóbbi ürügye az oltalom ára, vagyis János trónjának kétségtelen megmentése lehetett. Forrásaink arra is utalnak, hogy a szultán a keserű pirulát lenyelését a Szerémség visszaadásának, amelyre János családi okokból is igényt tartott, ígéretével édesítette meg.

A fejezetben megfogalmazott másik hipotézis szerint, ami az imént mondottakból logikusan következik, az eddig János király kancelláriája által hamisítottnak vélt szerződéslevél valójában éppen fordítva, Ferdinánd pártjához kötődő szerző műve. Erre egyrészt Jánosnak a pápánál kieszközölt excommunicációja – amely azonban a Szentszék előrelátása miatt nem lépett érvénybe – valamint a mohácsi és budai találkozók adtak alkalmat. Alapját, forrását nem az *ahdnáme*, erre ugyanis semmilyen, még közvetett bizonyíték sem áll a rendelkezésre, hanem a lengyel szerződéslevél mellett a már 1528 óta ismert Łaski-jelentés képezte. Ez utóbbi közvetett bizonyítékai, hogy az őt a birodalmi

gyűléseken a Habsburg uralkodóval szemben támogató bajoroknak, akik feltehetően ismerték a Łaski-jelentést, többszöri kérésére sem küldték el az iratot. E helyett János és hívei azt állították, hogy a szultánnal egyenrangú felek közti baráti szerződés áll csupán fenn, vagyis hogy nincs takargatnivalójuk, Ferdinánd vádjai tehát nem igazak. Ezt végül is alátámasztották a Łaski jelentésében foglaltak, a szerződésbe foglalt esküformula viszont ellenkezőleg, egyértelműen azt bizonyította, hogy nem *iuramentum promissorium*, hanem *homagium* hangzott el. Ez ugyan a jelentésből szintén kikövetkeztető, de egyértelmű bizonyíték a szerződés eredeti szövege lett volna, amit azonban Ferdinándéknak nem sikerült megszerezni, ellenkező esetben okvetlenül nyilvánosságra hozzák, illetve akár több másolatban is ránk maradt volna. Talán a testamentumos urak semmisítették meg János halálakor.

A másik, közvetett bizonyíték, hogy az *ahdnáme* 1598-as kiadása a Ferdinánd magyarországi jogigényét támogató iratok között került kiadásra, ami azt jelenti, hogy a közvetlen utókor ezt az iratot János megalkuvásának (árulásának) bizonyítékként értékelte. Tehát nem János kancelláriájából származik, neki ugyanis egyáltalán nem állt érdekében semmilyen formában az alávetettségét igazoló irat nyilvánosságra hozatala.

A III. fejezet János utolsó éveivel és politikai örökségével foglalkozik. A király ezekben az években, bár ez igaz tulajdonképpen egész uralkodási idejére, szoros kapcsolatot ápolt Zsigmond lengyel királlyal, már csak a hajdani rokonság okán is, de politikai vonalvezetése is a Jagelló magyar királyságát vitte tovább. Ez mutatkozott meg abban a tényben, hogy Izabellával kötött házassága a Jagelló-Európa feltámasztását jelentette. Zsigmond ebben partner volt, döntésében pedig szerepet játszottak Habsburg-ellenes megfontolások. Meg volt ugyanis győződve arról, hogy Ferdinánd nem képes megvédeni az országot, János pedig Szülejmánnal „törököt” fogott magának. És bár János halála után először a váradi béke végrehajtását szorgalmazta, néhány hónap elteltével teljes fordulatot hajtott végre, amelynek valószínűleg az volt az oka, hogy unokája megkapta a szerződéslevelet. A házassággal Zsigmond egyszerre mentette meg János trónját és tartotta ugyanakkor életben saját dinasztijának a magyar trónhoz fűződő igényét. Ennek a ténynek a hangsúlyozása az eddigieknél sokkal jobban ráirányítja a figyelmet a lengyel királyságnak az ország életének irányításában a váradi békét követő kulcsfontosságú években játszott szerepére.

A váradi béke megkötése, amelyet két olyan fél kötött meg, egy harmadik közvetítésével, akik közül valójában egyikük sem gondolta komolyan a végrehajtását, majd annak kitudódása veszélybe sodorta János tervét, aki már attól tartott, hogy a trónját is elveszti. Ezt elkerülendő az ország rendjeivel megszavaztatta a török adót, életében először, amelynek elküldését azonban halála megakadályozta. Szülejmán egy 1540-ben kelt *fermánja* alapján nyugodtan kijelenthetjük, hogy Jánosnak az alávetettség jeleként egyszer kellett volna szimbolikusan adót fizetnie, amelynek összegét az ország és vazallusa helyzetére való tekintettel lefelé módosította. Többek között ebben állapodott meg Szülejmánnal 1529-ben. Végül azonban életében egyszer sem fizetett. Utolsó, a Magyar Királyság jövőjét meghatározó lépése az volt, hogy fia örökösödéséért cserébe újra felajánlotta, ahogyan 1528-ban és 1529-ben is, az egész országot a szultánnak, aki némi habozás után elfogadta János ajánlatát, amivel elismerte és legitímálta a Szapolyai örökséget is, természetesen vazallus államként.

Ez a siker azonban már nem is neki, hanem a testamentumos uraknak, főleg Fráter Györgynek volt köszönhető, aki meghiúsította Buda átjátszását Ferdinándnak, és sikerült az örökösödést biztosító szerződéslevelet is kiállíttatnia. Erre azonban az eddigi szakirodalom állításával ellentétben nem októberben, hanem feltehetően már szeptemberben sor került, de visszatartották, és valószínűleg augusztusra antedatálták, még mielőtt kiderült, hogy az erdélyi vajdaságra szerződéslevelet kieszközölő, komoly

belpolitikai bázissal nem rendelkező Majlád tulajdonképpen magától visszalépett. Ezért a Porta ejtette, és a csecsemő király helyzete megszilárdult.

A IV. fejezetben vázolt hipotézis alapja egy eddig ismeretlen velencei követjelentés, amely lehetővé tette a Buda elfoglalását övező események az eddigiekhez képest eltérő, alternatív rekonstrukcióját. A forrás egy koronatanú, Rüsztlem nagyvezír tíz évvel az események után lejegyzett verzióját őrizte meg. Hangsúlyoznunk kell, hogy ilyen első kézből származó információnk a Buda elfoglalását eldöntő díván tanácskozásokról eddig nem volt. Ez alapján és más, eddig szintén nem ismert források alapján az a hipotézis fogalmazódott meg, hogy bár Szülejmán megtartotta a pénteki imát Budán, ami azt jelentette, hogy az iszlám területének nyilvánította a várat és a többi területet, a magyarok felé mégis azt kommunikálta, hogy a foglalás ideiglenes, és csak addig tart, míg János Zsigmond el nem éri a nagykorúságot.

János Zsigmond öröksége egyúttal fogadott apjának politikai öröksége is. Szülejmán 1541-ben elvette fogadott fiától Budát és az ország közepét. Pedig létezett más megoldás is: mivel a szerződéslevél által garanciát kaptak rá, sem János, sem az ő politikai végakarátát teljesítő Fráter György fejében nem fordult meg komolyan Szülejmánnak a kortársak egy része és a történetírás által leglogikusabbnak tartott lépése, Buda megszállása. Forgách azt írja, és ez nem az ő történetírói fikciója, hogy a barát élete legnagyobb baklövésének azt tartotta, hogy nem jött rá Szülejmán csapdájára, hanem gyanútlanul belesétált. Okkal mondta, hisz 1540-ben levezényelte János Zsigmond megválasztását, illetve ugyanebben az évben megakadályozta, hogy a János halálával széthulló Szapolyai párt (a szultán) elveszítse Budát. Okkal gondolhatta, hogy a váradi béke következtében beállt bizalomvesztést ez, illetve a János Zsigmondnak adott *ahdnáme* mindkét részről orvosolta. Fráter György a 16. századi magyar történelem egyik legnagyobb formátumú politikusa volt: természetesen őt is megilleti a tévedés joga. Azonban mélyen elgondolkodtató, hogy tragikus tévedése után miért próbált olyan óriási energiával felkarolni egy eleve veszített ügyet? A nyugat-európai fejlemények, például 1547, V. Károly *annus mirabilise* a korábbiakhoz képest kétségtelenül megalapozottabb okot adtak a bizakodásra, amely a nyírbátori egyezményben manifesztálódott. Ugyanakkor tény, hogy míg 1538-ban a váradi egyezményben foglaltaknak megfelelően a térben viszonylag közeli Dalmáciában valódi hadműveletekre is sor került, 1547-ben, egy az 1538. évinél jóval kedvezőbb külpolitikai helyzetben még ennyi sem történt.

Úgy vélem, Fráter György dühének és indulatának, a törökkel szemben létfontosságú bizantínus racionalitás félredobásának hátterében az állhatott, hogy Szülejmán nem egyszerűen megszállta, hanem minden józan számítás *ellenére* szállta meg az ország közepét. Ne feledjük, a geostratégiai megfontolásokon túl, János Zsigmondnak volt egy érvényes *ahdnáméje* a Szerémség kivételével az egész országra, és egészen addig a szultán betartotta a Szapolyaiakkal kötött szerződéseket. Mi változott meg, hogy a szultán inkább vállalta, magyar szempontból legalábbis, az adott szó megszegésének ódiáját, és azt is, hogy lépésének azonnali következményeként a magyarok is elveszítik az addig belé vetett bizalmat: a török szószegése az antiturcica irodalom egyik legfontosabb érve lett a török elleni háború mellett, amit a magyarok 1541-ben a saját bőrükön tapasztaltak meg (ahogyan a hamis váradi béke az eskü megszegését kiprovokáló isteni büntetés exempluma, valamint a törökkel megtartandó béke fő érve keresztény oldalon).

1541-ben a dívánban helyet foglaló pasák katonához illő radikális megoldásokat ajánlgattak: tiszta lap teremtését a magyar urak kiirtásával, vagyis azt a módszert, amit a Balkánon már bevetettek, illetve egy – nevezzük román típusú – vazallitást egy Sztambulban kinevelt uralkodóval (mivel a Gritti-féle megoldás nem igazán vált be) az

ország élén. Felmerült még, hogy a hódítás költsége alacsonyabb, mint az időszakos háborúk jelentette mozgósítás, ami óriási tévedésnek bizonyult.

Történetírásunk nem szentelt kellő figyelmet ennek az érvnek, hogy tudniillik a hadjáratok magas költségeit illető felvetés nyilvánvalóan azokra a hangokra válaszul hangzott el, amelyek a János-féle állam fenntartása *mellett* érveltek. A szultán napokig ellenállt ezeknek a javaslatoknak. Nem csoda, hisz egy gordiuszi csomót kellett kibogoznia, amely három szálból állt: az első a váradi béke, vagyis János árulása, a másik János halála, a harmadik János fiának megszületése, vagyis a trónöröklés kérdése. Mindegyik külön-külön is elég fejtörést okozott volna, csak hogy ez a három probléma időben egyszerre állt fenn, tehát megoldani is egyszerre kellett. A csomót Szülejmán nem tudta kibogozni, hanem átvágta.

Habozása Fráter György mit sem sejtő magatartásának⁶⁴⁶ a fordítottja volt, kulcsa pedig éppen úgy a bizalom. A magyarok ezt a politikai tőkét veszítették el. János halála után az ország vezetői képtelenek voltak megfelelő garanciákat adni bizalmában megingott patrónusuknak. Ugyanakkor, ha a szultán akármelyik, a pasák által javasolt megoldást választja, véglegesen elidegenítette volna őket magától. A magyarokra azonban, éppen úgy, mint Bécsben székelő ellenségének, nagy szüksége volt. Ez lehetett az oka, hogy még az 1550-ben született *fermánjában* is azt ígérte, hogy visszaállítja az eredeti, 1541. augusztus 29-e előtti állapotokat.

Az együttműködéshez okvetlenül szükséges a bizalom egy minimális szintje nemcsak a szultánban, hanem a másik két szereplő egyikében sem volt meg, leszámítva az egyetlen, de szinte senki által meg nem értett Fráter Györgyöt: pedig mind Szülejmánnak, mind a Szapolyai pártnak, sőt, még Ferdinándnak is az 1541. augusztus 29-e előtti állapot fenntartása lett volna közös érdeke! Sőt, ad absurdum, leginkább a szultánnak állt volna az érdekében a status quo fenntartása! Sem neki, sem ellenlábásának nem voltak elegendőek a sorozatos kudarcok, hogy belássák, Magyarország fekvése, valamint a térségben meghatározó politikai szereplők pusztá léte egy olyan játékeret jelöl ki, amely sem totális, sem lokális háborúval nem megváltoztatható. A Porta és a Habsburgok számára is az erőforrások szempontjából a legtakarékosabb, hosszú távú megoldás János ajánlata, a vazallus magyar állam lett volna.

Hogy milyen makacsul ragaszkodott mégis, a csalódások és kudarcok után is a vazallus magyar államhoz, arra abból következtethetünk, hogy még 1541-ben is a terület politikai és katonai szempontból értékesebb, ám gazdasági szempontból kevésbé hasznos felét szállta csak meg. Azt is, a hivatalos magyarázat szerint csupán ideiglenesen. Tehát nem az eredeti szerződésekhöz képest kétszeri (1529, 1541) szorosabbra fűzött alávetésről, hanem a kialakított feltételek számára előnyösebb értelmezéséről van szó, a politikai események hatására, miközben formálisan, betű szerint tartotta magát Jánossal és fiával kötött szerződéseivel. A megszállás pedig a biztosíték, hogy a másik fél ugyanezt ne tehesse meg. Az eredeti állapot visszaállítható, a vazallitás keretei ugyanis adottak, feltéve, ha teljesülnek annak előfeltételei, azaz János Zsigmond nagykorúsága, királlyá választása és megkoronázása. A szultán lépése azonban balul ütött ki, ráadásul legfőbb magyarországi hívét, Fráter Györgyöt legnagyobb ellensége karjaiba lökve.

Az utolsó fejezet a korábbiakhoz szorososan kapcsolódva, azt próbálja bizonyítani, hogy az oszmán politikát pragmatikus szempontok irányították. Az utókor természetesen könnyen okos a kortársak rovására, ám az is kétségtelen, hogy mindkét nagyhatalom tanulhatott volna a történelemből, a rómaiak vagy a bizánciak példájából, amely előttük lebegett: az előbbiek mesterien tartották fent birodalmuk első korszakában a határok

⁶⁴⁶ Ennek drámai lenyomata Forgách Ferenc emlékirata, aki szerint a barát élete utolsó pillanatáig nem értette, hogy miért kell meghalnia. *Humanista történetírók*, 591.

mentén a kliensállamok rendszerét, az utóbbiak pedig a status quot fenntartva hajlékony diplomáciájukkal sikeresen osztották meg ellenfeleiket.

Ami a magyarok nézőpontját illeti, a mohácsi katasztrófával és II. Lajos halálával tulajdonképpen elhárult az akadály, hogy a magyar elit rálépjen arra az útra, amelyre az 1510-es évek végétől, de különösen 1521-től, Belgrád elestétől a katonai helyzet rákényszerítette, és amit az egymást követő szultánok is ajánlottak: „béke” adófizetésért cserébe, azaz lemondás a szuverenitásról. Láttuk, hogy a forrásokban makacsul újra és újra felbukkan ez a lehetőség, amire azonban több okból kifolyólag nem került sor. Ám 1526 után elhárultak az akadályok, és a politika levonta a tanulságokat és feladta a szuverenitást. Az utód, János politikájában, az oszmán oldalhoz hasonlóan éppen ezért itt sem látok diszkontinuitást, mert forrásokkal bizonyítható, hogy azt az utat, amelyre rálépett, már Mohács előtt is világosan látni lehetett, az út felkínálta magát, létezett, csak nem léptek rá. A másik, amire szeretném felhívni a figyelmet, hogy amikor Jánost megvádolják, hogy ő lépett az úgymond végzetes útra, akkor azt is tegyük hozzá, hogy ebben nem volt egyedül, hanem szinte a teljes magyar elit követte, amely haláláig az ő, és nem Ferdinánd táborában tartózkodott. Azért léptek erre az útra, mert felmérték az erőviszonyokat és reálpolitikusokként viselkedtek. Ez az állítás akkor is érvényes, ha nem fogadjuk el, hogy sem 1526 előtt, sem utána nem volt kész tény az ország középső részének bekebelezése, magyarán, ha feltesszük, hogy létezett a szakaszos hódítás doktrínája.

De azt se feledjük, hogy nemcsak Jánosnak, Ferdinándnak sem sikerült megvédeni az országot. A történészek többsége által osztott vélemény, hogy Jánosnak engednie kellett volna Ferdinándnak, mert a jövő azt mutatta, hogy neki állt a rendelkezésére az a minimális erőforrás, a politikai szerencsével megfűszerezve, amely elegendőnek bizonyult az ország egy részének megtartására. Ugyanakkor a másik ebből szervesen következő, ennek homlokegyenest ellentmondó, ám általánosan elfogadott állítás, hogy Ferdinándnak eleve nem lett volna ereje megvédeni az egész országot, tehát a bukás és a részekre szakadás elkerülhetetlen volt, és hogy ennek időbeliségét a szakaszos hódítás doktrínája szabta volna meg.

A Szapolyai párt gyengesége, a trónörökös kiskorúsága és a Rüszttem által emlegetett paktum azonban már önmagukban is indokolhatták, hogy Szülejmán végül 1541-ben megszállja az ország közepét: ezek a motívumok egyszerre jelentkeztek egy másikkal, ami elhangzott már az 1541-es dívánban is, hogy tudniillik a királyság messze van, és a szultán számára teher folyton Magyarországra jönni. Ez utóbbi adat, amely mint kifejtettük, szerintünk csupán ürügy volt, Perjés érvelésének egyik hangsúlyos elemét képezi az akciórádiusz és a szulejmáni ajánlat mellett. Míg bírálói éppen fordítva, ebben látták az egyik bizonyítékát annak, hogy Szülejmán két sikertelen bécsi hadjárattal a háta mögött így próbálta a Habsburgok jelentette fenyegetést kiküszöbölni és életbe léptetni a hódítás második szakaszát.⁶⁴⁷ Mindkét szembenálló nézet azt feltételezi, hogy az oszmán külpolitika kiforrott doktrínával rendelkezett, amelyhez rigorózan tartotta magát. Mivel egyik esetben sem valósult meg a „mesterterv”, ebből szükségszerűen következett, hogy Szapolyai illúzióba ringatta saját magát, amikor azt hitte, hogy lehetséges a szerződés kötése a szultánnal. Amelynek a következménye – Szapolyai „bűne” – hogy az ország kényszerpályára került, amit nem látott *előre*, már kezdettől fogva stb.⁶⁴⁸ Mindez

⁶⁴⁷ Az elmélet kifejtését PERJÉS, *Mohács*, i.m., Fodorral folytatott vitájáról lásd PERJÉS GÉZA, „*Szulejmáni ajánlat*” vagy „*szakaszos hódítás*”? *Vita Fodor Pállal egy közelmúltban megjelent könyv kapcsán*, HK 114 (2001) 486–501. A szulejmáni ajánlat legújabb cáfolatát lásd BÁRÁNY, *A szulejmáni ajánlat*, i.m.

⁶⁴⁸ BARTA GÁBOR, *Konzolidációs kísérlet Magyarországon a mohácsi csatavesztés után. (Szapolyai János király kormányzása 1526 november–1527 augusztus)*, Századok 111 (1977) 676–677. A téma kifejtését lásd uő. *Illúziók esztendeje. (Megjegyzések a Mohács utáni kettős királyválasztás történetéhez)*, TSz 20 (1977)

viszont azt (elő)feltételezi, amit egyébként a másik oldallal kapcsolatban nem emlegetnek, hogy ez alapján *mindkét* fél egy előre kijelölt (kényszer)pályán mozgott, és hogy a játszma szereplői egy shakespeare-i dráma scenáriójához hasonlóan a végzet dróton rángatott bábujaik lettek volna, ahol nemcsak a szolga, hanem az úr számára sem adódott semmilyen alternatíva. Talán nem kellene feltétlenül Jánossal kapcsolatban sem a zsákutca fikciójához, sem a szülejmáni ajánlathoz, sem az oszmán expanzió állítólagos előre eltervezett szakaszos jellegéhez⁶⁴⁹ ragaszkodnunk, hanem elegendő lenne csupán abból kiindulni, hogy az 1520–1541 közötti években a Magyarországgal szemben követett oszmán politikát nem a merő doktrinerség, hanem éppen fordítva, a merő pragmatizmus irányította.⁶⁵⁰ Tehát nem az egydimenziós elméletek, hanem a mindennapi praxis határozta meg a Porta lépéseit: természetesen minden birodalom, különösen terjeszkedési fázisában igyekszik kidolgozni egy időtől és tértől függetlenül általánosan alkalmazható protokollt, így diplomáciai és katonai lépéseiben felfedezhető valamiféle mintázat, de ebből nem az következik, hogy az elmélet megelőzné a gyakorlatot, hanem éppen a fordítottja.⁶⁵¹ Ha ezt elfogadjuk, logikusabb magyarázatot kapunk a korabeli források számunkra legalábbis olykor meghökkentő és nehezen hihető és egymásnak ellentmondónak tűnő állításaira.

Az értekezés egyik fő célja, *Leitmotivja* mindazonáltal nem a különböző hipotézisek kritikai vizsgálata, ezeket az események rekonstrukciója közben amúgy sem lehetett elkerülni, hanem inkább az eseményekben részt vevő kulcsszereplők, rajtuk keresztül a szemben álló táborok motivációjának megértése volt. Ez elsősorban, mint láthattuk már csak a forrásadottságok miatt is, Szülejmán és János személyét érintette, de például igen fontos tanulságokkal járt a közvetítők, Zsigmond lengyel király és VII. Kelemen, majd III. Pál szerepének újragondolása.

A diplomáciai praxisnál maradványok maradványok voltak elgondolkodni azokon a vádakon, amelyek gyakran érik még manapság is a Szentszék, amely úgymond úgy fenyegette meg a források megvonásával a magyarokat, amennyiben azok békét kötnek a Portával, hogy közben nem nyújtott megfelelő mértékű támogatást. A segély nagyságának elégtelenségével kapcsolatban a Rómát elmarasztaló történészi véleményeket érdemes a *padre commune* szempontjából megközelíteni. Ennek az univerzális, és persze politikai szempontból a középkortól kezdve a világi uralkodók által vitatott szerepnek mondandók szempontjából fontos eleme azon pápai álláspont volt, amely szerint egyedül a pápa illetékes a világi uralkodók által tett eskük érvénytelenítésében. Jóllehet a 15. század végére ezt az álláspontot világi részről a megerősödő királyi monarchiák természetesen kétségbe vonták, az exkommunikáció következményei miatt mégis

---

1–30, különösen 29–30; összefoglalóan uő. *A Sztambulba vezető út*, i.m. Még manapság is felróják, hogy úgymond, végzetes útra lépett volna a török vazallitás elvállalásával. PÁLFFY GÉZA, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században* (História könyvtár. Monográfiák 27), Budapest 2010, 62–63.

⁶⁴⁹ Perjés nézeteinek kritikájával együtt lásd SZAKÁLY FERENC, *A mohácsi csata*, Budapest 1977, 119–126; a szakaszosság doktrínája bőven kifejtve uő. A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526), *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*, szerk., Rúzsás Lajos, Szakály Ferenc, Budapest 1986, 11–57.

⁶⁵⁰ Erre hívja fel a figyelmet Papp is Szülejmán 1521. évi első hadjárata kapcsán. PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 68–70. Fodor a szakaszos hódítás doktrínája és a szülejmáni külpolitika hosszútávú koncepciójának hiánya közötti nyilvánvaló ellentmondást a háború megszakíthatatlanságának a mai racionalitás számára érthetetlen racionalitás feltételezésével véli áthidalni. Lényegében tehát itt ugyanarra a stratégiai paradoxonra – a permanens háborúba való belebonyolódásra a kondominium mentén – céloz, mint amire én is utalni próbálok. FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 33.

⁶⁵¹ Példaként hivatkozhatunk Szelim fentebb bőven kifejtett ez irányú követeléseire, valamint a szakirodalom által emlegetett 1524–1526-os békeajánlatokra, amelyek az adófizetést is magukban foglalták, valamint Łaski 1527–1528-as tárgyalásaira. Mindhárom, de lehet, hogy ide kell vennünk az 1521. évit is, nagyon hasonló stratégiáról árulkodik. FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 40–42.

ajánlatos volt figyelembe venniük. És bár a pápai hatáskört az eskü szakralitása (lásd a 2. és 8. parancsolatot) eleve, majd a reformáció megjelenése és elterjedése tovább korlátozta, a diszpenzáció alkalmazása létfontosságú segítséget jelenthetett az esküjük miatt szorult helyzetbe kerülő uralkodóknak: János éppen ilyennek számított, esküt tett egy hitetlennek, amelynek pontos szövege, mint fentebb láttuk, nem volt ismeretes, mivel azt János a jelek szerint sikeresen titokban tartotta, és amelyről csupán a Łaski-jelentés alapján lehetett némi fogalmat alkotni. A Habsburg diplomácia természetesen igyekezett kihasználni a helyzetet, és a Pápaságot, amely nyakig merült az itáliai háborúk éppen aktuális szakaszába, sikeresen helyezte nyomás alá, hogy közösítse ki Jánost. A bulla megszületett, amely azonban nemcsak a magyar uralkodót, hanem potenciális birodalmi szövetségeseit, főleg a bajorokat is nehéz helyzetbe hozta. Ennek bizonyítéka volt Jánosnak a bajor hercegekkel folytatott és részletesebben is elemzett levelezése. A helyzet azonban nem volt teljesen menthetetlen, mivel a kiközösítés akkor lépett volna csak életbe, ha kihirdetik a *Coena Domini*t, amit ebben az esetben nem tettek meg, pontosabban néhány nappal később titokban érvénytelenítettek. Ezzel a pápa felkínált egy „menekülési” útvonalat, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy végül is közvetve ugyan, de legitim uralkodónak ismerte el Jánost, amellyel lehetővé vált, hogy szövetségeket kössön, nem vált a keresztény közösség páriájává, másrészt a pápai támogatás lehetővé tette, hogy felbonthassa (megszeghesse) a kényszerhelyzetben a kereszténység kárára hitetlenekkel kötött szövetséget, hogy politikai és vallás erkölcsi következmények nélkül léphessen ki a Szülejmánnal kötött egyezséből. A Szentszék teológiai és politikai támogatásának eme kulcsfontosságú mozzanata a történetírás által sűrűn emlegetett pápai pénzesládikával fordított arányban szorult sajnálatos módon a háttérbe, pedig döntőnek éppen ez a támogatás bizonyult – mivel anyagi erőforrásoknak a pápa és a lengyel király is szükében volt – amely nélkül János politikai szempontból „halott” emberré vált volna és aligha kaphatta volna meg néhány évvel később Jagelló Izabella kezét. Úgy vélem, hogy mind VII. Kelemen és III. Pál pápák, mind I. Zsigmond lengyel király a diplomácia magasiskoláját művelték, amikor fegyveres eszközök nélkül érték el, hogy Szapolyai dinasztiát tudjon alapítani, még ha az rövid életűnek bizonyult is, de ami elég volt arra, hogy az ország tekintélyes részét megmentsék a közvetlen oszmán megszállás alá kerülés alól, vagy hogy egy jóval szorosabb, román típusú vazallitásba kényszerüljön.

A Habsburgok teljesítménye ebben a vonatkozásban elég sovány: jóllehet a mai hivatalos álláspont I. Ferdinánd országmentő erőfeszítéseit domborítja ki, az események azt mutatják, hogy ő a „tűzoltásban” alkotott nagyot, amelyet jelentős részben éppen ő okozott. A következmények kezelésében, a török hódítás és előre törés minimalizálásában (1529, 1532) bátyjával együtt kétségkívül és tagadhatatlanul igen jelentős szerepet játszottak, amely a jövő szempontjából döntőnek bizonyult, ám hogy egyáltalán legyen mit átmenteni a jövő számára, az éppen nem nekik, hanem elsősorban és legfőképpen a pápák és a lengyel király kifinomult diplomáciájának, és persze János kitartásának, nem utolsó sorban pedig Szülejmán döntésének volt köszönhető.

Visszakanyarodva még egy gondolat erejéig a Jánossal kapcsolatban megfogalmazott történészi ítélethez: ha az ország 1526 után Ferdinándot követi, akkor vajon mikor hangzott volna el a budai *hutbe*?⁶⁵² És vajon Majlád szerződéslevelének mi lett volna sorsa és pontosan mekkora területre lett volna érvényes? Ez lett volna az 1526 utáni években János nemzeti királyságának az alternatívája? Őt keserű tapasztalatai rádöbbentették arra, hogy belássa, elég arra a számtalan levélre, megnyilatkozásra gondolni, amelyben világosan és egyértelműen kifejtette, hogy a királyság

⁶⁵² Barta Ferdinánd 1527–28-as politikáját egyenesen csödtömégnek, az általa ajánlott alternatívát pedig életképtelennek nevezi. BARTA, *A Sztambulba vezető út*, 195–196. Egyéb munkáiban azonban már nem fogalmaz ennyire egyértelműen.

megmaradásának garanciája a török béke: pontosan az, ami 1541 után az Erdélyi Fejedelemség esetében politikai doktrínává emelkedett, és amelynek létjogosultságát a kortársak, a Habsburgok is, elfogadtak és a történészek sem vonják kétségbe.⁶⁵³

Ezt 1541. augusztus 29-ig Szülejmán is belátta: hiszen az országot és Budát addig minden látszat ellenére mégis csak a magyarok vitézségének felhasználásával sikerült megtartania Ferdinánddal szemben! Hogy mennyire nem eleve elrendelt módon, sémákban gondolkodott az oszmán vezetés, azt éppen a Buda alatt a dívánban kibontakozó vita bizonyítja. A szultán végül mégis úgy döntött, hogy bár a magyarokra szüksége van, mégsem képes többé megbízni bennük.⁶⁵⁴

Ferdinánd is mintha a maga módján az adó felajánlásával a jánosi útra próbált volna rálépni: ám ő eleve elfogadhatatlan jelölt volt a Porta számára. Ami Szülejmánt megerősíthette abban, hogy érdekeit az szolgálja a legjobban, ha az amúgy is meglévő három részre szakadtság helyébe egy újabbat teremt. A közvetlen és merev határvonal létrehozásával azonban minimálisra csökkentette nemcsak ellenfele, hanem a saját mozgásterét is.

A bizalomvesztés mellett a Szülejmánt motiváló másik tényező a félelem lehetett: egy világbirodalom ura hogyan is kerülhette volna el presztízsveszteség nélkül, egy gázi hogyan viselhette el annak súlyát, hogy a hitet nem hogy nem terjeszti tovább, hanem még az addig elért eredményeket is veszélybe sodorja azáltal, hogy Magyarország nagyobbik felét újra és ismételten elveszíti? Ezt a félelmet 1538 után már nem ellensúlyozta a magyarokba addig vetett bizalom. Paradoxnak tűnik, de a legmerészebb döntés kétségkívül az lett volna, ha mindent hagy folyni a korábbi medrében, nem változtat, és harmadszor is kiüríti a magyar fővárost. Ám a *hutbe*, amely 1526 és 1529-ben nem, 1541-ben végül elhangzott. Ferdinánd és János váradi dilemmájával azonban Szülejmánnak is szembe kellett néznie. Az ő megoldása, az Erdélyi Fejedelemség, egy potenciális második frontot teremtett egy örökké gyanakvással kezelt kliensállam formájában, a birodalom oldalában, szinte tálcán kínálva a megosztási és beavatkozási kísérleteket, amelyek újra és újra be is következtek. Ez volt tehát a Szapolyaiaknak és a magyaroknak adott igazi, végső ajánlat, a nekik szánt ajándék, Szülejmán békéje és politikai öröksége.

---

⁶⁵³ Az én érvelésem gyakorlatilag megegyezik azzal, ahogyan Barta utolsó munkájában János politikáját értékeli. BARTA, *Az elfelejtett hadszíntér*, 31–32.

⁶⁵⁴ Érdeemes lenne megvizsgálni, hogy Majlád kísérlete nem gyakorolt-e döntő és káros hatást a Buda alatti döntésére?

IRATOK

1.

1511. október 2. Buda

Az oszmán–magyar béke II. Ulászló magyar király által elfogadott szövege

A felek a szokásos feltételekkel, 5 évre meghosszabbítják a most lejárt békét, amely a felsorolt területekre érvényes. A békébe belefoglalják a lengyel királyt, a moldvai és havasalföldi vajdát, a Raguzai és Velencei Köztársaságot. A béke ideje alatt tilos várak építése és lerombolása. A határon a követek vagy küldöttek korlátozás nélkül, szabadon közlekedhetnek. Hasonló feltételek érvényesek a kereskedőkre, akiknek az okozott kárt térítsék meg, az elkövetőt büntessék meg. A portyák tilosak. A szultán csapatai előre egyeztetett esetben harmadik fél ellen átvonulhatnak a Magyar Királyság területén. A határvidéki urak és tisztviselők a legszigorúbb büntetés terhe alatt kötelesek betartani a békét. A magyar király a béke feltételeit az említett feleket belefoglalásával jelen iratban rögzíti, a szultán követe előtt letett esküvel lepecsételve küldi. Esküformula.

Venezia, Biblioteca del Museo Correr, Ms. Cod. Cicogna 2126, fol. 259v–263r – cop.

Nos Wladislaus Dei gratia Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae Croatiae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Comaniae, Bulgariae etc. rex nec non Slesiae et Luxemburgensis dux, marchioque Moraviae, et Lussatiae, aliarumque multarum terrarum dominus. Damus ad notitiam omnibus et singulis quibus expedit et ad quorum conspectum praesentes nostrae litterae patentes pervenerint et qui eas perlegerint vel audierint qualiter ante hoc tempus quum nostra regia celsitudo cum serenissimo et excellentissimo principe et domino domino Amin(?) sultano Bayazith hano magno atque potenti Turcorum imperatore, nec non terrarum Irrunniae,(?) Karamaniae, Anatholiae, atque Thratiae aliarumque multarum terrarum domino fratre nostro carissimo amicoque vicino dilecto pacem per septem integros annos fecisset, postea per unum integrum annum qui proxime elapsis diebus expiravit, ita quam in dictis septem et postea uno annis, terris omnibus et dominiis civitatibus, castris, castellis, oppidis atque fortalitiis et villis tam nostrorum et caesareae maiestatis quam etiam eorum qui penes nostram regiam celsitudinem sunt inclusi, nec non hominibus et subditis utriusque nostrorum nulla damna vel nocumenta uni parti ab altera inferantur et quod ita esset ab utraque parte litterae iuramentales fidedigne pro maiori robore et firmitate emandate fuerunt. Nunc autem dicta pax et foedus ad suum terminum pervenit, ideo placuit et placet nobis dictae caesareae maiestati quae huiusmodi pax et foedus nec non amicitia et fraternitas tam inter nos quam inter ipsius caesareae maiestatis pro bono pacis utriusque nostrum regnorum ac subditorum nostrorum, nec non amicorum sive fratrum in hac pace penes nostram regiam celsitudinem nominatorum omnino sicut prius fuit, continetur et prorogetur innovetur et sic cum sua caesarea maiestate ac regnis et dominiisque nec non terris et subditis suis pacem treugasque infra quinque annos integros omnino, sicut prius fuit, fecimus et facimus itaque ista pax incipitur a primo mensis Octobris et duret usque ad praedictos quinque annos.

Unde Nos praefatus Wladislaus rex, iuxta tractatus et conclusiones infra quinque integrorum annorum spatium esse in pace et amicitia dedimus consensum et voluntatem, suscepimus et conclusimus hoc modo quod si pax et treuga infra dictum terminum nostrae regiae celsitudini, nostris que subditis, regnis, dominiis, terris nec non fratribus et amicis in praesenti pace includendis et nominandis videlicet regnis Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, ita Sclavoniae, Marchionatui Moraviae, et ducatus Slesiae utriusque nec non ducatus Lussatiae cum ducato sex civitatum, cum omnibus terris ad eadem regna

pertinentibus ac partibus Transclavonis et Boznae atque caeteros praenominatis regnis nostris cum omnibus dictorum regnorum partinentiis ac terris, provintiis, locis, et villis magnis et partuis et cum castro Jaycza et castro Zrebernyk et castro Sabaz et Nandoralba, Zeverino cum omnibus eorundem pertinentiis et metis, et item cum omnibus aliis castris nostris regiis civitatibus Thininio, Clissiom Ziviin, Ostervuyza, Othochacz, Segnia, et generaliter cum omnibus aliis locis, provintiis, et villis, quae pertinent ad nostram regiam celsitudinem, et infra nominandos amicos et fratres nostros ubicunque existentibus et se habentibus et quomodocunque vocitatis, secundem supradictum pactum quinque integrorum annorum spatio in amicitia et pace ac penes nostram regiam celsitudinem pariter sint et habeantur et quod nec ab ipsa caesarea maiestate nec a suis consiliariis bastialaris, aut dominis et confinia tenentibus sine quibusvis aliis subditis suae caesareae maiestatis et ad eum pertinentibus celsitudini nostrae regiae, terrisque et castris et locis ac pertinentiis eorundem ac eorum, qui in praesenti treuga et pace nobis cum inclusi sunt, aliqua damna vel impedimenta aut perturbationes non inferantur nec cum exercitu, sed nec cum cathinis, nec incursiones ad dicta nostrae regiae celsitudinis loca mittantur vel transgrediantur.

Similiter ex parte dictae caesareae maiestatis terris et dominiis et imprimis de superiori parte terris ducis, pertinentiis et terris eiusdem, nec non castris penes terram ducis, quae scilicet Prolosciacz, Imothsky, Roogh, nadgoraz, Zlivubusky, Mosthaar, Pochitegl, Blafay, Nonii, Risma, Clivuch, Samobor, Millostenua cum civitatibus et cum omnibus villis insimul et insuper terra Bozna cum suis pertinentiis et quae ad confinia terrae Boznae spectant, videlicet castris Kamengrad, Clyvich, Hlevuan, Belgrad in ipsa Bozna, Uvenchyacz, Komothiin, Thraumiik, Pripelliza, Wrandyk, Dobui, Maglay, et alio castro nomine Belgrad similiter in Bozna, Zvuzed, Thorychno, Fernerlyk, Prossor, Bobouvanz, Duubrovnyk cum civitatibus et villis eorundem, item castrum Zuvonyk et pertinentiis eiusdem ac civitatibus et villis eiusdem nec non penes Danubium terrae Rasciae cum castro Zenederun, castra Hauvala et Clyvuch, Haram, Volubacz cum eorum civitatibus. Item terrae Branichevuo cum pertinentiis suis et confinibus suis, insuper castro Florentin et castro Bolon, item terris et castris Sisiman et confinibus eiusdem et castro Orahovuo, Nicopoglie, Obuvnyk, Vivugenuo, Ruucz cum civitatibus et tota terra Bulgariae et provintiis eiusdem ac villis insimul, item in inferioribus partibus castro quod Turcorum idiomate Akyerme et Hungariae Neztherfeyeruvar nominatur et castro Kylliae cum eorum pertinentiis omnia pariter in hac praescripta pace includantur predictis locis et castris, et civitatibus terrisque omnibus provintiis et villis a nostra regia celsitudine et nostris dominis banis et subditis et ab omnibus eorum partibus, quod non habeant malum vel impedimentum ac perturbationem vel transitum cum mala cogitatione, sed secure in pace fore intelligantur. Item quod serenissimus rex Poloniae, Sigismundus frater noster carissimus in ista nostra praesenti pace quinque annorum sit inclusus, prout et quemadmodum in superiori pace regnis, terris, dominiis, civitatibus, castris, castellis, tenutis, dicticibus et villis ac subditis universis ita quod usque ad complementum dictorum quonque annorum integrorum. Idem quoque serenissimus rex Poloniae habeat pacem, et quod eidem domino regi Poloniae ac terris et dominiis et subditis suis per dictam caesaream maiestatem nullum inferatur damnum, impedimentum, aut malum sive nocumentum.

Item Ioannes Bogdan cum filiis et boiaronibus et tota terra Moldaviae: et ad eum pertinentia, similiter et Vulad vayvodae terrae Transalpiniae cum filis, boiaronibus et tota terra Transalpina et ad eam pertinentia in hac pace penes nostram regiam celsitudinem, pariter sint. Censum tamen ac munus et servitia, sicuti hactenus persolverunt et servierunt nostrae regiae celsitudini, sic et deinceps solvant et serviant et plus nil ab eis expectatur, neque aliqua calumnia eis inferatur. Caesareae eutam maiestati iuxta morem et

consuetudinem priorem quale munus et qualem modum inseruendo habuerunt, ita et deinceps dent, nil tamen magis ab eis expetatur, nec aliqua calumnia, quae prius non sunt, aut damnum vel hostilitas eis inferatur.

Similiter et civitas ac comunitas Ragusii cum suis civibus, civitatibus, districtibus, insulis et caeteris pertinentiis suis ac mercatoribus tam in mari, quam in terra in hac pace penes nostram regiam celsitudinem pariter fiat et sit, et quicquid hactenus pro censu solverunt et qualiacunque servitia fecerunt nostrae regiae celsitudini, ita etiam deinceps solvant et servitia faciant, et plus ab eis nil expetatur, nec aliqua calumnia inferatur, caesareae vero maiestati similiter qualem hactenus modum in serviendo observaverunt, ita deinceps observent et faciant, et plus ab eis nihil expetatur, neque aliqua calumnia aut damnum vel hostilitas ipsis inferatur.

Illustrissimus etiam Leonardus Lauredanus dux Venetiarum una cum dominio Venetiarum ex quo in praeterita pace respecto et contemplatione nostrae regiae celsitudinis per dictam caesaream maiestatem fuit inclusus et acceptatus, ita et nunc etiam respectu et contemplatione nostrae regiae celsitudinis dicta caesarea maiestas una nobiscum eundem ducem acceptat simul cum dicto Venetiarum dominio nec non omnibus eorum terris, dominiis, regnis, insulis, civitatibus, castris, castellis, districtibus ac villis, ita per durante dicto termino quinque annorum ipsum universum dominium sit penes nostram regiam celsitudinem in hac pace inclusum, et per nulla ipsis hostilitas, molestia, damnum aut nocumentum per dictam caesaream maiestatem ac subditos suos et ad ipsam pertinentes inferatur.

Item quousque ista pax inter nos duraverit ex utraque parte denuo castra non aedificentur neque erigantur.

Item meae regiae celsitudinis, meorumque finitimorum dominorum banorum et aliorum quorumcunque similiter et dictae caesariae maiestatis finitimorum dominorum homines per terram aut per aquam ad quaecunque loca missi et directi fuerint de uno ad alium excipiantur cum honore et in pace ac sanctitate remittantur: Illi vero qui inter nos deambulabunt oratores et qui missi fuerint nuncii, quod pro eis pignus non expetatur, sed quod absque litteris et sigillis et absque omni cautione aut obsidibus nec non ulla formidine secure veniant et redeant nemine impediante.

Item ad cuiuscunque nostrum conspectum oratores mittentur aut nuncii sive alii quicunque quod nihil penitus retardent aut immorentur sed absque nimia mora dimittantur et expedianur, et ex nunc salvum et securum conductum habere intelligantur.

Item utriusque nostrum mercatores per terram et per aquam per regna et dominia nostra in pace et protectione cuiuslibet nostrum sint et existant libere et pacifice ambulando mercimonia sua exercent secundum morem illius patriae et terrae ad quam pervenerint solutis de more et consuetudine solvendis nec capitibus nec bonis et rebus cum eis existentibus periculo aut direptione vel damno aliquo nullo eis imminente. Si quis autem ex dictis mercatoribus alicubi morari voluerit quantumcunque placebit ei stare et immorari possit et ad libitum suum, postea secure et absque arestatione vel alio quovis impedimento vadat et recedat. Item quod si ex aliqua nostri parte aliquo modo absque scitu nostro mercatoribus aliquod malum inferetur, in hoc forte et diligens iudicium fiat in inquirendo malefactore quo quidem invento finis ei imponatur et de eius bonis damnificato satisfactio impendatur.

Item si in alicuius nostrum terris et dominiis durante ipsa pace aliquis aliquem spoliavit, vel contra ipsam pacem aliquod aliud malum faceret, in quocunque loco ipse mala et damna commissa fuerint, in tali casu pro revisione ex utraque parte potiores viri tamquam audaces mittantur, qui secundum iudicium et iustitiam sciscitantes et revidentes dicta damna ratificat et complanent, et quicunque reus compertus fuerit secundum consuetudinem condigne puniatur, nihilominus pro tali re pacem infringere non sit

occasio, neque pax ipsa violata esse intelligatur, sed firma et tamquam non violata permaneat: Confinia autem tenentibus seriose committatur tam per terram quam per quem quod inter nos et utriusque nostrum terras ac tenutas nostra furtim vel manifeste exercitus, incursiones atque chathe Martholosi caeterique qui ad inferenda damna deambulare et malum facere solent, non transgrediantur et exquacunque parte contra ipsam pacem aliquod malum commissum fuerit non solum illi malefactori finis imponatur, sed si tale negocium cum confinia tenentium scitu pariter committetur. In eo casu et tali confinia tenenti et officia latui suo finis imponi debeat.

Item si caesarea maiestas praedicta vellet ve aut mittere exercitum contra aliquem principem christianum inimicum suum et iter esset dicto exercitui suo per terras nostrae regiae celsitudinis in eo casu absque nostro regio scitu et aperta voluntate ac permissione non possit dictus eius exercitus mitti, neque per vayvodas ac officiales occulte aut aperte, et neque per se, neque per alios similiter nostra regia celsitudo etiam facere debeat cum nostris banis et dominis confinia tenentibus.

Item et quod ubique dominis et banis ac capitaneis firmiter committatur quod sive per terram, sive per aquam secundum praedictam ordinationem infra pacis terminos haec amicitia absque omni occasione et fraude inviolabiliter observetur et hanc pacem atque fidem et iuramentum utriusque nostrum sub poena capitis violare non audeat.

Caeterum ista praedicta pax et treuga ac amicitia ut inviolabiliter et absque calumnia observetur mea regia celsitudo conscriptis his litteris iuramentalibus coram oratore dictae caesareae maiestatis Alyah, iuxta morem principis iurando ipsas litteras iuramentales propria mea manu foelici praefato oratori caesareae maiestatis assignantes eidem expeditionem ferimus et tandem ita fecimus praeceptum et mentionem, quod inter nostram regiam celsitudinem et praedictam caesaream maiestatem nec non praenominatum serenissimum Poloniae regem fratrem nostrum carissimum atque illustrissimum Venetiarum ducem et dominium omnesque praedictorum omnium subditos et terras nostras et eorum omnium qui, ut praemissum est, penes nos inclusi sunt. Ista pax et treuga quae sunt confectae secundum scripturam et obligationem verborum et tractatum ac pactorum in eisdem litteris contentorum infra finem dictae pacis omnia ista adimpleantur et inviolabiliter observentur.

Pro cuius quidem pacis et treugarum observatione iurefragabili nostra regia celsitudo iurat ad Deum vivum qui coelum et terram creavit et gloriosam Dei genitricem Mariam et sancta Dei evangelia et omnes sanctos Dei, ac ad animam nostram, quod donec ex parte caesareae maiestatis, non fiet aliqua perturbatio, nec ex parte nostrae regiae celsitudinis fiet, dictum iuramentum praesente praefato oratore caesareae maiestatis, Alyah nostra regia celsitudo ferit et propria manu litteras iuramenti dedit et assignavit, et cum Dei auxilio similiter oratorem nostrum ad caesaream maiestatem mittemus. Sua caesarea maiestas similiter coram nostro oratore iurare debeat, et sua caesarea maiestas litteras ipsas iuramenti scriptas eidem oratori nostrae regiae celsitudinis det et assignet, ut ad nos deferat. Scriptae et datae sunt Budae prima die mensis Octobris anno Christi MDXI regnorum nostrorum Hungariae etc. anno XXII Bohemiae vero XXXXII.

2.

1512. március 12. Buda

Pietro Pasqualigo Leonardo Loredan velencei dózsénak

Néhány napja hazatért a Konstantinápolyból a magyar követ, akit a béke ratifikációja miatt küldtek. A béke szövegéből azonban kimaradt Horvátország, és más egyebek is, a magyar király is megfelelő titulusok nélkül szerepel. Az esküformula sem szabályos. A

kruppatamas_185_24

szultán Szelimre, egyik fiára bízta a határmenti területeket. A török csapatok betörték a királyságba nagy pusztítást okozva. A király ezért új követet fog küldeni a Portára. Szelim békét kötött a moldvai vajdával, aki hazaküldte a magyar segédcsapatot.

Venezia, BMC, Ms. Cod. Cicogna 2126, fol. 280v–281v – *reg.*

Questi giorni proxime passati zonse qui da Constantinopoli domino Zuan Croato nuncio regio, che ando per tuor el juramento dal signor Turco de la prorogation de le tregue per anni cinque, et porto lettere del dicto signor de approbation et iuramento sive ut isti apellant, juramentales praefatae prorogationis, le qual per esser molto diverse da le prime che dete la excellentia sua ne la pace over tregua de septe anni gia finita, sono sta de grandissimo decontento de questa maesta et de tuti questi altri signori, imperoche ne le presente lettere et iuramento del dicto signor Turco non è facta mention alcuna de la Croatia et li inclusi et nominati in dicte tregue da questa maesta, licet siano inclusi etiam et nominati dal signor Turco, non tamen penes hanc regiam maiestatem, ma como se ciascaduno de loro da per se havesse facto tregua over pace cum lui. Item dove l'instrumento de dicta renovation de tregue, che dete questa maesta al orator Turco adi primo de Octubrio lanno passato dice et replica piu volte esse tregue esser continuate et prorogate omnino secundo la forma che prima forono facte queste lettere del Turco ubique pretermette queste parole, videlicet ne la forma che prima forono facte. Preterea dicto signor Turco non ha iurato per soi fioli, anzi se ha reconcilia cum uno de loro chiamato Sellembeg et li ha dato im governo tuti li castelli et lochi che sono a li confini de questo regno ne li qual par che dicto Sellembeg habi commenzato a far qualche adnation de gente, el che ha data tanta suspition a questi signori, che hano spazato volantissime a tuti li comitati commandandoli nomine regio, che tengano le lor gente in puncto et preparate usque ad secundi(!) mandatum, per aviarle poí dove sara necessario. Demum novamente alcuni Turchi sono venuti verso Jayza et hano sachizata et brusata una bona villa molto propinque a dicta terra. Item de Bossina alcuni altri Turchi sono intrati in Schiavonia et hano meno una persona et animali assai, per li qual tuti respecti d sopra narrati la maesta regia ha electo orator suo al Turco domino Felice Raguseo et lo manda cum le lettere del iuramento de la tregua de septe anni per operar che la excellentia de quel signor omnino refaci queste altre sue lettere portate per lantedicto domino Zuan Croato, lequal io per poca circumspection del dicto Croato, o per inadvertentia de che le ha scripte sono facte indebitamente reducendole in omnibus et per omnia a la forma de le prime et commettendo a tuti li confini che la pace sia servata, et gia dicto domino Felice ha havute le sue instructione et lettere di credenza le qual io ho viste et lecte, et saria partito se lhavesse tocha danari, ma non ce un ducato. De Moldavia se intende per certo, che Sellembeg fiol del Turco ha facto pace cum quel vayvoda, dal che convien seguir, che anche da Tartari dicto vayvoda non sia per haver sussidio lanno presente. Unde per scausar spese dicto vayvoda ha rimandato a driedo li 400 schiopetieri, che questa esta passata la maesta regia li mandó in adiuto alia non sunt. Gratie Subtilitatis Vestrae me commendo Bude die XVII Martii MDXII.

3.

1519. március 7. Eger

Ludovico da Bagno mantovai követ Federigo Gonzaga mantovai hercegnek

kruppatamas_185_24

A lengyel királyné egészséges gyermeknek adott életet. Meghalt a temesi bán és Lőrinc herceg. A bíboros sikeres vadászaton van túl. A perzsa sah nagy területet foglalt vissza a töröktől. Budára érkeztek a török követek a béke ügyében.

ASMn busta 533, Ludovico da Bagno levelei, n. 11. – orig.

Qui havemo come in questo Zenaro la regina di Pollonia parturite con sanità una figlia fera. Et del medesimo mese morite el pallatino dignitá principale di questo regno, el conte di Temesvar, et il duca Lorenzo.

Alli XXVI Febraro el signor cardinale nostro amazzo una grande orsa di sua mano, et fuor della tarma/tanna hassemo.

Amazzo un'altra orsa, et furno morti ancho dui orsati de dui anni.

Nova et, come el Sophi ha represo duo reami al Turcho, et che'l maiore bassá che l'habbi et assediato in una cittá, et per tal causa fa grandissima provisione per terra, e per mare. In Buda sono arrivati ambascadori del Turcho solo per trattar una tregua con Ongari. In Agria a 7 de Marzo 1519.

4.

1522.

Brodarics István? ?-nek

A havasalföldi vajda halála nagy csapás. A török Magyarország ellen készülődik. A magyarok erejüket megfeszítve fegyverkeznek. Most már a kereszténység jövője a tét. A király nevében könyörög a pápa segítségért. Egykor egy bíboros adta az életét a várnai csatában, a mostani helyzet annál sokkal súlyosabb. Belgrád és Havasalföld eleste után az ellenséget már nem tartóztatják fel a széles folyók, a kapu nyitva áll Németországig, sőt egészen Spanyolországig. Horvátország elfoglalása után Itália fog következni. A magyarok 150 éve védik a határokat, nincs család, amelyik ne hozott volna áldozatot. A török ereje azonban akkorára nőtt, mintha Spanyolország erejét hasonlítanánk össze a mantovai vagy a ferrarai hercegséggel. Nándorfehérvárat Havasalfölddel együtt vissza kell foglalni. Hannibál és Konstantinápoly a példa, milyen következményei lesznek a késlekedésnek.

ASV Segr. Stato, Particolari, vol. 153, fol. 316r–317v – cop?

[...] non sati. Adhuc crudeliter in nos fortuna sevisset. Sequuta est paucis post diebus mors wayvode sew principis Transalpinis et eius provincie. Que alterum erat, quasi brachium regni ad hostes defectio. Nunc post ademptam Hungaris illam arcem, post illata tot dampna(!) et calamitates post occupatam Transalpinam regionem, quid hostis agat, quid moliatur. Scio Vestris Reverendissimis Dominationibus abunde constare. Certissimum est eum. Longe maiores vires parasse ad invadendam et occupandam Hungariam que h(a)verit(?) anno superiore ad capiendum Belgradum. Hungari vero licet tot annorum continuis cladibus exhausti, et iam penitus deficientes nihil tamen omittunt, quod ab ipsis provideri potest. Cum ex Buda discendem iam omni celeritate exigebatur illud gravissimum et inauditum tributum, de quo credo Dominationes Vestras audisse, quod tamen cuiusmodi sit. Quando Vestras Dominationes Reverendissimas audire libuerit, a me quoque intelligent. Conscribebatur exercitus a belliductoribus nostris serenissimus rex in Bohemiam erat profectus ad auxilia inde contrahenda. Humana divina que omnia sacra et prophana privata et publica in hunc unum usum dispensabantur. Nihil

penitus a quoque quid fieri posset omittebatur. Que licet omnia summa cum industria et celeritate fierent, cum tum ad hostes potentissimi vires collata. Nihil penitus esse videntur, videret que rex Hungarie iam non de Hungaria et provinciis sibi subiectis, sed de universa christiana republica agi. Spem eandem(?) quam semper in hac sede sacrosancta habuit ponens, jussit mihi ut hanc ipsam sanctissimam sedem supplex nomine suo adirem. Et si sanctissimus pontifex adhuc abesset, cum vestris t(ame)n(?röv) reverendissimis dominationibus adiuncto mihi hoc reverendo domino Antonio Marsupino archidiacono collega meo de salute sua et relique christianitatis agerem. Obiter(?) etiam alios Italie principes et respublicas adirem [sed?] quod iusserat. Adivi fere omnes, neminem ex omnibus reperti qui non sponte omnia polliceretur. Omnes uno ore affirmant se se si romanus pontifex et hec sedes sacrosancta rem hanc toto pectore amplectatur, mandata sue sanctitatis et huius sanctissime sedis facturos. Nunc cum res in hunc modum se habeat, idest cum et respublica christiana in summum discrimen sit adducta, et omnia ad Vestras Dominationes Reverendissimas et sedem hanc sacrosanctam referantur. Agite Reverendissimi et amplissimi patres sentiat totus orbis in Vestris Reverendissimis Dominationibus nihil penitus defuisse pluris eas fecisse salutem populi christiani. Pro qua salvator omnium mori dignatus est, que et substanciam et vitam propriam. Recordamur nos Hungari tanti aliquando fuisse apud sanctissimum dominorum cardinalium collegium defensionem christianam, ut unus ex hoc ipso ordine vestro non dubitarit in campo Warnensi ubi et Ladislaus rex noster cesus iacuit, mortem pro fide christiano oppetere. In longe maiori discrimine nunc est res christiana que unquam antea fuerit. Maiorem calamitatem attulit reipublice christiane ammissio Belgradi, deffectio Transalpine. Illorum fluminum occupatio que quisquam adhuc animo possit considerare. plus nobis Hungaris. Illa flumina, illa arx defensionis afferebant, que si viginti aut viginti quinque millia bellatorum assidue ibi aluissimus. Muros Mehercle et portam munitissimam amisimus, non nos solum, sed universi christiani. Quid eius aliud erat Belgradum, nisi janua, nisi clavis, nisi porta. Quid illa flumina erant, nisi firmissima menia tocuis christianitatis. Tamdiu igitur quousque hec non recuperantur. In eadem sumus condicione universi, in qua illi oppidani esse solent, qui magna murorum parte, et porta aliqua tutissima, vel arce potius ammissa hostem intra menia acceperunt. Nihil iam obstata reverendissimi et amplissimi patres, quin hostis libere possit ad omnes christianitatis partes evagari, omnia vastare, predari, verere. Et in potestatem suam redigere. Et si quis exactius ista secum in animo consideret ab eo loco ubi Belgradum est ubi Savus et Danubius confluunt usque ad Renum in Germania. Pedum in Italia, Montes Pirineos in Hispania nullum est flumen nulli montes, nullum obstaculum, quod posset hostis impetum remorari. Nam Alpes que Italiam tutabantur iampridem domita Illiride, quam Crociam vocamus ab hoste possidentur. Nonne superioribus diebus ausus est per eas ipsas audicissimus hostis cum parva manu usque ad fines Italie penetrare. Omnia ibi ferro et igni vastare. Quod si tam repente fecit, quid eum facturum secunda vel tertia excursionem credimus? Non iam igitur de Hungaria, de Dalmatia, Dacia, Bozna et Croacia. Sed de hac terrarum omnium pulcherima nobilissima et opulentissima Italia. Sed de tota christianitate agitur. Et si de Hungaria sola agetur debebatur tum id Hungaris antiquis christianorum propugnatoribus, ut omnium per tot annos defensores ab omnibus in tanto periculo iuvarentur. Centum et quinquaginta circiter anni sunt ex quo Hungari soli vix unquam a quoque alio, nisi aliquocies ab hac sacrosancta sede adiuti. Propriis viribus proprio sumptu, proprio sanguine rempublicam christianam defendunt. Exhaustus iste populus universus, tributa continua in hunc unum usum assidue solvendo [...] [...] nobilitas sanguinem assidue fundendo. Nulla est is Hungaria domus, nulla familia, non aliquot funeribus pro fide catholica insignis Tempus esset ut alii quoque christiani in partem saltem aliquam huius gravissimi oneris succederent, fuit aliquando [tempor]is(?) non

negamus, cum aequo Marte Hungari cum Thurcis pugnare poterant. Et ex omnibus fere preliis victores redibant. Sed eo tempore neque Thurcorum imperium in tantum auctum, et Hungari adhuc omnia ea loca, quae ultra Savum et Danubium sunt tenebant. Sed nunc longe alia est, et rerum et locorum omnium facies. In tantum sunt et hostis vires aucte et nostre extenuate, ut si rex Hungariae ad Thurcarum imperatorem conferatur, perinde sit ac si quispiam Mantuae et Ferrariae principem cum christiani aut catholico rege comparet. Si pares Hungari hostibus esse potuissent, non perisset Belgradum. Idem fecissent nunc Hungari, quod [...] in servanda eadem arce maiores nostros fecerunt. Providendum igitur [es]set(?) in tempore et providendum ab omnibus. Ne ista flamma, quae paulatim christianitatem absummit ulterius serperet. Eripienda essent illa flumina e manibus hostium, recuperanda Nandoralba Alpes iste, quae Italiam a Septemtrione cingunt, purgande ab illis belluis teterrimis, qui eis libere latrocinantur. Non negligenda denique defectio Transalpine, quae et ipsa maioris est momenti quae existimamus. Et haec omnia in tempore providenda. Si maiores vestri antiqui illi Romani, quibus in orbe gubernando vester hic amplissimus successit senatus in tempore providissent, ne Hannibal Pirenei montes iuga, ne flumen Rodanum, ne Alpes Gallicos transisset. Non vidissent certe eum multis et maximis cladibus ab eo prius acceptis his tandem portis obsequente. Si memoria patrum nostrorum principes christiani aut saltem sola haec sedes sacrosancta, quae maxime debebat clamorem [urb]is(?) Constantinopolis tunc cum ab hoc eodem hoste terra et marique premeretur, exaudisset, neque ipsi nobilissimum illud totius orientis caput tam turpiter amisissent, neque nos pestem hanc teterrimam in intimis visceribus nunc aleremus. Nolite per amorem dei omnipotentis, nolite regi Hungariae similia nunc(?) de se clamari et palam predicanti et pericula vobis et universo christiano orbi imminencia clara voce [...]

5.

Verancsics Antal emlékirata a magyarországi eseményekről mohácsi csatától 1529-ig
Lajos király halála után a magyarok többsége Ferdinánddal szemben Szapolyai Jánost választotta és koronázta meg magyar királynak. Ferdinánd azonban testvére, Mária királyné segítségével a Pozsonyba összehívott kevés hívével királlyá választotta magát. Miután Zsigmond lengyel király hasztalan próbált meg közvetíteni a két király között, Ferdinánd, aki közben a magyar főméltóságok egy részét a pártjára állította elűzte vetélytársát az országból, aki Lengyelországba menekült. Ezután Ferdinánd Székesfehérváron megkoronáztatja magát. Mindkét király szinte egy időben, de Ferdinánd elfogott levelének tanúsága szerint kevéssel korábban követséget menesztett a Portára, hogy ügyének megnyerje a szultánt. Szülejmán Jánost fogadta barátságába, Ferdinándot pedig felszólította, hogy engedje Jánost birtokba venni az országát, ellenkező esetben háborút fog indítani ellene. János hasztalan próbálta Ibrahim pasa útján lebeszélni a haragra gyulladt szultánt a háborúról. A török elfoglalta Pozsonyig az országot óriási pusztítást okozva, Bécszet azonban nem sikerült elfoglalnia. Jánost visszahelyezte a trónjára és segítséget ígért ellenségei ellen, és megengedte, hogy a francia királlyal és egyéb keresztény uralkodókkal a szövetség kössön, valamint kieszközölte Jánosnál Várdai és Perényi kegyelmét. János békében akarja országát kormányozni, szövetségben a keresztény fejedelmekkel, Ferdinánd azonban nem nyugszik, ami azzal fenyeget, hogy a szultán újabb háborút fog indítani ellene. Ha János meghal, a török vagy nála rosszabb uralkodó fog a trónra helyezni, vagy szandzsákokat csinál az országból.

AAV Misc. Arm. II, vol. 13, fol. 474r–481r – *cop.*

Ed. orig. lat., transl. hung., *Fejedelmi levelek*, 184–190.

De statu rerum Hungariae a morte regis Ludovici secundi usque ad praesens tempus i(dest). ad finem anni 1529.

Vladislao defuncto Ludovicus filius successit adhuc impubes, qui ducta in uxorem Maria Caroli caesaris, et Ferdinandi tunc Austriae archiducis sorore annum agens vigesimum primum superioribus annis in bello contra Turcarum imperatorem Solimanum mortem obiit.

Post cuius obitum magna principum Hungariae parte in illo funesto bello absumpta, Stephano de Bathor palatino comite per Ferdinandum, ut rebus suis faveret inducto, et ad partes eius regina potissimum Mariae Ferdinandi sororis opera cum paucis declinante: caeteri domini, prelati, et barones universi comitatus nobilium, in quos regnum est divisum, et qui soli cum dominis vis creandi regis habent cum civitatibus liberis in Alba Regali ad diem ad id communi consensu institutum convenerint et prius corpora regis, quod paulo ante in campo Mohaciensi inventum fuerat, honorificentissime sepulto faelicibus auspiciis Joannem de Zapoliia comitem Scepusiensem waivodam Transilvanum unanimi omnium consensu regem creant, et sequenti die coronant, cuius coronatione audita illi quoque, qui in Ferdinandum inclinare visi fuerant, palatino tantum, et duobus aliis exceptis ad eius obedientiam certatim concurrunt.

Ferdinandus ex altera parte egerime ferens consensu totius Hungariae regnum esse alteri traditum, cum illis paucis qui factionem eius duce palatino sequebantur, bellum parat, quod tamen supervenientibus brevi nivibus, et frigore, cuius pedites eius lanczkinetii sunt impatrentissimi fuit dissolutum, Agit nihilomius Ferdinandus apud palatinum ut dieta quaedam per reginam ad Comaron oppidum tunc in manibus eius existens, locum insularem, et ad tabia prorsus institutum indicta Ponium transferretur, atque ibi electio de se fieret, in loco similiter insueto paulo ante in suam potestatem per palatinum tradito. Ubi palatinus cum illis paucis non in campo et loco libero quod in electionibus regum Hungariae semper est observatum, sed in quadam ecclesia conveniens hortatu reginae, quae in eadem civitate erat post laptum tempus, illius etiam reginalis dietae nulla lege nullo ordine servato, nullo comitatu nobilium sine quibus talia fieri non possunt praesente, post coronatum alium legitimum regem Ferdinandum eligit.

Atque hunc modum mortuo rege Ludovico, prius Joannes, postea Ferdinandus fit rex Hungariae, ille favore et electione populi, hic partim uxoris partim quorundam contractuum iure a tribus tantum, qui ius eligendi regis haberent, Ponium electus, interponit deinde partes suas Sigismundus rex Poloniae, utriusque regis cognatus pro concordia cuius auctoritate fit conventus Olomucii, in civitate Moraviae, ad quem cum ab iis tribus regibus primores consiliarii missi fuissent tractandae concordiae gratia, re infecta inde redierunt, Joanne et ibi et postea semper iustitiam implorante et vis suum cognitioni regis Poloniae sanctissimi domini nostri postremo etiam serenissimi imperatoris Caroli fratris adversarii sui, denique cuiuscumque alterius hominis christiani submittente Ferdinando ne nomen quidem iuris et iustitiae audire volente, sed hoc tantum dicente nolle se intrare in iudicium cum servo et vaxallo suo ita enim Joannem appellabat, hic postea venit ad arma et nescio quo fato, vel infelicitate Joannis, primores Hungariae Paulus archiepiscopus Strigoniensis Petrus Perenii waivoda Transilvanus, cui Joannes coronam regni servandam tradiderat, Andreas Bathori, Franciscus Bothiani, et nonnulli alii, in quos Joannes vires, et facultates suas partitus fuerat, quibus maxime confidebat, ad Ferdinandum deficiunt, ea etiam spe quod ille eis pollicebatur non solum certissimam recuperationem omnium sub rege Ludovico, et Ladislao amissorum, sed etiam longe

maiora. Joannis igitur desertus a suis, sede susa regia pulsus tamdiu tamen regnum est retinere conatus donec habito his cum hoste praelio ibi quoque non tam ab hostibus victus, quam a suis pugnare contra suos volentibus desertus, in Poloniam profugit, retenta tamen in sua ditione libere tota illa Hungariae parte quae est inter montes Carpatios, qui Poloniam et Russiam ab Hungaria dividunt, et inter Themiswar, inter Tibiscum porro fluvium et Transilvaniam, ad haec tota fere Slavonia, magna parte Transilvania, et favore occulto in animis Hungarorum, per totam Hungariam sparso, et iam Ferdinandus habita corona regni a Petro Pereny in Alba Regali in solemnibus comitiis et ipse coronatus fuerat. Joanne porro in Polonia exulante rex Poloniae rursus concordiam tentat, sed eodem quo prius eventu Joanne et tunc ad omnia iusta et honesta parato, et ad talia, quae se referantur vix fidem habebunt apud alios, quam qui rem ipsam tractaverunt, idque pro bono et salute christianitatis non rerum suarum desperatione, iam enim certus erat sibi amicitiam Turci esse paratam. Ambo enim iam antea legationem solemnem ad Turcum miserant pacem petitem, sed Joannes non prius quam Ferdinandi literae manu eius subscriptae fuerent interceptae, id a Turca per sangiacos petentis, ambo igitur fere eodem tempore cum pro hoc ad Turcam misissent, Turcus Joannis amplectitur amicitiam, Ferdinando pacem non negat, sed ita ut Ferdinandus primum libere in Hungaria Joannem regnare permittat, deinde Polono et Venetis sit amicus, postremo regi christianissimo filios reddi curet. Ferunt additum in responso illo nescio quid, et de pontifice romano, quae quidem nisi Ferdinandus faciat bellum sibi paratum esse intelligat. Ferdinandus nihil iis belli denunciationibus deterritus, bellum et ipse parat, sed ita ut de eo illud fortasse dicere posset, quod Virgilius de Troia? cum Achille congressu dixit, „intellix puer atque impar congressus Achilli.” Ubi Joannes fit certior de tanto belli apparatu Turcico, veritus id quod evenit, consulens non solum reipublicae christianae, sed etiam inimico, mittit ad Turcum medio Ibraym bassa a christianitate avertendum, quod ubi nullo modo impetrari potest, Turca in Ferdinandum mira, et incredibili ira percito. Quod reliquum erat dat omnem operam ut regnum suum conservet accedens in persona propria ad Turcum in Hungariam intransiens nihil ibi praetermittens in salute regni sui, procuranda quidquid a christiano principe non fuit alienum, Turcus habito cum rege colloquio, Budam postea et alia omnia penes Danubium usque posonium capit, et ad Joannis ut promiserat manus tradit non reperto autem usquam adversario, obvia quoque ferro et igne vastat, ac diripit, adultos fere omnes obtruncat, adolescentes, et impuberes promiscui sexus captos abducit. A Viennae obsidione temporis iniquitate repellitur, revertent constantinopolim cum integro exercitu Joannem Budae repertum amicissimis verbis affatus honorificentissime muneratum regem in libero regno relinquit, pollicitus ei non solum sinceram amicitiam sed e contra quoscumque inimicos maxime contra archiducem austriae auxilia totiens quotiens esset opus, etiam in persona propria, testatus in eo sermone quem cum rege habuit non displicere sibi quod rex haberet amicitiam christianissimi regis Franciae, cuius oratorem apud regem videret, et aliorum etiam principum christianorum, atque inibi Paulo etiam archiepiscopo Strigoniensi, Petro item Pereny tunc captivo regis paulo ante vaivoda Transilvano, quos ambos superius nominavimus gratiam a rege impetrat. Res in hunc modum se habet.

Hunc Joannes in regnum, restitutus regni etiam corona quam Ferdinando traditam fuisse diximus recuperata, nihil aliud querit nisi pacem et quietam suam, et regni sui, et amicitiam principum christianorum sedis autem apostolica paternam benedictionem Ferdinandus si adhuc Hungariam turbare perrexerit, etiam si quid damni inferat nihil aliud faciet, nisi quod hactenus fecit, ut et christianos vexet et congerat carbones ignitos super caput suum, idest provocet rursus contra se potentissimum inimicum, qui si redierit sicut rediturum si Ferdinandus non quieverit nemo dubitet longe maiora faciet, quam proxima

expeditione fecit, neque est quisquam praeter deum, rebus praesertim christianis sic stantibus, qui possit eius viribus resistere quicquid fortasse aliqui christiani somnient. Neque sibi quisquam persuaderat Joanne vivo, et cum Ferdinando in concordiam non adducto Hungariam Ferdinandi fore, et si Joanni mors inter ista contingat. Quis dubitat Turcum vel alium regem pro voto suo Hungariae impositurum Joanne longe ferociorem, et intractabiliorem, vel Hungariam, quod magis est timendum, pro se occupaturum et ex regno in provinciam redacturum, quod Turci sangiacatum vocant.

6.

1540. október 3. Róma

III. Pál pápa Várdai Pál esztergomi érseknek

Fájdalommal értesült János király haláláról, aminek súlyos következményei lehetnek. Még nagyobb aggodalommal fogadták ugyanis a hírt, hogy követet küldtek a Portára, akik felajánlották az adófizetést, a király fiát pedig, akinek a kiskorúsága idejére kormányzót állítottak, a szultán oltalmába ajánlották. Mindez ellentmond a Ferdinánddal kötött békének és a török érdekeit szolgálja. Tegyen meg mindent a béke érdekében és inti, hogy akadályozza meg a polgárháború kitörését, nehogy az ország a bizánci birodalom sorsára jusson.

AAV Armadio XLI, vol. 19, fol. 44r–45v – reg.

Ed. PRAY, *Annales*, V, 333–334.

Archiepiscopo Strigoniensi

Venerabilis frater salutem. Audito per nos obitu clarae memoriae Ioannis regis, sane praeter dolorem ex morte christiani principis susceptum a nobis non parum etiam perturbati fuimus quid veriti sumus ex proximus istius regni cladibus ne quid ea res non solum vobis sed etiam ceterae christianitati periculi afferret, ne ne aliqui istic molus in his tantis christianorum perturbationibus nunc oritentur. Id autem eo magis timere cogimur quod intelleximus id quod cupimus omnino esse falsum profectos iam istinc esse oratores publicos ad Turcarum tyrannum qui cum eo agant, tributumque polliceantur ut is relictum filium Ioannis regis in suam defensionem suscipiat, et in eo statu quo primum eius fuit remanere sinat, gubernatore regni interim constituto, qua quidem re nihil soluit nobis accidere acerbius, cum enim istud regnum ex discordiis vestris antea afflictum ac lacerum, postea ex pace inter eundem Joannem et charissimum in Christo filium nostrum Ferdinandum Romanorum etc. regem inita recreatum videremus, bonaque spe duceremur eandem pacem omni studio a vobis qui praesertim in ea intervenissetis esse conservandam, cum precipui sicut a fidedignis relatum nobis est hic ipse casus in dicta pace fuerit ante previsus ac decisis, quid audiri potuit vestro nomine indignius, quam pace turbata, spretisque foederibus tum novis tum priscis etiam ab hoste christianitati auxilium petere! Eidemque hosti viam patientiorem ad cetera christianitatis aperire, et Hungariam Turcis facere vectigalem? Sed nos ut diximus falsa hec esse cupimus, et speramus, non enim modo de prelato insigni qualis tua fraternitas est, sed ne de christiano quidem homine facile credi possunt cum impietatem multis modis contineant. Quidvis certe pati ac subire satius fuisset quoque ad hec confugere licet igitur a fraternitate tua nihil expectare debeamus quod indignum ea sit, tamen cum de istius regni, quod etiam antemurale cetera christianitatis est, salute tantum simus solliciti, quantum nostri officis ratis, nostrorumque predecessorum consuetudo ac noster erga vos amor postulat, fraternitatem tuam omni

affectu omnique instantia hortandam duximus, et pro bono istius regni omniumque christianorum universali monemus et urgemus, ut pro tua virili pacem in isto regno omni tuo studio et opera conservare, pacisque federa tueri cures, tibi nihilominus in virtute sancte obedientiae et sub nostrae indignationis pena praecipientes ut omne hostium christianitati consortium tanto detrimento a nobis expertum ab eodem regno penitus excludas, ne belli causis et seminibus inter vos renatis, atque ex vestra quod Deus avertat discordia nova occasio Turcis praebatur istius regni ad extremum interitum deducendi ac sibi tandem subiiciendi, sicut in Grecia fecerunt cuius miserabili exemplum ante oculos vobis sit. In hoc fraternitas tua rem pietate prudentia ac persona sua dignam et nobis qui nihil aliud quoque istud.

Regni salutem et communem securitatem ex hoc petimus facit valde gratam. Datum Romae apud Sanctum n. III. Octobris 1540 anno sexto

7.

1551. június 30. Konstantinápoly

Szülejmán szultán Zsigmond Ágost lengyel királynak

A németek megtámadták szolgájának, a néhai János királynak a földjét. Ezt nem tűrheti, ezért hadseregével Izabella királyné segítségére fog sietni. Tegye meg ezt ő is a testvére érdekében. A barát a gyermeket meg akarja fosztani a trónjától, ezért egyezséget kötött Ferdinánddal. János fiát, amint eléri a felnőtt kort, királlyá fogja koronáztatni.

AAV Misc. Arm. II vol. 61, fol. 84v–85r – cop.

Litterae Thurcarum imperatoris ad regem Poloniae

Soltan Solymannus Dei gratia. Omnipotens et invictissimus Thurcarum imperator serenissimo et illustrissimo domino Sigismundo Augusto fidei Christianae Dei gratia regi Poloniae. Inter principes et magnates Christianos supremo domino, et principi catholico cum aliis summis principibus magno in honore et amicitia semper habito principatu et sede ista dignissimo domino, amico, et vicino nostro carissimo.

Sciat Maiestas Vestra perlatum esse ad celsam et magnificam sedem nostram Germanis contendere per ditiores Maiestatis Vestrae et penetrare in terram filii regis Joannis multasque iniurias subditis eius facere, ac ita intelligat Maiestas Vestra. Nos ex gratia et potenti nostro dominio regnum istus Hungariae regi Stephano certo iam contulisse et quemadmodum fuit pater illius Joannes sicut iste est subditus noster. Terraque eius sicut quaequam altera nos dominiumque nostrum recognoscit, et hactenus in pace servita fuit. Subditi eius ita nobis tributum impendunt sicut quipiam alii, Quamobrem non permittemus, nec consentiemus atque omni diligentia providebimus, ne quisquam illi terrae quae eius iniurias et damna inferre audeat. Ad quas prohibendas nos magnum exercitum comparavimus. Et cum ita se res habeat quae regina est soror Maiestatis Vestrae auxilio illi et consilio Maiestas Vostra adesse debet. Nunc praesertim cum id grandis necessitas requirat, ut in ea Maiestas Vestra laudem sibi parcat. Et gratiam erga sororem suam declaret.

Quod si Maiestas Vestra minime perpendit, non erit profecto id cum dignitate Maiestatis Vestrae coniunctum, necesse enim est, ut Maiestas Vestra rationem eius habeat, atque bene consideret. Cum id necessitas requirat, ut illi Maiestas Vestra omni spe et praesidio suppetias ferat, atque hostes eius ex finibus illis eiiciat. Nos etiam pro parte

nostra Dei auxilio, quantum poterimus sororem Maiestatis Vestrae et filium eius tueri volumus, atque etiam ex nostris milites delegimus in nostraque terra et finibus, iam ita omnibus rebus instruximus ut iam saltem ad unam certam occasionem intenti expectamus, idque etiam non minima vicinitatis et amicitiae nostrae mutuae gratia, quae nobis adhuc et praedecessoribus nostris inde iam longo tempore intercessit. Rogamus iccirco(!) Maiestatem Vestram ut rationem habeat sororis eius nunc in eius ista necessitate, atque illi opem ferat. Quotidie non ad celsam sedem nostram nova haec perferunt. Rege, Ferdinandum communicato consilio cum monaco velle principatum. et subditum nostrum regis Joannis filium una cum eius matre immisso suo exercitu in terras illius opprimere, et ad internitionem delere, facta ea transactione, ut hoc deinceps regnum et quicquid pertinet ad regnum Hungariae filio Ferdinandi maneat, quoad filium Joannis regis spectat. Qui adhuc esset immaturus nec oneri regni satisfacere posset, propterea coronatus non est. Postquam autem adoleverit, et in gradum ire poterit, et per Dei clementiam quamvis etiam nunc sit rex, coronabitur. Quod ita certum Maiestas Vestra habeat atque intelligat, quanta haec sit fraus Germanica, ut deinde Maiestas Vestra mutuo ratione earum rerum moveat. Datum in civitate insigni Constantinopoli ultimo Junii etc.

8.

1552. március 9. Konstantinápoly

Domenico Morosini bailo Francesco Doná velencei dózsénak

A pasa azt mondta, hogy János király halála előtt megparancsolta az uraknak, hogy adják át az összes várat és várost a szultánnak és ajánlják oltalmába a fiát. Amikor a szultán Magyarországra jött, Budán sok fegyverest talált. Megkérdezte az uraktól, hogy engedelmessé-e halott uruk akarátának. Azok megígérték, hogy ráveszik a királynét a vár átadására, amely a janicsárok bevonulásával megtörtént. A barát elhozta a táborba a csecsemőt, a szultán pedig ünnepélyes ígéretet tett, hogy felnőtt korában megkoronáztatja. Ő azt javasolta, hogy tartsa magánál a gyermeket, a szultán azonban nem hallgatott rá. A barát elárulta a gyermeket, amiért az életével lakolt.

ASVe Arch. Proprio, Constantinopoli, filza 5, fol. 337v. 338v – ed. part.

„...Soggionse poi il bassà vi voglio dire una cosa, vi maravigliarete della bontà di questo signore. Voi dovete sapere che poco innanti che Zuane re di Ongaria morisse fece venire a se fra Giorgi et alcuni altri soi consiglieri ne i quali lui piu si fidava: e poi che li hebbe raccomandato il figliolo e la moglie li disse, hora che io non posso piu vivere vi voglio lassare un carico il quale so certo che da poi la mia morte essequirete con quella medesima fede, e con quel medesimo amore, che havete sempre essequito l’altre cose che io vi ho comandato mentre son vivuto: e questo e che havendo cura e protettione di mio figliolo debiate medemamente haver cura, che come el sii in età l’habbi da esser patron di questo regno, il che non potrà essere altramente, se non col favore e con la protettione del gran signore. Però vi comando che da poi la mia morte debbiate consignare in mano de sua imperial maesta tutte le fortezze et tutte le citta importanti del regno pregandola che vogli accettato questo pupillo per figliolo e per servitore, e custodirlo lo stato sino che el si trovi in età da poterlo governatore da per se. Fra Giorgi et li altri li promisero largamente di essequire il tutto: et il re poco dopoi si morì. Venne in questo mezzo occasione che noi andammo con lo essercito in Ongaria, et essendo gionti a Budda, et intendendo, che la regina si trovava in quella città con grosso numero di gente: e con una femina non volse, che se le desse altro assalto, ma accampatosi intorno con tutto lo

essercito fece venire a se fra Giorgi, e quelli altri primarii che haveano havuto l'ordine, et il comandamento dal re Zuane, et dimandandoli noi la opinion loro, e se voleano volontariamente essequire la commissione del suo signore. Poiche si hebbero stretto molte volte, e poste di molte difficulta ne dissero, che se li lassaremo ritornare nella citta usariano ogni mezzo per indur la regina ad uscire, et consignarla al signore. Noi havendoli detto che non haveamo a ritornato, se non con tutti li nostri gianizzeri, finalmente da poi molte difficulta, si contentorono: è mandato l'agà di gianizzari li fu consegnata la citta, come sa ogn'uno. Dapoi venne fra Giorgi con il figliolino in fasce per raccomandarlo al signore e farli bacciar le mani a sua maesta: il quale mi ricordo, che subito che li fu appresentato alzando la manina, e movendo il dito molte fiata pareva, che volesse minacciare il signore de che sua altezza se ne rise, et lo raccolse, et li promise alla presentia di cadauno che ogni volta, che l'venisse in età di poter governare lo faria coronar padron di quel regno. E seben io consigliassi al' hora sua altezza che ritenesse questo figliolo in queste parti per levar la occasione a fra Giorgi, et a gli altri si come voleano fare sotto ombra di governarlo di farli perdere quel regno. Il signore però non mi volse sentire anzi lo licentiò, et lo rimando indietro raccomandandolo a quei che ne havean cura come se li fusse stato proprio figliolo. Ma fra Giorgi che fu sempre tristo havendo poi cercato di tradire questo figliolo. È stato finalmente punito da Dio, perche intendemo ogni di, che oltra, che lo hanno ammazzato come sapete. Li vanno molte volte quei di Ferdinando sino alla sepultura ove, è posto e li tagliano, chi un dito, chi un pezzo di braccio chi di una gamba nominandolo tutta via traditore, e cosi, è stato pagato de meriti soi et havea pur causa di contentarsi del suo stato essendosi quasi fatto patrone di quel regno del quale si traze 500 mila ducati de entrata..."

9.

1567. január

II. Szelim szultán fermánja János Zsigmond választott magyar király számára

Megerősíti az apja által adott kiváltságokat. Garantálja országának határait. Bele fogja foglaltatni nevét a Habsburg uralkodóval kötendő békeszerződésébe. Határvidéki csapatait a rendelkezésére bocsátja. Magtalan halála esetén az erdélyi rendek élhetnek a fejedelmválasztó joggal. Hűsége miatt számíthat mindarra a segítségre, amelyet apja nyújtott. A defterben nem szereplő területek feletti jogát megerősíti, ami érvényes magtalan halála esetén is, kivéve azokat, amelyeket Erdélybe való visszatérése előtt a németektől foglaltak vissza. A többi, határvidéki tisztviselői által elfoglalt területet vissza fogja kapni.

ASVe Senato, Constantinopoli, filza 2, fol 36rv – cop.

Copia delli privilegii conceduti dal serenissimo et potentissimo sultan Selim imperator di Turchi al serenissimo Stefano re di Transilvania.

1. Dopo che ti saranno giunti li privilegii conceduti a te dalla nostra imperiale maesta sia noto che si come hai ricercato alla nostra imperiale Porta cosi concediamo a te, et alli tui posterì quel regno che possiedi, et che ti fu già conceduto dal potentissimo sultan Suleiman padre nostro di felice e pia memoria.

2. Appresso hai supplicato che si mettessero li confini al tuo regno, accioché tu con li tui poteste vivere più sicuramente et quitamente.

3. Oltre di ciò ne hai ricercati, che seguendo accordo, o tregue tra noi et il re di Germania, che ci contentassero d'includerti dentro insieme co' li tui fedeli, et sudditi, accioché dopo fatto l'accordo, non fusse fatto a te, o a li tui danno a molestia.
4. Che occorendoti bisogno de le nostre forze, et aiuti che commandiamo a li beglerbei, et soldati di quelli confini, che subito vadano in tuo servitio.
5. Che occorendo il caso che di te non siano figli o consanguinei tui che siamo contenti di dar libertá che si elegga alcuno di quelli fedeli sudditi di Transilvania in princ(ipe) in luogo tuo.

Tutte le predette cose essendo state esposte da li tui ambasciatori a la nostra eccelsa Porta, et quelle havendo noi ben intese, dicemo che quando li inimici Alemanni ti scacciarono di Transilvania. Il padre nostro di felice memoria recuperò il detto regno, et te lo fece restituire, e dopo hai regnato in pace sotto la felice potentia di esso serenissimo padre nostro, et hai fedelmente servito a la sua eccelsa Porta, cosí se per lo avvenir' servirai amicabilemente a la nostra imperiale maesta, il medesimo da noi si osserverá verso di te, anzi imperialmente ti promettemo di osservar' et mostrarti costantemente la nostra paterna clementia, e defendersi da tutti li tui inimici, cosí Alemanni, come di qualsivoglia natione.

Quelli luoghi che sei solito di possedere, et che non sono descritti nelli nostri libri imperiali tutti siamo contenti che tu possiedi secondo l'antiquo uso, et come possedevi in tempo del serenissimo nostro re et il medesimo concedemo dopo te a li tui poteri ma se dopo te non saranno tui posterì o consanguinei, allora per la nostra immensa clementia benignamente concediamo a li regnicoli di Transilvania, che possano eleggere tra di loro in pr(incipe) un huomo tale che possano confidare che presti sincera obediencia et fedelmente serva a la nostra imperiale porta, con questa però conditione, che si come tu sei fedele a noi che lo eletto fedelmente sia obligato servire a la maesta nostra, et medesimamente sia amico de li amici, et confederati nostri, et inimico de li inimici nostri. Ti habiamo concesso questi privilegi sopradetti per la nostra immensa clementia, quali tutti promettiamo di conservarti fermamente, ne alcuna cosa sequirá in contrario da la parte de la nostra maesta. Ma però quelli luoghi che furono recuperati dal padre nostro da le mani di Germani avanti il tuo ritorno in Transilvania sono tutti pertinenti alla nostra hereditá et dominio, ma se oltre quelli li beglierbei o sangiacchi nostri hanno occupato alcuna parte del tuo regno, et se havessero distribuito tra loro tali luoghi, che non sono descritti nelli nostri libri, volemo che tutto ti sia restituito. Quanto a le cose, che pertengono a li confini anco a esse habiamo considerato di proveder' di modo tale, che non si faccia ingiuria ne all'una ne all'altra parte.

FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

KIADATLAN FORRÁSOK

Magyarország

Budapest

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár

Ms. Fol. Hung. 96

ELTE Egyetemi Könyvtár, Kézirattár

Ms. Coll. Prayana, vol. 15

Esztergom

Főszékesegyházi Könyvtár, Kézirattár

Ms. I 301

Olaszország

Róma

Archivio Apostolico Vaticano (AAV)

Armadio XLI, vol. 13, 16, 19

Fondo Borghese, serie I, vol. 651, 651A

Misc. Arm. II, vol. 46, 61

Segr. Stato, Venezia, vol. 95

Velence

Archivio di Stato di Venezia (ASVe)

Archivio proprio degli ambasciatori

Costantinopoli, filza 2, 5

Roma, filza 4–6

kruppatamas_185_24

Capi di Consiglio dei Dieci
Lettere, ambasciatori, b. 1, 2, 12
Lettere, ambasciatori, filza 30

Miscellanea documenti turci
Miscellanea ducali e atti diplomatici b. 22A
Senato, Dispacci di Constantinopoli, filza 1

Biblioteca del Museo Correr (BMC)

Cod. Cicogna Ms. 2126

Románia

Kolozsvár

Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Fiókkönyvtára

Kemény-hagyaték, Ms. 427

KIADOTT FORRÁSOK

1504–1566. *Memoria rerum*, sajtó alá rend., BESSENYEI JÓZSEF, Budapest 1981.

III. Pál pápa és Farnese Sándor bibornok Magyarországra vonatkozó diplomáciai levelezései (1535–1549) (Magyar Történelmi Emlékek I/16), közli ÓVÁRY LIPÓT, Budapest 1879.

ARTNER EDGÁR (kiad.): „Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája”, közread. Szovák Kornél, Török József, Tusor Péter (Collectanea Vaticana Hungariae I/1), Budapest–Róma 2004.

„Az ország ügye mindenek előtt való.” A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei 1544–1545, 1552, (História könyvtár. Okmánytárak 1), DÁVID GÉZA, FODOR PÁL, Budapest 2005.

BALOGH ISTVÁN, *Velencei diplomaták Magyarországról (1500–1526)*, Szeged 1929.

BARTA GÁBOR–FODOR PÁL, *Két tárgyalás Sztambulban. Hyeronim Laski tárgyalása a töröknél János király nevében – Habardinecz János jelentése 1528. nyári sztambuli tárgyalásairól* (Régi Magyar Könyvtár. Források 5), Budapest 1996.

BAUER, WILHELM (bearb.): *Korrespondenzen österreichischer Herrscher. Die Korrespondenz Ferdinands I. 1. Familienkorrespondenz bis 1526*, Wien 1912.

BETHLEN FARKAS, *Erdély története*, I–II, szerk. JANKOVICS JÓZSEF, Budapest 2000–2002.

BUCHHOLTZ, FRANZ BERNARD VON (hrsg. v.): *Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten aus gedruckten und ungedruckten Quellen. Urkunden Band*, Wien 1838.

CENTORIO, ASCANIO, *Commentarii della guerra di Transilvania*, Vineglia 1565.

CHARRIÈRE, EUGENE (pub.): *Négotiations de la France dans le Levant*, I, Paris 1848.

- NEMES GÁBOR–TUSOR PÉTER, (kiad.): *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)*, (CVH I/7), Budapest–Róma 2011.
- Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser V.*, II, bearb. v. ADOLF WREDE (Deutsche Reichstagsakten. Jüngere Reihe II), Göttingen 1896.
- ERDÉLYI GABRIELLA, *Bethlenfalvi Thurzó Elek levelezése: források a Habsburg–magyar kapcsolatok történetéhez 1526–1532*, 1. köt. (Lymbus kötetek 1) Budapest 2005.
- ERDÉLYI GABRIELLA, *Hieronim Łaski konstantinápolyi jelentése egy Ferdinánd-párti főúr tollán*, Fons 3 (1996) 311–332.
- Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, I: 1540–1556, szerk. SZILÁGYI SÁNDOR, Budapest 1875.
- FIRNHABER, FRIEDRICH (ed.): *Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte Literatur und Kunst*, Wien 1849.
- GÁVAY, ANTON (hrsg. v.): *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhunderte. 1536–1541*, Wien 1842.
- GIOVIO, PAOLO, *La seconda parte dell'istoria del suo tempo*, Venetia 1560.
- HATVANI MIHÁLY (kiad.): *Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból*, I: 1441–1538 (Magyar Történelmi Emlékek I/1), Budapest 1857.
- HAZAI GYÖRGY (ford., bev.): *Nagy Szülejmán udvari emberének magyar krónikája. A Tarih-i Ungurus és kritikája*, Budapest 1996.
- Humanista történetírók*, szerk., KLANICZAY TIBOR ET ALII, (Magyar remekírók), Budapest 1977.
- HURMUZAKI, EUDOXIU (cul.): *Documente privitoare la istoria Românilor I/2 (1451–1575)*, Bucuresti 1891.
- Istvánffy Miklós 13–24. könyv. 1535–1572, I/2. Tállyai Pál XVII. századi fordításában, sajtó alá rend., BENITS PÉTER, Budapest 2003.
- IVÁNYI BÉLA, *Adalékok nemzetközi érintkezéseink történetéhez*, TT 1906, 139–151, 161–197. 321–367.
- JAITNER, KLAUS (ed.): *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhofen I–II (1592–1605)* (Instructiones Pontificum Romanorum), Tübingen 1984.
- KATONA, STEPHANUS, *Historia critica regum Hungariae*, tom. XII, Budae 1793.
- KÁRMÁN GÁBOR, *Báthori András ahdnáméja*, Fons 14 (2007) 339–348.
- Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból*, sajtó alá rend. ZOMBORI ISTVÁN, Budapest 2004.
- LJUBIĆ, SIMEON (ed.): *Commissiones et relationes Venetae, I*, (Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium VI) Zagabriae 1876.
- LUKINICH IMRE (szerk.): *A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára II*, Budapest 1939.
- Magyar humanisták levelei XV–XVI. század*, közreadja V. KOVÁCS SÁNDOR, Budapest 1971.
- Magyar Országgyűlési Emlékek II: 1537–1545*, kiad. FRAKNÓI VILMOS, Budapest 1875.
- Magyarország melléktartományainak oklevéltára I. A horvát vég helyek oklevéltára 1490–1527*, szerk. THALLÓCZY LAJOS, HODINKA ANTAL, Budapest 1903.
- Magyarország melléktartományainak oklevéltára 3. Alsó-szlavóniai okmánytár 1244–1710*, (Magyar Történelmi Emlékek I/36.) szerk., THALLÓCZY LAJOS, HORVÁTH SÁNDOR, Budapest 1912.
- Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526* (Vatikáni Magyar Okirattár II. 1), kiad. FRAKNÓI VILMOS, Budapest 2001 (reprint).

- Mario Sanuto *Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai* III, közli WENCZEL GUSZTÁV, MTT 13 (1879).
- MATUZ JÓZSEF, *Der Verzicht Süleymāns de Prächtigen auf die Annexion Ungars*, Ungarn Jahrbuch 6 (1974–1975) [1976] 38–46.
- Mohács Magyarországa. *Báró Burgio pápai követ jelentései*, ford. BARTONIEK EMMA, Budapest 1926.
- MUFFART, KARL AUGUST (hrsg. v.) *Korrespondenzen und Aktenstücke zur Geschichte der politischen Verhältnisse der Herzoge Wilhelm und Ludwig von Bayern zu König Johan von Ungern*, IV, München 1857.
- NEMES GÁBOR (ed.): *Brevia Clementina. VII. Kelemen magyar vonatkozású brevői (1523–1526)* (CVH I/12), Budapest–Róma 2015.
- PRAY, GEORGIUS, *Annales regum Hungariae*, V, Vindobonae 1770.
- PRAY, GEORGIUS, *Epistulae procerum regni Hungariae*, 1–2, Posoniae 1806.
- REUSNER, NICOLAUS (ed.): *Epistolarum Turcicarum*, IV, Francoforti ad Moenum 1598.
- SATHAS, C. N. *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge* IX, Paris 1890.
- SIMONYI ERNŐ (kiad.): *Magyar történelmi okmánytár: londoni könyv- és levéltárakból 1521–1717* (Magyar Történelmi Emlékek I/1), Budapest 1859.
- SZALAY LÁSZLÓ (kiad.): *Verancsics Antal összes munkái* I, (Magyar Történelmi Emlékek II/2), Budapest 1857.
- THEINER, AUGUST (ed.): *Vetera monumenta historica sacra Hungariam illustrantia 2 (1352–1526)*, Romae 1860.
- THEINER, AUGUST (ed.): *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, I: 1410–1572, Romae 1861.
- Török történetírók*, I–II, ford. THURY JÓZSEF, Budapest 1893–1896.
- VERESS, ANDREI (pub.): *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești I: 1527–1572*, București 1929.
- VERESS ENDRE, *Rorario Jeromos magyarországi pápai követ jelentése Budáról, 1539 december 18-ikáról*, Történelmi Szemle I (1912) 2, 237–240.
- ZAY FERENC, *Az Lándorfejérvár elveszésének oka e vót és így esött*, Budapest 1980.
- Zay Ferenc: *János király árultatása – Kis Péter: Magyarázat – [Bánffy György] Második János... török császárhoz menetele*, (Régi Magyar Könyvtár. Források 5.) összeáll. BESSENYEI JÓZSEF, Budapest 1993.

SZAKIRODALOM

- ÁGOSTON GÁBOR, *Az 1444. évi török–magyar követjárás. (Adalék az 1444. évi török–magyar békekötés történetéhez.)* TSz 29 (1986) 2, 261–276.
- ÁGOSTON GÁBOR, *Európa és az oszmán hódítás*, Budapest 2014.
- ÁGOSTON GÁBOR, *Ideológia, propaganda és politikai pragmatizmus. A Habsburg–oszmán nagyhatalmi vetélkedés és a közép-európai konfrontáció*, TSz 45 (2003) 1–24.
- BAGI ZOLTÁN, *Két jelentés a Buda elestét követő időszak sorsdöntő eseményeiről, Török Bálint és Werbőczy István sorsáról*, HK 117 (2004) 739–749.
- BARTA GÁBOR, *Az elfelejtett hadszíntér. Megjegyzések a török–magyar szövetség előtörténetéhez*, TSz 28 (1995) 1–34.
- BARTA GÁBOR, *Humanisták I. János király udvarában*, Magyar reneszánsz udvari kultúra, szerk., R. Várkonyi Ágnes, Budapest 1987, 193–216.

- BARTA GÁBOR, *Konzolidációs kísérlet Magyarországon a mohácsi csatavesztés után. (Szapolyai János király kormányzása 1526 november–1527 augusztus)*, Századok 111 (1977) 676–677.
- BARTA GÁBOR, *Illúziók esztendeje. (Megjegyzések a Mohács utáni kettős királyválasztás történetéhez)*, TSz 20 (1977) 1–30.
- BARTA GÁBOR, *Ludovicus Gritti magyar kormányzósága*, TSz 14 (1971) 289–319.
- BARTA GÁBOR, *A Sztambulba vezető út: 1526–1528*, Budapest 1983.
- BÁRÁNY ATTILA, *A horvát végek és a török adriai partraszállásának kérdése (1480–1526)*, Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század), szerk. Pósnán László, Veszprémi László, Budapest 2016, 331–362.
- BÁRÁNY ATTILA, *A szulejmáni ajánlat: Magyarország, a Török Birodalom és a Nyugat 1521–1524*, Máriabesnyő 2014.
- BOTLIK RICHÁRD, *Statileo János diplomáciai küldetési János király (1526–1540) uralkodásának idejéből*, Századok 147 (2013) 813–854.
- BRÉHIER, LOUIS, *A bizánci birodalom intézményei*, Budapest 2003.
- B. SZABÓ JÁNOS, *Háborúban Bizánccal. Magyarország és a Balkán a 11–12. században*, Budapest 2013.
- B. SZABÓ JÁNOS, *A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom” I. rész. A magyar királyság hadserege 1526-ban*, HK 117 (2004) 443–480.
- B. SZABÓ JÁNOS, *A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom” II. rész. A magyar királyság hadserege a mohácsi csatában*, HK 118 (2005) 573–634.
- B. SZABÓ JÁNOS, *János király döntő csatái. Tokaj, 1527 és Szina, 1528*, Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század) szerk. Pósnán László, Veszprémi László, Budapest 2016, 426–442.
- B. SZABÓ JÁNOS–ERDŐSI PÉTER, *Két világ határán: a hatalomátadás szertartásai az erdélyi fejedelemségben*, A Hadtörténeti Múzeum értesítője (2001) 4, 91–105.
- B. SZABÓ JÁNOS, *Mohács. Régi kérdések – új válaszok*, Budapest 2015.
- Christian–Muslim Relations. A Bibliographical History* (vol. 6. Western Europe 1500–1600), ed. David Thomas et alii, Leiden–Boston 2014.
- DÁNÉ VERONIKA, *Liber baronatus a fejedelemségkori Erdélyben (1541–1658)*, Certamen IV. Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum Egyesület I. szaksztyályában, szerk. Egyed Emese, Gálfi Emőke, Weisz Attila, Kolozsvár 2017, 287–296.
- DOMOKOS GYÖRGY–MÁTYUS RÓBERT, *Antonio Mazza és Buda ostromáról írott jelentése*, Lymbus 2016, 37–75.
- DRASKÓCZY ISTVÁN, *A magyarországi kőszó bányászata és kereskedelme (1440–1530-as évek)*, Budapest 2018.
- E. KOVÁCS PÉTER, *Ferdinánd főherceg és Magyarország (1521–1526)*, TSz 45 (2003) 25–44.
- Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: A Szapolyaiak*, Szerk. FODOR PÁL, VARGA SZABOLCS, Budapest 2020.
- FARKAS GÁBOR FARKAS, *II. Lajos rejtélyes halála II.* MKSz 117 (2001) 33–66.
- FEDELES TAMÁS, *A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495)*, Szeged 2012.
- FEDELES TAMÁS, *Egy Jagelló-kori humanista pályaképe. Csulai Móré Fülöp (1476/1477–1526)*, LK 78 (2007) 35–84.
- FISHER, SYDNEY NETTLETON, *Foreign Relations of Turkey 1481–1512*, Illinois 1948.
- FLETCHER, CATHERINE, *Római emberünk. VIII. Henrik itáliai követe*, Budapest 2012.
- FODOR PÁL, *A szultán és az aranyalma*, Budapest 2001, 170–211.

- FODOR PÁL, *Az Oszmán Birodalom hadszervezete és hadserege (1500–1530)*, Új korszak határán: Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában, szerk. B. Szabó János és Fodor Pál, Bp., 2019.
- FODOR PÁL, *Magyarország és a török hódítás*, Budapest 1992.
- FODOR PÁL, *Szülejmán szultántól Jókai Morig. Tanulmányok az oszmán–török hatalom szerkezetéről és a magyar–török érintkezésekről* (Magyar Történelmi Értekezések), Budapest 2014.
- FODOR PÁL–DÁVID GÉZA, *Magyar–török béketárgyalások 1512–1514-ben*, TSz 36 (1994) 193–226.
- FODOR PÁL–OBORNI TERÉZ, *Két nagyhatalom között – A Szapolyaiak magyar királysága, Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: A Szapolyaiak*, Szerk. Fodor Pál, Varga Szabolcs, Budapest 2020, 113–144.
- FRAKNÓI VILMOS, *Magyarország a mohácsi vész előtt. A pápai követek jelentései alapján*, Budapest 1884.
- FRAKNÓI VILMOS, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel II: 1418–1526; III: 1526–1689*, Budapest 1902–1903.
- GARNIER, ÉDITH *L'alliance impie. François Ier et Soliman le Magnifique contre Charles Quint (1529–1547)*, Paris 2008.
- GATTONI, MAURIZIO, *Clemente VII. e la geo-politica dello stato pontificio (1513–1521)* (Collectanea Archivi Vaticani 49), Città del Vaticano 2002.
- GATTONI, MAURIZIO, *Leone X. e la geo-politica dello stato pontificio (1523–1534)* (Collectanea Archivi Vaticani 47), Città del Vaticano 2000.
- GÜRKAN, EMRAH SAFA, *A szultán kémei. Oszmán hírszerzési módszerek és ügynökhálózatok a 16. században*, Budapest 2017.
- HECKENAST GUSZTÁV, *János Zsigmond végrendelete (1567)*, Collectanea Tiburtina. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére, szerk. Galavics Géza, Herner János, Keserű Bálint (Adattár 10), Szeged 1990, 155–169.
- HEGYI KLÁRA, *Adatok Szokollu Musztafa és Kara Üvejsz budai pasák konszolidációs kísérletéhez*, TSz 54 (2012) 187–217.
- HEGYI KLÁRA, *A török berendezkedés Magyarországon*, Budapest 1995.
- HEGYI KLÁRA, *A török hódoltság várai és várkatonasága Magyarországon, I–III*, Budapest 2007.
- HEGYI KLÁRA, *Egy világbirodalom végvidékén*, Budapest 1976.
- HORVÁTH MIHÁLY, *Magyarország történelme, IV*, Pest 1871.
- HÖFERT, ALMUT, *Den Feind beschreiben. „Türkengefahr” und europaisches Wissen über das Osmanische Reich 1450–1600*, Frankfurt–New York 2003.
- IILIK PÉTER, *Török dúlás a Dunántúlon: török kártételek a nyugat-dunántúli peremvidéken a 17. században*, Budapest 2010.
- IILIK PÉTER, *Minden nap háború. A Magyar Királyságbeli török kártételek anatómiája 1627–1642*, Budapest 2013.
- IILIK PÉTER, *Metszetek a török kor mindennapjaiból. Tanulmányok a 17. századi magyar hódoltsági peremvidékről*, Budapest 2013.
- INALCIK, HALIL, *Ottoman methods of conquest*, Studia Islamica 2 (1954) 103–129.
- JEFFERSON, JOHN, *The Holy Wars of King Wladislaw and Sultan Murad*, Leiden-Boston 2012.
- KANÁSZ VIKTOR, *Magyarország és a Szentszék a 16. század közepén. Girolamo Martinengo nuncius és a Magyar Királyság (1550–1554)* (PhD értekezés) Győr-Pécs 2022.
- KÁROLYI ÁRPÁD, *Adalék a nagyváradi béke s az 1536–1538. évek történetéhez*, Budapest 1879.

- KÁROLYI ÁRPÁD, *Fráter György levelezése 1535–1551*, Budapest 1881.
- KENYERES ISTVÁN, *A Szapolyai-család birtokai 1526 előtt*, Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: A Szapolyaiak, Szerk. Fodor Pál, Varga Szabolcs, Budapest 2020, 73–97.
- KOŁODZIEJCZYK, DARIUSZ, *Ottoman-polish diplomatic relations (15th–18th century). An Annotated Edition of 'Ahnames and Othe Documents*, Leiden–Boston–Köln, 2000.
- KORPÁS ZOLTÁN, *V. Károly és Magyarország (1521–1538)*, Budapest 2008.
- KORPÁS ZOLTÁN, *Két ellenfél és a hostis naturalis (Fejezetek Szapolyai János és V. Károly közti diplomáciai kapcsolatokról 1532–1538)*, Publicationes Universitatis Miskolcensis, 2008, 195–226.
- KOSÁRY DOMOKOS, *A magyar külpolitika Mohács előtt* (Gyorsuló idő), Budapest 1978.
- KRETSCHMAYR HENRIK, *Gritti Lajos 1480–1534* (Magyar Történelmi Életrajzok), Budapest 1901.
- KRUPPA TAMÁS, *Erdély és a Szentszék kapcsolatainak ismeretlen kérdésköréhez (Fabio Genga római tárgyalásai 1594 és 1596-ban)*, Hadtörténelmi Közlemények 117 (2004) 1166–1193.
- KRUPPA TAMÁS, *Megjegyzések a Bocskai-féle kiáltvány és Rimay János portai orációjának háttéréhez*, Lymbus. Magyarországtudományi Közlemények 2014, 17–38.
- KRUPPA TAMÁS, *Mi és mennyi veszett Buda alatt? Tanulmányok Budapest múltjából XLII. „Buda oppugnata”: 1541 – Egy korszakhatár a magyar történelemben*, szerk. B. Szabó János, Szvoboda Dománszky Gabriella, Budapest 2017, 61–76.
- KRUPPA TAMÁS, *Velence viharos vizeken (1499–1517)*, Világtörténet 11 [43.] (2021) 639–646.
- KUBINYI ANDRÁS, *A királyi udvar kormányzati szerepe Mohács előtt*, Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián, Budapest 2001, 1–28.
- KUBINYI ANDRÁS, *A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt*, Mohács. tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából, szerk., Rúzsás Lajos, Szakály Ferenc, Budapest 1986, 59–99.
- KUBINYI ANDRÁS, *Alternatívák Mátyástól Mohácsig. Elkerülhető volt-e a középkori Magyar Királyság bukása? Nándorfehérvártól Mohácsig*. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete, Budapest 2007, 261–276.
- KUBINYI ANDRÁS, *Diplomáciai érintkezések a Jagelló-kori magyar állam és a pápaság között (1490–1526)*, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve, szerk., Zombori István, Budapest 1996, 119–134.
- KUBINYI ANDRÁS, *Habsburg Mária királyné udvartartása és a politika 1521–1526, Habsburg Mária*, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531, szerk. Réthelyi Orsolya et alii, Budapest 2005, 13–23.
- KUBINYI ANDRÁS, *Politikai vitakultúra a Mohács előtti Magyarországon*, Studia professoris–professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára, szerk., Almási Tibor et alii, Budapest 2005, 165–195.
- KUBINYI ANDRÁS, *Szülejmán szultán 1524. évi békeajánlata. Legenda vagy tény? Nándorfehérvártól Mohácsig*, 151–155.
- LACZLAVIK GYÖRGY, *Kettős pecsét alatt. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549)*, Pécs – Budapest 2014.
- LAKATOS BÁLINT, *A tatái országgyűlés és diplomáciai háttere (1508–1510)*, A diplomácia válaszutján, 500 éve volt Tatán országgyűlés. szerk. László János. Tata 2010, 29–65.
- LAKATOS BÁLINT, *Andrea dal Burgo császári követ magyar- é csehországi missziója (1521–1523)*, Világtörténet 43 (2021) 581–628.

- LAKATOS BÁLINT, *Áttekintő jegyzék Andrea dal Burgo, Sigmund von Herberstein és Johann Schneidpeck követek jelentéseiről a magyar–cseh királyi udvarból (1521–1525)*, Acta historica vol. CXLII, Szeged 2017, 91–140.
- LUTTWAK, EDWARD N., *La grande strategia dell'impero bizantino*, a cura di Domenico Giusti e Enzo Peru, Milano 2009.
- LUTTWAK, EDWARD N., *La grande strategia dell'impero romano*, a cura di Pierangela Diadori, Milano 2003.
- A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai 1*, ism., ÓVÁRY LIPÓT, Budapest 1890.
- MAJLÁTH BÉLA, *Maylád István 1502–1550* (Magyar Történelmi Életrajzok), Budapest 1889.
- MIKÓ GÁBOR, *Oszmánellenes hadjáratok lehetőségei a 16. század elején. Kísérlet Szerbernik, Szokol és Tessány várak visszahódítására 1513-ban*, Századok 154 (2020) 577–620.
- MOLNÁR ANTAL, *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572–1647)*, Humanizmus és reformáció 26.), Budapest 2002.
- MORO, FEDERICO, *Venezia e la guerra in Dalmazia 1644–1649*, (LEG 91), Gorizia 2018.
- MORO, FEDERICO, *Venezia nella tempesta 1499–1517, La crisi della Serenissima* (LEG 128), Gorizia 2020.
- NEHRING, KARL, *Magyarország és a zsitvatoroki szerződés (1605–1609)*, Századok 120 (1986) 3–50.
- NEMESKÜRTY ISTVÁN, *Ez történt Mohács után: tudósítás a magyar történelem tizenöt ezstendejéről, 1526–1541*, Bp., 1966.
- NEMES GÁBOR, *VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brevái (1523–1526). Adatok a Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolataihoz*, Magyarország és a Római Szentszék. Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére (Collectanea Vaticana Hungariae I. 8), szerk. TUSOR PÉTER, Budapest–Róma 2012, 57–69.
- NEMES GÁBOR, *Elszalasztott lehetőségek. VII. Kelemen pápa és II. Lajos országainak belpolitikája (1523–1526)*, Egyháztörténeti Szemle 15 (2014) 3–19.
- NEMES GÁBOR, *Pápai követek a Mohács előtti Magyarországon*, Századok 150 (2016) 369–385.
- NEUMANN TIBOR, *Bulgária – Erdély – Temesvár. Szapolyai János és a parasztháború, Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*, szerk. C. TÓTH NORBERT ÉS NEUMANN TIBOR (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések) Budapest 2015, 103–153.
- NEUMANN TIBOR–C. TÓTH NORBERT–PÁLOSFALVI TAMÁS, *Két évszázad a sztereotípiák fogságában. Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról, Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*, szerk. Fodor Pál és Varga Szabolcs, Budapest 2019, 11–73.
- OBORNI TERÉZ, *Az ördögös barát. Fráter György (1482–1551)*, Pécs, 2017.
- PAPO, ADRIANO–NEMETH PAPO, GIZELLA, *Giorgio Martinuzzi. Figura e ruolo politico di un monaco-statista dalmata nella storia ungheres del Cinquecento*, Szombathely 2011.
- PAPO, ADRIANO–NEMETH PAPO, GIZELLA, *Ludovico Gritti. Un principe-mercante del Rinascimento tra Venezia, i Turchi e la corona d'Ungheria*, Mariano del Friuli 2002.
- PAPP SÁNDOR, *A török béke kérdése. A Dózsa-féle parasztháború idején*, Certamen III (2016) 229–243.
- PAPP SÁNDOR, *Az első Habsburg-oszmán békekötés kétféle értelmezése, avagy Erdély két hatalom vonzásában*, Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére, szerk., Hausner Gábor, Budapest 2005, 493–518.

- PAPP SÁNDOR, *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragskunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung*, Wien 2003.
- PAPP SÁNDOR, *Három török dokumentum Barcsai Ákos erdélyi fejedelem hatalomra kerüléséről*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis. Sectio Humana 1989–1990, 21–31.
- PAPP SÁNDOR, *Homonnai Drugeth Bálint fellépése Bocskai örököséként*, Studia Caroliensia 7 (2006) 133–152.
- PAPP SÁNDOR, *II. Murád szultán és I. Ulászló lengyel és magyar király 1444. évi békekötése*, Acta Historica Szegediensis: acta historica, tom. CIX, red. Tóth Sándor László, Szeged 1999, 47–62.
- PAPP SÁNDOR, *Az Oszmán Birodalom, a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia kapcsolattörténete a békekötések tükrében. (Vázlat és adatbázis)*, Aetas 33 (2018) 86–99.
- PAPP SÁNDOR, *Homonnai Drugeth Bálint, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor küzdelme az Erdély feletti hatalomért 1607-ben*, Századok (2008) 808–848.
- PAPP SÁNDOR, *Magyarország és az Oszmán Birodalom (a kezdetektől 1540-ig)*, Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében, szerk. Zombori István, Budapest 2004, 37–90.
- PAPP SÁNDOR, *Török szövetség–Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*, Budapest 2014.
- PARKER, GEOFFREY, *La „grande strategia” di Filippo II*, a cura di Nuria Puigdevall Bafaluy, Napoli 2003.
- PÁLFFY GÉZA, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században* (História könyvtár. Monográfiák 27), Budapest 2010.
- PÁLOSFALVI TAMÁS, *A bánok helye a királyság kormányzati struktúrájában. Királyi hatalom és területi különkormányzat, 1435–1526*, A horvát–magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra, főszerk., FODOR PÁL, SOKSEVITS DÉNES, Budapest 2015, 132–139.
- PÁLOSFALVI TAMÁS, *Bajnai Both András és a szlavón bánság. Szlavónia, Európa és a törökök, 1504–1513*, Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére, szerk., NEUMANN TIBOR ÉS RÁCZ GYÖRGY (Analecta mediaevalia III), Budapest–Piliscsaba 2009, 251–300.
- PANAITE, VIOREL, *The Ottoman Law of War and Peace. The Ottoman Empire and Tribute Payers*, New York 2000.
- PEDANI, MARIA PIA, *Beyond the Frontier: the Ottoman-Venetian Border in the Adriatic Context from the Sixteenth to the Eighteenth Centuries*, Zones of fracture in Modern Europe, Baltic Countries-Balkans-Northern Italy, Wiesbaden 2005, 45–60.
- PEDANI, MARIA PIA, *Dalla frontiera al confine*, (Quaderni di Studi Arabi. Studi e testi, 5), Roma 2002.
- PEDANI, MARIA PIA, *I Turchi e il Friuli alla fine del Quattrocento*, Memorie storiche forogiuliesi 74 (1994) 203–224.
- PEDANI, MARIA PIA, *In nome del gran signore. Inviati ottomani a Venezia dalla caduta di Costantinopoli alla guerra di Candia*, Venezia 1994.
- PEDANI, MARIA PIA, *La dimora di pace. Considerazioni sulle capitulazioni tra paesi islamici e l'Europa*, Venezia 1996.
- PEDANI, MARIA PIA, *Venezia. Porta d'Oriente*, Bologna 2010.
- PERJÉS GÉZA, *Az országút szélére vetett ország*, Budapest 1975.
- PERJÉS GÉZA, *Mohács*, Budapest 1979.
- PERJÉS GÉZA, *„Szulejmáni ajánlat” vagy „szakaszos hódítás”? Vita Fodor Pállal egy közelmúltban megjelent könyv kapcsán*, HK 114 (2001), 486–501.

- PERTUSI, AGOSTINO, *I primi studi in Occidente sull'origine e la potenza dei Turchi*, Studi Veneziani XII (1970) 465–552.
- PETRITSCH, ERNST DIETER, *Der Habsburgisch-Osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv 38 (1985) 49–80.
- POUMARÈDE, GÉRAUD, *Il Mediterraneo oltre le crociate. La guerra turca nel Cinquecento e nel Seicento tra leggende e realtà*, a cura di Frédéric Ieva, Milano 2011.
- PRODI, PAOLO, *Il sacramento del potere. Il giuramento politico nella storia costituzione dell'Oriente*, Bologna 1992.
- PRODI, PAOLO, *Il sovrano pontefice. Un corpo e due anime: la monarchia papale nella prima età moderna*, Bologna 2006.
- PUSKÁR ANETT, *Szapolyai János és Perényi Péter*, Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica, tom. XIII. fasc. 3 (2008) 295–314.
- RÁZSÓ GYULA, *Buda, Bécs, Velence: az európai-török viszony katonai és politikai problémái (1521–1532)*, Hadtörténelmi Közlemények 20 (1973) 661–682.
- ROBERTS, MICHAEL, *The swedish imperial experience*, Cambridge 1992.
- SIMON ZSOLT, *Szapolyai János familiárisainak egy lajstroma 1531-ből*, Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica, tom. xiii. fasc. 3 (2008) 315–332.
- SCHAENDLINGER, ANTON C., *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Vasallen, Militäbeamte, Beamte und Richte aus dem Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien, I/2*, Wien 1986.
- SETTON, KENNETH, *The Papacy and the Levant (1204–1571)*, III, Philadelphia 1984.
- SHEPARD, JONATHAN–FRANKLIN, SIMON, *A bizánci diplomácia*, ford. Bódogh-Szabó Pál, Budapest 2006.
- SÖRÖS PONGRÁC, *Statileo János életéhez*, A Pannonhalmi Főapátsági Főiskola évkönyve az 1915–1916-diki tanévre, Pannonhalma 2016, 3–56.
- SÖRÖS PONGRÁC, *Verancsics Antal az erdélyi udvarnál*, Magyar Sion 35 [11] (1897) 898–923.
- SZ. SIMON ÉVA, *A hódoltságon kívüli „hódoltság”. Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében*, Budapest 2014.
- SZABOLCSI JÓZSEF, *Az 1539-1541. évi rendi mozgalom oka és célja*, Századok 104 (1970) 300–321.
- SZAKÁLY FERENC, *A mohácsi csata*, Budapest 1975.
- SZAKÁLY FERENC, *A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526)*, Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából, szerk., Rúzsás Lajos, SZAKÁLY FERENC, Budapest 1986, 11–57.
- SZAKÁLY FERENC, *Magyar adóztatás a török hódoltságban*, Budapest 1981.
- SZAKÁLY FERENC, *Vesztőhely az út porában. Gritti Magyarországon 1529–1534*, Budapest 1986.
- SZÁNTÓ IMRE, *A végvári rendszer kiépítése és virágkora Magyarországon 1541–1593*, Budapest 1980.
- SZOVÁK MÁRTON, *Újabb adatok Csulai Móré Fülöp diplomáciai pályájához*, Vestigia III. Italianista tanulmányok a magyar humanizmus és a tizenöt éves háború idejéről, Szerk. Domokos György, W. Somogyi Judit, Szovák Márton, Budapest 2020, 197–215.
- SZTÁRAI MIHÁLY, *História Perényi Ferenc kiszabadulásáról*, bev., vál., Téglásy Imre, Budapest 1985.
- TAYLOR, A. J. P., *A második világháború okai*, Budapest 1999.
- THALLÓCZY LAJOS, *Csömöri báró Zay Ferencz*, Budapest 1885.
- THEUNISSEN, HANS PETER ALEXANDER, *Ottoman–Venetian Diplomats: The Ahnames*, Electronic Journal of Oriental Studies I. vol. n. 2, Utrecht 1998, 1–698.
- THÚRY JÓZSEF, *A török hódítás kezdete Magyarországon*, Századok 27 (1893) 559–584..

- C. TÓTH NORBERT, *A királyi pár Csehországban*, „Köztes Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére, szerk., Bagi Dániel–Fedeles Tamás–Kiss Gergely, Pécs 2012, 83–95.
- C. TÓTH NORBERT, *A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése*, Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról, (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések), szerk. Weisz Boglárka, Budapest 2016, 83–148.
- C. TÓTH NORBERT, *Az 1514. márciusi országgyűlés. Politikatörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig*, Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról, (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések), szerk., C. Tóth Norbert és Neumann Tibor, Budapest 2015, 31–79.
- C. TÓTH NORBERT, *Szapolyai János erdélyi vajda 1522. évi havasalföldi hadjáratai. Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása*, HK 125 (2012) 987–1014.
- TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ, *Megjegyzések a „szulejmáni ajánlathoz” (a török Porta magyarországi politikája 1526–1529)*, Acta Universitatis Szegediensis: Acta historica 86 (1988) 31–39.
- TUSOR PÉTER, *A barokk pápaság*, Budapest 2004.
- VARGA SZABOLCS, *A Maylád-féle lázadás történetének kritikai vizsgálata*, Grastyán Endre Szakkollégium. Tanulmánykötet 2, Pécs 2001, 277–293.
- VARGA SZABOLCS, *Adalékok a Zrínyi család felemelkedéséhez. A Karlovics örökség, Zrínyi Miklós élete és öröksége*. A 2008. november 7–8-án Zrínyi Miklós születésének 500. évfordulója alkalmából Szigetváron rendezett konferencia előadásainak szerkesztett szövege, szerk. Varga Zoltán, Szigetvár 2010, 4–27.
- VARGA SZABOLCS, *Leónidasz a végvidéken. Zrínyi Miklós (1508–1566)*, Pécs 2016.
- VIALON, MARIE, *Guerre e paci veneto-turche dal 1453 al 1573, Guerra e pace nel Rinascimento*, Atti del XV Convegno Internazionale dell’Istituto Petrarca (Chianciano-Pienza 14-17 luglio 2003), ed. Luigi Secchi Tarugi, Firenze 2005, 47–60.
- VILLAIN-GANDOSSI, CHRISTIANE, *Le Méditerranée aux XIIe–XVIe siècle*, London 1983.
- VISCEGLIA, MARIA ANTONIETTA, *Riti di corte e simboli della regalità. I regni d’Europa e del Mediterraneo dal medioevo all’età moderna*, Roma 2009.